

අභිධම්මපිටකෙ

ධම්මසංඝයාණි-අනුට්ඨකා

විසතිගාථාවණ්ණනා

1. අභිධම්මසංවණ්ණනාය අත්ථං සංවණ්ණෙතුකාමො තස්සා ආදිගාථාය තාව පයොජනසම්බන්ධාහිධානපුබ්බිගමං අත්ථං නිද්ධාරෙන්තො උළාරජ්ඣාසයානං නිසම්මකාරීනං පටිපත්ති පරෙසං විවිධහිතසුඛනිජ්ඣාදනජපයොජනාති ආවරියස්සාපි ධම්මසංවණ්ණනාය ආදිමිහි සත්ථරි නිපච්චකාරස්ස අන්තරායවිසොසනත්ථතා විය සත්ථරි ධම්මෙ ව පරෙසං.

අච්චන්තසුඛජපටිලාභසංවත්තනියසද්ධාරනනුජ්ඣාදනත්ථතාපි සියාති දස්සෙතුං “ධම්මසංවණ්ණනාය”න්තිආදිමාහ. තත්ථ යථානුසිට්ඨං පටිපජ්ජමානෙ අපායෙසු අපතමානෙ ධාරෙතීති ධම්මොති සාමඤ්ඤවචනොපි ධම්ම-සද්දො සද්දන්තරසන්තිධානෙන ඉධ පරියත්තිවිසෙසවිසයො. සංවණ්ණියති අත්ථො එතායාති සංවණ්ණනා, අට්ඨකථා.

තිවිධයානමුඛෙන විමුක්තිධම්මං යථාරහමනුසාසනීති සත්ථා. පණමනං පණාමො, කායවාචාවිත්තෙහි සත්ථු ගුණනින්තතා. කිරියා කරණං, පණාමස්ස කරණං පණාමකරණං, වන්දනාපයොගො. සො ව කිඤ්චාපි “ඉදානි අධිජ්ජෙතං පණාමං කරොන්තො”න්තිආදිනා “තස්ස පාදෙ නමස්සිත්වා”න්තිආදිකස්ස අධිජ්ජෙතපණාමභාවං දස්සෙස්සති, “කරුණා වියා”න්තිආදිකස්ස පන සබ්බස්ස ථොමනාවසෙන චුත්තස්සපි වසෙන වෙදිතබ්බො. සො හි සත්ථු මහාකරුණාදිගුණවිසෙසසකිත්තනවසෙන පවත්තො මහාකරුණාදිගුණවිසෙසාවිනාභාවිනා සංවණ්ණියමානසංවණ්ණනාධම්මවිභාවිතෙන ධම්මස්ස ස්වාක්ඛාතභාවෙන ස්වාක්ඛාතධම්මෙ සත්ථරි අනුජ්ජන්තසද්ධානං සද්ධාජනනාය, උජ්ජන්තසද්ධානඤ්ච භියොගාභාවාය භොති. සත්ථුනො ව අවිපරීතධම්මදෙසනභාවෙන අවිතථදෙසනාභූතෙ ධම්මෙති එතෙන සත්ථුනො මහාකරුණාදිගුණානංයෙව ව ඵලවිසෙසනිජ්ඣාදනසමත්ථතාය පසාදාවහනං ආහ. ධම්මෙන හි සත්ථුසිද්ධි, සත්ථාරා ව ධම්මසිද්ධි, ධම්මසම්පත්තියාපි සත්ථුගුණනාය සත්ථුගුණවිභාවනෙන සම්පජ්ජතීති.

එවං සත්ථරි පණාමකරණස්ස එකං පයොජනං දස්සෙත්වා ඉදානි සම්බන්ධං විභාවෙති “තද්දුහයජ්ජසාදා හී”න්තිආදිනා. න හි සත්ථරි ධම්මෙ වා අජ්ජසන්තො සංවණ්ණියමානෙ තදධිගන්තබ්බෙ ව ධම්මෙ සම්මා පටිපජ්ජති, නාපි සීලාදිඅනුපාදාපරිනිබ්බානන්තං මහන්තං අත්ථං සාධෙති, තස්මා ධම්මසංවණ්ණනාසු

පරෙසං සම්මාපටිපත්තිආකච්ඛාය තථාරූපධම්මපටිග්ගාහකෙහි ව විනියොජිතෙන සත්ථරි ධම්මෙ ව පසාදුප්පාදනං සත්ථරි පණාමකරණං විහිතන්ති අධිප්පායො.

හගවතො ගුණසංකිත්තනං තස්ස ධම්මසඤ්ඤානම්පි ථොමනා හොතියෙවාති වුත්තං “රතනත්තයපණාමවචන”න්ති. තථා ව චක්ඛති “හගවතො ථොමනෙනෙවා”තිආදි (ධ. ස. මූලටී. 6). චක්ඛමානං වා “සද්ධම්මඤ්ඤවස්ස පුපෙත්වා”තිආදිං සන්ධාය වුත්තං. විඤ්ඤාපනත්ථං පරෙසං විඤ්ඤානන්ති වා සම්බන්ධතියං. අවිඤ්ඤානං අප්පමාණතාය අභාජනතාය ව විඤ්ඤානං ගහණං. තෙ හි බුද්ධාදීසු සගාරවස්ස පමාණභූතතං ජානන්තා තස්ස වචනං සොතබ්බං සද්ධාතබ්බං මඤ්ඤන්ති, සම්මදෙව ව නං අනුතිට්ඨන්තා තදධිප්පායං පුරෙත්ති. ඉධාපි පුරිමනයෙනෙව සම්බන්ධො වෙදිතබ්බො පසාදවිඤ්ඤාපනාදිමුඛෙනපි සම්මාපටිපත්තිආකච්ඛාය පවෙදිතන්තා.

එත්ථ ව පයමො අත්ථවිකප්පො සද්ධානුසාරීනං පුග්ගලානං වසෙන වුත්තො, දුතියො ධම්මානුසාරීනං. පයමො වා අසංසිද්ධසත්ථුධම්මානං වසෙන වුත්තො, දුතියො සංසිද්ධසත්ථුධම්මානං. තථා පයමො පයමෙ රතනෙ පණාමකිරියාදස්සනපරො, දුතියො ඉතරෙසුපීති අයං විසෙසො වෙදිතබ්බො.

පණාමො කරියති එතායාති පණාමකරණං, පණාමකිරියාහිනිප්ථාදිකා චෙතනා. සා හි ඛේතසම්පත්තියා ආවරියස්ස ව අප්ඤ්ඤාසයසම්පත්තියා දිට්ඨධම්මවෙදනීයභූතා යථාලද්ධසම්පත්තිනිමිත්තකස්ස කම්මස්ස බලානුප්පදානවසෙන පුරිමකම්මනිප්ථන්තස්ස විපාකසන්තානස්ස අන්තරා වෙමප්ඤ්ඤා ආයන්ති ආපනන්තිති අන්තරායාති ලද්ධනාමානං රොගාදිඅනත්ථානං විධායකස්ස උපපිළකස්ස උපච්ඡෙදකස්ස වා කම්මස්ස විද්ධංසනසමත්ථො පුඤ්ඤාතිසයොති ඉමමත්ථං දස්සෙති “රතනත්තයපණාම...පෙ.... විසෙසභාවතො”ති. එවඤ්ඤා කත්වා රාගාදිපරිශුද්ධානාභාවවචනෙන අන්තරායස්ස කාරණභූතාය පයොගවිපත්තියා අභාවස්ස, අත්ථලාභාදිවචනෙන අනන්තරායතාහෙතුභූතාය පයොගසම්පත්තියා සබ්භාවස්ස, “සබ්බාපජ්ඣාය පජාය අබ්බාපජ්ඣො විහරති”ති (අ. නි. 6.10; 11.11) වචනෙන දිට්ඨෙව ධම්මෙ සුඛවිහාරිතාය ව පකාසනං මහානාමසුත්තංයෙව උදාහරං.

ගුණවිසෙසදස්සනත්ථන්ති එතෙන සතිපි කායමනොපණාමානං අන්තරායවිසොසනසමත්ථභාවෙ තෙහි පණාමවිසයස්ස පණාමාරහභාවවිභාවනෙන සාතිසයො වට්ඨිපණාමො විහිතොති දස්සෙති. ගුණවිසෙසවා භීතිආදිනා ආවරියස්ස යුත්තපත්තකාරිතං දස්සෙති. දෙසනා විනයපිටකෙති එත්ථ නනු විනයපිටකස්සපි දෙසනාභාවතො දෙසනාවිනයපිටකානං හෙදවචනං න යුත්තන්ති? නො න යුත්තං “තිසුපි චෙතෙසු එතෙ ධම්මත්ථදෙසනාපට්ඨෙධා”ති (ධ. ස. අට්ඨ. නිදානකථා; දී. නි. අට්ඨ. 1.පයමමහාසඤ්ඤිකථා; පාරා. අට්ඨ. 1.පයමමහාසඤ්ඤිකථා) එත්ථ විය සමුදායදෙසනාය අවයවදෙසනානං ආධාරභාවතො. දෙසනාකාලෙ වා මනසා වචන්ථාපිතාය විනයතන්තියා විනයපිටකභාවතො තදත්ථපඤ්ඤාපනස්ස ව

දෙසනාභාවතො හෙදවචනං. අථ වා දෙසීයති එතෙනාති දෙසනා,
 දෙසනාසමුට්ඨාපකො චිත්තුප්පාදො, තස්ස ච විනයපිටකවිසයො
 කරුණාපුබ්බගිගමො ච සොති එවමෙත්ථ හෙදවචනොපපත්ති දට්ඨබ්බො.
 සුත්තන්තපිටකෙතිආදීසුපි එසෙව නයො.

කථං පන භගවතො දෙසනා විනයපිටකෙ කරුණාප්පධානා,
 සුත්තාහිධම්මපිටකෙසු ච පඤ්ඤාකරුණාපඤ්ඤාප්පධානාති විඤ්ඤායතීති? යතො
 උක්කංසපරියන්තගතහිරොත්තප්පොපි භගවා ලොකියසාධුප්පනෙහිපි පරිහරිතබ්බාති
 “සිබරණී” තිආදීති වචනාති යථාපරාධඤ්ච ගරභවචනාති විනයපිටකදෙසනායං.
 මහාකරුණාසඤ්චොදිතමානසො මහාපරිසමප්ඤ්ඤා අභාසි,
 තංතංසික්ඛාපදපඤ්ඤත්තිකාරණාපෙක්ඛාය වෙරඤ්ජාදීසු සාරීරිකඤ්ච
 බෙදමනුභොසි, තස්මා කිඤ්චාපි භූමන්තරපච්චයාකාරසමයන්තරකථානං විය
 විනයපඤ්ඤත්තියාපි සමුට්ඨාපිකා පඤ්ඤා අනඤ්ඤසාධාරණතාය අතිසයකිච්චවතී,
 තතොපි කරුණාය කිච්චං අධිකන්ති අධිප්පායෙන චූත්තං “විනයපිටක
 කරුණාප්පධානා” ති. කරුණාඛ්‍යාපාරාධිකතාය හි දෙසනාය කරුණාප්පධානතා,
 සුත්තන්තදෙසනාය මහාකරුණාසමාපත්තිබහුලො වෙනෙයාසන්තානෙසු
 තදප්ඤ්ඤාසයානුලොමෙන ගම්භීරමත්ථපදං පතිට්ඨපෙසීති
 කරුණාපඤ්ඤාප්පධානතා, අහිධම්මදෙසනාය පන සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණස්ස
 විසයභාවප්පහොනකො රූපාරූපපරිච්ඡේදො ධම්මසභාවානුරොධෙන පවත්තිතොති
 පඤ්ඤාප්පධානතා. තෙනෙව ච කාරණෙනාතිආදීනා
 දෙසනානුරූපතංතංසංවණ්ණතාය ටොමනා ආචරියස්ස පකතීති දස්සෙති.

කුසලා රූපං චක්ඛුමා දස දාළිමාදි සමුභවසෙන අත්ථානවබ්බොධනත්ථො විය
 අත්ථානවබ්බොධනත්ථො හි සද්දප්පයොගො අත්තපරාධිනො කෙවලො
 අත්ථපදත්ථකො, සො පදත්ථවිපරියෙසකාරිනා ඉති-සද්දෙන සද්දපදත්ථකො
 ජායතීති ආහ “කරුණා වියාති නිදස්සනවචන” ති. නිදස්සනඤ්ඤි නාම
 නිදස්සිතබ්බධම්මෙ තෙන ච සම්බන්ධෙ සති හොති, නාඤ්ඤාති තස්ස
 නිදස්සනභාවං විභාවෙන්තො ආහ “යස්ස යථා...පෙ.... පවත්තිත්ථාති අත්ථො” ති.

“තත්ථ කරුණා වියාති නිදස්සනවචන” තිආදීනා
 නිදස්සනනිදස්සිතබ්බධම්මානං ආධාරවිසයඛ්‍යාපාරෙහි සවිසෙසනෙහි සහ
 පකාසනවසෙන ගාථාය අත්ථතත්ථං දස්සෙත්ථා අවයවහෙදවසෙන අත්ථං දස්සෙතුං
 “කිරතීති කරුණා” තිආදි චූත්තං. තත්ථ නිච්ඡන්දරාගානං භූතපුබ්බගතියා වා
 සත්තතා වෙදිතබ්බො. එකස්සපි ධම්මස්ස අනෙකසාමඤ්ඤාකාරවත්තතාය
 “යථාසභාවං පකාරෙහි” ති චූත්තං. තථා හි චූත්තං – “සබ්බෙ ධම්මා
 සබ්බාකාරොනා” ති (මහානි. 156; චූළනි. මොසරාජමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 85; පටි. ම.
 3.5) ධම්මානං අඤ්ඤෙයාත්තං පටික්ඛිපති ඤාතුං අසක්කුණෙයාත්තභාවතො.
 එතෙන තස්සා පඤ්ඤාය අකිච්ඡචූත්තිතං ආහ. යථෙව හි “ඤ්ඤෙයාසු සබ්බෙසු
 පවත්තිත්ථා” ති එත්තාවතා අධිප්පෙතත්ථෙ සිද්ධෙ තෙසං
 අත්තත්තනියතාවිරහසංසූචනත්ථං පරෙසං සත්තාදිථිච්ඡාගාහපටිසෙධනෙන ධම්ම-

සද්දෙන ඥායා විසෙසිතබ්බා, එවං “ධම්මෙසු සබ්බෙසු පවත්තිත්ථා”ති
 එත්තාවතා ව අධිජ්ජෙනත්ථෙ සිද්ධෙ ධම්මෙසු තස්සා පඤ්ඤාය
 ආකඨිකජ්ජට්ඨනාය අකිච්ඡවුත්තිතං දස්සෙතුං අඤ්ඤායත්තපට්ඨෙධනෙන
 ඥායා-සද්දෙන ධම්මා විසෙසිතාති. ඥායාධම්ම-සද්දා නිලුප්පලසද්දා විය
 අඤ්ඤමඤ්ඤං හෙදාහෙදයුත්තාති “ඥායා ව තෙ ධම්මා වා”ති වුත්තං. යා යාති
 යථා-සද්දස්සත්ථං දස්සෙති. බ්‍යාපනිච්ඡායඤ්ඤි අයං යථා-සද්දො, තජ්ජහෙදා
 පඤ්ඤා පවත්තිත්ථාති සම්බන්ධොති.

භගවති පවත්තාවාති ඉදං යෙහුයොන උපමානොපමෙයාත්ථානං
 භින්නාධාරතාය භින්නාධාරස්ස ව උපමානත්ථස්ස ඉධ අසම්භවතො වුත්තං.
 භගවතො කරුණාය අඤ්ඤෙහි අසාධාරණභාවො සත්තෙ සංසාරදුක්ඛතො
 උද්ධරිත්ථා අවිචන්තසුබ්බෙ නිබ්බානෙ පතිට්ඨපෙතුං අත්තනො
 සරිරජීවිතපරිච්චාගෙනපි එකන්තහිතජ්ඣාසයතාවසෙන වෙදිතබ්බො, යතො
 විතෙයායානං කොසොහිතවත්ථගුය්හපහුතජීවහාවිදංසනම්පි කතං, යඤ්ච යදිමෙ
 සත්තා ජානෙය්‍යං, භගවතො සාසනෙන රහදම්ච සීතලං සම්පජ්ජලිතං
 අග්ගික්ඛන්ධම්පි සමොගාහෙය්‍ය. අඤ්ඤෙසං පස්සන්තානන්ති සම්බන්ධො.
 උද්ධටාති පදං අපෙක්ඛිත්ථා මහොසපක්ඛන්දානං සත්තානන්ති කම්මත්ථෙ
 සාම්චවනං. අයඤ්ඤෙත්ථ සබ්බෙපත්ථො – කාමාදිමහොසපක්ඛන්දෙ සත්තෙ තතො
 උද්ධටා නත්ථඤ්ඤො කොචි මං යපෙත්ථාති පස්සතො යථා භගවතො කරුණාය
 ආවිසනං හොති, න එවං අඤ්ඤෙසං තථාදස්සනස්සෙව අභාවතො. අථ වා
 අඤ්ඤෙසං පස්සන්තානන්ති යදිපි පරෙ පස්සෙය්‍යං, තථාපි න තෙසං භගවතො විය
 කරුණොක්කමනං අත්ථි අජ්ජට්ඨන්තිතො අත්තහිතමත්තපට්ඨන්තිතො වාති
 අත්ථො.

අනාවරණා තිසු කාලෙසු සබ්බත්ථ අජ්ජට්ඨනවුත්තිතාය, අසාධාරණා
 සබ්බධම්මානං නිරවසෙසහෙතුපච්චයපරිග්ගභවසෙන තෙසඤ්ච
 සභාවකිච්චාදිඅවත්ථාවිසෙසාදිපරිජානනෙන ආයුහනවෙලායමෙව තංතංකම්මානං
 තංතංඵලවිසෙසහිතමජ්ඣිමපණීතාදිවිභාගස්ස ඉන්ද්‍රියබද්ධෙසු අනින්ද්‍රියබද්ධෙසු ව
 අතිසුමුතිරොහිතවිදුරවුත්තිඅතීතානාගතාදිහෙදහින්තානං රූපධම්මානං
 තංතංකාරණසමවායවිභාවනෙනෙව තංතංඵලෙසු
 වණ්ණසණ්ඨානගන්ධරසඵස්සාදිවිසෙසස්ස නිරවසෙසතො පටිච්ඡේදනෙන
 වෙදිතබ්බො. අයඤ්ච අත්ථො භගවතො අනෙකධාතුනානාධාතුලොකං යථාභූතං
 ඤාණාදිවසෙන වෙදිතබ්බො. යථා ව පස්සන්තස්සාති ඉදං රාගග්ගිආදීහි
 ලොකසන්තිවාසස්ස ආදිත්තතාදිආකාරදස්සනං භගවතො
 මහාකරුණොක්කමනුපායං සන්ධාය වුත්තං. තං පන බහුකෙහි ආකාරෙහි
 පස්සන්තානං බුද්ධානං භගවන්තානං සත්තෙසු මහාකරුණා ඔක්කමති. “ආදිත්තො
 ලොකසන්තිවාසො...පෙ.... උය්‍යුත්තො...පෙ.... පයානො...පෙ....
 කුම්මග්ගජ්ජට්ඨන්තො...පෙ.... උපනීයති ලොකො අධුචො...පෙ.... අනාණො
 ලොකො අනභිස්සරො...පෙ.... අස්සකො ලොකො සබ්බං පභාය
 ගමනීයං...පෙ.... උභො ලොකො අතිත්තො තණ්හාදාසොති පස්සන්තානං

බුද්ධානං භගවත්තානං සත්තෙසු මහාකරුණා ඔක්කමති” තිආදිනා (පටි. ම. 1.117) පටිසම්භිදාමග්ගෙ පරොසතං ආකාරෙහි දස්සිතන්ති ගන්ථවිත්ථාරං පරිහරිතුං සංවණ්ණයිතුක්ඛ උපායං දස්සෙතුං ආහ “තං සබ්බං පටිසම්භිදාමග්ගෙ මහාකරුණාඤාණවිභවිගවසෙන ජානිතබ්බ”න්ති.

ඉන්ද්‍රියපරොපරියත්තආසයානුසය යමකපාටිභාරිය සබ්බඤ්ඤානාචරණඤාණානි සෙසාසාධාරණඤාණානි. තෙසම්පි හි විභවිගො “ඉධ තථාගතො සත්තෙ පස්සති අප්පරජක්ඛෙ” තිආදිනා (පටි. ම. 1.111) පටිසම්භිදාමග්ගෙ නානප්පකාරෙන දස්සිතොති පුරිමනයෙනෙව අතිදිසති. ආදි-සද්දෙන තත්ථ විභත්තානං පටිසම්භිදාසච්චඤාණාදිනං සචගහො කතොති වෙදිතබ්බො.

නිප්පදෙසසප්පදෙසවිසයා කරුණා විය භගවතො පඤ්ඤාපි ඉධ නිප්පදෙසසප්පදෙසවිසයා නිරවසෙසා අධිප්පෙතාති තස්සා කතිපයභෙදදස්සනෙන නයතො තදවස්ථිට්ඨභෙදා ගහෙතබ්බාති දස්සෙත්තො “පඤ්ඤාග්ගහණෙන චා” තිආදිමාහ. තෙ පන සීලසමාධි පඤ්ඤාවිමුත්තිවිමුත්තිඤාණදස්සන, ද්වාචත්තාලීසසතදුකධම්ම, බාවිසතිතිකධම්ම, චතුසතිපට්ඨාන සම්මප්පධාන ඉද්ධිපාද සාමඤ්ඤඵල අරියවංසාදි, පඤ්චගති පඤ්චපධානියචගපඤ්චචිගිකසමාධි ඉන්ද්‍රිය බල නිස්සාරණියධාතු විමුත්තායතන විමුත්තිපරිපාචනියධම්මසඤ්ඤාදි, ඡසාරණියධම්ම අනුස්සතිට්ඨාන අගාරවගාරව නිස්සාරණියධාතු සතතවිහාර අනුත්තරිය නිබ්බේධභාගියපඤ්ඤාදි, සත්තඅපරිභානියධම්ම අරියධන බොජ්ඣංගිග සප්පුරිසධම්මනිප්පරවත්ථු සඤ්ඤා දක්ඛිණෙයාපුග්ගලඛිණාසචබලාදි, අට්ඨපඤ්ඤාපටිලාභහෙතු මිච්ඡත්ත සම්මත්ත ලොකධම්ම අරියානරියවොහාර ආරම්භවත්ථු කුසිතවත්ථු අක්ඛණ මහාපුරිසවිතක්ක අභිභායතන විමොක්ඛාදි, නවයොනිසොමනසිකාරමූලධම්මපාරිසුද්ධිපධානියචග සත්තාචාස ආසාතවත්ථු ආසාතපටිචිනය සඤ්ඤානානත්ත අනුපුබ්බවිහාරාදි, දසනාථකරධම්ම කසිණායතන අකුසලකම්මපථ කුසලකම්මපථ මිච්ඡත්ත සම්මත්ත අරියචාස දසබලඤාණ අසෙක්ඛධම්මාදි, ඵකාදසමෙත්තානිසංස සීලානිසංස ධම්මතා බුද්ධිහෙතු, ද්වාදසායතනපටිච්චසමුප්පාද ධම්මවක්කාකාර, තෙරසධුතගුණ, වුද්දසබුද්ධඤාණ, පඤ්චදසවරණවිමුත්තිපරිපාචනියධම්ම, සොළසආනාපානස්සති සච්චාකාර සුත්තන්තපට්ඨාන, අට්ඨාරස බුද්ධධම්මධාතු හෙදකරවත්ථු, ඵකුනවිසතිපච්චවෙක්ඛණ, චතුර්විසතිපච්චය, අට්ඨවිසතිසුත්තන්තපට්ඨාන, පණ්ණාසඋදයබ්බයදස්සන, පරොපණ්ණාසකුසලධම්ම, ද්වාසට්ඨිදිට්ඨිගත, අට්ඨසතතණ්භාවිවරිතාදිභෙදානං ධම්මානං පටිච්ඡිකුතදෙසනාකාරප්පවත්තා, යෙ ච චතුර්විසතිකොට්ඨසතසහස්සසමාපත්තිසඤ්චාරිමභාවජීරඤාණප්පභෙදා, යෙ ච අනන්තනයසමන්තපට්ඨානපච්චයදෙසනාකාරප්පවත්තා, යෙ ච අනන්තාසු ලොකධාතුසු අනන්තානං සත්තානං ආසයානුසයවරිතාදිවිභාවනාකාරප්පවත්තාති ඵචංපකාරා භගවතො පඤ්ඤාපභෙදා, සබ්බෙපි ඉධ ආදි-සද්දෙන නයතො සචගය්ගන්තිති වෙදිතබ්බං. කො හි සමත්ථො භගවතො පඤ්ඤාය පභෙදෙ අනුපදං නිරවසෙසතො දස්සෙතුං. තෙනෙව භගවත්තං ය්පෙත්වා පඤ්ඤවත්තානං අග්ගභූතො ධම්මසෙනාපතිසාරිපුත්තත්ථෙරොපි බුද්ධගුණපරිච්ඡෙදනං

පතිඅනුයුක්තො “අපිව මෙ, හන්තෙ, ධම්මන්වයො විදිතො”ති (දී. නි. 2.146)
ආහාති.

සංසාරමහොසපක්ඛන්දානං සත්තානං තතො සත්තාරණත්ථං පටිපන්නො
තෙහි පයොජිතො නාම හොති අසතිපි තෙසං තථාච්චෙදෙ අභිසන්ධියන්ති චුත්තං
“සත්තා හි මහාබොධිං පයොජෙන්නි”ති. එතෙන සබ්බෙනාති
මහාබොධිමූලාදිදස්සනෙන. අපගමනං නිරුපක්කිලෙසන්ති යොජෙතබ්බං.
ජාතසංවද්ධිභාවදස්සනෙන “අනාදි අනිධනො ච සත්තො”ති එවංපකාරා ඕච්ඡාවාදා
පටිසෙධිතා හොන්ති. සමඤ්ඤා...පෙ.... දස්සෙති සත්තෙ පරමත්ථනො අසතිපි
සත්තපඤ්ඤත්තිවොහාරසූචනතො. කරුණා ආදිපඤ්ඤා පරියොසානන්ති ඉදං
සම්භරණනිජ්ජත්තිකාලාපෙක්ඛාය චුත්තං, න පරිච්ඡේදවත්තතාය. තෙනෙවාහ
“තන්තිදානභාවතො තතො උත්තරිකරණියාභාවතො”ති. සබ්බෙ බුද්ධගුණා
දස්සිතා හොන්ති නයතො දස්සිතත්තා. එසො එව හි අනවසෙසතො
බුද්ධගුණදස්සනුපායො යදිදං නයග්ගාහණං. පරධනහරණාදිතොපි විරති පරෙසං
අනත්ථපරිහරණවසප්පවත්තියා සියා කරුණුපනිස්සයාති කරුණානිදානං සීලං.
තතො එව “තතො පාණාතිපාතාදිවිරතිජ්ජවත්තිතො”ති චුත්තං.

2. යස්සා සංවණ්ණනන්තිආදිනා “දයායා”තිආදිලොමනාය සම්බන්ධං
දස්සෙති. පයොජනං පන චුත්තනයෙන වෙදිතබ්බං. අභිහන්තරං නියකජ්ඣත්තං,
තතො ඛහිභුතං බාහිරං. දයාති කරුණා අධිජ්ජෙතාති දයා-සද්දස්ස
මෙත්තාකරුණානං වාචකත්තා වක්ඛමානඤ්ච අනුයොගං මනසි කත්වා චුත්තං.
තාය හි සමුස්සාහිතො, න මෙත්තායාති අධිජ්ජායො. පුබ්බෙ චුත්තස්ස පටිනිද්දෙසො
හොතිති ත-සද්දස්ස අත්ථං ආහ. තන්ති පඤ්ඤං විසෙසෙත්වා උපමාභාවෙන
විනිවත්තා වරිතත්ථතාය. පටිනිද්දෙසං නාරහති පධානාපධානෙසු පධානෙ
කිච්චදස්සනතො. ද්විත්තං පදානං...පෙ.... වතොති කරුණාවාචිනා දයා-සද්දෙන
එකාධිකරණභාවෙන චුච්චමානො ත-සද්දො තතො අඤ්ඤධම්මවිසයො භවිතුං න
යුත්තොති අධිජ්ජායො. අපරියායසද්දානං සමානාධිකරණභාවො
විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවෙ සති හොති, නාඤ්ඤථාති ආහ “සමානා...පෙ....
හොති”ති. සමානාධිකරණභාවෙන හෙත්ථ විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවො සාධියති,
සා ච සමානාධිකරණතා විසිට්ඨවිහත්තිකානං න හොතිති සමානවිහත්තිතායපි
තමෙව සාධියති “දයා...පෙ.... විද”න්ති ඉදං දයාය විසෙසිතබ්බභාවෙ
කාරණවචනං. පධානතාය හි සාමඤ්ඤතාය ච සා විසෙසිතබ්බා ජාතා. තත්ථ
භගවතො තදඤ්ඤෙසඤ්ච කරුණානං වාචකත්තා සාමඤ්ඤතා වෙදිතබ්බා. තස්ස
වාති දයා-සද්දස්ස. “පධානඤ්ච පඤ්ඤ”න්තිආදිනා කිඤ්චාපි පුරිමගාථාය
පඤ්ඤාජ්ජපධානා, “තායා”ති පන කෙවලං අවත්වා දයාවිසෙසනභාවෙන චුත්තත්තා
අජ්ජපධානායපි කරුණාය පටිනිද්දෙසො යුත්තොති දස්සෙති. අජ්ජපධානතා ච
කරුණාය පුරිමගාථාය වසෙන චුත්තා, ඉධ පන පධානා එව. තථා ච චුත්තං
“දයාසමුස්සාහිනිති පධානා”ති (ධ. ස. මූලට්. 2).

කථාං පන...පෙ.... ඤාතබ්බාති වක්ඛමානස්සෙව අත්ථං හදයෙ යපෙත්වා වොදෙති. යදි එවන්ති යදි අට්ඨකථාය අධිප්පායං අග්ගහෙත්වා වචනමත්තමෙව ගණ්හසි. මෙත්තාති ව න යුජ්ජෙය්‍යාති යථා “මෙත්තවිත්තතං ආපන්නො”ති එතිස්සා අට්ඨකථාය වසෙන න දයා කරුණා, එවං “නික්කරුණතං ආපන්නො”ති එතිස්සා අට්ඨකථාය වසෙන න දයා මෙත්තාති වචනමත්තග්ගහණෙ අට්ඨකථානම්පි විරොධං දස්සෙති. “අධිප්පායවසෙන යොජෙතබ්බො”ති වත්වා තමෙව අධිප්පායං දයා-සද්දො භීතිආදිනා විවරති. අක්ඛරවිත්තකා හි දයා-සද්දං දානගතිරක්ඛණෙසු පටන්ති. අනුරක්ඛණස්සෙව මෙත්තාකරුණානං. හිතුපසංභාරදුක්ඛාපනයනාකාරවුත්තීනං සමානකිච්චං, තස්මා උභයත්ථ දයා-සද්දො පවත්තතිති වුත්තං. අන්තොනීතන්ති අන්තොගධං, රුක්ඛත්ථො විය ධවබදිරාදීනං අනුරක්ඛණත්ථො මෙත්තාකරුණානං සාමස්සෙත්ති අත්ථො, අධිප්පායො පන “දයාපන්නො”ති එත්ථ සබ්බපාණභූතහිතානුකම්පිති අනන්තරං කරුණාය වුත්තත්තා දයා-සද්දො මෙත්තාපරියායොති විස්සෙය්‍යති. මෙත්තාපි හි කරුණා විය පාණාතිපාතවිරතියා කාරණන්ති. “අදයාපන්නො”ති එත්ථ පන කාරුණිකො අවිහිං සජ්ඣාසයත්තා පරෙසං විහෙසාමත්තම්පි න කරොති, කො පන වාදො පාණාතිපාතනෙති නික්කරුණතාය පාණාතිපාතිතා දස්සිතාති වෙදිතබ්බා. එතමෙවත්ථං සන්ධාය “එවස්සෙති අට්ඨකථානං අවිරොධො හොති”ති ආහ. යදි දයා-සද්දො මෙත්තාකරුණානං වාවකො, එවම්පිකථං පන කරුණා “දයා”ති ජානිතබ්බාති අනුයොගො තදවත්ථො එවාති වොදනං මනසි කත්වා කරුණා ව දෙසනායාතිආදිනා කරුණාය එව ගහණෙ කාරණමාහ.

නනු තායාතිආදිනා සාමත්ථියතොපි පකරණං බලවන්ති පකරණවසෙනෙව කරුණාවිසයස්ස ඤාතතං දස්සෙති. යථාරුචි පවත්තිත්ථාති එතං පුරිමගාථාය සජ්ජදෙසනිජ්ජදෙසසත්තවිසයාය කරුණාය ගහිතභාවස්ස කාරණවචනං. යථාරුචිපවත්ති හි එකස්මිං අනෙකෙසු ව ඉච්ඡානුරූපජ්ජවත්තීති. “ඉධ පන නිජ්ජදෙසසත්තවිසයතං ගහෙතු”න්ති එතෙන සිද්ධෙ සති ආරම්භො ඤාපකත්ථො හොතිති පුන “සත්තෙසු”ති වචනං ඉමමත්ථවිසෙසං බොධෙතිති දස්සෙති. න දෙවෙසුයෙවාතිආදිනාපි දයාසාධනස්ස සමුස්සාහනස්ස සත්තවිසයභාවෙ සාමත්ථියලද්ධෙපි “සත්තෙසු”ති වචනං තස්ස නිජ්ජදෙසසත්තවිසයභාවො අධිප්පෙතොති ඉමං විසෙසං ඤාපෙතිති දස්සෙති.

කාලදෙසදෙසකපරිසාදිපරිදීපනං බාහිරනිදානන්ති කාලාදීනි නිද්ධාරෙන්නො “යස්මිං කාලෙ”තිආදිමාහ. අවසානම්හි වසන්නො තිදසාලයෙති වචනතොති එතෙන තස්ස පාටිභාරියස්ස සද්දන්තරසන්තිධානෙන අවච්ඡින්නතං දස්සෙති. තත්ථ පවත්තවොහාරෙන ව න සක්කාති පුපුජ්ජනසන්තානෙපි රාගාදිපටිපක්ඛරණස්ස අභාවතො නිව්ඡන්දරාගෙසු සත්තවොහාරො විය පුපුජ්ජනසන්තානෙ රාගාදිපටිපක්ඛරණවසෙන පවත්තං තදභාවෙපි භගවතො සන්තානෙ රුළුභිවසෙන පාටිභාරියන්ත්වෙව වුවිච්ඡිති න සක්කා වත්තුන්ති අධිප්පායො. දිට්ඨිහරණවසෙන යෙ සම්මාදිට්ඨිකා ජාතා අවෙලකකස්සපාදයො විය, දිට්ඨිජ්ජකාසනෙ අසමත්ථභාවෙන අජ්ජටිභානභාවාදිජ්ජත්තියා සච්චකාදයො විය.

3 . සීතපබ්බතා නාම “සිනෙරුං පරිවාරෙත්වා ධීතා යුගන්ධරො...පෙ.... ගිරි බ්‍රහා”ති (විසුද්ධි. 1.137; පාරා. අට්ඨ. 1.1 වෙරඤ්ජකණ්ඩවණ්ණනා) එවං චුත්තපබ්බතා.

4-5. සබ්බසො චක්කවාලසහස්සෙහි සබ්බසො ආගම්ම සබ්බසො සන්තිසින්නෙනාති සම්බන්ධවසෙන තයො විකප්පා යුත්තා, සබ්බසො චක්කවාලසහස්සෙහි දසහි දසහීති පන අනිට්ඨසාධනතො පටිසෙධිතො. වජ්ජිතබ්බෙති යෙ වජ්ජෙතුං සක්කා “අතිසම්මුඛා අතිසමීපං උන්නතප්පදෙසො”ති, එතෙ. ඉතරෙ පන තස්සා පරිසාය මහන්නභාවෙන න සක්කා පරිහරිතුං.

“සබ්බඤ්ඤා...පෙ.... සමත්ථා”ති වත්වා තෙසං දෙසෙතබ්බප්පකාරජානනසමත්ථාති වචනං අත්තනා පටිවිද්ධාකාරස්ස ධම්මසාමිනාපි පරෙසං දෙසෙතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා චුත්තං. අඤ්ඤා සබ්බෙහි සත්තා දිට්ඨසච්චා එව භවෙය්‍යුං. සබ්බඤ්ඤාධම්මානං යථාසභාවජානනසමත්ථතාදියෙව යථාචුත්තබ්බං. තෙසං ගහණසමත්ථතං දීපෙති, අධිකච්චනමඤ්ඤමත්ථං බොධෙතීති අධිප්පායො.

6. තථාගතො වන්දනීයොතිආදිනා “නමස්සිත්වා”තිආදිකිරියාවිසෙසානං තංතංසුත්තානුරොධෙන පවත්තිතමාහ. සරීරසොහග්ගාදීති ආදි-සද්දෙන කල්‍යාණවාක්කරණතාආධිපච්චපරිවාරසම්පත්තිආදි සධ්ගස්හති.

7. අන්තරධාපෙත්වාති නිරොධෙත්වා. නිරොධනඤ්චෙත්ථ උප්පාදකහෙතුපරිහරණවසෙන තෙසං අනුප්පත්තිකරණන්ති වෙදිතබ්බං. අත්ථං පකාසයිස්සාමීති සම්බන්ධොති “සොසෙත්වා”ති පුබ්බකාලකිරියාය අපරකාලකිරියාපෙක්ඛතාය චුත්තං.

8. දුක්කරභාවං දීපෙතුන්ති අදුක්කරස්ස තථාඅභියාවෙනබ්බතාභාවතොති අධිප්පායො. පාරාජිකසඬ්ඝාදිසෙසානං සීලවිපත්තිභාවතො ථුල්ලව්වයාදීනඤ්ච යෙහුයොන ආචාරවිපත්තිභාවතො ආචාරසීලානං තථා යොජනා කතා, තථා චාරිත්තසීලස්ස ආචාරසභාවත්තා ඉතරං සභාවෙනෙව ගහෙත්වා දුතියා. අසක්කුණෙය්‍යත්ති විසුද්ධාචාරාදිගුණසමන්තාගතෙන සබ්බමචාරිනා සද්ධම්මචිරට්ඨිතත්ථං සාදරං අභියාවිතෙන තෙන ව අභිධම්මත්ථප්පකාසෙන සමත්ථොති යථාවතො පමාණිතෙන තබ්බිමුඛභාවො න සුකරොති අධිප්පායො.

9. දෙවදෙව-සද්දස්ස අත්ථො පට්ඨානසංවණ්ණනාටිකායං විපඤ්චිතොති න විත්ථාරයිමිහ.

13. පට්ඨසඬ්ඝිතියං යා අට්ඨකථා සඬ්ඝිතාති වචනෙන සා භගවතො ධර්මානකාලෙපි අට්ඨකථා සංවිජ්ජති, තෙන පාඨො විය භගවංමුලිකාවාති විඤ්ඤායති. “අභිධම්මස්සා”ති පදං “අත්ථං පකාසයිස්සාමී”ති එතදපෙක්ඛන්ති

“කස්ස පන සා අට්ඨකථා” ති පුවජිත්වා අධිකාරවසෙන තමෙව අභිධම්මපදං ආකඬ්ඪති. ආවුත්තිආදිවසෙන වා අයමත්ථො විභාවෙනඛබ්බො.

16. අරියමග්ගස්ස බොජ්ඣංගධම්මග්ගධම්මානුස්ථානවිසෙසං පාදකජ්ඣානමෙව නියමෙතිතිආදිනායප්පවත්තො තිපිටකවුළුනාගත්ථෙරවාදො ආදි-සද්දෙන විපස්සනාය ආරම්මණභූතා ඛන්ධා නියමෙත්ති, පුග්ගලජ්ඣාසයො නියමෙතිති එවමාදයො මොරවාපිවාසිමහාදත්තත්ථෙරතිපිටකවුළුනාගත්ථෙරවාදාදයො සඬගය්හන්ති. තප්පකාසනෙනෙවාති අභිධම්මස්ස අත්ථප්පකාසනෙනෙව. සොති මහාවිහාරවාසීනං විනිච්ඡයො. තථාති අසම්මිස්සානාකුලභාවෙන. අසම්මිස්සානාකුලභූතො වා විනිච්ඡයො මහාවිහාරවාසීනං සන්තකභාවෙන, එතෙන අභිධම්මස්ස අත්ථප්පකාසනෙනෙව මහාවිහාරවාසීනං විනිච්ඡයො ඉධ අභිනිප්පාදියතිති දස්සෙති. අථ වා තප්පකාසනෙනෙවාති අසම්මිස්සානාකුලභාවප්පකාසනෙනෙව. සොති පකාසියමානො අභිධම්මත්ථො. තථාති මහාවිහාරවාසීනං විනිච්ඡයභාවෙන. ඉමස්මිං අත්ථවිකප්පෙ “අසම්මිස්සං අනාකුලං අත්ථං පකාසයිස්සාමි” ති සම්බන්ධනියං.

17. අඤ්ඤඤව සබ්බං අත්ථප්පකාසනං හොතිති තොසනං හොතිති අත්ථො. තෙනෙවාහ “සබ්බෙන තෙන තොසනං කතං හොති” ති. යුත්තරූපා යොජනා.

විසතිගාථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිදානකථාවණ්ණනා

පරිච්ඡෙදො සත්තප්පකරණභාවො. සන්තිවෙසො සත්තන්තං පකරණානං තදවයවානඤ්ඤව වචන්ථානං. සාගරෙහි තථා චිත්තාති “ඉමස්ස අභිධම්මස්ස ගම්භීරභාවවිජානනත්ථං චත්තාරො සාගරා වෙදිතඛබ්බා” තිආදිනා නයෙන ජලසාගරාදීහි සහ නයසාගරවිචාරො. “සතභාගෙන සහස්සභාගෙන ධම්මන්තරා ධම්මන්තරං සඬකම්ත්වා සඬකම්ත්වා දෙසෙසි” තිආදිනා දෙසනාහෙදෙහි අභිධම්මස්ස ගම්භීරභාවකථා දෙසනාහි ගම්භීරතා.

“එවං තෙමාසං නිරන්තරං දෙසෙත්තස්සා” තිආදිනා දෙසනාකාලෙ හගවතො සරීරස්ස යාපිතාකාරවිචාරො දෙසනා...පෙ.... ගහණං. තථා ථෙරස්ස...පෙ....පි වාති “අභිධම්මෙ වාචනාමග්ගො නාමා” තිආදිනා අභිධම්මෙ වාචනාමග්ගස්ස සාරිපුත්තත්ථෙරසම්බන්ධිතතා තස්ස ව තෙනෙව උප්පාදිතතා. යො හි හගවතා දෙවතානං දෙසිතාකාරො, සො අපරිච්ඡින්නවාරනයත්තිතාය අනන්තො අපරිමාණො න හික්ඛුනං වාචනායොග්ගො, යො ව ථෙරස්ස දෙසිතාකාරො, සො අතිසංඛිත්තතාය. නාතිසඬබ්බෙපනාතිවිත්ථාරභූතො පන පාඨනයො ථෙරප්පභාවිතො වාචනාමග්ගොති.

වචනත්ථවිජානනෙනාතිආදිනා කුසලා ධම්මාතිආදිපදානඤ්ඤව අත්ථවණ්ණනං අකත්වා අභිධම්ම-සද්දවිචාරස්ස සම්බන්ධමාහ. “යෙ තෙ මයා

ධම්මා අභිඤ්ඤා දෙසිතා. සෙය්‍යාපීදං – චත්තාරො සතිපට්ඨානා...පෙ.... සික්ඛිතං සික්ඛිංසු ද්වෙ භික්ඛු අභිධම්මෙ නානාවාදා’ තිආදිසුත්තවසෙන කිඤ්චාපි බොධිපක්ඛියධම්මා ‘අභිධම්මො’ ති වුච්චන්ති, ධම්ම-සද්දො ව සමාධිආදීසු දිට්ඨප්පයොගො, පරියත්තිධම්මො එව පන ඉධ අධිප්පෙතොති දස්සෙන්තො ‘සුත්තන්තාධිකා පාළීති අත්ථො’ ති ආහ. තත්ථ ධම්මබ්‍යභිවාරභාවෙන විසෙසතො අභිධම්මො විය සුත්තන්තොපි ‘ධම්මො’ ති වුච්චති. ‘යො වො, ආනන්ද, මයා ධම්මො ව චිත්තයො ව දෙසිතො පඤ්ඤත්තො’ තිආදීසු (දී. නි. 1.216) අඤ්ඤත්ථ ව සම්භවතො අභි-සද්දෙන නිවත්තෙතබ්බත්ථං දීපෙතුං ‘සුත්තන්තා’ ති වුත්තං. නනු ව අතිරෙකවිසෙසට්ඨා භිත්තසභාවා යතො තෙ යථාක්කමං අධිකවිචිත්තපරියායෙහි බොධිතා, තස්මා ‘ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨෙහි’ ති බහුවචනෙන භවිතබ්බං, න එකචචනෙනාති අනුයොගං මනසි කත්වා ආහ ‘ද්විත්තම්පි...පෙ.... එකචචනාතිද්දෙසො කතො’ ති.

පයොගමෙව නාරහති උපසග්ග-සද්දානං ධාතු-සද්දස්සෙව පුරතො පයොජනියත්තා. අථාපි පසුප්පෙය්‍ය අතිමාලාදීසු අති-සද්දාදයො විය. එවම්පි යථා ‘අතිමාලා’ ති එත්ථ සමාසවසෙන අනාවිභූතාය කමනකිරියාය විසෙසකො අති-සද්දො, න මාලාය, එවම්ධාපි අභි-සද්දො න ධම්මවිසෙසකො යුත්තොති අධිප්පායො. අඤ්ඤස්සපි හි උපසග්ගස්සාති ඉදං රුළුභිවසෙන, අත්ථෙ උපසප්පතිති වා උපසග්ගස්ස අන්වත්ථසඤ්ඤතං ගහෙත්වා වුත්තං. අතිජත්තාදීසු හි අති-සද්දො ඉධ උපසග්ගොති අධිප්පෙතො. තත්ථ යථා කල්‍යාණො පුජිතො වා පුරිසො අතිපුරිසොති භවති, එවං අතිරෙකවිසෙසට්ඨානම්පි කල්‍යාණපුජිතත්ථභාවසම්භවතො කල්‍යාණං වා පුජිතං වා ඡත්තං අතිජත්තන්ති සද්දන්තයො වෙදිතබ්බො. කල්‍යාණපුජිතභාවා හි ගුණවිසෙසයොගෙන ඉච්ඡිතබ්බා. ගුණවිසෙසො වෙස යදිදං පමාණාතිරෙකො ව විචිත්තරූපතා ව. එවඤ්ච පන කත්වා ‘අකිරියායපි’ ති වචනං සමත්ථිතං භවති. යථා ව අතිජත්තාදීසු, එවං අභිධම්ම-සද්දෙපි දිට්ඨබ්බං. අනෙකත්ථා හි නිපාතාති. තබ්බාවදීපකත්තාති අතිරෙකවිසෙසභාවදීපකත්තා.

එකතො අනාගතත්තාති ඉදං සුත්තන්තෙ එකතො ආගතානං බන්ධායතනාදීනං සුත්තන්තභාජනියස්ස දිට්ඨත්තා ‘ඡ ඉමානි, භික්ඛවෙ, ඉන්ද්‍රියානි’ තිආදිනා (සං. නි. 5.495-496) වක්ඛාදීනං ඡන්තං ඉත්ථිත්තියාදීනං තිණ්ණං සුඛිත්තියාදීනං පඤ්චන්තං සද්ධිත්තියාදීනං පඤ්චන්තං අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතිත්තියාදීනඤ්ච තිණ්ණං වසෙන විසුං විසුං සුත්තන්තභාවෙන ආගතත්තා එකසුත්තභාවෙන අනාගතානං බාවිසතියා ඉන්ද්‍රියානං සුත්තන්තභාජනියස්ස අදිට්ඨත්තා ව වුත්තං, න සුත්තන්තෙ එකතො ආගමනස්ස සුත්තන්තභාජනියස්ස කාරණත්තා. සුත්තන්තෙ එකතො සබ්බෙන සබ්බඤ්ච අනාගතා හි භූමන්තරපරිච්ඡෙදපටිසම්භිදා සුත්තන්තභාජනියවසෙන විහත්තා දිස්සන්ති, එකතො ආගතානි ව සික්ඛාපදානි තථා න විහත්තාති. වෙරමණිනං විය පන සභාවකිච්චාදිභාගවිනිමුත්තො බාවිසතියා ඉන්ද්‍රියානං සමානො විභජනප්පකාරො නත්ථි, යො සුත්තන්තභාජනියං සියාති ඉන්ද්‍රියවිභවිගෙ සුත්තන්තභාජනියං නත්ථිති යුත්තං සියා.

යදිපි පව්වයධම්මවිනිමුත්තො පව්වයභාවො නාම නත්ථී, යථා පන පවත්තො පව්වයධම්මො පව්වයුප්පන්නධම්මානං පව්වයො හොති, සො තස්ස පවත්තිආකාරවිසෙසො හෙතුආදිභාවො තතො අඤ්ඤො විය පව්වයධම්මස්ස පව්වයභාවොති වුත්තො, සො ච “අවිජ්ජාපව්වයා සඬ්ඛාරා සම්භවන්ති” තිආදීසු පධානභාවෙන වුත්තො. තත්ථ ච ගුණිභූතා හෙතුහෙතුඵලභූතා අවිජ්ජාසඬ්ඛාරාදයොති වුත්තං “පව්වයභාවො උද්දිට්ඨො” ති. උද්දිට්ඨධම්මානන්තිආදි උද්දෙසෙන පරිච්ඡින්නානංයෙව ඛන්ධාදීනං ඛන්ධවිභඩ්ගාදීසු පඤ්ඤපුච්ඡකනායො දස්සිතො, න ඉතො අඤ්ඤාදාති කත්වා වුත්තං.

සුත්තන්තෙ සඬ්ඛිතිසුත්තන්තාදිකෙ. පඤ්ඤ සික්ඛාපදාති පාණාතිපාතා...පෙ.... පමාදට්ඨානා වෙරමණීති එවං උද්දිට්ඨාති. අඤ්ඤො පන වෙරමණීනං විහජ්ඣනිකප්පකාරො නත්ථීති ඉදං අනිත්තානිච්චාදිවිභාගො වෙරමණීනං ඛන්ධායතනාදීසු අන්තොගධත්තා තඬ්ඛසෙනෙව විජානිතඬ්ඛො, තතො පන අඤ්ඤො අභිධම්මනයවිධුරො වෙරමණීනං විහජ්ඣනිකප්පකාරො නත්ථීති අධිජ්ජායෙන වුත්තං. තථා ච පටිසම්භිදාමග්ගෙ “චක්ඛුං අනිච්චං...පෙ.... ජරාමරණං අනිච්ච” න්ති අනුපද්ධම්මසම්මසනකථායං න වෙරමණීයො උද්ධට්ඨා.

නනු ධම්මසඬ්ඛිගණිකාකුකථාදීනම්පි වසෙන අභිධම්මපාළියා අතිරෙකවිසෙසභාවො දස්සෙතඬ්ඛොති? සව්වමෙතං, සො පන එකන්තඅභිධම්මනයනිස්සිතො අවුත්තොපි සිද්ධොති කත්වා න දස්සිතො. එතෙන චා නිදස්සනෙන සොපි සඬ්ඛො තෙතඬ්ඛො. අභිධම්මනයසාමඤ්ඤෙන චා අභිධම්මභාජනීයපඤ්ඤපුච්ඡකෙහි සො වුත්තො එවාති න වුත්තොති දට්ඨඬ්ඛො.

පඤ්ඤවාරාති පුච්ඡනවිස්සජ්ජනවසෙන පවත්තා පාළිනායා. එත්ථෙථාති ධම්මහදයවිභඩ්ගෙ එව. අපෙක්ඛාවසිකත්තා අප්පමහන්තභාවස්ස යතො අප්පමත්තිකා මහාධාතුකථාතන්ති ධම්මහදයවිභඩ්ගවචනවසෙන අවසෙසා, තං දස්සනත්ථං “ධම්මහදයවිභඩ්ගෙ අනාගන්ත්වා මහාධම්මහදයෙ ආගතතන්තිතො” ති වුත්තං. ධම්මහදය...පෙ.... ආගතතන්තිතො රූපකණ්ඩධාතුච්ඛිකාදීසු අනාගන්ත්වා මහාධාතුකථායං ආගතතන්ති අප්පමත්තිකාවාති සම්ඛන්ධො. අථ ධාතුකථාය විත්ථාරකථා මහාධාතුකථා ධම්මහදයවිභඩ්ගෙ අනාගන්ත්වා මහාධම්මහදයෙ ආගතතන්තිතො ධාතුකථායං අනාගන්ත්වා මහාධාතුකථාය ආගතතන්ති අප්පමත්තිකාවාති යොජෙතඬ්ඛං.

උපලබ්භතීති අනුලොමපච්චනීයපඤ්ඤකස්ස, නුපලබ්භතීති පච්චනීයානුලොමපඤ්ඤකස්ස උපලක්ඛණවසෙන වුත්තං. සව්විකට්ඨං නිස්සයන්ති “සඬ්ඛත්ථා” තිආදිනා දෙසාදිඅනාමසනෙන රූපාදිසත්තපඤ්ඤාසධම්මජ්ජහෙදං සව්විකට්ඨමෙව නිස්සයභූතං. සඬ්ඛත්ථාති එත්ථාපි “උපලබ්භති නුපලබ්භතීති පටිඤ්ඤාය ගහිතාය පටික්ඛෙපග්ගහණත්ථ” න්ති ආනෙත්ථා සම්ඛන්ධනීයං, තථා සඬ්ඛදා සඬ්ඛෙසුති එත්ථාපි. යදි ඛන්ධායතනාදයො ගහිතා අට්ඨකථායං

ආගතනයෙන, අළු පත වුත්තන්ති සම්බන්ධො. යො සවිච්ඡාදියාති
සවිච්ඡාදියාතිස්සයං උපලක්ඛෙති. එතෙහීති එතෙහි වචනෙහි.
සවිච්ඡාදියදෙසකාලප්පදෙසෙහි කථං සවිච්ඡාදියාදීනං පදෙසො එකදෙසභූතො
සබ්බොති වුවිච්ඡි? පදෙසානං පුට්ඨත්තා. “සබ්බෙසු පදෙසෙසු”ති පච්චෙකං
හෙදාමසනවසෙන වායං පඤ්ඤා පවත්තොති න පුරිමෙහි අවසෙසො.

උපලබ්භති...පෙ.... මිච්ඡාති එකන්ති උපලබ්භතීති
පටිඤ්ඤාග්ගහණපටික්ඛෙපග්ගහණනිග්ගණ්හනානං අනුලොමපටිලොමතො
පටිඤ්ඤායපනනිග්ගහපාපනාරොපනානඤ්ච වසෙන පවත්තා තන්ති
පයමපඤ්චකස්ස එකං අඬගං එකො අවයවොති අත්ථො. එවං සෙසෙසුපි නෙතබ්බං.
නිග්ගහස්ස සුනිග්ගහභාවං ඉච්ඡතො සකවාදිතො “ත්වං වෙ පන මඤ්ඤසි
වත්තබ්බෙ ඛො පුග්ගලො නුපලබ්භති”තිආදිනා (කථා. 3) පටිඤ්ඤායපනෙන,
තෙන “තව තත්ථ හෙතාය පටිඤ්ඤාය හෙවං පටිජානන්තො හෙවං
නිග්ගහෙතබ්බෙ අළු තං නිග්ගණ්හම සුනිග්ගහිතො ව හොති”ති වත්ථා “හඤ්චි
පුග්ගලො නුපලබ්භති”තිආදිනා (කථා. 2) පරවාදිතො අත්තතො පටිකම්මං යථා
සකවාදී න නිබ්බේධෙති, එවං කරණං පටිකම්මවේදනං. පරවාදිතො පටිකම්මස්ස
දූප්පටිකම්මභාවං ඉච්ඡතො සකවාදිතො තංනිදස්සනෙන “එසො වෙ
දුන්නිග්ගහිතො හෙව”න්ති පටිකම්මනිදස්සනෙන, “වත්තබ්බෙ ඛො පුග්ගලො
උපලබ්භති...පෙ.... පරමත්ථෙතාති (කථා. 1). නො ව මයං තයා තත්ථ හෙතාය
පටිඤ්ඤාය හෙවං පටිජානන්තො හෙවං නිග්ගහෙතබ්බො. අළු අමිහෙ නිග්ගණ්හාසි
දුන්නිග්ගහිතා ව හොමා”ති වත්ථා “හඤ්චි පුග්ගලො උපලබ්භති”තිආදිනා (කථා.
5) නිග්ගහස්ස දුන්නිග්ගහිතභාවදස්සනෙන අනිග්ගහිතභාවකරණං
නිග්ගහනිබ්බේධනං. “තෙන හි යං නිග්ගණ්හාසි හඤ්චි පුග්ගලො
උපලබ්භති”තිආදිං වත්ථා “තෙන හි යෙ කතෙ නිග්ගහෙ සෙ නිග්ගහෙ දුක්කටෙ
සුකතෙ පටිකම්මෙ සුකතා පටිපාදනා”ති සකවාදිතො නිග්ගහස්ස,
අනිග්ගහභාවාරොපනෙන අත්තතො පටිකම්මස්ස සුපටිකම්මභාවකරණෙන ව
සකවාදිතො නිග්ගහස්ස ඡේදො විනාසනං පුග්ගලවාදනිසෙධනවසෙන
සමුට්ඨිත්තා. ධම්මතාය අනුලොමනවසෙන උට්ඨන්තිවා තබ්බිලොමනවසෙන
පවත්තො අනුලොමපච්චනීකපඤ්චකො වුත්තවිපරියායෙන දුතියපඤ්චකො
වෙදිතබ්බො.

තදාධාරොති තෙ සවිච්ඡාදියපරමත්ථා රූපාදයො ආධාරා එතස්සාති තදාධාරො.
එතෙන “රූපස්මිං අත්තා”ති එවංපකාරො පුග්ගලවාදො දස්සිතො හොති. තෙසං වා
ආධාරභූතොති එතෙන “අත්තනි රූප”න්ති එවංපකාරො. අඤ්ඤත්ථ වා තෙහීති තෙහි
රූපාදීහි විනා. ආධාරාධෙය්‍යාදිභාවෙන අසංසට්ඨො විසුංයෙව විනා. තෙන
සත්තාදිගුණෙහි අවොකිණ්ණො පුරිසොති එවමාදිකො. තංසාමිභූතතාය වා
තදධීනභාවෙන “අඤ්ඤත්ථ වා තෙහී”ති වුත්තන්ති “රූපවා අත්තා”ති එවංපකාරො
පුග්ගලවාදො දස්සිතොති වෙදිතබ්බො. අනඤ්ඤොති එතෙන “රූපං අත්තා”ති
එවංපකාරො. රූප්පනාදිසභාවො රූපක්ඛන්ධාදීනං විසෙසලක්ඛණං,
සප්පච්චයාදිසභාවො සාමඤ්ඤලක්ඛණං. රූපාදිතො අඤ්ඤො අනඤ්ඤො වා

අඤ්ඤත්තෙ ව තදාධාරාදිභූතො උපලබ්භමානො ආපජ්ජති අනුයුක්ඛි සකවාදී පකාරන්තරස්ස අසම්භවතො. පුග්ගලවාදී පුග්ගලස්ස රූපාදීහි න අඤ්ඤත්තං ඉච්ඡති රූපාදි විය පව්චක්ඛතො අනුමානතො වා ගාහයිතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා තස්ස ව කාරකවෙදකභාවස්ස අයුජ්ජමානකත්තා. නාපි අනඤ්ඤත්තං රූප්පනසප්පච්චයාදිසභාවප්පසඨගතො පුග්ගලස්සෙව අභාවප්පසඨගතො ව. යථෙව හි න විනා ඉන්ධනෙන අග්ගි පඤ්ඤාපියති, න ව අඤ්ඤං ඉන්ධනතො අග්ගිං සක්කා පටිජානිතුං, නාපි අනඤ්ඤං. යදි හි අඤ්ඤො සියා, න උණ්භං ඉන්ධනං සියා. අථ අනඤ්ඤො, නිද්දහිතබ්බංයෙව දාහකං සියා. එවමෙව න විනා රූපාදීහි පුග්ගලො පඤ්ඤාපියති, න ව තෙහි අඤ්ඤො, නාපි අනඤ්ඤො සස්සතුච්ඡෙදභාවප්පසඨගතොති ලද්ධියං යත්වා පුග්ගලවාදී “න හෙවා”ති පටික්ඛිපති. තත්ථ අග්ගින්ධනොපමා තාව යදි ලොකවොහාරෙන චුත්තා, අපළිත්තං කට්ඨාදිඉන්ධනං නිද්දහිතබ්බඤ්ච, පළිත්තං භාසුරුණ්භං අග්ගි දාහකඤ්ච, තඤ්ච ඔජට්ඨමකරූපං පුරිමපච්ඡිමකාලිකං අනිච්චං සඨබ්බතං පටිච්චසමුප්පන්නං, යදි එවං පුග්ගලො රූපාදීහි අඤ්ඤො අනිච්චො ව ආපන්නො. අථ පරමත්ථතො, තස්මිංයෙව කට්ඨාදිකෙ පළිත්තෙ යං උසුමං සො අග්ගි, තංසහජාතාති තිණි භූතාති ඉන්ධනං, එවමිපි සිද්ධං ලක්ඛණහෙදතො අග්ගින්ධනානං අඤ්ඤත්තන්ති අග්ගි විය ඉන්ධනතො රූපාදීහි අඤ්ඤො පුග්ගලො අනිච්චො ව ආපන්නොති ඛ්‍යාහතාති වෙදිතබ්බං.

පුග්ගලො උපලබ්භතීති පටිජානන්තස්ස පකාරන්තරස්ස අසම්භවතො චුත්තෙසු පකාරෙසු එකෙන පකාරෙන උපලබ්භමානො උපලබ්භතීති “ආපන්න”න්ති චුත්තං “පටිඤ්ඤාය එකත්තාපන්න”න්ති. එකත්තාපන්නත්තා එව අප්පටික්ඛිපිතබ්බං, පුග්ගලෙ පටිසිද්ධෙ තදහිනිවෙසොපි අයාථාවතො පුග්ගලවාදිනො ගහිතාකාරසුඤ්ඤතාවිභාවනෙන සකට්ඨානතො වාවිතො පටිසෙධිතො එව නාම භොතීති චුත්තං “පුග්ගලදිට්ඨිං පටිසෙධෙන්තො”ති. පුග්ගලොයෙව වා තථා පස්සිතබ්බත්තා දිට්ඨි. “සාමී නිවාසී කාරකො වෙදකො නිච්චො ධූවො”ති අහිනිවෙසවිසයභූතො හි පරිකප්පමත්තසිද්ධො පුග්ගලො ඉධ පටික්ඛිපියති, “න චත්තාරොමෙ, හික්ඛවෙ, පුග්ගලා”තිආදිනා චුත්තවොහාරපුග්ගලොති අනනුයොගො ආකාසකුසුමස්ස රත්තනීලාදිභාවච්චාරණා වියාති අත්ථො. පුබ්බෙ “නුපලබ්භතී”ති පටිජානිත්වා විසෙසවොදනාය අනාපජ්ජනතො පුන “න හෙවා”ති පටික්ඛෙපො පටිඤ්ඤාය ආපජ්ජනලෙසො. වඤ්ඤාපුත්තකස්ස දීඝරස්සනානුයොගස්ස විය සබ්බෙන සබ්බං පරමත්ථතො අනුපලබ්භමානස්ස පුග්ගලස්ස රූපාදීහි අඤ්ඤානඤ්ඤනානුයොගස්ස අනනුයොගභාවො එව ඉධ අවිපරිත්තත්ථො.

යංකාරණාති එතෙන “යතොනිදාන”න්ති එත්ථ විහත්තිඅලොපො දට්ඨබ්බොති දස්සෙති. අප්ඤ්ඤාචරන්තීති අහිභවන්ති. අහිනන්දනාදයො තණ්හාදීහි යථාසඨිබ්‍යං යොජෙතබ්බා, තණ්හාදිට්ඨිහි වා අහිනන්දනප්ඤ්ඤාසානාති, තිහිපි අහිවදනං අවිසෙසෙන වා තිහිපි තයො යොජෙතබ්බා. එත්ථ වෙ නත්ථී අහිනන්දිතබ්බන්තිආදිනා අහිනන්දනාදීනං අභාවසුචනෙන ඵලූපචාරතො

අහිනන්දනාදීනං සමුච්ඡෙදපටිප්පස්සද්ධිභූතං මග්ගඵලං වුවිච්ඡි, තං පච්චාමසනඤ්ච ඵසෙවාති ඉදන්ති කත්වා චූත්තං “අභි...පෙ.... ඵලං වා”ති.

“ඤායතිති ජාන”න්ති උක්කංසගතිවිජානනෙන නිරවසෙසං ඤෙය්‍යජාතං පරිග්ගස්හතිති තබ්බිසයාය ජානාතිකිරියාය සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණමෙව කරණං හවිතුමරහතිති “සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණෙන ජානිතබ්බං ජානාති”ති චූත්තං. අථ වා පකරණවසෙන, “හගවා”ති සද්දන්තරසන්තිධානෙන වා අයං අත්ථො විභාවෙනබ්බො. පස්සං පස්සතිති එත්ථාපි ඵසෙව නයො. ජානන්තාපි විපල්ලාසවසෙන ජානන්ති තිත්ථියා පටිමජ්ඣානඅරූපජ්ඣානෙන හි කාමරූපපරිඤ්ඤාවාදිනො. ජානන්තො ජානාතියෙව හගවා අනාගාමීඅරහත්තමග්ගෙහි තංපරිඤ්ඤාවාදිනාය. අයඤ්ච අත්ථො දුක්ඛක්ඛන්ධසුත්තවසෙන (ම. නි. 1.163, 175 ආදයො) විභාවෙනබ්බො. පඤ්ඤාවක්ඛුනා උප්පන්නත්තා වා වක්ඛුභුතො. ඤාණභුතොතිආදීසුපි ඵසෙව නයො. අථ වා දිබ්බවක්ඛුආදිකං පඤ්චවිධමිපි වක්ඛුං භූතො පත්තොති වක්ඛුභුතො. එවං ඤාණභුතොතිආදීසුපි දට්ඨබ්බං. සාමුක්කංසිකාය ධම්මදෙසනාය සාතිසයො හගවතො වත්තුආදිභාවොති චූත්තං “වතුසච්චධම්මෙ වදන්ති වත්තා”තිආදි. “පවත්තා”ති එත්ථ ප-කාරස්ස පකට්ඨත්ථතං දස්සෙතුං “චිරං...පෙ.... පවත්තා”ති ආහ. නිද්ධාරෙත්වා නෙතා නින්නෙතා.

“එකුනනවුති චිත්තානී”ති චූත්තා චිත්තසහවරියාය යථා “කුන්තා පවරන්ති”ති. තෙසඤ්ච පාළිපදෙසානං එකෙකං පදං උද්ධරිත්වාපි කිඤ්චාපි කුසලත්තිකපදානියෙව උද්ධරිත්වා චිත්තුප්පාදකණ්ඨෙ චිත්තානි විහත්තානි, කුසලත්තිකෙන පන සභාවධම්මසඬ්ඨගහිතානං සෙසත්තිකදුකපදානං අසඬ්ඨගහිතානං අභාවතො කුසලත්තිකපද්ධාරෙන නයදස්සනභූතෙන ඉතරත්තිකදුකපදානිපි උද්ධරානෙවාති චූත්තං. එවඤ්ච කත්වා මාතිකාග්ගහණං සමත්ථිතං හවති.

සො ව ධම්මොති “තයො කුසලහෙතු”තිආදීසු (ධ. ස. 1060) පුරිමාය පුරිමාය පාළියා පච්ඡිමා පච්ඡිමා අත්ථනිද්දෙසොති චූත්තං. “සමානෙන්ති”තිසද්දස්ස පට්ටායති-සද්දස්ස විය සද්දනායො දට්ඨබ්බොති දස්සෙතුං “සමානං කරොන්ති”ති චූත්තං. සමානකරණඤ්ච උභයපක්ඛිපනෙන අධිකාපනයනෙන වා හොති, ඉධ උභයපක්ඛිපනෙනාති දස්සෙතුං “පුරෙන්ති”ති චූත්තං. සමානෙතබ්බන්ති එත්ථාපිති “පට්ඨානං සමානෙතබ්බ”න්ති එත්ථ.

බලවතා ඤාණවෙගෙන අහිධම්මපච්චවෙක්ඛණවසප්පවත්තෙන. බලවතො ඤාණවෙගස්ස සබ්බකිලෙසක්ඛෙපනවසප්පවත්තස්ස. ගම්භීරමෙව ගම්භීරගතං දිට්ඨිගතන්තිආදීසු විය. නිරවසෙසෙනාති න කඤ්චි අවසෙසෙත්වා. පඤ්චබ්ලරහිතෙනාති පඤ්චවෙතොබ්ලරහිතෙන.

එකාධිකෙසු අට්ඨසු කිලෙසසතෙසුති “ජාතිමදො”තිආදීනා එකකවසෙන ආගතා තෙසත්තිති, “කොධො ව උපනාහො වා”තිආදීනා දුකවසෙන ඡත්තිංස,

“තීණි අකුසලමූලානී” තිආදිනා තිකවසෙන පඤ්චාධිකං සතං, “චත්තාරො ආසවා” තිආදිනා චතුක්කවසෙන ඡප්පඤ්ඤාස, “පඤ්චොරම්භාගියානි සංයොජනානී” තිආදිනා පඤ්චකවසෙන පඤ්චසත්තනි, “ඡ විවාදමූලානී” තිආදිනා ඡක්කවසෙන චතුරාසීති, “සත්ත අනුසයා” තිආදිනා සත්තකවසෙන එකුනපඤ්ඤාස, “අට්ඨ කිලෙසවත්ථුනී” තිආදිනා අට්ඨකවසෙන චතුසට්ඨී, “නව ආසාතවත්ථුනී” තිආදිනා නවකවසෙන එකාසීති, “දස කිලෙසවත්ථුනී” තිආදිනා දසකවසෙන සත්තනි, “අජ්ඣන්තිකස්සුප්පාදාය අට්ඨාරස තණ්හාවිවර්තානී” තිආදිනා අට්ඨාරසකවසෙන අට්ඨසත්තනි එවං එකාධිකෙසු අට්ඨසු කිලෙසසතෙසු. සෙසා තෙනවුතාධිකං ඡසතං කිලෙසා. තෙ බ්‍රහ්මජාලසුත්තාගතාහි ද්වාසට්ඨියා දිට්ඨිහි සහ පඤ්චපඤ්ඤාසාධිකං සත්තසතං භොන්ති.

අට්ඨ වා වුද්දසෙකන්තාකුසලා, පඤ්චවිසති කුසලාඛ්‍යාකතසාධාරණා, වුද්දස කුසලත්තිකසාධාරණා, උපවයාදිද්වයං එකං කත්වා සත්තවිසති රූපානි වානි ඉමෙ අසීති ධම්මා, ඉමෙසු භාවද්වයෙ එකං යපෙත්වා අජ්ඣන්තිකා එකුනාසීති, බාහිරා එකුනාසීති සබ්බෙහි අට්ඨපඤ්ඤාසාධිකං සතං භොන්ති. ඉමෙසු එකෙකස්මිං දසන්තං දසන්තං කිලෙසානං උජ්ජප්පනතො අසීතිඅධිකං දියඨ්ඨකිලෙසසහස්සං භොන්ති.

අට්ඨ වා තෙපඤ්ඤාස අරූපධම්මා, අට්ඨාරස රූපරූපානි, ආකාසධාතු, ලක්ඛණරූපානි වානි පඤ්චසත්තනි ධම්මා අජ්ඣන්තිකභිද්ධාභෙදතො පඤ්ඤාසසතං භොන්ති. තත්ථ එකෙකස්මිං දස දස කිලෙසානිපි දියඨ්ඨකිලෙසසහස්සං. තථා එත්ථ වෙදනං සුඛින්ද්‍රියාදිවසෙන පඤ්චවිධං කත්වා සත්තපඤ්ඤාස අරූපධම්මා, අට්ඨාරස රූපරූපානි වානි පඤ්චසත්තනි විපස්සනුපගධම්මා අජ්ඣන්තිකභිද්ධාභෙදතො පඤ්ඤාසසතං භොන්ති. එතෙසු එකෙකස්මිං දස දස කිලෙසානිපි දියඨ්ඨකිලෙසසහස්සං.

අපරො නයො – ද්වාදසඅකුසලචිත්තුප්පාදෙසු පඨමෙ ඡ කිලෙසා, දුතියෙ සත්ත, තතියෙ ඡ, චතුත්ථෙ සත්ත, පඤ්චමෙ ඡ, ඡට්ඨෙ සත්ත, සත්තමෙ ඡ, අට්ඨමෙ සත්ත, නවමෙ පඤ්ච, දසමෙ ඡ, එකාදසමෙ පඤ්ච, ද්වාදසමෙ චත්තාරොති සබ්බෙ ද්වාසත්තනි, ඉමෙ පඤ්චද්වාරිකා පඤ්චසු රූපාදීසු ආරම්මණෙසු එකෙකස්මිං ද්වාසත්තනී සට්ඨිඅධිකානි තීණි සතානි, මනොද්වාරිකා පන ඡසු ආරම්මණෙසු එකෙකස්මිං ද්වාසත්තනි ද්වාසත්තනී කත්වා ද්වත්තිංසාධිකානි චත්තාරි සතානි, සබ්බානිපි ද්වානවුතිඅධිකානි සත්තසතානි, තානි අජ්ඣන්තිකභිද්ධාවිසයතාය චතුරාසීතිඅධිකං දියඨ්ඨකිලෙසසහස්සං භොන්තිති වෙදිතබ්බං.

අට්ඨ වා රූපාරම්මණාදීනි පඤ්ච, අවසෙසරූපවෙදනාසඤ්ඤාසඨිබාරවිඤ්ඤාණවසෙන පඤ්ච ධම්මාරම්මණකා සෙසා වානි දස, තෙ අජ්ඣන්තිකභිද්ධාභෙදතො විසති, පඤ්ඤත්ති වානි එකවිසතියා

ආරම්භණය ද්වාසත්තති ද්වාසත්තති කිලෙසාති ද්වාදසාධිකං
දියඩ්ඪකිලෙසසහස්සං භොන්ති.

අප වා ද්වාදසසු අකුසලවිත්තුප්පාදෙසු පයමෙ වීසති ධම්මා, දුතියෙ ද්වාවීසති,
තතියෙ වීසති, චතුත්තෙ ද්වාවීසති, පඤ්චමෙ එකුනවීසති, ඡට්ඨෙ එකුනවීසති,
සත්තමෙ එකුනවීසති, අට්ඨමෙ එකවීසති, නවමෙ එකුනවීසති, දසමෙ එකවීසති,
එකාදසමෙ සොළස, ද්වාදසමෙ සොළසාති සබ්බෙ අකුසලධම්මා ඡත්තිංසාධිකානි
ද්වෙ සතානි, ඉමෙ ඡසු ආරම්භණයු පච්චෙකං ඡත්තිං සාධිකානි ද්වෙ සතානි,
සබ්බෙ සොළසාධිකානි චත්තාරි සතානි ච සහස්සං භොන්තිති එවම්පි
දියඩ්ඪකිලෙසසහස්සං වෙදිතබ්බං.

ඉතරෙසන්ති තණ්හාවිවර්තානං “අතීතානි ඡත්තිංසා”තිආදිනා
අතීතාදිභාවාමසනතො. ඛෙපනෙති අරියමග්ගෙන සමුච්ඡින්නදනො.
“දියඩ්ඪකිලෙසසහස්සං ඛෙපෙත්වා”ති හි චුත්තං. පරමත්ථතො අතීතාදිනං
මග්ගෙන අප්පහාතබ්බත්තා “අතීතාදිභාවාමසනා අග්ගහණං ඛෙපනෙ”ති චුත්තං.
යං පන පට්ඨානෙ “දස්සනෙන පහාතබ්බො ධම්මො දස්සනෙන පහාතබ්බස්ස
ධම්මස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”තිආදිනා තිකෙ, තථා දස්සනෙන
පහාතබ්බාතීතතිකතිකෙ “අතීතා දස්සනෙන පහාතබ්බා”තිආදිනා ච තීසු කාලෙසු
දස්සනාදිපහාතබ්බවචනං කතං, තං අතීතාදිනං සංකිලිට්ඨතාය අපායගමනීයතාය ච
දස්සනපහාතබ්බෙහි නිරතිසයත්තා චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

න භාසිතත්ථවචනන්ති ඉදං “හිතපරියායවචන”න්ති එතෙන නිවත්තිතස්ස
එකදෙසකථනං. යථා හි අයං අත්ථ-සද්දො න භාසිතත්ථවචනං, එවං
විසයප්පයොජනාදිවචනම්පි න භොතීති. යථාචුත්තස්සාති හිතපරියායස්ස. “න
හඤ්ඤදත්ථත්ථිපසංසලාභා”ති පදස්ස නිද්දෙසෙ “අත්තත්ථො වා පරත්ථො
වා”තිආදිනා (මහානි. 69) කිඤ්ඤාපි සුත්තනිරපෙක්ඛං අත්තත්ථාදයො චුත්තා
සුත්තත්ථභාවෙන අනිද්දිට්ඨත්තා, තෙසු පන එකොපි අත්ථප්පහෙදො සුත්තෙන
දීපෙතබ්බතං නාතික්කමතීති ආහ “තෙ සුත්තං සුවෙති”ති. ඉමස්මිං විකප්පෙ අත්ථ-
සද්දො භාසිතත්ථවචනම්පි භොති. පුරිමකා හි පඤ්ච අත්ථප්පහෙදා හිතපරියායා,
තතො පරෙ ඡ භාසිතත්ථප්පහෙදා, පච්ඡිමකා පන උභයසභවා. තත්ථ දුරධිගමතාය
විභාවනෙ අලද්ධගාධො ගම්භීරො, න විචටො ගුල්භො, මුලුදකාදයො විය පංසුනා
අක්ඛරසන්තිවෙසාදිනා තිරොහිතො පටිච්ඡන්තො, නිද්ධාරෙත්වා ඤාපෙතබ්බො
නෙය්‍යා, යථාරුතවසෙනෙව වෙදිතබ්බො නීතො. අනවජ්ජනික්කිලෙසවොදානා
පරියායවසෙන චුත්තා, කුසලවිපාකකිරියධම්මවසෙන වා. පරමත්ථො නිබ්බානං,
අවිපරීතසභාවො එව වා. සාතිසයං පකාසිතානි තප්පරභාවෙන පකාසිතත්තා.
“එත්තකං තස්ස හගවතො සුත්තාගතං සුත්තපරියාපන්න”න්ති (පාටි. 1242),
“සකවාදෙ පඤ්චසුත්තසතානී”ති (ධ. ස. අට්ඨ. නිදානකථා; කථා. අට්ඨ.
නිදානකථා) ච එවමාදීසු සුත්ත-සද්දො උපවර්තොති අධිප්පායෙනාහ “ඉදමෙව
අත්ථානං සුවනතො සුත්තන්ති චුත්ත”න්ති. එකන්තහිතපටිලාභසංවත්තනිකා
සුත්තන්තදෙසනාති ඉදම්පි විනෙය්‍යානං හිතසම්පාපනෙ සුත්තන්තදෙසනාය

රත්තිආදීප්ති රත්තිරාජවිනයෙසු විසයභූතෙසු. නනු ව “අභිරත්ති” ති අවුත්තත්තා රත්තිග්ගහණං න කත්තබ්බං, “අභිඤ්ඤාතා අභිලක්ඛිතා” ති ව ඤාණලක්ඛණකිරියාවිසෙසකො අභි-සද්දොති? න, “අභිඤ්ඤාතා අභිලක්ඛිතා” ති අභි-සද්දවිසිට්ඨානං ඤාතලක්ඛිතසද්දානං රත්තිසද්දෙන සමානාධිකරණතාය රත්තිවිසයත්තා. එත්ථ ව වාවකසද්දසන්නිධානෙ නිපානානං තදත්ථජොතකමත්තත්තා ලක්ඛිතසද්දත්ථජොතකො අභි-සද්දො ලක්ඛණෙ වත්තනීති චුත්තො. අභිලක්ඛිතසද්දපරියායො ව අභිඤ්ඤාතසද්දොති දට්ඨබ්බො, අභිවිනයසද්දස්ස පන අභිපුරිසස්ස විය සමාසසිද්ධි දට්ඨබ්බා. අනෙකත්ථා හි නිපාතා, අනෙකත්ථභෙදො ව සද්දානං පයොගවිසයොති.

කිසිදාම දෙසනාදයෝ දෙසෙනබ්බාදිතිරපෙක්ඛා න සන්නි, ආණාදයෝ පන විසෙසනෝ දෙසකාදිඅධිනාති තංතංවිසෙසයොගවසෙන තෙසං භෙදො චුත්තෝ. යථා හි ආණාවිධානං විසෙසනෝ ආණාරභාධිනං තත්ථ කොසල්ලයොගනෝ, එවං වොහාරපරමත්ථවිධානාති ච විධායකාධිනාති ආණාදිවිධිනෝ දෙසකායත්තතා චුත්තා. අපරාධජ්ඣාසයානුරූපං විය ධම්මානුරූපමිපි සාසනං විසෙසනෝ තථාවිනෙතබ්බපුග්ගලාපෙක්ඛන්ති චුත්තං “සාසිතබ්බ...පෙ.... තබ්බභාවෙනා”ති. සංවරාසංවරනාමරූපානං විය විනිවෙයෙතබ්බාය දිට්ඨියාපි කථනං සති වාචාවත්ථුස්මිං, නාසතීති විසෙසනෝ තදධිනන්ති ආහ “කථෙතබ්බස්ස...පෙ.... කථා”ති. උපාරම්භාදීති උපාරම්භනිස්සරණධම්මකොසරක්ඛණාති. පරියාපුණනාදීති පරියාපුණනසුප්පට්ඨන්තිදුප්පට්ඨන්තියො.

තත්තිසමුදායෝ අවයවතත්තියා ආධාරො යථා “රුක්ඛෙ සාධා”ති. න
 වොදෙනඛිබ්බමෙතං සමුඛෙන, විසයවිසයිමුඛෙන වා විනයාදීනංයෙව ගම්භීරභාවස්ස
 චුත්තත්තාති අධිජ්ජායො. ධම්මො හි විනයාදයො, තෙසඤ්ච විසයො අත්ථො,
 ධම්මත්ථවිසයා ච දෙසනාපට්ඨෙධාති. “පට්ඨෙධස්සා”තිආදීනා ධම්මත්ථානං
 දුජ්ජට්ඨිද්ධත්තා දෙසනාය උජ්ජාදෙතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා පට්ඨෙධස්ස
 උජ්ජාදෙතුඤ්ච පට්ඨිජ්ඣිතුඤ්ච අසක්කුණෙය්‍යත්තා දක්ඛොගාහනං දස්සෙති.

ධම්මානුරූපං යථාධම්මන්ති ච අත්ථො යුජ්ජති. දෙසනාපි හි පටිච්චෙධො විය අවිපරිතං සවිසයවිභාවනතො ධම්මානුරූපං පවත්තති යතො “අවිපරිතාහිලාපො”ති වුච්චති. ධම්මනිරුත්තිං දස්සෙතීති එතෙන දෙසනාසද්දසභාවාති දීපෙති. තථා හි නිරුත්තිපටිසම්භිදාය පරිත්තාරම්මණාදිභාවො පාළියං වුත්තො, අට්ඨකථායඤ්ච “තංතංසභාවනිරුත්තිසද්දං ආරම්මණං කත්වා”තිආදිනා සද්දාරම්මණතා. ඉමස්ස අත්ථස්ස අයං සද්දො වාවකොති වචනවචනීයං වචන්ථපෙත්වා තංතංවචනීයවිභාවනවසෙන පවත්තිතො හි සද්දො දෙසනාති. නනු ච “ධම්මො තත්ති”ති ඉමස්මිං පක්ඛෙ ධම්මස්සපි සද්දසභාවත්තා ධම්මදෙසනානං විසෙසො න සිදාති? න, තෙසං තෙසං අත්ථානං බොධකභාවෙන ඤාතො උග්ගහිතාදිවසෙන ච

පුබ්බෙ පවත්තිතො සද්දස්සබන්ධො ධම්මො, පච්ඡා පරෙසං අවබොධනත්ථං
 පවත්තිතො තදත්ථස්සකාසනකො සද්දො දෙසනාති. අථ වා
 යථාචුත්තසද්දසමුට්ඨාපකො චිත්තූප්පාදො දෙසනා මුසාවාදාදයො විය. වචනස්ස
 පවත්තනන්ති ව යථාචුත්තචිත්තූප්පාදමාහ. සො හි වචනං පවත්තෙති, තං වා එතෙන
 පවත්තියතීති පවත්තනං. දෙසියති අත්ථො එතෙනාති දෙසනා. පකාරෙහි ඤාපියති
 එතෙන, පකාරතො ඤාපෙතීති වා පඤ්ඤත්තීති වුවවතීති. තෙනෙවාහ
 “අධිප්පායො”තිආදි. අභිසමෙති, අභිසමීයති වා එතෙනාති අභිසමයොති එවමිපි
 අභිසමයත්ථො සම්භවති. අභිසමෙතඛිබ්බතො පන අභිසමයොති දුතියවිකස්සෙ
 පටිච්චෙධොයෙවාති.

චුත්තනයෙන වෙදිතඛිබ්බාති අවිජ්ජාසඬ්ඛාරාදීනං ධම්මත්ථානං දුප්පට්ඨිජ්ඣකාය
 දුක්ඛොගාහතා, තෙසං පඤ්ඤාපනස්ස දුක්කරභාවතො තංදෙසනාය
 පටිච්චෙධනසඬ්ඛාතස්ස පටිච්චධස්ස උප්පාදනවිසයිකරණානං අසක්කුණෙය්‍යතාය
 දුක්ඛොගාහතා වෙදිතඛිබ්බා.

කාරණෙ ඵලචොභාරෙන තෙ ධම්මා දුක්ඛාය සංවත්තන්තීති චුත්තන්ති ආහ
 “උපාරම්භ...පෙ.... හෙතුභාවෙනා”ති. අඤ්ඤං අත්ථන්ති උපාරම්භං
 නිස්සරණඤ්ච. නිට්ඨාපෙත්වාති කථනවසෙන පරියොසාපෙත්වා. තස්ස
 “ආරද්ධ”න්ති එතෙන සම්බන්ධො. උද්දානසඬ්ඛහාදිහෙදො සඬ්ඛිතොති පායො
 යුත්තො, “සඬ්ඛිතියා”ති පන ලිබන්ති. පුරිමං වා සඬ්ඛිතියාති භාවෙන
 භාවලක්ඛණෙ භූමිමං, පච්ඡිමං අධිකරණෙ. පිටකාදීති
 පිටකනිකායසිගධම්මක්ඛන්ධාති.

තත්ථ අඬ්ඛගෙසු සුත්තසිගමෙව න සම්භවති “සගාථකං සුත්තං ගෙය්‍යං,
 නිග්ගාථකං සුත්තං වෙය්‍යාකරණං”න්ති (දී. නි. අට්ඨ. 1.පයමමභාසඬ්ඛිතිකථා; පාරා.
 අට්ඨ. 1.පයමමභාසඬ්ඛිතිකථා; ධ. ස. අට්ඨ. නිදානකථා) චුත්තත්තා,
 මඬ්ඛලසුත්තාදීනඤ්ච සුත්තසිගසඬ්ඛහො න සියා ගාථාභාවතො ධම්මපදාදීනං විය,
 ගෙය්‍යසිගසඬ්ඛහො වා සියා සගාථකත්තා සගාථාවග්ගස්ස විය, තථා
 උභතොවිභවිතාදීසු සගාථකපදෙසානන්ති? වුවවතෙ –

සුත්තන්ති සාමඤ්ඤවිධි, විසෙසවිධයො පරෙ;
 සනිමිත්තා නිරුජ්ඣත්තා, සහතාඤ්ඤෙන නාඤ්ඤතො. (නෙත්ති. අට්ඨ.
 සඬ්ඛගචාරවණ්ණනා);

සබ්බස්සපි හි බුද්ධචචනස්ස සුත්තන්ති අයං සාමඤ්ඤවිධි. තෙනෙවාහ ආයස්මා
 මහාකච්චායතො නෙත්තියං “නව්විධසුත්තන්තපරියෙට්ඨි”ති (නෙත්ති.
 සඬ්ඛගචාර). “එත්තකං තස්ස භගවතො සුත්තාගතං සුත්තපරියාපන්නං (පාවි.
 1242) සකචාදෙ පඤ්ච සුත්තසතාති”ති (ධ. ස. අට්ඨ. නිදානකථා; කථා. අට්ඨ.
 නිදානකථා) එවමාදි ව එතස්ස අත්ථස්ස සාධකං, තදෙකදෙසෙසු පන ගෙය්‍යාදයො
 විසෙසවිධයො තෙන තෙන නිමිත්තෙන පතිට්ඨිතත්තා. තථා හි ගෙය්‍යස්ස

සගාථකත්තං තබ්බාවනිමිත්තං. ලොකෙපි හි සසිලොකං සගාථකං වා
 චුණ්ණියගන්ථං “ගෙය්‍ය”න්ති වදන්ති. ගාථාවිරහෙ පන සති පුච්ඡං කත්වා
 විස්සජ්ජනභාවො වෙය්‍යාකරණස්ස. පුච්ඡාවිස්සජ්ජනඤ්ඤි ඛ්‍යාකරණන්ති වුච්චති.
 ඛ්‍යාකරණමෙව වෙය්‍යාකරණන්ති.

එවං සත්තෙ සගාථකානම්පි පඤ්ඤාවිස්සජ්ජනවසෙන පවත්තානං
 වෙය්‍යාකරණභාවො ආපජ්ජන්ති? නාපජ්ජති වෙය්‍යාකරණාදිසඤ්ඤානං
 අනොකාසභාවතො “ගාථාවිරහෙ පන සති”ති විසෙසිතත්තා ව. තථා හි ධම්මපදාදීසු
 කෙවලං ගාථාබන්ධෙසු සගාථකත්තෙපි
 සොමනස්සඤ්ඤාණමයිකගාථාපටිසංයුත්තෙසු
 “චුත්තඤ්ඤෙත”න්තිආදිවචනසම්බන්ධෙසු අබ්භුතධම්මපටිසංයුත්තෙසු ව
 සුත්තවිසෙසෙසු යථාක්කමං ගාථාඋදානඉතිචුත්තකඅබ්භුතධම්මසඤ්ඤා පතිට්ඨිතා,
 තථා සතිපි ගාථාබන්ධභාවෙ භගවතො අතීතාසු ජාතීසු වරියානුභාවජ්ජකාසකෙසු
 ජාතකසඤ්ඤා. සතිපි පඤ්ඤාවිස්සජ්ජනභාවෙ සගාථකත්තෙ ව කෙසුපි සුත්තත්තෙසු
 වෙදස්ස ලභාපනතො වෙදල්ලසඤ්ඤා පතිට්ඨිතාති එවං තෙන තෙන
 සගාථකත්තාදිනා නිමිත්තෙන තෙසු තෙසු සුත්තවිසෙසෙසු ගෙය්‍යාදිසඤ්ඤා
 පතිට්ඨිතාති විසෙසවිධයො සුත්තඛගතො පරෙ ගෙය්‍යඛගාදයො. යං පනෙත්ථ
 ගෙය්‍යඛගාදිනිමිත්තරහිතං, තං සුත්තඛගං විසෙසසඤ්ඤාපරිභාරෙන
 සාමඤ්ඤසඤ්ඤාය පවත්තනතොති.

නනු ව සගාථකං සුත්තං ගෙය්‍යං, නිග්ගාථකං සුත්තං වෙය්‍යාකරණන්ති
 සුත්තඛගං න සම්භවතීති වොදනා තදවත්ථාති? න, සොධිතත්තා. සොධිතඤ්ඤි
 පුබ්බෙ ගාථාවිරහෙ සති පුච්ඡාවිස්සජ්ජනභාවො වෙය්‍යාකරණභාවස්ස නිමිත්තන්ති.
 යඤ්ච චුත්තං “ගාථාභාවතො මඛගලසුත්තාදීනං සුත්තඛගසඛගහො න සියා”ති, තං
 න, නිරුළුභත්තා. නිරුළුභො හි මඛගලසුත්තාදීසු සුත්තභාවො. න හි තාති
 ධම්මපදබුද්ධවංසාදයො විය ගාථාභාවෙන පඤ්ඤාතාති, කින්තු සුත්තභාවෙනෙව.
 තෙනෙව හි අට්ඨකථායං සුත්තනාමකන්ති නාමග්ගහණං කතං. යං පන චුත්තං
 “සගාථකත්තා ගෙය්‍යඛගසඛගහො වා සියා”ති, තදපි නත්ථි. යස්මා
 සහතාඤ්ඤෙන. සහ ගාථාහීති සගාථකං, සහභාවො ව නාම අත්තතො අඤ්ඤෙන
 හොති, න ව මඛගලසුත්තාදීසු ගාථාවිනිමුත්තො කොචි සුත්තජ්ජදෙසො අත්ථි, යො
 “සහ ගාථාහී”ති වුච්චෙය්‍ය, න ව සමුදායො නාම කොචි අත්ථි. යදපි චුත්තං
 “උභතොවිභඛගාදීසු සගාථකජ්ජදෙසානං ගෙය්‍යඛගසඛගහො සියා”ති, තදපි න,
 අඤ්ඤතො. අඤ්ඤා එව හි තා ගාථා ජාතකාදිපරියාපන්නත්තා. අතො න තාහි
 උභතොවිභඛගාදීනං ගෙය්‍යඛගහාවොති එවං සුත්තාදීනං අඛගානං
 අඤ්ඤමඤ්ඤසඛකරාභාවො වෙදිතබ්බො.

ජිනසාසනං අභිධම්මො. පටිච්ඡේදධට්ඨානං පටිච්චෙධභූමි පටිච්චෙධාවත්ථා,
 පටිච්චෙධහෙතු වා. “සො එවං පජානාමි සම්මාදිට්ඨිපච්චයාපි වෙදයිත”න්ති (සං. නි.
 5.11-12) චුත්තං. පාළියං පන “සො එවං පජානාමි මිච්ඡාදිට්ඨිපච්චයාපි වෙදයිතං.
 සම්මාදිට්ඨිපච්චයාපි වෙදයිත”න්ති ආගතං (සං. නි. 5.11-12). පච්චයාදීහීති

පව්වයසභාවවූපසමතදුපායාදීහි. පරවාදිවොදනං පත්වාති අට්ඨකථායං ආගතං
පරවාදිවොදනං පත්වා. අධිග...පෙ.... රූපෙනාති අධිගන්තබ්බො ව සො
දෙසෙතබ්බො වාති අධිගන්තබ්බදෙසෙතබ්බො, සො එව ධම්මො, තදනුරූපෙන.
එත්ථ ව යථාධම්මසාසනත්තා යථාධිගතධම්මදෙසනාභාවතො අභිධම්මස්ස
අභිසම්බොධි අධිගමනිදානං. දෙසකාලාදියෙව දෙසනානිදානං. යං පන අට්ඨකථායං
“දෙසනානිදානං යාව ධම්මවක්කජ්ජවත්තනා”ති වුත්තං, තං
අභිධම්මදෙසනාවිසෙසෙන ධම්මවක්කජ්ජවත්තනන්ති කත්වා වුත්තං.
ධම්මවක්කජ්ජවත්තනසුත්තෙ වා දෙසිතෙහි අරියසච්චෙහි
සකලාභිධම්මපදත්ථසඬ්ගහතො, පරමත්ථතො අභිධම්මභූතානං වා
සම්මාදිට්ඨිආදීනං තත්ථ දෙසිතත්තා වුත්තං. තත්තකානංයෙව දෙසනාරුළුභතාය
අඩ්ඨජ්ජකෙසු ජාතකසතෙසු පරිපාවනං වුත්තන්ති අට්ඨබ්බං. න හි එත්තකාසු එව
ජාතීසු පුඤ්ඤාදිසම්භාරසම්භරණං, කිං පන කාරණං එත්තකා එව ජාතියො
දෙසිතාති? තදඤ්ඤෙසං අට්ඨුජ්ජත්තියා අභාවතො.

සුමේධකථාවණ්ණනා

උජ්ජන්තො බුද්ධො තතො අත්තානං සෙය්‍යාතො වා සදිසතො වා දහන්තො
කුමාරාභිඤ්ඤාහි පරිභායති, න තථා සුමේධපණ්ඩිතො අට්ඨාසීති තස්ස
කුමාරාභිඤ්ඤාහි අපරිභානි අට්ඨබ්බො. තෙනෙවාහ “තාපසෙහි අසමො”ති. යථා
නිබ්බානං, අඤ්ඤං වා නිව්වාහිමතං අවිපරිතවුත්තිතාය සබ්බකාලං තථාභාවෙන
“සස්සත”න්ති වුච්චති, එවං බුද්ධානං වචනන්ති තස්ස සස්සතතා වුත්තා.
තෙනෙවාහ “අවිපරිතමෙවා”ති. උපපාරමීආදිවිභාගෙන අනෙකජ්ජකාරතා.
සමාදානාධිට්ඨානන්ති සමාදානස්ස අධිට්ඨානං පවත්තනං කරණන්ති අත්ථො.
ඤාණතෙජෙනාති පාරමීපවිවයඤාණජ්ජභාවෙන. මහානුභාවඤ්ඤි තං ඤාණං
බොධිසම්භාරෙසු අනාවරණං අනාවරියකං මහාබොධිසමුප්පත්තියා
අනුරූපපුබ්බනිමිත්තභූතං. තථා හි තං මනුස්සපුරිසභාවාදිආධාරමෙව ජාතං. කායාදීසු
අසුභසඤ්ඤාදිභාවෙන සුද්ධගොචරා. “අඤ්ඤථා”ති පදස්ස පකරණපරිච්ඡින්නං
අත්ථං දස්සෙන්තො “ලීනතා”ති ආහ. ලීනතාති ව සඬ්ඤාතො වීරියභානි
වීරියාරම්භස්ස අධිජ්ජෙතත්තා. තෙනාහ “එසා මෙ වීරියපාරමී”ති.

නිදානකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

1. චිත්තුප්පාදකණ්ඩං

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා

1. තෙනාති වෙදනාසද්දෙන. සබ්බපදෙහීති තීහි පදෙහි ලද්ධනාමො හොති
අවයවධම්මෙනාපි සමුදායස්ස අපදිසිතබ්බතො යථා “සමං වුණ්ණ”න්ති. වොදකො
යථාධිජ්ජෙතමත්ථං අජ්ජටිපජ්ජමානො විහත්තිඅත්තස්සෙව පදභාවං
සල්ලක්ඛෙන්වා “නනු සුඛායා”තිආදිනා වොදෙති. ඉතරො

“අධිප්‍රේමප්‍රේමකාරත්ථගමකස්සා” තිආදිනා අත්තනො අධිප්පායං විවරති. තෙන “වාක්‍යං ඉධ පදන්ති චුත්ත” න්ති දස්සෙති. හෙතුපදසහෙතුකපදාදිභිති ආදි-සද්දෙන නහෙතුපදඅහෙතුකපදහෙතුසම්පයුත්තපදානි හෙතුවිප්පයුත්තපදම්පි වා සඬගණ්හාති.

උභයෙකපදවසෙනාති උභයපදවසෙන හෙතුදුකසම්බන්ධො, එකපදවසෙන සහෙතුකදුකසම්බන්ධො. තථාති උභයෙකපදවසෙන. එත්ථ ව සහෙතුකහෙතුසම්පයුත්තදුකාතිආදිනා යථා හෙතුගොච්ඡකෙ පඨමදුකසම්බන්ධා දුතියතතියදුකා, පඨමදුකදුතියදුකසම්බන්ධා චතුත්ථජට්ඨදුකා, පඨමදුකතතියදුකසම්බන්ධො පඤ්චමො දුකො, එවං ආසවගොච්ඡකාදීසුපිති නයං දස්සෙති. සක්කා හි ඉමිනාව නයෙන තෙසුපි දුකන්තරසම්බන්ධො විඤ්ඤාතුං, කෙවලං පන ආසවගොච්ඡකාදීසු දුතියදුකතතියදුකසම්බන්ධො ඔසානදුකො, කිලෙසගොච්ඡකෙ ච දුතියචතුත්ථදුකසම්බන්ධොති. ධම්මානං සාවසෙසතිරවසෙසභාවෙන තිකදුකානං සප්පදෙසනිප්පදෙසනා චුත්තාති යෙහි තිකදුකා සාවසෙසාති පදිස්සන්ති අපදිස්සන්ති, තෙ අසඬගහිතධම්මාපදෙසො. එවං සති “අසඬගහිතො” ති විසෙසනං කිමත්ථියන්ති? එතස්සෙවත්ථස්ස පාකට්ඨකරණත්ථං දට්ඨබ්බං. අථ වා පදිස්සති එතෙන සමුදායොති පදෙසො, අවයවො. “සාමඤ්ඤජොතනා විසෙසෙ අවතිට්ඨති” ති යථාධිප්පෙනං විසෙසං දස්සෙන්නො “අසඬගහිතො” ති ආහ.

අනවජ්ජත්ථො අවජ්ජවිරහත්ථො. නාමං සඤ්ඤා, කිරියා කරණං, පයොජනං රථරථඬගවිභාවනෙන තෙසං පකාරතො යොජනං. කුසෙන ඤාණෙන ලාභබ්බාති කුසලාති අයමත්ථො ඤාණසම්පයුත්තානං තාව හොතු, ඤාණවිප්පයුත්තානං කථන්ති ආහ “ඤාණවිප්පයුත්තානම්පි” තිආදි. ඤාණවිප්පයුත්තාපි හි ඤාණෙනෙව පවත්තියන්ති හිතසුඛහෙතුභූතාය පවත්තියා පඤ්ඤවත්තානං පටිපත්තිභාවතො. න හි අන්තරෙන යොනිසොමනසිකාරං කුසලූප්පත්ති අත්ථිති. “යදි කුසලස්ස උභයභාගගතං සංකිලෙසලවනං පාකට්ඨං සියා, කුසා විය ලුනන්තිති කුසලාති අයමත්ථො යුත්තො සියා” ති කොච්චි වදෙය්‍යාති ආසඬකාය ආහ “සම්මප්පධානද්වයං වියා” ති.

න වාතිආදිනා “සභාවං ධාරෙන්ති” ති එත්ථ පරමත්ථතො කත්තුකම්මස්ස ව හෙදො නත්ථි, කප්පනාසිද්ධො එව පන හෙදොති දස්සෙති. තත්ථ නාමවසෙන විඤ්ඤාතාවිඤ්ඤාතෙති යෙසං “ධම්මා” ති ඉමිනා පරියායෙන අවිඤ්ඤාතා සභාවා, “සභාවං ධාරෙන්ති” ති ඉමිනා ව පරියායෙන විඤ්ඤාතා, තෙසං වසෙන එවං චුත්තං. එත්ථ ව පඨමො අත්ථො සඬබ්බාසඬබ්බධම්මවසෙන චුත්තො, දුතියො සඬබ්බවසෙන, තතියො සඬබ්බාසඬබ්බපඤ්ඤත්තිධම්මවසෙනාති දට්ඨබ්බං.

කුසලපටිසෙධනං කුසලාභාවො එව. අභාවො හි සත්තාපටිසෙධොති. ධම්මොති සභාවධම්මො. අකුසලවචනෙන න කොච්චි අත්ථො සභාවධම්මස්ස අබොධකත්තාති අධිප්පායො. අථ සියා අකුසලවචනෙන කොච්චි අත්ථො අසභාවධම්මබොධකත්තෙපි

“පඤ්ඤත්තිධම්මා” තිආදීසු විය, එවං සති “අනඛ්‍යාකතා” ති ව වත්තබ්බං සියා, තතො වායං චතුක්කො ආපජ්ජති, න තිකො. තස්මාති යස්මා දුක්චතුක්කභාවො අනඛ්‍යාකතවොභාරො ච නත්ථී, සො ච චුත්තනයෙන අභාවමත්තවචනො ආපජ්ජති, තස්මා. සභාවධාරණාදීති ආදි-සද්දෙන “ධාරියන්ති පච්චයෙහී” ති අයමත්ථො සඬගහිතො. ඤෙය්‍යපරියායෙන පන ධම්ම-සද්දෙනායං දොසොති නනු අඤෙය්‍යපරියායෙපි ධම්ම-සද්දෙ න කොචි දොසොති? න, චුත්තදොසානතිවත්තනතො.

පාරිසෙසෙනාති එත්ථ නනු අයමකාරො න-අත්ථත්තයස්සෙව ජොතකො, අථ ඛො “අහෙතුකා ධම්මා, අභික්ඛුකො ආවාසො” ති තංයොගනිවත්තියා, “අප්පච්චයා ධම්මා” ති තංසම්බන්ධිභාවනිවත්තියා. පච්චයුප්පන්තඤ්ඤි පච්චයසම්බන්ධීති අප්පච්චයුප්පන්තත්තා අසම්බන්ධිතා එත්ථ ජොතීයති. “අනිදස්සනා ධම්මා” ති තංසභාවනිවත්තියා. නිදස්සනඤ්ඤි දට්ඨබ්බතා. අථ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං නිදස්සනං, තග්ගස්භාවනිවත්තියා, තථා “අනාසවා ධම්මා” ති. “අප්පට්ඨා ධම්මා අනාරම්මණා ධම්මා” ති තංකිච්චනිවත්තියා. “අරුපිනො ධම්මා අවෙතසිකා ධම්මා” ති තබ්භාවනිවත්තියා. තදඤ්ඤතා හි එත්ථ පකාසීයති. “අමනුස්සො” ති තබ්භාවමත්තනිවත්තියා. මනුස්සත්තමත්තං නත්ථී අඤ්ඤං සමානන්ති සදිසතා හෙත්ථ සුවිසති. “අසමණො සමණපටිඤ්ඤො අපුත්තො” ති තංසම්භාවනගුණනිවත්තියා. ගරභා හි එත්ථ ඤායති. “කච්චි නු භොතො අනාමයා, අනුදරා කඤ්ඤා” ති තදප්පභාවනිවත්තියා. “අනුප්පන්තා ධම්මා” ති තංසදිසභාවනිවත්තියා. අතීතානඤ්ඤි උප්පන්තපුබ්බත්තා උපාදිධම්මානඤ්ච පච්චයෙකදෙසනිප්ඵත්තියා ආරද්ධුප්පාදභාවතො කාලචිතිමුත්තස්ස ව විජ්ජමානත්තා උප්පන්තානුකූලතා, පගෙව පච්චුප්පන්තානන්ති තබ්බිධුරභාවො එත්ථ විඤ්ඤායති. “අසෙක්ඛා ධම්මා” ති තදපරියොසානනිවත්තියා. තංනිට්ඨානඤ්ඤෙත්ථ පකාසීයතීති එවමනෙකෙසං අත්ථානං ජොතකො, තත්ථ කිං චුච්චතෙ අත්ථද්වයමෙව වත්වා පාරිසෙසෙනාති? ඉතරෙසං එත්ථ සුවිදුරභාවතො. න හි කුසලවිප්පයුත්තාදීනං ධම්මානං අකුසලභාවො යුජ්ජති.

අකුසලසද්දස්ස උච්චාරණානන්තරං විනෙය්‍යානං කුසලපටිපක්ඛෙතො අත්ථෙ පටිපත්තිභාවතො තත්ථ නිරුළ්භතා දට්ඨබ්බා. “විරුද්ධසභාවත්තා” ති චුත්තං කිච්චවිරොධාදීනම්පි තදන්තොගධත්තා, විරුද්ධසභාවත්තෙපි විනාසකවිනාසිතබ්බභාවො කුසලාකුසලෙසු නියතොති දස්සෙතුං. “තප්පහෙය්‍යභාවතො” ති ආහ. ඉතරථා කුසලානම්පි අකුසලෙහි පහාතබ්බභාවෙ අච්චන්තං සමුච්ඡින්නකුසලමූලත්තා අපායපුරකා එව සත්තා සියුං. යං පන “ධම්මාපි වො, භික්ඛවෙ, පහාතබ්බා” ති (ම. නි. 1.240) චුත්තං, තං “රූපං, භික්ඛවෙ, න තුම්භාකං, තං පජ්ඣතා” තිආදීසු (සං. නි. 3.33) විය තදාරම්මණසංකිලෙසප්පහානවසෙන පරියායෙන චුත්තං. යථාහ “න හි කුසලා අකුසලෙහි පහාතබ්බා” ති (ධ. ස. මූලට් 1).

එස්සාදිවවනෙහි තංනිද්දෙසභූතෙහි. තබ්බවනීයභාවෙනාති තෙහි “සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා” තිආදිවවනෙහි අභිධෙය්‍යභාවෙන. යථා අනවජ්ජසුඛවිපාකාදිඅත්ථා කුසලාදිවවනෙහි, එවං අවිපාකත්ථා අබ්‍යාකතවවනෙන බොධිතා එවාති ආහ “අබ්‍යාකතවවනෙනෙව වා”ති. කාරණං අවත්වාති ඉධ චුත්තභාවෙන අනුචත්තමානත්තාති කාරණං අවත්වා. අඤ්ඤා...පෙ.... නිවාරණකම්බොති එතෙන කුසලාකුසලසද්දා විය කුසලාකුසලසභාවානං තදුභයවිපරිතසභාවානං ධම්මානං අබ්‍යාකතසද්දො බොධකොති දස්සෙති. න හි අවිපාකවචනං චුත්තං, අකුසලවචනඤ්ච අචුත්තං. යතො අවිපාකවචනස්ස අධිකතභාවො අකුසලස්ස ච තබ්බවනීයභාවෙන අකථිතභාවො සියා, තස්මා න අකුසලානං අබ්‍යාකතතාති අයං අකුසලානං අනබ්‍යාකතභාවෙ යොජනා.

තං පරිහරිතුන්ති අබ්‍යාකතනිවත්තනමාහ. යදි එවං “සුඛවිපාකානවජ්ජා”ති වත්තබ්බං. අනවජ්ජා හි බ්‍යභිචාරිතාය විසෙසිතබ්බාති? න, සුඛවිපාකවචනස්ස විසෙසනභාවෙන අග්ගහිතත්තා. සුඛවිපාකවචනෙන හි කුසලභාවෙ සමත්තො විඤ්ඤායති, අනවජ්ජවචනං පනෙත්ථ කුසලානං අගරහිතබ්බතාසඬ්ඛානං කඤ්චි විසෙසමාහ. තෙනෙව ච තස්ස විසෙසනභාවෙන චුත්තස්ස පවත්තිසුඛතාදිදස්සනභාවං සයමෙව චක්ඛතීති. මනොසමාවාරවිසෙසභූතා ඵලධම්මා විසෙසෙන පටිප්පස්සද්ධාවජ්ජා නාම භොන්තීති සමාවාරත්තයවසෙන තස්මිං සුත්තෙ අනවජ්ජධම්මානං චුත්තත්තා ච තෙ අනවසෙසතො සඬ්ගහෙත්වා දස්සෙතුං “විරහිතාවජ්ජමත්තා”ති චුත්තං. අවජ්ජවිනාසනභාවො දස්සිතො කණ්ඞසුක්කධම්මානං වජ්ඣසාතකභාවස්ස නියතත්තා. සවිපාකතා විපාකධම්මතා. සුඛො විපාකො එතෙසන්ති සුඛවිපාකාති ඉමිනා සමාසෙන කුසලානං සුඛවිපාකවත්තතා චුත්තා. සා ච නෙසං න තංසමඬ්ගිතාය අසභවත්තනතොති තදුප්පාදනසමත්ථතාති විඤ්ඤායතීති චුත්තං “සුඛවිපාකවිපව්වනසභාවං දස්සෙති”ති. යුත්තමෙතන්ති පරමත්ථතො හෙදාභාවෙපි යථාචුත්තවචනවචනීයභාවසඬ්ඛාතො හෙදො තස්මිං අභිධෙය්‍යත්ථභූතෙ වත්ථුස්මිං උපවාරෙන භොතීති යුත්තමෙත්ථ ලක්ඛණලක්ඛිතබ්බභාවෙන හෙදවචනං. භවති හි සද්දත්ථවිසෙසමත්තෙනපි අභිත්තෙන වත්ථුස්මිං හෙදවචනං යථා “සිලාපුත්තකස්ස සරීර”න්ති.

විනාපි භාවාහිධායිනා සද්දෙන භාවජ්ජධානො නිද්දෙසො භොතීති චුත්තං “අනවජ්ජවවනෙන අනවජ්ජත්තං ආහා”ති. එවඤ්ඤෙත්ථ පදවිග්ගහො ගහෙනබ්බො – න අවජ්ජං අනවජ්ජං, අවජ්ජපටිපක්ඛතාය අගරහිතබ්බසභාවො. සුඛො විපාකො අස්සාති සුඛවිපාකං, සුඛවිපාකවිපව්වනසමත්ථතා. අනවජ්ජඤ්ච තං සුඛවිපාකඤ්චාති අනවජ්ජසුඛවිපාකං, තං ලක්ඛණං එතෙසන්ති අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා. අථ වා පුබ්බෙ විය අනවජ්ජං, විපව්වනං විපාකො, සුඛස්ස විපාකො සුඛවිපාකො, අනවජ්ජඤ්ච සුඛවිපාකො ච අනවජ්ජසුඛවිපාකං එකත්තවසෙන. තං ලක්ඛණං එතෙසන්ති අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා. කිං පනෙත්ථ කාරණං පද්ද්වයපරිග්ගහෙ, නනු එකෙනෙව පදෙන ඉට්ඨජ්ජසිද්ධි. යදිපි “අවජ්ජරහිතං අනවජ්ජ”න්ති ඉමස්මිං පන පක්ඛෙ අබ්‍යාකතනිවත්තනත්ථං.

සුඛවිපාකග්ගහණං කත්තබ්බං සියා, සුඛවිපාකග්ගහණෙ පන කතෙ අනවජ්ජග්ගහණං න කත්තබ්බමෙව. “අවජ්ජපටිපක්ඛා අනවජ්ජා” ති එතස්මිං පන පක්ඛෙ සුඛවිපාකග්ගහණඤ්චාති වොදනං මනසි කත්වා ආහ “තත්ථ අනවජ්ජවචනෙනා” ති ආදි. තෙන පවත්තිසුඛසුඛවිපාකතාඅත්තසුද්ධිවිසුද්ධවිපාකතාඅකුසලඅබ්‍යාකතසභාවනිවත්තිරස පච්චුපට්ඨානපදට්ඨානවිසෙසදීපනතො එවං විපුලජ්ජයොජනත්ථො පදද්වයපරිග්ගහොති දස්සෙති. සුඛ-සද්දස්ස ඉට්ඨපරියායතා විය “නිබ්බානපරමං සුඛං (ධ. ප. 203-204), සුඛා විරාගතා ලොකෙ (උදා. 11), තෙසං වූපසමො සුඛො” ති ආදියු (දී. නි. 2.221, 272) සඬාරදුක්ඛුපසමපරියායතාපි විජ්ජති, තං අවිපාකතාය පන ඉධ සුඛවිපාකභාවො න සක්කා චත්තුන්ති දස්සෙන්නො ආහ “සඬා...පෙ.... නත්ථි” ති. ඉදං චුත්තං හොති – තෙභූමකකුසලානම්භි විචට්ඨසන්තිස්සයභාවෙන පවත්තිසභාවත්තා කිඤ්චාපි සබ්බෙ කුසලා සඬාරදුක්ඛුපසමසුඛනිජ්ජාදකා සම්භවන්ති, යථාචුත්තසුඛස්ස පන අවිපාකභාවතො න එතෙන පදෙන කුසලානං සුඛවිපාකතා සම්භවන්ති. විපක්කභාවමාපන්නෙසු අරූපධම්මෙසු නිරුල්භත්තා විපාක-සද්දස්ස “යදි පනා” ති සාසඬකං වදති.

යථාසම්භවන්ති සහ අවජ්ජෙනාති සාවජ්ජා, ගරහිතබ්බභාවයුත්තා. තෙන නෙසං ගරහිතබ්බසභාවං දස්සෙති. අඤ්ඤෙපි අත්ථි දුක්ඛභාවෙන ගරහිතබ්බසභාවා අකුසලවිපාකාති සාවජ්ජවචනමත්තෙන තෙසම්භි අකුසලතාපත්තිදොසං දිස්වා තං පරිහරිතුං දුක්ඛවිපාකවචනමාහ. අවජ්ජ-සද්දො වා රාගාදියු එකන්තාකුසලෙසු නිරුල්භොති තං සභවත්තිධම්මානං. එව සාවජ්ජභාවෙ කුසලාබ්‍යාකතෙහි අකුසලානං විසෙසො සාවජ්ජවචනෙනෙව දස්සිතො. අබ්‍යාකතෙහි පන විසිට්ඨං කුසලාකුසලානං සාධාරණං සවිපාකතාලක්ඛණන්ති තස්මිං ලක්ඛණෙ විසෙසදස්සනත්ථං දුක්ඛවිපාකලක්ඛණං චුත්තං. ඉතො පරං “දුක්ඛො විපාකො එතෙසන්ති දුක්ඛවිපාකා” ති ආදිනා සුඛවිපාකඅනවජ්ජකුසලපදානං යානෙ දුක්ඛවිපාකසාවජ්ජඅකුසලපදානි යපෙත්වා යථාචුත්තන යෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. යොජනා ව සාවජ්ජවචනෙන අකුසලානං පවත්තිදුක්ඛතං දස්සෙති, දුක්ඛවිපාකවචනෙන විපාකදුක්ඛතං. පුරිමඤ්චි අත්තනො පවත්තිසභාවවසෙන ලක්ඛණවචනං, පච්ඡිමං කාලන්තරෙ විපාකුජ්ජාදනසමත්ථතායාති. තථා පුරිමෙන අකුසලානං අවිසුද්ධසභාවතං දස්සෙති, පච්ඡිමෙන අවිසුද්ධවිපාකතං. පුරිමෙන ව අකුසලෙ කුසලසභාවතො නිවත්තෙති, පච්ඡිමෙන අබ්‍යාකතසභාවතො සවිපාකත්තදීපකත්තා පච්ඡිමස්ස. පුරිමෙන වා අවජ්ජවත්තතාදස්සනතො කිච්චට්ඨෙයන රසෙන අනත්ථජනනරසතං දස්සෙති, පච්ඡිමෙන සම්පත්තිඅත්ථොන අනිට්ඨවිපාකරසතං. පුරිමෙන ව උපට්ඨානාකාරට්ඨෙයන පච්චුපට්ඨානෙන සංකිලෙසපච්චුපට්ඨානතං, පච්ඡිමෙන එලට්ඨෙයන දුක්ඛවිපාකපච්චුපට්ඨානතං. පුරිමෙන ව අයොනිසොමනසිකාරං අකුසලානං පදට්ඨානං පකාසෙති. තතො හි තෙ සාවජ්ජා ජාතාති. පච්ඡිමෙන අකුසලානං අඤ්ඤෙසං පදට්ඨානභාවං විභාවෙති. තෙ හි දුක්ඛවිපාකස්ස කාරණං හොතිති. එත්ථ ව දුක්ඛ-සද්දො අනිට්ඨපරියායවචනන්ති වෙදිතබ්බං. අනිට්ඨවතුක්ඛන්ධවිපාකා හි අකුසලා, න දුක්ඛවෙදනාවිපාකාව. විපාක-සද්දස්ස එලපරියායභාවෙ පන නිස්සන්දවිපාකෙන අනිට්ඨරූපෙනපි දුක්ඛවිපාකතා

යොජනබ්බා. විපාකධම්මතාපටිසෙධවසෙන අබ්‍යාකතානං අවිපාකලක්ඛණාති
ලක්ඛණං චුත්තන්ති තදත්ථං දස්සෙත්තො “අවිපාකාරහසභාවා”ති ආහ.
එවංපකාරානන්ති අභිඤ්ඤාදිකෙ සඨගණ්භාති.

ජනි පදෙහි තිකෙසු, චතුහි දුකෙසු යථාක්කමං ඡ වත්තාරො අත්ථා චුත්තා.
ජක්කභාවො න භවිස්සතීති එතෙන චතුක්කභාවාභාවො දස්සිතනයත්තා
වොදිතොයෙවාති දට්ඨබ්බං. අත්ථහෙදො උපපජ්ජතීති කස්මා එවං චුත්තං, නනු තිහි
ධම්මසද්දෙහි වුවිච්චානො සභාවධාරණාදිඅත්ථෙත අභිත්තො එව සො අත්ථොති?
න, ජාතිආදිහෙදෙන හෙදසබ්භාවතො. හෙදකා හි ජාතිආදයො. මාසපදත්ථකායාති
මාස-සද්දාහිධෙය්‍යභාවෙන. තබ්බවතීයහින්තත්ථානන්ති තෙහි කාලසද්දාදිහි
වත්තබ්බානං විසිට්ඨත්ථානං. ඉදං චුත්තං හොති – “යථා කාලසද්දාදිඅභිධෙය්‍යානං
කාලාදිඅත්ථානං හින්තසභාවානම්පි මාස-සද්දාහිධෙය්‍යභාවෙන අහෙදො, එවං
ජාතිආදිහෙදෙන හින්තානම්පි තෙසං තිණ්ණං ද්වින්තඤ්ච අත්ථානං ධම්ම-
සද්දාහිධෙය්‍යභාවෙන නත්ථි හෙදො”ති. විනි...පෙ.... මානාති ධම්ම-සද්දස්ස
රූපාහෙදෙපි හෙදකාරණමාහ. හින්තජාතියත්ථව්‍යවතීයතාය හි
තස්සෙවත්ථහෙදොති.

සාධෙතුන්ති බොධෙතුං. හොතු අසම්බන්ධො, කා නො භාතීති කදාපි වදෙය්‍යාති
ආසඬකාය ආහ “පුබ්බා...පෙ.... නාම හොන්ති”ති. සො වාති
සභාවධාරණපච්චයධරියමානතාසඬබාතො අත්ථො න සක්කා වත්තුන්ති
යථාචුත්තස්ස අභාවස්ස අපෙක්ඛාචුත්තිතාය චුත්තං. න හි අපෙක්ඛාචුත්තිතො
අත්තරෙන අපෙක්ඛිතබ්බං ලහන්ති. සතිපි සභාවධාරණාදිඅත්ථසාමඤ්ඤ
කුසලජාතිආදිවිසිට්ඨස්සෙව තස්ස ඉධ අධිප්පෙතත්තා එකත්ථතා න අනුඤ්ඤාතාති
චුත්තං, වචනසිලෙසවසෙන වා. අථ වාතිආදිනා තිණ්ණං ධම්මසද්දානං අභාවත්තං
අසම්පට්ච්ඡන්තො නානත්ථතාභාවදොසං පරිහරති.

ඤාපකහෙතුභාවතො උපපත්ති ඉධ කාරණන්ති චුත්තාති ආහ “කාරණං නාම
යුත්ති”ති. පුනරුත්තීතිආදිනා නනු “කුසලාදීනම්පි එකත්තං ආපජ්ජතී”ති
චුත්තත්තා එකත්තාපත්තිපි වත්තබ්බාති? සච්චං වත්තබ්බා, සා පන අභාවාපත්තියං
එව අත්තොගධා නානත්තාභාවවොදනාසාමඤ්ඤෙන. හෙදාහෙදනිබන්ධනත්තා
විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවස්ස සො අච්චන්තමහින්තෙසු නියමෙන නත්ථිති
විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවෙන අච්චන්තාහෙදං දස්සෙති, න පන අච්චන්තං
අභිත්තෙසුයෙව විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවං. අථ වා අච්චන්තං අභිත්තෙසු
අච්චටසද්දත්ථවිචරණත්ථං පවත්තා. කස්මා? විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවතොති එවං
යොජනා කාතබ්බා. අමිත්තං අභිභවිතුං සක්කුණාතීති සක්කො, ඉන්දතීති ඉන්දො,
පුරිමෙ දදාතීති පුරින්දදොති එවං කිරියාගුණාදිපරිග්ගහවිසෙසෙන.

හෙදාහෙදවත්තෙසුති විසෙසසාමඤ්ඤවත්තෙසු. තීල-සද්දො හි
උප්පලසද්දසමායොගො රත්තුප්පලසෙතුප්පලාදිඋප්පලජාතිසාමඤ්ඤතො
විනිවත්තෙත්ථා තීලගුණයුත්තමෙව උප්පලජාතිවිසෙසං ජොතෙති. උප්පල-සද්දොපි

නීල-සද්දසමායුක්තො හමරඞ්ගාරකොකිලාදිගතනීලගුණසාමඤ්ඤතො
 අවච්ඡින්නදිත්වා උප්පලවත්ථුගතමෙව නීලගුණං පකාසෙතීති
 විසෙසත්ථසාමඤ්ඤත්ථයුක්තතා පදද්වයස්ස දට්ඨබ්බා. ඉමිනා නයෙන ඉතරත්‍රාපි
 හෙදාහෙදවත්තතා යොජෙතබ්බා. තාය තාය අනුමතියාති තෙන තෙන
 සඬකෙනෙන. තෙ තෙ වොහාරාති අවචන්තං අභින්නෙන අත්ථෙ පරියායභාවෙන
 අවචන්තං භින්නෙන යථාසකං අත්ථවිචරණභාවෙන හෙදාහෙදවත්තෙන
 විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවෙන තා තා සමඤ්ඤා පඤ්ඤත්තියො සිද්ධාති අත්ථො.
 සමානෙති එකස්මිං. කුසලාදිභාවන්ති කුච්ඡිතසලනාදිභාවං. අභිධානත්ථොපි භි
 අනවජ්ජසුඛවිපාකාදිඅභිධෙය්‍යත්ථො විය සභාවධාරණාදිසාමඤ්ඤත්ථං
 විසෙසෙතීති.

එත්ථාහ “කිං පන කාරණං තිකා එව පයමං වුත්තා, න දුකා, තිකෙසුපි
 කුසලත්තිකොව, න අඤ්ඤො”ති? වුවුවතෙ – සුඛග්ගහණතො අප්පහෙදතො ව
 තිකා එව පයමං වුත්තා. යස්මා තිකෙහි බොධිතෙ කුසලාදිහෙදෙ තබ්බිභාගභින්නා
 හෙතුආදයො වුවුවමානා සුවිඤ්ඤෙය්‍යා භොන්ති. තථා හි “තයො
 කුසලහෙතු”තිආදිනා කුසලාදිමුඛෙන හෙතුආදයො විභත්තා, කතිපයහෙදා ව තිකා
 ද්වාච්ඡිතිපරිමාණත්තා.

තෙසු පන සබ්බසඬගහඅසඬකරආදිකල්‍යාණභාවෙන පයමං කුසලත්තිකං
 වුත්තං. නිරවසෙසා හි රූපාරූපධම්මා කුසලත්තිකෙන සඬගහිතා, න තථා
 වෙදනාත්තිකාදිහි. නනු විපාකත්තිකාදිහිපි නිරවසෙසා ධම්මා සඬගහිතාති?
 සච්චමෙතං, තෙසු පන අනවජ්ජසාවජ්ජධම්මා න අසඬකරතො වුත්තා යථා
 කුසලත්තිකෙ. නනු ව සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකත්තිකාදියුපි තෙ අසඬකරතො
 වුත්තාති? එවමෙතං, තෙ පන අකල්‍යාණභූතෙ පාපධම්මෙ ආදිං කත්වා වුත්තා, න
 එවමයං. අයං පන කල්‍යාණභූතෙ පුජ්ජභවපරිනිබ්බුතිනිප්ථාදකෙ පුඤ්ඤධම්මෙ ආදිං
 කත්වා වුත්තො. ඉති භගවා සණ්ඨසුබ්බමං රූපාරූපදෙසනං ආරභන්තො
 සබ්බසඬගහඅසඬකරආදිකල්‍යාණගුණයොගතො පයමං කුසලත්තිකං දෙසෙති,
 කිඤ්ච තදඤ්ඤත්තිකානං සුඛග්ගහණතො. තථා හි කුසලත්තිකමුඛෙන
 “කාමාවචරකුසලතො චත්තාරො සොමනස්සසහගතචිත්තූප්පාදා”තිආදිනා
 වෙදනාත්තිකාදයො විභත්තාති.

කුසලත්තිකෙපි ව පධානපාසංසඋභයහිතභාවතො කුසලා ධම්මා පයමං වුත්තා.
 කුසලා හි ධම්මා සුඛවිපාකත්තා සබ්බසඬබ්බතධම්මානං උත්තමා අවජ්ජවිධමනතො
 විඤ්ඤප්පසත්ථා ඉධලොකපරලොකෙසු අත්ථාවහා නිස්සරණාවහා ව, තස්මා
 පධානාදිභාවෙන පයමං වුත්තා, තප්පටිපක්ඛත්තා තදනන්තරං අකුසලා,
 තදුභයවිපරිතසභාවා තදනන්තරං අබ්‍යාකතා වුත්තා. කුසලවසෙන වා අස්සාදො,
 අකුසලවසෙන ආදීනවො, අබ්‍යාකතධම්මෙසු නිබ්බානවසෙන නිස්සරණන්ති ඉමිනා
 අස්සාදාදික්කමෙන, කුසලෙසු පතිට්ඨාය පණ්ඩිතා අකුසලෙ පජ්ඣන්තා
 අබ්‍යාකතධම්මභූතමග්ගඵලං නිබ්බානඤ්ච සච්ඡිකරොන්තිති ඉමිනා වා
 පටිපත්තික්කමෙන අයමනුපුබ්බි යපිතාති වෙදිතබ්බා.

කස්මා පනෙන්ට් සෙක්බත්තිකාදීසු විය සරූපතො
 පුරිමපද්දවයපටික්ඛෙපවසෙන තතියපදං න චුත්තං “නෙවකුසලා නාකුසලා”ති?
 විසෙසදීපනත්ථං. යථා හි සෙක්බාසෙක්බසභාවෙසු ධම්මෙසු කොවිපි ධම්මො
 තදුභයසභාවෙන කෙනවිපි පරියායෙන කදාවි අබ්‍යාකරණීයො නාම නත්ථීති
 සෙක්බත්තිකෙ පද්දවයපටික්ඛෙපවසෙන “නෙවසෙක්බා නාසෙක්බා”ත්වෙව
 චුත්තං, න එවං ඉධ. ඉධ පන කුසලසභාවා එව ධම්මා අග්ගඵලප්පත්තියා තථා න
 බ්‍යාකරණීයා භොන්තීති ඉමස්ස විසෙසස්ස දීපනත්ථං “අබ්‍යාකතා”ති චුත්තං.
 වචනමත්තෙ එව වා ඉදං නානාකරණං “අබ්‍යාකතා නෙවකුසලා නාකුසලා”ති
 බ්‍යාකත-සද්දෙන කුසලාකුසලානං බොධිතත්තාති.

එත්ථ ව අකුසලෙසු තණ්හාය සබ්බාකුසලෙහි, තෙභූමකකුසලාකුසලෙහි වා
 සමුදයසච්චං, තංතංඅවසිට්ඨතෙභූමකධම්මෙහි දුක්ඛසච්චං, ලොකුත්තරකුසලෙන
 මග්ගසච්චං, අවසිට්ඨඅබ්‍යාකතවිසෙසෙන නිරොධසච්චං දස්සිතං භොති. තත්ථ
 සමුදයෙන අස්සාදො, දුක්ඛෙන ආදීනවො, මග්ගනිරොධෙහි නිස්සරණං. කිඤ්චාපි
 නාමරූපපරිච්ඡේදභාවතො සභාවධම්මනිද්ධාරණපඨානා අභිධම්මකථා, තෙසං පන
 කුසලාදිවිසෙසෙ නිද්ධාරිතෙ තස්ස උපසම්පාදෙනබ්බතාදිපි අත්ථතො චුත්තමෙව
 භොති. අකුසලානං ධම්මානං පභානාය කුසලානං ධම්මානං උපසම්පදාය
 “සබ්බපාපස්ස අකරණං, කුසලස්ස උපසම්පදා”ති (ධ. ප. 183; දී. නි. 2.90)
 එවමාදිවචනතො හි කුසලාදීනං උපසම්පාදනාදිදස්සනපරං භගවතො සාසනං, තස්මා
 කුසලානං උපසම්පාදනං අකුසලානං පභානාඤ්ච උපායො, අබ්‍යාකතවිසෙසස්ස
 සච්ඡිකිරියා ඵලං, කුසලාදීනං උපසම්පාදනාදිඅත්ථා දෙසනා ආණත්තීති අයං
 දෙසනාභාරො.

ආරොග්‍යට්ඨෙන අනවජ්ජට්ඨෙන කොසල්‍යසම්භූතට්ඨෙන ව කුසලා,
 තජ්ජට්ඨකතො අකුසලා, තදුභයවිපරිතතො අබ්‍යාකතා, සභාවධාරණාදිඅත්ථෙත
 ධම්මාති අනුපදවිචිනනං වීචයො භාරො.

පුජ්ජභවඵලපරිනිබ්බුතනිජ්ජත්ති කුසලෙහිති යුජ්ජති සුඛවිපාකත්තා,
 අපායදුක්ඛසංසාරදුක්ඛප්පත්ති අකුසලෙහිති යුජ්ජති අනිට්ඨඵලත්තා, තදුභයඵලානං
 අනුප්පත්ති අබ්‍යාකතෙහිති යුජ්ජති අවිපාකධම්මත්තාති අයං යුත්ති භාරො.

කුසලා ධම්මා සුඛවිපාකස්ස පදට්ඨානං, අකුසලා දුක්ඛවිපාකස්ස, අබ්‍යාකතා
 කුසලාකුසලාබ්‍යාකතධම්මානන්ති අයං පදට්ඨානො භාරො.

කුසලග්ගහණෙන යෙ අනවජ්ජසුඛවිපාකා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා
 අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා විපාකධම්මධම්මා අනුපාදින්නුපාදානියා
 අනුපාදින්නුපාදානියා...පෙ.... අරණා ධම්මා, තෙ බොධිතා භවන්ති
 කුසලලක්ඛණෙන ඵකලක්ඛණත්තා. තථා අකුසලග්ගහණෙන යෙ
 සාවජ්ජදුක්ඛවිපාකා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා
 අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා විපාකධම්මධම්මා අනුපාදින්නුපාදානියා

සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකා...පෙ.... සරණා ධම්මා, තෙ බොධිතා භවන්ති
අකුසලලක්ඛණෙන ඵකලක්ඛණත්තා. තථා අබ්‍යාකතග්ගහණෙන යෙ අවිපාකාරභා
සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා අදුක්ඛමසුඛාය
වෙදනාය සම්පයුත්තා විපාකා ධම්මා නෙවවිපාකනවිපාකධම්මධම්මා
උපාදිත්තපාදානියා අනුපාදිත්තපාදානියා අනුපාදිත්තඅනුපාදානියා...පෙ.... අරණා
ධම්මා, තෙ බොධිතා භවන්ති අබ්‍යාකතලක්ඛණෙන ඵකලක්ඛණත්තාති අයං
ලක්ඛණො භාරො.

“කුච්ඡිනෙ පාපධම්මෙ සලයන්ති” තිආදිනා නිරුත්ති වෙදිතබ්බා,
කුසලාදිමුඛෙන රූපාරූපධම්මෙ පරිග්ගහෙත්වා විසුද්ධිපරම්පරාය “කථං නු බො
සත්තා අනුපාදිසෙසනිබ්බානභාගිනො භවෙය්‍යු”න්ති අයමෙත්ථ භගවතො
අධිප්පායො, නිදානං අසාධාරණතො කුසලාදිහෙදෙන බුද්ධිකතකසත්තා.
සාධාරණතො පන පාකටමෙව. පඨමං කුසලත්තිකස්ස දෙසනා විචාරිතායෙවාති අයං
චතුබ්‍යුහො භාරො.

කුසලග්ගහණෙන කල්‍යාණමිත්තපරිග්ගහො යොනිසොමනසිකාරපරිග්ගහො
ච. තත්ථ පඨමෙන සකලං බ්‍රහ්මවරියමාවත්තති, දුතියෙන ච
යොනිසොමනසිකාරමූලකා ධම්මා. අකුසලග්ගහණෙන චුත්තවිපරියායෙන
යොජෙතබ්බං. අබ්‍යාකතග්ගහණෙන පන සකලසංකිලෙසවොදානපක්ඛො
යථාරහමාවත්තතිති අයං ආවත්තො භාරො.

තත්ථ කුසලා භූමිතො චතුර්ධා විහත්තා, සම්පයුත්තපවත්තිආකාරාදිතො පන
අනෙකධා. අකුසලා භූමිතො ඵකධා විහත්තා, සම්පයුත්තාදිතො අනෙකධා.
අබ්‍යාකතා පන විපාකකිරියරූපනිබ්බානවසෙන චතුර්ධා භූමිසම්පයුත්තාදිතො
අනෙකධා ච විහත්තාති අයං විහත්ති භාරො.

කුසලා ධම්මා අකුසලානං තදඛිගාදිප්පභානාය චිතික්කමාදිප්පභානාය ච
සංවත්තන්ති, අකුසලා ධම්මා කුසලානං අනුපසම්පජ්ජනාය, අබ්‍යාකතෙසු
අසඬ්ඛිතධාතු සබ්බසඬ්ඛිතනිස්සරණායාති අයං පරිවත්තො භාරො.

කුසලා අනවජ්ජා පුඤ්ඤානීති පරියායවචනං, අකුසලා සාවජ්ජා අපුඤ්ඤානීති
පරියාය වචනං, අබ්‍යාකතා අවිපාකාරභා නෙවආවයගාමී නඅපවයගාමීනොති
පරියායවචනන්ති අයං වෙවචනො භාරො.

කුසලාදයො “යස්මිං සමයෙ” තිආදිනා පභවභූමිවෙවචනපඤ්ඤත්තිවසෙන
යථාසම්භවං පරිඤ්ඤාදිපඤ්ඤත්තිවසෙන ච පඤ්ඤත්තාති අයං පඤ්ඤත්ති භාරො.

අකුසලානං කුච්ඡිතානං පාපධම්මානං සලානං කුසානං විය කුසානං වා රාගාදීනං
ලවනං ඵවංධම්මතාති අයං පටිච්චසමුප්පාදමුඛෙන අවතරණං, තථා කුසෙන
ලාතබ්බා කොසල්ලසම්භූතා වාති පටිච්චසට්ඨිද්ධචුත්තිතාය
පටිච්චසමුප්පාද...පෙ.... අවතරණං, පටිච්චසට්ඨිද්ධචුත්තිතාය වා ආදිඅත්තවත්තා

අනිච්චන්තිකා වානි අනිච්චතාමුඛෙන අවතරණං, අනිච්චතා එව
උදයබ්බයපට්ඨිලිතතාය දුක්ඛානි දුක්ඛතාමුඛෙන අවතරණං,
නිස්සත්තනිජ්ජීවට්ඨයෙන ධම්මානි අබ්බාපාරතො සුඤ්ඤතාමුඛෙන අවතරණං, එවං
කුසලානි චත්තාරො ඛන්ධා ද්වායතනානි ද්වෙ ධාතුයොනිආදිනා
ඛන්ධායතනධාතාදිමුඛෙනපි අවතරණං වෙදිතබ්බං. ඉමිනා නයෙන
අකුසලාබ්බාකතෙසුපි අවතරණං දස්සෙතබ්බන්ති අයං අවතරණො භාරො.

කුසලානි ආරම්භො, ධම්මානි පදසුද්ධි, නො ආරම්භසුද්ධි. තථා අකුසලා ධම්මා
අබ්බාකතානි, ධම්මානි පන පදසුද්ධි ආරම්භසුද්ධි වානි අයං සොධනො භාරො.

ධම්මානි සාමඤ්ඤතො අධිට්ඨානං, තං අවිකප්පෙත්වා විසෙසවචනං
කුසලාකුසලාබ්බාකතානි. තථා කුසලා ධම්මානි සාමඤ්ඤතො අධිට්ඨානං, තං
අවිකප්පෙත්වා කාමාවචරං සොමනස්සසහගතන්තිආදි විසෙසවචනං. අකුසලා
ධම්මානිආදිසුපි එසෙව නයොනි අයං අධිට්ඨානො භාරො.

කුසලානං ධම්මානං නවමො බණො චත්තාරි ව සම්පත්තිවක්කානි
යොනිසොමනසිකාරො එව වා හෙතු, චුත්තවිපරියායෙන අකුසලානං ධම්මානං
හෙතු, කුසලාකුසලා ධම්මා යථාසම්භවං අබ්බාකතානං ධම්මානං හෙතූනි අයං
පරික්ඛාරො භාරො.

කුසලානි පරිඤ්ඤායාග්ගහණඤ්ඤවෙව භාවෙතබ්බග්ගහණඤ්ඤව. අකුසලානි
පරිඤ්ඤායාග්ගහණඤ්ඤවෙව පහාතබ්බග්ගහණඤ්ඤව. අබ්බාකතානි
පරිඤ්ඤායාග්ගහණඤ්ඤවෙව සච්ඡිකාතබ්බග්ගහණඤ්ඤව. ධම්මානි පරිඤ්ඤාදීනං
පවත්තනාකාරග්ගහණං. තෙන පරිඤ්ඤායාප්පහානභාවනාසච්ඡිකරණානි
දීපිතානිති තදබ්බාදිවිතික්කමාදිප්පහානානි ලොකියලොකුත්තරා ව භාවනා
දස්සිතානි අයං සමාරොපනො භාරො.

කාමඤ්ඤවෙතං අවිසෙසතො සභාවධම්මකථනං, විසෙසවන්තො පන ධම්මා
විසෙසතො නිද්ධාරිතා. තථා හි චිත්තෙනෙව සමයො නියමිතො, තස්මා
කුසලග්ගහණෙන විසෙසතො සාධිට්ඨානො සමථො විපස්සනා ව දස්සිතානි. තථා
තප්පට්ඨකත්තො අකුසලග්ගහණෙන සාධිට්ඨානා තණ්හා අවිජ්ජා ව,
අබ්බාකතග්ගහණෙන සපරිවාරා වෙතොවිමුත්ති පඤ්ඤාවිමුත්ති වානි අයං
නන්දියාවත්තස්ස නයස්ස භූමි.

තථා කුසලග්ගහණෙන මූලභාවවිසෙසතො තිණි කුසලමූලානි, තෙසු ව
අදොසෙන සීලක්ඛන්ධො, අලොභෙන සමාධික්ඛන්ධො, අමොහෙන
පඤ්ඤාක්ඛන්ධො නියති. තථා අකුසලග්ගහණෙන තිණි අකුසලමූලානි, තෙසු ව
ලොභෙන තදෙකට්ඨා අකුසලා ධම්මා. තථා දොසමොහෙහි තංතදෙකට්ඨා.
අබ්බාකතග්ගහණෙන අප්පණිහිතානිමිත්තසුඤ්ඤතා නියන්තිති අයං තිපුක්ඛලස්ස
නයස්ස භූමි.

තථා කුසලග්ගහණෙන යතො කොසල්ලතො සම්භූතා කුසලා, තං පඤ්ඤන්ද්‍රියං. තංසහජාතා තදුපනිස්සයා ච සද්දහනුස්සහනාපිලාපාච්ඤාපාසද්ධන්ද්‍රියාදීනි. තෙහි ච සබ්බෙ සද්ධම්මා බොධිතා භවන්ති. අකුසලග්ගහණෙන අකොසල්ලපට්ඨිජාදිතාදිනවෙසු කායවෙදනාවිත්තධම්මෙසු සුභසුඛනිච්චඅත්තාහිනිවෙසභූතා චත්තාරො විපල්ලාසා. අබ්‍යාකතග්ගහණෙන යථාචුත්තඉන්ද්‍රියපච්චයානි යථාචුත්තවිපල්ලාසජ්ජහානභූතානි ච චත්තාරි සාමඤ්ඤඵලානි බොධිතානීති අයං සීහවික්කිලිතස්ස නයස්ස භූමිති ඉමෙ තයො අත්ථනායා.

තෙහි ච සිද්ධෙහි ද්වෙ කම්මනායාපි සිද්ධා භොත්තිති. අයං තිකො සබ්බධම්මසංගහිතසබ්බභාගියො වෙදිතබ්බොති ඉදං සාසනපට්ඨානං.

අයං තාව තෙත්තිනයෙන කුසලත්තිකචණ්ණනා.

එවං වෙදනාත්තිකාදීසුපි යථාසම්භවං චතුසච්චනිද්ධාරණාදිවිධිනා සොළස භාරා පඤ්ච නයා නිද්දිසිතබ්බා, අතිවිත්ථාරහයෙන පන න විත්ථාරයාම. සක්කා හි ඉමිනා නයෙන තෙසු තෙසු තිකදුකෙසු තංතංභාරනයයොජනානුරූපධම්මනිද්ධාරණචසෙන තෙ තෙ භාරනයා විඤ්ඤානා නිද්දිසිතූන්ති.

2. තඤ්ච සුඛන්ද්‍රියං සුඛවෙදනා එව භොති සාමඤ්ඤස්ස හෙදපරියාදානතො, හෙදස්ස ච සාමඤ්ඤපරිච්චාගතොති අධිජ්ජායො. යස්මා පන විසෙසසාමඤ්ඤානි අවයවසමුදායා විය අඤ්ඤමඤ්ඤතො හින්නානි, තස්මා “න පන...පෙ.... සමානත්ථත්තා”ති චුත්තං. ඉදානි තමෙව නෙසං හින්නතත්ථං “අයඤ්චී”තිආදිනා විවරති. තත්ති සුඛහෙතුනං කාරණං. තෙන සුඛස්ස කාරණං සුඛහෙතු, සුඛස්ස කාරණකාරණං සුඛමූලත්ති දස්සෙති. සුඛහෙතුනත්ති එත්ථ හෙතු-සද්දෙන කාරණභාවසාමඤ්ඤතො හෙතුපච්චයා සංගහිතානි ආහ “පුඤ්ඤපස්සද්ධිආදීන”න්ති. එත්ථ ච සුඛමූලසුඛහෙතුසු එලූපවාරෙන, සුඛාරම්මණසුඛපච්චයට්ඨානෙසු සුඛසහවරියාය, අබ්‍යාපජ්ජනිබ්බානෙසු දුක්ඛාපගමභාවෙන සුඛපරියායො චුත්තොති දට්ඨබ්බො. ඉට්ඨාසුති සුඛුපෙක්ඛානං විපරිණාමාඤ්ඤාණසංඛාරදුක්ඛතාය අනිට්ඨභාවොපි අත්ථිති විසෙසෙති. උපෙක්ඛමෙව චා අපෙක්ඛිත්ථා විසෙසනං කතං. සා හි අකුසලවිපාකභූතා අනිට්ඨාපි අත්ථිති. එවමාදීසුති ආදි-සද්දෙන “සොවග්ගිකං සුඛවිපාක”න්ති (දී. නි. 1.163) එවමාදිං සංගණ්ණාති. ඉට්ඨපරියායො හි එත්ථ සුඛ-සද්දෙන.

සංඛාරදුක්ඛාදීසුති එත්ථ ආදි-සද්දෙන “ධීතිසුඛං විපරිණාමදුක්ඛං, අකුසලං කායකම්මං දුක්ඛද්‍රයං දුක්ඛවිපාක”න්තිආදිකෙ සංගණ්ණාති. යථාක්කමං සුඛවෙදනා දුක්ඛඅනිට්ඨපරියායො හි එත්ථ දුක්ඛ-සද්දෙන. දුක්ඛවෙදනාදුක්ඛවත්ථුආදීසු දුක්ඛසද්දජ්ජවත්ති චුත්තනයෙනෙව යොජෙතබ්බා. විපාකාවිපාකහෙදාය සබ්බායපි සුඛවෙදනාය වසෙන ලක්ඛණස්ස චුත්තත්තා තදුභයානුකූලමත්ථං විවරන්තො “සභාවතො”තිආදිමාහ. තත්ථ විපාකා සභාවතො

ඉටියිස්ස අනුභවනලක්ඛණා. ඉතරා සභාවතො සඬකප්පතො ච ඉටියිස්ස
ඉටියාකාරස්ස චා අනුභවනලක්ඛණාති දට්ඨබ්බං.

අසමානපච්චයෙහි එකජ්ඣං උප්පත්තිතො සමානපච්චයෙහි එකජ්ඣං උප්පත්ති
සාතිසයාති උක්කංසගතිවිජානනවසෙන “සමානපච්චයෙහි සහුප්පත්තිකාති
අත්ථො”ති වුත්තං. අථ චා උප්පජ්ජනං උප්පාදො, උප්පජ්ජති එතස්මාති උප්පාදොති
දුට්ඨොපි උප්පාදො එකුප්පාදාති එත්ථ එකසෙසන යෙන සඬගහිතොති ඉමිනා
අධිප්පායෙන “සමා...පෙ.... අත්ථො”ති වුත්තං සියා. තෙන තාති එකවත්ථුකානීති
එතස්ස ච “කප්පෙන්තස්සා”තිආදිනා සම්බන්ධො. තත්ථ පුරිමවිකප්පෙ එකං වත්ථු
නිස්සයො එතෙසන්ති යොජනා, න එකංයෙව වත්ථුති. එකෙකභූතස්ස
භූතත්තයනිස්සිතත්තා චතුභූතනිස්සිතත්තා ච උපාදාරූපානං. දුතියවිකප්පෙ පන
එකංයෙව වත්ථු එතෙසු නිස්සිතන්ති යොජනා.

නිස්සයනිස්සිතතාසඬබ්බාතඋපකාරොපකත්තබ්බභාවදීපනං එකවත්ථුකවචනන්ති
දුතියවිකප්පෙ මහාභූතවසෙන යොජනා කතා. ඉතරථා එකං වත්ථු එතෙසුති
සමාසත්ථභාවෙන උපාදාරූපානම්පි පරිග්ගහො වත්තබ්බො සියා.

පඤ්චවිඤ්ඤාණසම්පට්ච්ජනානන්ති ඉදං නිදස්සනන්ති දට්ඨබ්බං.

කිරියමනොධාතුවක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදයොපි හි එකාරම්මණාහින්තවත්ථුකා චාති
පාකටොයමත්ථොති. සන්තීරණාදීනන්ති ආදි-සද්දෙන

චොට්ඨබ්බනජවනතදාරම්මණාති සඬගස්හන්ති, එතාති ච සම්පට්ච්ජනාදීනි
වුතිආසන්තාති ඉධාධිප්පෙතානීති දට්ඨබ්බං. තාති හි තදුද්ධං කම්මජරූපස්ස
අනුප්පත්තිතො එකස්මිංයෙව හදයවත්ථුස්මිං වත්තන්ති, ඉතරාති පන

පුරිමපුරිමවිත්තක්ඛණුප්පන්තෙ හදයවත්ථුස්මිං උත්තරුත්තරාති පවත්තන්ති. ඡසු
චා වත්ථුසු එකං හදයවත්ථුයෙව වත්ථු එතෙසන්ති එවං පන අත්ථෙ සති
වුතිආසන්තතො ඉතරෙසං සම්පට්ච්ජනාදීනං ගහණං සියාති ඤාතබ්බං.

එත්ථාහ – “කස්මා පනෙත්ථ කුසලත්තිකානන්තරං වෙදනාත්තිකොච
වුත්තො”ති? කිස්මිං පන වුච්චමානෙ අයමනුයොගො න සියා, අපිච අවයවානං.
අනෙකහෙදතාදස්සනත්ථා තිකත්තරදෙසනා. සම්මාසම්බුද්ධෙන හි කුසලත්තිකෙන
සබ්බධම්මානං තිධා විභාගං දස්සෙත්වා පුන තදවයවානං කුසලාදීනම්පි
අනෙකහෙදහින්තනං දස්සෙන්නෙන තෙසං වෙදනාසම්පයොගවිභාගවිභාවනත්ථං.
“සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා”ති වුත්තං. කුසලා හි ධම්මා සියා සුඛාය වෙදනාය
සම්පයුත්තා, සියා අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා. අකුසලා ධම්මා සියා සුඛාය
වෙදනාය සම්පයුත්තා, සියා දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා, සියා අදුක්ඛමසුඛාය
වෙදනාය සම්පයුත්තා, තථා අඛ්‍යාකතා සම්පයොගාරහාති. එවං කුසලාදිධම්මානං
පච්චෙකං වෙදනාහෙදෙන විභාගදස්සනත්ථං කුසලත්තිකානන්තරං වෙදනාත්තිකං
වත්ථා ඉදාති සුඛසම්පයුත්තාදීනං පච්චෙකං විපාකාදිහෙදහින්තනං දස්සෙතුං
වෙදනාත්තිකානන්තරං විපාකත්තිකො වුත්තො. සුඛසම්පයුත්තා හි ධම්මා සියා
විපාකා, සියා විපාකධම්මධම්මා, සියා නෙවවිපාකනවිපාකධම්මධම්මා. තථා
අදුක්ඛමසුඛසම්පයුත්තා, දුක්ඛසම්පයුත්තා පන සියා විපාකා, සියා

විපාකධම්මධම්මානි ඉමිනා නයෙන අවසෙසත්තිකානං දුකානඤ්ච තස්ස තස්ස අනන්තරවචනෙ පයොජනං විභාවෙනබ්බං.

3. විපාකනිරුත්තිඤ්ච ලහන්තීති තෙසු විපාකසද්දස්ස නිරුල්භතං දස්සෙති. සුක්කකණ්භාදීනි ආදි-සද්දෙන අකණ්භඅසුක්කඵස්සාදිභාවො පරිග්ගහිතො. සති පන පාක-සද්දස්ස ඵලපරියායභාවෙ රූපං විය න නිහිනො පක්කං විය විසිටියො පාකොති විපාකොති ඵචං වා ඵත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බො. සබ්බාපාරතාති සඋස්සාහතා. සන්තානෙ සබ්බාපාරතාති ඵතෙන චිත්තජපයොගසඬ්ඛාතෙන කිරියාභාවෙන විපාකධම්මානං සන්තානවිසෙසමාහ “යතො යස්මිං චිත්තජපාදෙ කුසලාකුසලා චෙතනා, තංසන්තානෙ ඵච තස්සා විපාකුජ්ජත්ති”ති. ඵත්ථ ච “සබ්බාපාරතා”ති ඵතෙන ආවජ්ජනද්වයං විපාකඤ්ච නිවත්තෙති, “අනුපවජින්නාවජ්ජාතණ්භාමානෙ”ති ඉමිනා අවසිටියං කිරියං නිවත්තෙති. උභයෙනපි අනුසයසභායසඋස්සාහතාලක්ඛණා විපාකධම්මධම්මානි දස්සෙති. ලොකුත්තරකුසලානම්පි හි අනුසයා උපනිස්සයා භොන්ති, යතො “කතමෙ ධම්මා කුසලා? යස්මිං සමයෙ ලොකුත්තරං...පෙ.... තස්මිං සමයෙ අවිජ්ජාපච්චයා සඬ්ඛාරා”තිආදිනා (විභ. 342) අරියමග්ගචෙතනාය අවිජ්ජාඋපනිස්සයතා පටිච්චසමුප්පාදවිභඩ්ගෙ පකාසිතා. නිරුස්සාහසන්තභාවලක්ඛණා විපාකා, උභයවිපරිතලක්ඛණා නෙවවිපාකනවිපාකධම්මධම්මානි.

අභිඤ්ඤාදිකුසලානන්ති ආදි-සද්දෙන “අභොසි කම්මං නාභොසි කම්මවිපාකො”ති (පටි. ම. 1.234) ඉමිනා තිකෙන සඬ්ගහිතං ගතිඋපධිකාලපයොගාභාවෙන අවිපාකං දිට්ඨධම්මවෙදනීයං උපපජ්ජවෙදනීයඤ්ච සඬ්ගණ්භාති. අපරාපරියවෙදනීයං පන සංසාරජ්ජවත්තීයං අභොසිකම්මාදිභාවං න භජති. භාවනාය පහාතබ්බාදීනි ආදි-සද්දෙන දස්සනෙන පහාතබ්බං සඬ්ගණ්භාති. උභයම්පි “විපාකානුජ්ජාදනෙ”ති වචනතො ගතිඋපධිකාලපයොගාභාවෙන අනුජ්ජන්තවිපාකමෙව අධිජ්ජෙතං භාවනාය පහාතබ්බස්සපි පවත්තිවිපාකස්ස අනුජානනතො. යෙසං පන භාවනාය පහාතබ්බා අවිපාකා, තෙසං මතෙන ආදි-සද්දෙන දස්සනෙන පහාතබ්බස්ස අභොසිකම්මන්ති ඵචංපකාරස්සෙව පරිග්ගභොති වෙදිතබ්බං.

4. “කථමාදින්නා”ති අයම්පි පඤ්ඤො ලබ්භති. “ඵලභාවෙනා”ති හි ආදානජ්ජකාරවචනං. කෙසඤ්චි ගොත්‍රභූපච්චවෙක්ඛණාදීනං උපෙතකිරියභූතානං තංකත්තුභූතානඤ්ච අත්ථානං උපෙතබ්බසම්බන්ධභාවතො තදභිධායිතොපි සද්දා සම්බන්ධා ඵචාති “උපෙතසද්දසම්බන්ධිනා”ති චුත්තං. උපෙතන්ති හි උපෙතබ්බන්ථෙ චූච්චිමානෙ අවස්සං උපෙතකිරියා උපෙතා ච ඤායතීති. “රූපධාතුයා බො පන, ගහපති, යො ඡන්දො යො රාගො යා නන්දී යා තණ්හා යෙ උපයුපාදානා, චෙතසො අධිට්ඨානා අභිනිවෙසා අනුසයා”තිආදීසු “උපයො”ති තණ්හාදිට්ඨියො අධිජ්ජෙතාති ආහ “උපය...පෙ.... දිට්ඨිහි”ති. යථාසම්භවන්ති “ආරම්මණකරණවසෙනා”තිආදිනා අට්ඨකථායං චුත්තඅත්ථෙසු යො යො සම්භවති යොජෙතුං, සො සොති අත්ථො. න වචනානුපුබ්බෙනාති “කිං පන තං

උපෙන”න්තිආදිනා වුත්තවචනානුපුබ්බෙන න යොජෙතබ්බො.
සබ්බපච්චස්ථපන්තානන්ති සබ්බතෙභුමකපච්චස්ථපන්තානං. නාපජ්ජති
සාමඤ්ඤජොතනාය විසෙසෙ අවට්ඨානතො විසෙසත්ථිනා ව විසෙසො
අනුපස්ථතිති තං පන විසෙසං වුත්තජ්ජකාරං නියමෙත්වා දස්සෙතුං
“බොධනෙය්‍යා”තිආදි වුත්තං.

උපෙනං දීපෙතිති යථා “පාවරියො”ති එත්ථ පගතො ආවරියො පාවරියොති ප-
සද්දො පගතං දීපෙති, එවං උප-සද්දො උපෙනං දීපෙති එව, න චෙත්ථ
ගතාදිඅත්ථානං එකන්තෙන පච්චත්තවචනයොගො ඉච්ඡිතොති. අතිසද්දො වියාති ව
ඉදං සසාධනකිරියාදීපනසාමඤ්ඤෙන වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. පච්චයභාවෙනාති
එතෙන පුරිමනිබ්බත්තිං විසෙසෙති. තෙන සහජාතස්සපි උපාදානස්ස සඬගහො
කතො හොති. සහජාතොපි හි ධම්මො පච්චයභූතො පුරිමනිජ්ජන්තො විය
චොහරියති යථා “එකං මහාභූතං පටිච්ච තයො මහාභූතා”ති, “එකං බන්ධං පටිච්ච
තයො බන්ධා”ති (පටියා. 1.1.53) ව. ධාතුකථායං පකාසිතන්ති “උපපත්තිහවො
පඤ්චති බන්ධෙහි එකාදසභායතනෙහි සත්තරස්ස ධාතුහි සඬගහිතො. කතිහි
අසඬගහිතො. න කෙහිවි බන්ධෙහි එකෙනායතනෙන එකාය ධාතුයා
අසඬගහිතො”ති (ධාතු. 67) එවමාදිං සන්ධායාහ. තස්මා එවාති
උපාදින්නසද්දානපෙක්ඛන්තා එව. අවිසෙසෙත්වාති උපාදින්නානුපාදින්නවිසෙසං
අකත්වා. උපාදානානං ආරම්මණභාවානතිවත්තනතො උපාදානෙහි උපාදාතබ්බාති
වා උපාදානියා, උපාදාතුං වා අරහන්තිති උපාදානියා, උපාදානෙ නියුත්තාති වා
උපාදානියා ක-කාරස්ස ය-කාරං කත්වාති එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බොති.

5. විබාධනං පිළනං කිලමනං උපතාපො පරිළාහො අප්පස්සද්ධිභාවො. විදුසිතා
මලීනා ව යතො කෙචි අකිලෙසසභාවාපි අනිට්ඨඵලා ගාරය්භා ව ජාතා.

6. “සීලමත්තකං, පරං විය මත්තායා”තිආදීසු මත්තා-සද්දස්ස පමාණචාවකතා
දට්ඨබ්බො. මරියාදචාවකො වා මත්තා-සද්දො. විචාරො හෙත්ථ ඤානඬගෙසු
හෙට්ඨිමමරියාදො, න පට්ඨමජ්ඣානඋපචාරජ්ඣානෙසු විය විතක්කො. සා පන
විචාරමරියාදතා විතක්කාභාවෙන එතෙසං ජාතාති අවිතක්කග්ගහණං කතං. ඉදං
වුත්තං හොති – අවිතක්කා හුත්වා විචාරමරියාදඤානඬගෙසු
විචාරහෙට්ඨිමකොට්ඨාති. අථ වා ඊසදත්ථො මත්තා-සද්දො
“මත්තාසුඛපට්ඨිවාගා”තිආදීසු (ධ. ප. 290) විය. අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො –
විතක්කරහිතා භාවනාය අතිසුබ්බමභූතවිචාරත්තා ඊසං විචාරා ව
අවිතක්කවිචාරමත්තාති. න හි ඉතො පරං විචාරො අත්ථිති. යදි විතක්කවිසෙසරහිතා
විචාරමත්තා, එවං සන්තෙ අවිතක්කවචනං කිමත්ථියන්ති ආහ
“විචාරමත්තවචනෙනා”තිආදි. යදි විචාරමත්තතො අඤ්ඤෙසමපි අවිතක්කානං
අත්ථිභාවජොතනත්ථං අවිතක්කවචනං, අවිතක්කා ව විචාරමත්තා අවිචාරාති
නිවත්තෙතබ්බා ගහෙතබ්බා ව, එවං සති විචාරමත්තා විසෙසනං, අවිතක්කා
විසෙසිතබ්බාති විචාරමත්තාවිතක්කාති වත්තබ්බන්ති චොදනං මනසි කත්වා ආහ
“විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවො”තිආදි. යථාකාමන්ති වත්තුඉච්ඡානුරූපං. යෙන

යෙන හි පකාරෙන ධම්මෙසු නිවත්තෙතඛිබ්බගහෙතඛිබ්බාචා ලබ්භන්ති, තෙන තෙන පකාරෙන විසෙසනවිසෙසිතඛිබ්බාවො සම්භවතීති. පදානං අනුක්කමො පදානුක්කමො.

අවිතක්කා සවිතක්කා ච සවිචාරා අවිචාරා චාති අවිතක්කාසවිචාරා සවිතක්කා අවිචාරාති යොජෙතඛිබ්බං. උභයෙකදෙසදස්සනම්පි උභයදස්සනන්ති අධිජ්ජායෙන “යදි සවිතක්කසවිචාරා”තිආදි වුත්තං. ඉතරම්පි පකාසෙතුන්ති ඉදං යථා සවිතක්කසවිචාරෙසු චිත්තුජ්ජාදෙසු විතක්කො අවිතක්කසවිචාරතාය “අවිතක්කවිචාරමත්තො”ති වුත්තො, එවං යථාවුත්තචිත්තුජ්ජාදෙසු විචාරො “සවිතක්කඅවිචාරො”ති සක්කා විඤ්ඤාතුන්ති ඉමමත්ථං සන්ධාය වුත්තං. විතක්කාභාවෙන එතෙ විචාරමත්තාති අයම්පි අත්ථො විසෙසනිවත්තිඅත්ථංයෙව මත්තා-සද්දං ගහෙත්වා වුත්තො. විචාරමත්තාති හි විචාරමත්තවත්තොති විඤ්ඤායමානත්තා තදඤ්ඤවිසෙසවිරහසාමඤ්ඤතො නිවත්තෙත්වා විතක්කවිසෙසවිරහසඛ්ඛාතෙ අවිතක්ක-සද්දො සන්තිධාපිතො විසෙසෙති දුතියජ්ඣානධම්මෙති. යථාහ “න විචාරතො”තිආදි.

7. වෙදයමානාති අනුභවමානා. සුඛකාරෙති ඉට්ඨාකාරෙ, ඉට්ඨානුභවනාකාරෙ චා. උදාසීනාති නතිඅපනතිරහිතා. සුඛදුක්ඛානං අවිරුද්ධා තෙසං බ්‍යවධායිකාභාවතො. සුඛදුක්ඛාති විය හි සුඛදුක්ඛානං අනන්තරං පචත්තනතො බ්‍යවධායිකාභූතා න තෙහි විරුජ්ඣති, න පන සුඛදුක්ඛාති අනන්තරාපචත්තිතො. “උපපත්තිතො ඉක්ඛතීති උපෙක්ඛා”ති අයං පනත්ථො ඉධ උපෙක්ඛා-සද්දස්ස සබ්බුපෙක්ඛාපරියාදානතො න වුත්තො. න හි ලොභසම්පයුත්තාදිඋපෙක්ඛා උපපත්තිතො ඉක්ඛතීති. තස්මාති යස්මා පීතිසහගතායෙව න සුඛසහගතා, සුඛසහගතාපි න පීතිසහගතා එවාති පීතිසහගතා සුඛසහගතා ච අඤ්ඤමඤ්ඤං හින්නා, තස්මා. සතිපි සුඛසහගතානං යෙභුයොන පීතිසහගතභාවෙ යෙන සුඛෙන සමන්තාගතා සුඛසහගතා එව භොන්ති, න පීතිසහගතා, තං සුඛං නිජ්ජිතිකසුඛන්ති අයං විසෙසො ඉමිනා තිකෙන දස්සිතොති ඉමමත්ථං විභාවෙන්තො “පීතිසහගතාති වත්වා”තිආදිමාහ.

සිද්ධොති සාවසෙසං නිරවසෙසඤ්ච සුඛපීතියො සඛිගහෙත්වා පචත්තෙහි පඨමදුතියපදෙහි යො පීතිසහගතො ධම්මවිසෙසො, තං සුඛං, යො ච සුඛසහගතො ධම්මවිසෙසො, සා පීතීති සතිපි අඤ්ඤමඤ්ඤං සංසට්ඨභාවෙ පදන්තරසඛිගහිතභාවදීපනතොසිද්ධො ඤාතො විදිතොති අත්ථො. “චතුත්ථජ්ඣානසුඛං අතිපණ්ණසුඛන්ති ඔළාරිකඛිගතො නිහරිත්වා තස්ස පණ්ණභාවං දස්සෙතුං අයං තිකො වුත්තො”ති කෙචි වදන්ති, තදෙනං සබ්බෙසං සුඛවෙදනාසම්පයුත්තධම්මානං ඉධ “සුඛසහගතා”ති වුත්තත්තා විචාරෙතඛිබ්බං. තථා හි “සුඛභූමියං කාමාවචරෙ”තිආදිනා (ධ. ස. 1283) “කාමාවචරකුසලතො චත්තාරො සොමනස්සසහගතචිත්තුජ්ජාදා”තිආදිනා (ධ. ස. 1598) ච නිද්දෙසො පවත්තොති.

8. නිබ්බානාරම්මණකං සන්ධායාහ, න නිබ්බානපටිච්ඡික්ඛනං, ඉතරථා
ගොත්‍රභුස්ස දස්සනභාවාපත්ති අවොදනීයා සියාති අධිජ්ජායො. නනු ච දිස්වා
කත්තබ්බකිච්චකරණෙන සොතාපත්තිමග්ගොව දස්සනන්ති
උක්කංසගතිවිජානනෙන නිබ්බානස්ස පටිච්ඡික්ඛනමෙව දස්සනන්ති ගොත්‍රභුස්ස
දස්සනභාවාපත්ති න වොදෙනබ්බාවාති? න, දස්සනසාමඤ්ඤස්සෙව සුයාමානන්තා
දස්සනකත්තබ්බකිච්චකරණානඤ්ඤෙව හෙදෙන චුත්තන්තා. තත්ථ යදිපි “පඤ්ඤාය
චස්ස දිස්වා ආසවා පරික්ඛිණා භොන්ති” තිආදීසු (ම. නි. 2.182) විය
අභින්නකාලස්සපි භින්නකාලස්ස විය හෙදොපචාරදස්සනතො හෙදවචනං යුත්තං,
දස්සනවිසෙසෙ පන අධිජ්ජෙතෙ දස්සනසාමඤ්ඤවචනං න කත්තබ්බන්ති
දස්සනසාමඤ්ඤමත්තං ගහෙත්වා වොදනා කතාති “නිබ්බානාරම්මණකං
සන්ධායාහ” ති චුත්තං. දුතියතතියමග්ගානම්පි ධම්මවක්ඛුපරියායසබ්භාවතො
“භාවනාභාවං අජ්ජත්ත”න්ති චුත්තං. තත්ථ භාවනා වඩ්ඪනා. සා ච බහුලං
උජ්ජත්තියා භොතිති ආහ “පුනර්පුනං නිබ්බත්තනෙනා” ති. තථා හි සතීති
“උභයපටික්ඛෙපවසෙනා” ති පදස්ස දස්සනභාවනාපටික්ඛෙපවසෙනාති අත්ථෙ
සති. නනු ලොකීයසමථවිපස්සනාපි යථාබලං කාමච්ඡන්දාදීනං පභායකා, තත්‍ර
කථමිදං චුත්තං, න ච අඤ්ඤො පභායකො අත්ථීති වොදනං සන්ධායාහ
“අඤ්ඤෙහි” තිආදි.

9. අජ්ජහාතබ්බහෙතුමත්තෙසුති අජ්ජහාතබ්බහෙතුකමත්තෙසු. සබ්බො
කුසලාබ්බාකතධම්මො යථාධිජ්ජෙතත්ථො. සමාසො න උපපජ්ජති
අසමත්ථභාවතො. යෙසන්ති යෙ තතියරාසිභාවෙන චුත්තා ධම්මා, අත්ථො තෙසං.
උභින්නන්ති විසුං විසුං යොජෙනබ්බතාය ද්වෙ පහාතබ්බහෙතුසද්දාති කත්වා
චුත්තං. එතන්ති “නෙවදස්සනෙන නභාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථී” ති
එතං වචනං. තෙහි දස්සනභාවනාපදෙහි යුත්තෙන පහාතබ්බහෙතුකපදෙන. එවඤ්ඤ
කත්වාති එවං දස්සනභාවනාපදෙහි පහාතබ්බහෙතුකපදස්ස විසුං විසුං යොජනතො.
එවඤ්ඤි පුරිමපදද්වය...පෙ.... දස්සනමෙතං භොතිති. එවන්ති දස්සනභාවනාහි
නපහාතබ්බො හෙතු එතෙසන්ති එවං අත්ථෙ සති. “හෙතු...පෙ.... සියා” ති එතස්ස
“පුරිමස්මිඤ්ඤි අත්ථෙ” තිආදිනා අහෙතුකානං අග්ගහිතභාවදස්සනවසෙන අත්ථං
චත්වා ඉදාති “අථ වා” තිආදිනා දුතියස්සෙව අත්ථස්ස යුත්තභාවං විභාවෙන්තො
“ගහෙතබ්බත්ථස්සෙවා” තිආදිමාහ. සො හි “එවමත්ථො ගහෙතබ්බො” ති
චුත්තන්තා ගහෙතබ්බත්ථො.

10. අඤ්ඤථාති ආරම්මණකරණමත්තෙ අධිජ්ජෙතෙ. කථං පනෙනං ජානිතබ්බං
“ආරම්මණං කත්වාති එතෙන චතුකිච්චසාධකං ආරම්මණකරණං චුච්චති” ති?
සාමඤ්ඤජානනාය විසෙසෙ අවට්ඨානතො අරියමග්ගධම්මානංයෙව ච
අපවයගාමිභාවතො. “චත්තාරො මග්ගා අපරියාපන්තා අපවයගාමිනො” ති (ධ. ස.
1021) හි චුත්තං. තෙනෙවාහ “අරියමග්ගානං එතං අධිවචන”න්ති. එතෙනෙව වා
විසෙසපලක්ඛණහෙතුභූතෙන වචනෙන යථාචුත්තො ආරම්මණකරණවිසෙසො
විඤ්ඤායති. උක්කංසගතිවිජානනෙන වා අයමත්ථො වෙදිතබ්බො.
පච්චවෙක්ඛණාදීනන්ති වොදානාදයො සඨගණ්ඨාති. හෙතුභාවෙනාති

සම්පාපකහෙතුභාවෙන. ඤාපකො කාරකො සම්පාපකොති තිවිධො හි හෙතු, තථා ඤාපෙනබ්බාදිභාවෙන ඵලං. යථා නිරයාදිමනුස්සභාවාදිගාමිපටිපදාභාවතො අකුසලලොකියකුසලචිත්තුප්පාදා “ආවයගාමිනො ධම්මා”ති චුත්තා, න මිච්ඡාදිට්ඨිආදිලොකියසම්මාදිට්ඨිආදිධම්මා ඵව, ඵවං නිබ්බානගාමිපටිපදාභාවතො ලොකුත්තරකුසලචිත්තුප්පාදා “අපවයගාමිනො”ති දට්ඨබ්බා, න අරියමග්ගධම්මා ඵවාති ඉමමත්ථං දස්සෙන්නො ආහ “පුරිමපච්ඡිමාන”න්තිආදි. තත්ථ අරියමග්ගස්සෙව නිබ්බානගාමිපටිපදාභාවො පරිබ්බන්තොති තස්සෙව අපවයගාමිභාවො යුත්තො, තදනුවත්තකත්තා පන සෙසධම්මෙ සඬගහෙත්වා චුත්තං. අපවයෙ දුක්ඛපරිජානනාදිනා සාතිසයං ගමනං යෙසන්නෙ අපවයගාමිනොති “මග්ගා ඵව අපවයගාමිනො”ති චුත්තං. පුරිමපච්ඡිමානන්ති ව ඉමස්මිං තිකෙ පයමපදදුතියපදසඬගහිතානං අත්ථානන්ති අත්ථො. “ජයං වෙරං පසවති (ධ. ප. 201), වරං වා යදි වා තිට්ඨ”න්තිආදීසු (ඉතිචු. 86, 110; සු. නි. 195) විය සානුනාසිකො ආවය-සද්දොති “අනුනාසිකලොපො කතො”ති චුත්තං. එත්ථ ව “ආචිත”න්ති වත්තබ්බෙ “ආවය”න්ති බ්‍යත්තයවසෙන චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. ආවයා හුත්වා ගච්ඡන්තිති එතෙන අපචිතන්තිති අපවයා, අපවයා හුත්වා ගච්ඡන්ති පවත්තන්තිති අයමත්ථො නයතො දස්සිතොති දට්ඨබ්බං.

11. ලොකියෙසු අසෙක්ඛභාවානාපත්ති දට්ඨබ්බාති කස්මා ඵවං චුත්තං, නනු –

“සික්ඛතීති බො භික්ඛු තස්මා සෙක්ඛොති වුච්චති. කිඤ්ච සික්ඛති, අධිසීලම්පි සික්ඛති අධිචිත්තම්පි සික්ඛති අධිපඤ්ඤම්පි සික්ඛති. සික්ඛතීති බො භික්ඛු තස්මා සෙක්ඛොති වුච්චති (අ. නි. 3.86). යොපි කල්‍යාණපුපුජ්ජනො අනුලොමපටිපදාය පරිපූරකාරී සීලසම්පන්නො ඉන්ද්‍රියෙසු ගුත්තද්වාරො භොජනෙ මත්තඤ්ඤ ජාගරියානුයොගමනුයුත්තො පුබ්බරත්තාපරරත්තං බොධිපක්ඛියානං ධම්මානං භාවනානුයොගමනුයුත්තො විහරති ‘අජ්ජ වා ස්වෙ වා අඤ්ඤතරං සාමඤ්ඤඵලං අධිගමිස්සාමී’ති, සොපි සික්ඛතීති සෙක්ඛො”ති –

වචනතො යථාචුත්තකල්‍යාණපුපුජ්ජනස්සපි සීලාදිධම්මා සෙක්ඛාති වුච්චන්තිති? න, පරියායභාවතො. නිජ්ජරියායෙන හි සෙක්ඛාසෙක්ඛභාවො යථාසම්භවං මග්ගඵලධම්මෙසු ඵවාති ලොකියෙසු සෙක්ඛභාවාසඬකාභාවතො අසෙක්ඛභාවානාපත්ති චුත්තා. තෙනෙවාහ “සීලසමාධි”තිආදි. අරහත්තඵලධම්මාපි සික්ඛාඵලභාවෙන පවත්තනතො හෙට්ඨිමඵලධම්මා විය සික්ඛාසු ජාතාතිආදිඅත්ථෙහි සෙක්ඛා සිද්ධං, හෙට්ඨිමඵලධම්මාපි වා සික්ඛාඵලභාවෙන පවත්තනතො අරහත්තඵලධම්මා විය අසෙක්ඛාති වොදනං මනසිකත්වා “පරිනිට්ඨිතසික්ඛාකිච්චත්තා”ති චුත්තං, තථා “හෙට්ඨිමඵලෙසු පනා”තිආදි. “තං ඵව සාලිං භුඤ්ජාමි, සා ඵව තිත්තිරි, තාති ඵව ඔසධාතී”තිආදීසු තංසදිසෙසු තබ්බොභාරො දට්ඨබ්බො. එතෙන ව සෙක්ඛසදිසා අසෙක්ඛා යථා “අමනුස්සො”ති චුත්තං භොතීති අඤ්ඤෙ. අඤ්ඤත්ථ “අරිට්ඨ”න්තිආදීසු වුද්ධිඅත්ථෙපි අ-කාරො දිස්සතීති වුද්ධිජ්ජනා සෙක්ඛා අසෙක්ඛාති අයම්පි අත්ථො චුත්තො.

12. කිලෙසවික්ඛම්භනසමත්ථතායාති ඉදං නිදස්සනමත්තං දට්ඨබ්බං.

විතක්කාදිවික්ඛම්භනසමත්ථතාපි හෙත්ථ ලබ්භතීති. අකුසලවිද්ධංසනරසත්තා වා කුසලානං තත්ථ සාතිසයකිව්වයුත්තතං පරිත්තධම්මෙහි මහග්ගතානං පකාසෙතුං “කිලෙසවික්ඛම්භනසමත්ථතායා” ති වුත්තං. විපාකකිරියෙසු දීඝසන්නානතාව, න කිලෙසවික්ඛම්භනසමත්ථතා විපුලඵලතා වාති අත්ථො. “විපුලං ඵලං විපුලඵල” ත්ති ඵවං පන අත්ථෙ ගය්භමානෙ විපාකෙසුපි විපුලඵලතා ලබ්භතෙව. සොපි එකසෙසනගෙන අට්ඨකථායං වුත්තොති වෙදිතබ්බො. මහත්තෙහි ගතා පටිපන්නාති අයං පනත්ථො තිණ්ණමපි සාධාරණොති. ගුණතො අයං එත්තකොති සත්තානං පමාණං කරොන්නා විය පවත්තන්තීති ඔළාරිකා කිලෙසා “පමාණකරා” ති වුත්තා. තෙහි පරිතො ඛණ්ඩිතා පරිච්ඡින්නාති පරිත්තා. සතිපි කෙහිපි පරිච්ඡින්නත්තෙ මහාපමාණභාවෙන ගතා පවත්තාති මහග්ගතා. පරිච්ඡෙදකරානං කිලෙසානං සුබුමානම්පි අගොවරභාවතො තෙහි න කථඤ්චිපි පරිච්ඡින්නා විතික්කන්නාති අපරිච්ඡින්නා අප්පමාණා, යතො තෙ “අපරියාපන්නා” තිපි වුච්චන්ති.

14. තිත්තිං න ජනෙත්ති සන්නතරතාය අසෙවනකභාවතො. එත්ථ ව

“පමාණකරෙහි” තිආදිකො අත්ථවිකප්පො “අතප්පකත්ථෙනා” තිආදිකාය භීතත්තිකපදවණ්ණනාය පරතො බහුසු පොත්ථකෙසු ලිඛියති, යථායානෙ ඵව පන ආනෙත්වා වත්තබ්බො.

15. ලොකියසාධුජනෙහිපි අතිජ්ගුව්ඡනීයෙසු ආනන්තරියකම්මනත්ථිකවාදාදිසු

පවත්ති විනා විපල්ලාසබලවභාවෙන න භොතීති “විපරියාසදළ්භතායා” ති වුත්තං. එතෙනාති “විපාකදානෙ සතී” තිආදිනා සතිපි කාලනියමෙ විපාකුප්පාදනෙ සාසඬිකවවනෙන. තස්මාති යස්මා යථාවුත්තනයෙන නියතතාය අතිජ්පසඬිගො දුන්නිවාරො, තස්මා. බලවතා...පෙ.... පවත්තීති එතෙන අසමානජාතිකෙන අනිවත්තනීයවිපාකතං, සමානජාතිකෙන ව විපාකානුප්පාදනෙපි අනන්තරං විපාකුප්පාදනසමත්ථතාය අවිහන්තබ්බතං අනන්තරිකානං දස්සෙති. යතො තෙසං විපාකධම්මතා විය සභාවසිද්ධා නියතානන්තරියතා. අඤ්ඤස්ස...පෙ.... දානතොති ඉමිනාපි අසමානජාතිකාදිහි අනිවත්තනීයඵලතං ඵව විභාවෙති.

වොදකො අධිජ්ජායං අජානන්තො “නනු” තිආදිනා අතිජ්පසඬිගමෙව වොදෙති. ඉතරො “නාපජ්ජති” තිආදිනා අත්තතො අධිජ්ජායං විවරති. එකත්තෙති අවස්සම්භාවිති. සන්නියතත්තාති සම්පාදනෙ ජනනෙ නියතභාවතො. උපරතා අවිපච්චනසභාවාසඬිකා යෙසු තාති උපරතාවිපච්ච...පෙ.... සඬිකාති, තබ්භාවො උප...පෙ.... සඬිකත්තං, තස්මා. “න සමත්ථතාවිසාතත්තාති බලවතාපි ආනන්තරියෙන අනුපහන්තබ්බතං ආහ. උපත්ථම්භකාති අනුබලජ්ජදායකාති භොත්ති උජ්ජත්තියා සන්නානස්ස විසෙසිතත්තා. තෙන තෙසං විපාකානුප්පාදනෙපි අමොසවුත්තිතං ආහ.

16. මග්ගකිව්වං පරිඤ්ඤාදි.

අට්ඨකම්මග්ගසම්මාදිට්ඨිමග්ගසම්පයුත්තාලොභාදොසසංඛාතෙහි මග්ගහෙතුහි මග්ගසම්පයුත්තත්තධසෙසමග්ගසම්මාදිට්ඨිනං සහෙතුකභාවදස්සනතො තිණ්ණං නයානං අසංඛිතසංඛිතණ්ණනවසෙනාති වුත්තං. හෙතුබ්බුතාවසෙනාති බ්බුහෙතුකස්ස පට්ඨනසස්ස අනන්තරං බ්බුහෙතුකතාසාමඤ්ඤෙන නික්ඛෙපකණ්ඩපාළියං තතියං වුත්තනගො ඉධ අට්ඨකථායං දුතියං වුත්තො. යථාසකං පච්චයෙහි පචත්තමානෙසු නිර්භකෙසු ධම්මෙසු කෙසඤ්චි අනුවත්තනීයභාවො න කෙවලං ධම්මසභාවතොයෙව, අථ ඛො පුරිමධම්මානං පචත්තිවිසෙසෙනපි භොතීති ආහ “පුබ්බාභිසංඛාරවසෙනා”ති. පචත්තිවිසෙසො හි පුරිමපුරිමානං චිත්තචෙතසිකානං උත්තරුත්තරෙසු විසෙසාධානං භාවනාපුබ්බාභිසංඛාරොති. අනුවත්තයමානොති ගරුකාරයමානො. උදාහරණවසෙනාති නිදස්සනවසෙන, න නිරවසෙසදස්සනවසෙන. යස්මා පනාතිආදිනා යථාවුත්තං අත්ථං පාඨන්තරෙන සාධෙති. තත්ථ හි අධිපතිපච්චයස්ස පච්චනීයෙ යිතත්තා මග්ගො අධිපති මග්ගාධිපතීති අයමත්ථො ලබ්භතීති. සමානසද්දත්ථවසෙනාති සතිපි අඤ්ඤපදත්ථසමානාධිකරණසමාසත්ථහෙදෙ මග්ගාධිපතිසද්දත්ථහෙදාභාවං සන්ධාය වුත්තං.

17. උප්පන්න-සද්දො උප්පාදාදිං පටිපජ්ජමානො, පත්ථා විගතො වාති දුට්ඨෙසු

අත්ථෙසු උභයෙසම්පි වාවකො, න පුරිමානංයෙවාති තමත්ථං දස්සෙතුං “අනුප්පන්නා”තිආදිමාහ. තත්ථ උප්පන්නභාවො උප්පාදාදිප්පත්තතා. තෙන අතීතාපි සංඛිතා භොතීති. තෙනෙවාහ “සබ්බො උප්පන්නභාවො”ති. උප්පන්නධම්මභාවො “උප්පන්නා ධම්මා”ති පදෙන ගතිතධම්මභාවො, චත්තමානධම්මභාවොති අත්ථො. යො වා උප්පාදාදිප්පත්තො අත්තතො ව සභාවං ධාරෙති පච්චයෙහි ව ධාරීයති, සො උප්පන්නධම්මොති පච්චුප්පන්නභාවො උප්පන්නධම්මභාවොති එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බො. උප්පන්නධම්මෙ චත්ථා “අනුප්පන්නා”ති වචනං න යථාධිගතපටිසෙධනන්ති කථමීදං පච්චෙතබ්බන්ති ආහ “යදි හී”තිආදි. කෙච් පනෙත්ථ “උප්පන්නාති පදෙන අතීතාපි සංඛිතා. යදි න සංඛිතා, නිබ්බානං විය තෙපි නචත්තබ්බාති චත්තබ්බං සියා, න ව තථා වුත්ත”න්ති වදන්ති, තං පන තෙසං මතිමත්තමෙව. අයං පන තිකො ද්විත්තං අද්ධානං වසෙන පුරෙත්ථා දස්සිතොති අට්ඨකථායං චක්ඛතීති. එවං සන්තෙ කස්මා අතීතා නචත්තබ්බාති න වුත්තාති? ධම්මවසෙන අසංඛිතත්තභාවතො. ධම්මවසෙන හි අසංඛිතං නිබ්බානං තත්ථ නචත්තබ්බං ජාතං, න ව නියොගතො අතීතා නාම ධම්මා කෙච් අත්ථි, යෙ ඉධ අසංඛිතත්තා නචත්තබ්බා සියුන්ති. එලනිබ්බන්තිතො කාරණස්ස පුරෙතරං නිබ්බන්ති ඉධ පරිනිට්ඨිතසද්දෙන වුව්චති, න තස්ස හුත්ථා විගතභාවොති ආහ “අනාගතෙ වා”ති. යතො මෙත්තෙයාස්ස භගවතො උප්පජ්ජනකඵලමපි “උප්පාදි”ති වුව්චති.

20. යස්ස ඤානා වුට්ඨන්තිවාතිආදිනා “තෙනානන්දා”තිආදිපාළියා

හෙට්ඨාපාළිං අත්ථවසෙන දස්සෙති. අයඤ්චි තත්ථ පාළි –

“කථාකර්තෘන්ද, භික්ඛු අප්පකම්මකමෙව චිත්තං සංකප්පෙති සන්තිසාදෙති එකොදිං කරොති සමාදහති. ඉධානන්ද, භික්ඛු විචිච්චෙව...පෙ.... චතුත්ථං ඝානං උපසම්පජ්ජ විහරති. එවං බො...පෙ.... සමාදහති. සො අප්පකම්මකං සුඤ්ඤතං මනසි කරොති, තස්ස අප්පකම්මකං සුඤ්ඤතං මනසිකරොතො සුඤ්ඤතාය චිත්තං න පක්ඛන්දති...පෙ.... මුච්චති. එවං සන්තමෙතං, ආනන්ද, භික්ඛු එවං සම්පජානාති අප්පකම්මකං බො මෙ සුඤ්ඤතං මනසිකරොතො අප්පකම්මකං සුඤ්ඤතාය චිත්තං න පක්ඛන්දති...පෙ.... මුච්චතීති, ඉතිහ තත්ථ සම්පජානො හොති. සො බහිද්ධා සුඤ්ඤතං...පෙ.... අප්පකම්මකබහිද්ධා සුඤ්ඤතං...පෙ.... සො ආනෙඤ්ජං මනසි කරොති, තස්ස ආනෙඤ්ජං මනසිකරොතො ආනෙඤ්ජාය චිත්තං න පක්ඛන්දති...පෙ.... මුච්චතීති, ඉතිහ තත්ථ සම්පජානො හොති. තෙනානන්ද, භික්ඛුනා”ති (ම. නි. 3.188).

තත්ථ අප්පකම්මකසුඤ්ඤතාදීසුති අප්පකම්මකං බහිද්ධා අප්පකම්මකබහිද්ධා ව සුඤ්ඤතාය ආනෙඤ්ජෙ ව. පඨමජ්ඣානාදිසමාධිනිමිත්තෙනි පාදකභූතපඨමජ්ඣානාදිසමාධිනිමිත්තෙන. අපගුණපාදකජ්ඣානතො වුට්ඨිතස්ස හි අප්පකම්මකං සුඤ්ඤතං මනසිකරොතො තත්ථ චිත්තං න පක්ඛන්දති. තතො “පරස්ස සන්තානෙ නු බො කථං”න්ති බහිද්ධා මනසි කරොති, තත්ථපි න පක්ඛන්දති. තතො “කාලෙන අත්තතො සන්තානෙ, කාලෙන පරස්ස සන්තානෙ නු බො කථං”න්ති අප්පකම්මකබහිද්ධා මනසි කරොති, තත්ථපි න පක්ඛන්දති. තතො උභතොභාගවිමුත්තො හොතුකාමො “අරුපසමාපත්තියං නු බො කථං”න්ති ආනෙඤ්ජං මනසි කරොති, තත්ථපි න පක්ඛන්දති. “ඉදානි මෙ චිත්තං න පක්ඛන්දති”ති විස්සට්ඨවීරියෙන න භවිතබ්බං, පාදකජ්ඣානමෙව පන සාධුකං පුනප්පුනං මනසි කාතබ්බං, එවමස්ස රුක්ඛං ඡින්නො ඵරසුමිහි අවහන්තෙ පුනප්පුනං නිසිතනිසිතං කාරොත්වා ඡින්නත්තස්ස ඡිජ්ජෙ ඵරසු විය කම්මට්ඨානෙ මනසිකාරො වහතීති දස්සෙතුං “තස්මිංයෙවා”තිආදි වුත්තන්ති.

අත්ථතො ව අසමානත්තාති ඉදං කස්මා වුත්තං. නනු යෙසු අත්ථෙසු අප්පකම්මක-සද්දො වත්තති, තෙ සබ්බෙ දස්සෙත්වා ඉධාධිජ්ජෙතත්ථනිද්ධාරණත්ථං අත්ථුද්ධාරවසෙනෙතං වුත්තං. චක්ඛාදීසු ව අප්පකම්මක-සද්දො අප්පකම්මකානං අබ්භන්තරතාවසෙසමුපාදාය පවත්තති, යතො තෙ අප්පකම්මකඅප්පකම්මකාති වුච්චන්ති. අපිව “ජ අප්පකම්මකාති”ති ඉදං අප්පකම්මක-සද්දස්ස චක්ඛාදීනං අප්පකම්මකභාවවිභාවනසබ්භාවතො ඉධ උදාහරණවසෙන වුත්තං. තෙනෙව හි අට්ඨකථායං අප්පකම්මකදුකෙ “අප්පකම්මකා ව අප්පකම්මකා”ති වුත්තං. එවඤ්ච සති න එත්ථ සද්දතො අසමානතාපි සියා, තස්මායෙව යථාවුත්තවොදනං විසොධෙන්තො “අයං පනෙත්ථා”තිආදිමාහ. තෙනාති තස්මා. තංවාචකස්සාති අප්පකම්මකජ්ඣානවාචකස්ස සක්කා වත්තුං තදත්ථස්ස අප්පකම්මකභාවසබ්භාවතො.

“න බො, ආනන්ද, භික්ඛු සොහති සඬගණිකාරාමො සඬගණිකාරතො සඬගණිකාරාමතං අනුයුත්තො”තිආදිනා (ම. නි. 3.186) පබ්බජිතාසාරුප්පස්ස

නෙක්බම්මසුබාදිනිකාමලාභිතාය අභාවස්ස ව දස්සනෙන සඬිගණිකාරාමතාය,
 “නාහං, ආනන්ද, එකං රූපමිපි සමනුපස්සාමි, යත්ථ රත්තස්ස යථාහිරතස්ස රූපස්ස
 විපරිණාමඤ්ඤථාභාවා න උප්පජ්ජෙය්‍යං සොකපරි...පෙ.... උපායාසා”ති (ම. නි.
 3.186) එවං රූපාදිරතියා ව ආදීනවං වත්වා සවෙ කොචි දුප්පඤ්ඤජාතිකො
 පබ්බජිතො වදෙය්‍ය “සම්මාසම්බුද්ධො ඛෙත්තෙ පච්චියා ගාවියො විය අම්භෙයෙව
 ගණනො නිහරති, එකිභාවෙ නියොපෙති, සයං පන රාජරාජමහාමත්තාදීහි පරිවුතො
 විහරති”ති, තස්ස වචනොකාසුපච්ඡෙදනත්ථං වක්කවාළපරියන්තාය පරිසාය
 මජ්ඣෙ නිසින්තොපි තථාගතො එකකොවාති දස්සනත්ථං “අයං ඛො පනා”ති
 දෙසනා ආරද්ධාති ආහ “තප්පට්ඨස්සච්ඡාදස්සනත්ථං”න්ති. තත්ථ
 සබ්බනිමිත්තානන්ති රූපාදීනං සඬ්ඛතනිමිත්තානං. අජ්ඣත්තන්ති විසයජ්ඣත්තං.
 සුඤ්ඤතන්ති අනත්තානුපස්සනානුභාවනිබ්බත්තඵලසමාපත්තිං. තෙනෙවාහ
 “අජ්ඣත්ත”න්තිආදි. තත්ථ දුතියෙ විකප්පෙ යාන-සද්දො කාරණපරියායො
 දට්ඨබ්බො. සච්චකසුත්තෙනාති මහාසච්චකසුත්තෙන. තත්ථ හි –

“අභිජානාමි ඛො පනාහං, අග්ගිවෙස්සන, අනෙකසතාය පරිසාය ධම්මං
 දෙසෙනා, අපිස්සු මං එකමෙකො එවං මඤ්ඤති ‘මමෙවාරබ්භ සමණො
 ගොතමො ධම්මං දෙසෙති’ති. න ඛො පනෙනං, අග්ගිවෙස්සන, එවං
 දට්ඨබ්බං. යාවදෙව විඤ්ඤාපනත්ථාය තථාගතො පරෙසං ධම්මං දෙසෙතිති.
 සො ඛො අහං, අග්ගිවෙස්සන, තස්සායෙව කථාය පරියොසානෙ තස්මිංයෙව
 පුරිමස්මිං සමාධිනිමිත්තෙ අජ්ඣත්තමෙව විත්තං සණ්ඨපෙමි සන්තිසාදෙමි,
 එකොදිං කරොමි, සමාදහාමි ‘යෙන සුදං නිච්චකප්පං විහරාමි’ති (ම. නි.
 1.387) –

ආගතන්ති.

22. අඤ්ඤෙහි අනිදස්සනෙහි අඤ්ඤං විය කත්වා යථා “සිලාපුත්තකස්ස
 සරිර”න්ති. ධම්මසභාවසාමඤ්ඤෙතාතිආදිනා කිඤ්චාපි රූපායතනතො අඤ්ඤො
 නිදස්සනභාවො නාම නත්ථි, ධම්මසභාවො පන අත්ථි. තතො ව රූපායතනස්ස
 විසෙසො නිදස්සනභාවෙන කතොති තදඤ්ඤධම්මවිසෙසකරො නිදස්සනභාවො
 රූපායතනතො අනඤ්ඤොපි අඤ්ඤො විය කත්වා උපවරිතොති දස්සෙති.
 අත්ථවිසෙසො සාමඤ්ඤවිසෙසත්ථගෙදො. සයං සම්පත්තානං ඵොට්ඨබ්බධම්මානං,
 නිස්සයවසෙන සම්පත්තානං ඝානජිවිහාකායානං ගන්ධරසානඤ්ච, ඉතරෙසං
 අසම්පත්තානං. අඤ්ඤමඤ්ඤපතනං අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස යොග්‍යදෙසෙ අවට්ඨානං,
 යෙන පටිහනනභාවෙන. ඛ්‍යාපාරාදීති විත්තකිරියාවායොධාතුවිප්ථාරවසෙන
 අක්ඛිපට්ඨාදීනං හෙට්ඨා උපරි ව සංසිද්ධනලඬිසනාදිප්පවත්තිමාහ. විකාරූප්පත්ති
 විසදිසුප්පත්ති, විසයස්ස ඉට්ඨානිට්ඨභාවෙන අනුග්ගහො උපසානො වාති අත්ථො.

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකමාතිකාපදවණ්ණනා

1-6. සමානදෙසග්ගහණානං එකස්මිංයෙව චන්ද්‍රස්මිං ගහෙනබ්බානං, එකචන්ද්‍රවිසයානං වා. අථ වා සමානදෙසානං එකචන්ද්‍රකත්තා සමානගහෙනබ්බභාවානං එකුප්පාදිතොති අත්ථො. යෙ ධම්මා හෙතුසහගතා, තෙ හෙතුහි සහ සඬගය්හන්ති. යො ච තෙසං සහෙතුකභාවො, සො සහජාතාදීහි හෙතුහි කතොති කත්වා චුත්තං “සමා...පෙ.... සබ්භාව”න්ති. ආදි-සද්දෙන චෙන්ථ සුප්පතිට්ඨිතභාවසාධනාදිහෙතුඛ්‍යාපාරෙ පරිග්ගණ්හාති. එක්ඛිභාවුපගමනන්ති එකකලාපභාවෙන පචත්තමානානං චිත්තචෙතසිකානං සංසට්ඨතාය සමුහසනභාවෙන දුට්ඨ්ඤ්ඤායානානාකරණනංයෙව සන්ධාය චුත්තං. ධම්මනානත්තභාවෙහිති සභාවත්ථහෙදාභාවෙහි. පදත්ථනානත්තෙනාති නානාපදාහිධෙය්‍යතාහෙදෙන. එතෙන පකාරන්තරාපෙක්ඛං දුකන්තරචචනන්ති දස්සෙති. අනෙකප්පකාරා හි ධම්මා. තෙනෙව “සබ්බෙ ධම්මා සබ්බාකාරෙන බුද්ධස්ස හගවතො ඤාණමුඛෙ ආපාථං ආගච්ඡන්ති”ති (මහානි. 156; චූළනි. මොසරාජමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 85) චුත්තං. අයඤ්ච අත්ථො තිකෙසුපි දට්ඨබ්බො. යෙසං විනෙය්‍යානං යෙහි පකාරවිසෙසෙහි ධම්මානං විභාවනෙ කතෙ පටිච්චෙධො හොති, තෙසං තප්පකාරහෙදෙහි ධම්මානං විභාවනං. යෙසං පන යෙන එකෙනෙව පකාරෙන විභාවනෙ පටිච්චෙධො හොති, තෙසමිපි තං චත්වා ධම්මිස්සරත්තා තදඤ්ඤතිරවසෙසප්පකාරවිභාවනඤ්ච දෙසනාවිලාසොති ආහ “දෙසෙතබ්බප්පකාරජානන”න්තිආදි. නනු එකෙන පකාරෙන ජානන්තස්ස තදඤ්ඤප්පකාරවිභාවනං අඵලං හොතීති? න හොති පටිසම්භිදාප්පහෙදස්ස උපනිස්සයත්තා. තෙ පකාරා එතෙසන්ති තප්පකාරා, තබ්බාවො තප්පකාරතා. ඉමිනා ධම්මානං විජ්ජමානස්සෙව පකාරවිසෙසස්ස විභාවනං දෙසනාවිලාසොති දස්සෙති.

අඤ්ඤත්ථාපීති “අහෙතුකා චෙව ධම්මා න ච හෙතු”තිආදීසු. යථා පඨමදුක්කෙකදෙසෙ ගහෙන්වා දුතියතතියදුක්කෙහි සද්ධිං ඡට්ඨදුක්කනෙයෙ යොජනා “හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි”තිආදයො තයො දුකා ලබ්භන්ති, එවං දුතියතතියදුක්කෙකදෙසෙ ගහෙන්වා පඨමදුක්කෙක සද්ධිං යොජනාය “සහෙතුකා ධම්මා හෙතුපි න හෙතුපි, අහෙතුකා ධම්මා හෙතුපි න හෙතුපි, හෙතුසම්පයුත්තා ධම්මා හෙතුපි න හෙතුපි, හෙතුවිජ්ජයුත්තා ධම්මා හෙතුපි න හෙතුපි”ති චත්තාරො දුකා ලබ්භන්ති, තෙ පන චුත්තනෙයෙනෙව සක්කා දස්සෙතුන්ති න දස්සිතාති දට්ඨබ්බො. අථ වා පාළියං චුත්තෙහි චතුත්ථපඤ්චමෙහි අට්ඨකථායං දස්සිතෙහි පුරිමෙහි ද්විති නින්තානාකරණතො එතෙ න චුත්තා. සන්තිචෙසවිසෙසමත්තමෙව හෙන්ථ විසෙසොති. තෙනෙව හි නින්තානත්ථත්තා පාළියං ආගතදුක්කසු යථානිද්ධාරිතදුකානං යථාසම්භවං අවරොධනෙන අචුත්තතං දස්සෙතුං “එතෙසු පනා”තිආදිමාහ.

අථ වා “එතෙන වා ගතිදස්සනෙනා”තිආදිනා චක්ඛමානනෙයෙන “හෙතු චෙව ධම්මා අහෙතුකා වා”තිආදිනං සම්භවන්තානං දුකානං සඬගහෙ සති එතෙසමිපි සඬගහො සියා. යතො වා දුක්කතො පදං නිද්ධාරෙන්වා දුක්කන්තරං චුච්චති, තෙන සති ච නානත්තෙ දුක්කන්තරං ලබ්භති, න චෙන්ථ කොචි විසෙසො යථාචුත්තදුක්කෙහිති සංවණ්ණනාසු න දස්සිතන්ති දට්ඨබ්බො. එත්ථ ච යථා සහෙතුකදුක්කතො

හෙතුසම්පයුත්තදුකස්ස, හෙතුසහෙතුකදුකතො ච හෙතුහෙතුසම්පයුත්තදුකස්ස පදත්ථමත්තතො නානත්තං, න සභාවත්ථතො. එවං සන්තෙපි සහෙතුකහෙතුසහෙතුකදුකෙ චත්ථා ඉතරෙපි චුත්තා, එවං හෙතුසම්පයුත්තහෙතුහෙතුසම්පයුත්තදුකාදීහි සභාවත්ථනානත්තාභාවෙපි පදත්ථනානත්තසම්භවතො ධම්මනානත්තාභාවෙපි පදත්ථනානත්තෙන දුකන්තරං චුච්චතීති චුත්තත්තා “හෙතුසහගතා ධම්මා, න හෙතුසහගතා ධම්මා, හෙතුසහජාතා ධම්මා, න හෙතුසහජාතා ධම්මා. හෙතුසංසට්ඨා ධම්මා, හෙතුවිසංසට්ඨා ධම්මා. හෙතුසමුට්ඨානා ධම්මා, න හෙතුසමුට්ඨානා ධම්මා. හෙතුසහභූතො ධම්මා, න හෙතුසහභූතො ධම්මා” තිආදීනං, තථා “හෙතු චෙව ධම්මා හෙතුසහගතා චා” තිආදීනං, “න හෙතු ඛො පන ධම්මා හෙතුසහගතාපි, න හෙතුසහගතාපි” තිආදීනාඤ්ච සම්භවත්තානං අනෙකෙසං දුකානං සඬ්ගහො අනුඤ්ඤාතො විය දිස්සති. තථා හි චක්ඛති “එතෙන චා ගතිදස්සනෙනා” තිආදි. එවං ආසවගොච්ඡකාදීසුපි අයමත්ථො යථාසම්භවං චත්තබ්බො. ධම්මානං චා සභාවකිච්චාදිං බොධෙතබ්බාකාරඤ්ච යාථාවතො ජානන්තෙන ධම්මසාමිනා යත්තකා දුකා චුත්තා, තත්තකෙසු යාතබ්බං. අද්ධා හි තෙ දුකා න චත්තබ්බා, යෙ හගවතා න චුත්තාති වෙදිතබ්බං. න හෙතුහෙතුසම්පයුත්තදුකො ඡට්ඨදුකෙන නින්නානත්ථොති අධිප්පායො. තෙසුති පයමදුකතනියදුකෙසු. යදි දුකන්තරෙහි දුකන්තරපදෙහි ච සමානත්ථත්තා එතෙසං දුකානං දුකන්තරපදානඤ්ච අච්චනං, එවං සති ඡට්ඨදුකෙ පයමපදම්පි න චත්තබ්බං චතුත්ථදුකෙ දුතියපදෙන සමානත්ථත්තා. තථා ච ඡට්ඨදුකොයෙව න භොතීති වොදනං සන්ධායාහ “චතුත්ථදුකෙ” තිආදි. දුකපුරණත්ථත්ති ඉදං සමානත්ථතංයෙව සන්ධාය චුත්තං, දෙසනාවිසෙසො පන විජ්ජතියෙව. අත්ථත්තරතාභාවෙපි පකාරහෙදහෙතුකං දුකන්තරච්චනත්ති දස්සිතො හි අයමත්ථොති. එතෙන ගතිදස්සනෙනාති අත්ථවිසෙසාභාවෙපි ඡට්ඨදුකපුරණසඬ්ඛාතෙන නයදස්සනෙන. පයමදුකෙ...පෙ.... දස්සිතො පාළියං චුත්තෙහි චතුත්ථපඤ්චමෙහි, අට්ඨකථායං දස්සිතෙහි පුරිමෙහි ද්විති, ඉධ දස්සිතෙහි චතුති. තෙසුති දුතියතනියදුකෙසු. පයමදුකපක්ඛෙපෙන දස්සිතො පාළියං ඡට්ඨදුකෙන ඉතරත්‍ර ච ඉතරදුකෙහිති වෙදිතබ්බං.

7-13. පච්චයභාවමත්තෙන...පෙ.... අත්ථිතන්ති එතෙන න

පටිලද්ධත්තතාසඬ්ඛාතා සසභාවතාව අත්ථිතා, අථ ඛො පටිපක්ඛෙන අනිරොධො අප්පහීනතා අනිප්ථාදිතඵලතා කාරණාසමුග්ගාතෙන ඵලනිබ්බත්තනාරහතා චාති ඉමමත්ථං දස්සෙති. තථා හි “ඉමස්මිං සති ඉදං භොතී” ති එත්ථ “සති” ති ඉමිනා චචනෙන යෙන විනා යං න භොතී, තං අතීතාදිපි කාරණං සඬ්ගහිතමෙවාති. තෙනෙවාහ “න සහෙතු...පෙ.... කාලානමෙවා” ති. සමෙ...පෙ.... දීපෙති සමෙච්ච සම්භූය පච්චයෙහි කතන්ති සඬ්ඛතන්ති. අයමෙතෙසං විසෙසොති අයං පච්චයනිබ්බත්තානං පච්චයවත්තතා අනෙකපච්චයනිප්ථාදිතතා ච දුකද්වයෙ පුරිමපදත්ථානං හෙදො, ඉතරෙසං පන පුරිමපදසඬ්ගහිතධම්මවිධුරසභාවතායාති. අවිනි...පෙ.... යපනතොති “එත්තකා” ති පහෙදපරිච්ඡෙදනිද්ධාරණවසෙන අහිධම්මමාතිකායං ධම්මානං අචුත්තත්තා චුත්තං. සුත්තන්තමාතිකායං පන නිද්ධාරිතසරූපසඬ්ඛාවිසෙසත්තා විනිවිජිතත්ථපරිච්ඡෙදායෙව අවිජ්ජාදයො

වුත්තාති. “පථවිආදි රූප”න්ති එතස්මිං අත්ථවිකප්පෙ අනෙකභෙතුකෙසු විත්තුප්පාදෙසු භෙතුනං සභෙතුකභාවො විය සබ්බෙසං පථවිආදිනං රූපිභාවො සිද්ධොති ආහ “පුරිම...පෙ.... පජ්ජති”ති. න හි තෙසු නියතො කත්ථවි සංසාමිභාවොති. අනිච්චානුපස්සනාය වා ලුප්පති ඡිප්පති විනස්සතීති ගභෙතබ්බො ලොකොති තංගහණරහිතානං ලොකුත්තරානං නත්ථි ලොකතා. තෙනෙවාති දුක්ඛසච්චභාවෙන පරිඤ්ඤායාභාවෙනාති අත්ථො.

දුක්ඛභුතා ආපජ්ජතීති කස්මා වුත්තං, නනු වීසති දුකා විහත්තා, “අවුත්තොපි යථාලාභවසෙන වෙදිතබ්බො”ති ව චක්ඛතීති දුක්ඛභුතා ඉච්ඡිතා ඵවාති? සච්චමෙතං, තංයෙව පන දුක්ඛභුතං අනිච්ඡන්තො ඵවමාහ. අපිච දුක්ඛභුතා ආපජ්ජති, සා ව ඛො විඤ්ඤාණභෙදානුසාරිනී, තත්‍රාපි කාමාවචරකුසලතො ඤාණසම්පයුත්තාති, තථා මහාකිරියතො මනොද්වාරාවජ්ජනන්ති ඵවංපකාරානං සබ්බධම්මාරම්මණවිඤ්ඤාණානං අනාමසනතො න ඛ්‍යාපිතීති දස්සෙති “දුක්ඛභුතා”තිආදිනා. අඛ්‍යාපිභාවෙ පන දොසං දස්සෙන්නො “තථා ව...පෙ.... සියා”ති ආහ. නිද්දෙසෙන ව විරුද්ධන්ති “යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤායා, න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤායා”තිආදිනා රූපායතනාදිනං පච්චෙකචක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිනා කෙනවි විඤ්ඤායානං, සොතවිඤ්ඤාණාදිනා කෙනවි නවිඤ්ඤායාතඤ්ච දස්සෙන්නෙන නික්ඛෙපරාසිනිද්දෙසෙන “ද්විත්තම්පි පදානං අත්ථනානත්තතො දුකො භොතී”ති ඉදං වචනං විරුද්ධං, තථා අත්ථුද්ධාරනිද්දෙසෙනපි අත්ථතො න සමෙතීති අත්ථො. තත්ථාති තස්සං නික්ඛෙපරාසිසංවණ්ණනායං. යො ව පටිසෙධො කතො අත්ථනානත්තතො දුකං දස්සෙතුන්ති අධිප්පායො. න හි සම...පෙ.... සෙධෙතුන්ති එතෙන “යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤායා, න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤායා”ති එත්තකෙසු නිද්දෙසපදෙසු දුක්ඛපද්ධවයප්පවත්ති පාළිතො ඵව විඤ්ඤායතීති දස්සෙති.

තථෙවාති උභින්නං කෙච්ඡන-සද්දානං අනියමතො චක්ඛුසොතාදිතිස්සයවොභාරෙන චක්ඛුසොතවිඤ්ඤාණාදිකො භින්නසභාවොයෙව ධම්මො අත්ථොති දස්සනවසෙන. රූපායතනමෙව හි චක්ඛුසොතවිඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤායාවිඤ්ඤායාභාවතො “කෙනවි විඤ්ඤායං කෙනවි නවිඤ්ඤායා”න්ති ව වුව්චතීති. යදි ඵවං ඉමස්මිම්පි පක්ඛෙ දුක්ඛභුතා ආපජ්ජතීති වොදනං මනසි කත්වා ආහ “න චෙත්ථා”තිආදි. විඤ්ඤාතබ්බභෙදෙනාති විඤ්ඤාතබ්බවිසෙසෙන, විඤ්ඤායොකදෙසෙනාති අත්ථො. දුක්ඛභෙදොති දුක්ඛවිසෙසො, කෙනවි විඤ්ඤායාදුකො, තප්පභෙදොයෙව වා. සමත්තො පරියත්තො පරිපුණ්ණොති අත්ථො. යත්තකා විඤ්ඤාතබ්බා තත්තකා දුකාති දුක්ඛභෙදාපජ්ජනප්පකාරදස්සනං. ඵවඤ්ච සතීතිආදිනා ඉමිස්සා සංවණ්ණනාය ලද්ධගුණං දස්සෙති. “යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤායා, න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤායා”ති රූපායතනස්සෙව වුත්තත්තා අත්ථභෙදාභාවතො කථමයං දුකො භොතීති ආහ “විඤ්ඤාණනානත්තෙනා”තිආදි. යදි පන සබ්බවිඤ්ඤාතබ්බසඬ්ගභෙ දුකොසමත්තො භොති, නික්ඛෙපරාසිනිද්දෙසො කථං නියතීති ආහ “එතස්ස පනා”තිආදි.

එත්ථ පන යථා විඤ්ඤාණනානත්තෙන විඤ්ඤාතබ්බං භිත්තිත්වා දුකෙ
 වුවුවමානෙ සතිපි විඤ්ඤාතබ්බානං බහුභාවෙ යත්තකා විඤ්ඤාතබ්බා, තත්තකා
 දුකාති නත්ථි දුකබහුතා දුකසඬගහිතධම්මෙකදෙසෙසු
 දුකපදද්වයජ්ජවත්තිදස්සනභාවතො. එවං ද්විත්තමිපි පදානං අත්ථනානත්තෙන
 දුකෙ වුවුවමානෙපි යත්තකාති විඤ්ඤාණාති, තත්තකා දුකාති නත්ථි දුකබහුතා
 දුකසඬග...පෙ.... භාවතො එව. න හි එකංයෙව විඤ්ඤාණං “කෙනචි කෙනචි”ති
 චුත්තං, කිත්තු අපරමිපිති සබ්බවිඤ්ඤාණසඬගහෙ දුකො සමත්තො භොති, න ච
 කත්ථවි දුකස්ස පච්ඡෙදො අත්ථි ඉන්ද්‍රියවිඤ්ඤාණානං විය මනොවිඤ්ඤාණස්සපි
 විසයස්ස භිත්තත්තා. න හි අතීතාරම්මණං විඤ්ඤාණං අනාගතාදිආරම්මණං භොති,
 අනාගතාරම්මණං වා අතීතාදිආරම්මණං, තස්මා යථාලද්ධවිසෙසෙන විසිටියෙසු
 මනොවිඤ්ඤාණහෙදෙසු තස්ස තස්ස විසයස්ස ආලම්බනානාලම්බනවසෙන
 දුකපදද්වයජ්ජවත්ති න සක්කා නිවාරතුං. තෙනෙව ච අට්ඨකථායං
 “මනොවිඤ්ඤාණෙන පන කෙනචි විඤ්ඤෙය්‍යාඤ්චෙව අවිඤ්ඤෙය්‍යාඤ්චාති
 අයමත්ථො අත්ථි, තස්මා සො අචුත්තොපි යථාලාභවසෙන වෙදිතබ්බො”ති
 භූමිහෙදවසෙන යථාලාභං දස්සෙස්සති. “චවත්ථානාභාවතො”ති ඉදම්පි
 අනාමට්ඨවිසෙසං මනොවිඤ්ඤාණසාමඤ්ඤමෙව ගහෙත්වා චුත්තං. පාළි පන
 ඉන්ද්‍රියවිඤ්ඤාණෙහි නයදස්සනවසෙන ආගතාති දට්ඨබ්බං. එවඤ්ච කත්ථා
 ඉමිස්සාපි අත්ථවණ්ණනාය “කෙනචි”ති පදං අනියමෙන
 සබ්බවිඤ්ඤාණසඬගාහකන්ති සිද්ධං භොති, නිද්දෙසෙන ච න කොචි විරොධො.
 චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යානසොතවිඤ්ඤෙය්‍යාභාවෙහි දුකපදද්වයජ්ජවත්ති දස්සිතා, න පන
 චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යාවක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යාභාවෙහි විසෙසකාරණාභාවතො. කිඤ්ච “යෙ
 වා පනා”ති පදන්තරසමිපිණ්ඩනතොපි “යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා...පෙ....
 න තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා”ති (ධ. ස. 1101) එත්තාවතා දුකපදද්වයජ්ජවත්ති
 දස්සිතාති විඤ්ඤායති. පදන්තරභාවදස්සනත්ථො හි යෙවාපන-සද්දො යථා “යෙ
 කෙචි කුසලා ධම්මා, සබ්බෙ තෙ කුසලමූලා. යෙ වා පන කුසලමූලා, සබ්බෙ තෙ
 ධම්මා කුසලා”තිආදියු (යම. 1.මූලයමක.1). අඤ්ඤා “යෙ තෙ ධම්මා
 චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා, න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙය්‍යා. යෙ තෙ ධම්මා
 සොතවිඤ්ඤෙය්‍යා, න තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා”ති පාළි අභවිස්ස. යං පන
 වදන්ති “යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා...පෙ.... න තෙ ධම්මා
 චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යාති ඉමිනා අත්ථතො ද්වෙ දුකා චුත්තා භොන්ති”ති, තදපි
 චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යාවක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යානං සොතවිඤ්ඤෙය්‍යාසොතවිඤ්ඤෙය්‍යාතඤ්ච
 සන්ධාය චුත්තං, න පන “චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යානසොතවිඤ්ඤෙය්‍යානං
 සොතවිඤ්ඤෙය්‍යානචක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යාතඤ්චා”ති දට්ඨබ්බං. එතෙන
 පාළිපටිසෙධනඤ්ච නිවාරිතං දට්ඨබ්බං පටිසෙධනස්සෙව අභාවතො. තථා යස්ස
 ආරම්මණස්ස විජානනභාවෙන යො අත්ථො වුවුවමානො අනියමදස්සනත්ථං
 “කෙනචි”ති චුත්තො, සොයෙව තතො අඤ්ඤස්ස අවිජානනභාවෙන වුවුවමානො
 අනියමදස්සනත්ථං පුන “කෙනචි”ති චුත්තොති තදත්ථදස්සනෙ තෙනෙවාති අයං
 පදන්තො න සම්භවතීති න සක්කා වත්තුන්ති. එවමෙත්ථ යථා අට්ඨකථා අවට්ඨිතා,
 තථා අත්ථො යුජ්ජතීති වෙදිතබ්බං.

14-19. සන්තානස්ථ අපඤ්ඤමලීනභාවකරණතො කණ්ඞකම්මවිපාකහෙතුතො ච අපරිසුද්ධත්තා “අසුචිභාවෙන සන්දන්තී”ති වුත්තං. තත්ථාති වණේ.
පග්ගරණක...පෙ.... සද්දොති එතෙන ආසවො විය ආසවොති අයම්පි අත්ථො දස්සිතොති දට්ඨබ්බං. ගොත්‍රභූ...පෙ.... වුත්තානීති එතෙන ගොත්‍රභූග්ගහණං උපලක්ඛණං යථා “කාකෙහි සප්පි රක්ඛිතබ්බ”න්ති දස්සෙති. ගොත්‍රභූසදිසා ගොත්‍රභූති පන අත්ථෙ සති ගුණප්පධානත්ථානං එකෙන සද්දෙන අවචනීයත්තා වොදානාදයොව වුත්තා භවෙය්‍යුං. අථ වා ගොත්‍රභූති එකසෙසෙන සාමඤ්ඤෙන වා අයං නිද්දෙසොති වෙදිතබ්බං. අභිවිධිවසයං අවධිත්ති විහත්තිං පරිණාමෙත්වා වත්තබ්බං.

සම්පයුත්තෙහි ආසවෙහි තංසහිතතා ආසවසහිතතා. ඉදං වුත්තං හොති – යථා සහෙතුකානං සම්පයුත්තෙහි හෙතුහි සහෙතුකතා, න එවං සාසවාති වුත්තධම්මානං සම්පයුත්තෙහි ආසවෙහි සාසවතා, අථ ඛො විජ්ජයුත්තෙහිති. දුක්ඛත්තරෙ අවුත්තපදභාවොයෙවෙත්ථ දුක්ඛයොජනාය ඤායාගතතා. යදි එවං හෙතුගොච්ඡකෙ කථන්ති ආහ “හෙතුගොච්ඡකෙ පනා”තිආදි. පයමෙ දුක්ඛෙ දුතියස්ස පක්ඛෙපෙ එකොති චතුත්ථදුක්ඛාහ. පයමෙ දුක්ඛෙ තතියස්ස පක්ඛෙපෙ ද්වෙති “ආසවා වෙච ධම්මා ආසවච්ඡයුත්තා ච, ආසවච්ඡයුත්තා වෙච ධම්මා නො ච ආසවා”ති ඉමිනා සද්ධිං පඤ්චට්ඨකමාහ. පයමස්ස දුතියෙ දුක්ඛෙ පක්ඛෙපෙ එකොති “නො ආසවා ධම්මා සාසවාපි අනාසවාපි”ති අයමෙකො. තතියෙ පයමස්ස පක්ඛෙපෙ ද්වෙති “ආසවා ධම්මා ආසවසම්පයුත්තාපි ආසවච්ඡයුත්තාපි, නො ආසවාධම්මා ආසවසම්පයුත්තාපි ආසවච්ඡයුත්තාපි”ති ඉමෙ ද්වෙ. තතියෙ දුතියස්ස පක්ඛෙපෙ එකොති “සාසවා ධම්මා ආසවසම්පයුත්තාපි ආසවච්ඡයුත්තාපි”ති එකො. දුතියෙ තතියස්ස පක්ඛෙපෙ එකොති ඡට්ඨදුක්ඛාහ. තීර්ථි චතුත්ථපඤ්චමඡට්ඨෙහි. ඉතරෙති තදවසිට්ඨා පඤ්ච. තෙ පන පයමෙ තතියදුක්ඛදුතියපදපක්ඛෙපෙ එකො, දුතියෙ පයමදුක්ඛදුතියපදපක්ඛෙපෙ එකො, තතියෙ පයමස්ස එකෙකපදපක්ඛෙපෙ ද්වෙ, තතියෙ දුතියදුක්ඛපයමපදපක්ඛෙපෙ එකොති එවං වෙදිතබ්බා. “සාසවා ධම්මා ආසවාපි නො ආසවාපි. ආසවසම්පයුත්තා ධම්මා ආසවාපි නො ආසවාපි. ආසවච්ඡයුත්තා ධම්මා ආසවාපි නො ආසවාපි”ති එතෙසම්පි, “ආසවසහගතා ධම්මා නො ආසවසහගතා ධම්මා”ති එවමාදීනඤ්ච අග්ගහණේ කාරණං ගහණනායො ච පුබ්බෙ වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

එස නයොති යො එස පයමදුක්ඛෙ දුතියදුක්ඛපක්ඛෙපාදිකො උපායො ඉධ ආසවගොච්ඡකෙ වුත්තො, එස නයො සංයොජනගොච්ඡකාදීසු දුක්ඛත්තරනිද්ධාරණෙහි අත්ථො. තත්ථ පාළියං අනාගතදුක්ඛා සංයොජනගොච්ඡකෙ තාව “සංයොජනා වෙච ධම්මා සංයොජනච්ඡයුත්තා ච, සංයොජනච්ඡයුත්තා වෙච ධම්මා නො ච සංයොජනා, සංයොජනා ධම්මා සංයොජනසම්පයුත්තාපි සංයොජනච්ඡයුත්තාපි, නො සංයොජනා ධම්මා සංයොජනසම්පයුත්තාපි සංයොජනච්ඡයුත්තාපි, නො සංයොජනා ධම්මා සංයොජනියාපි අසංයොජනියාපි, සංයොජනියා ධම්මා සංයොජනසම්පයුත්තාපි සංයොජනච්ඡයුත්තාපි”ති පඤ්ච. එවං ගන්ථඔසයොගඋපාදානගොච්ඡකෙසු පච්චෙකං පඤ්ච. නීවරණගොච්ඡකෙ පන

නීවරණානං නීවරණවිජ්ජයුත්තභාවාභාවතො “නො නීවරණා ධම්මා නීවරණියාපි අනීවරණියාපි, නො නීවරණා ධම්මා නීවරණසම්පයුත්තාපි නීවරණවිජ්ජයුත්තාපි, නීවරණියා ධම්මා නීවරණසම්පයුත්තාපි නීවරණවිජ්ජයුත්තාපි”ති තයො. තථා පරාමාසගොච්ඡකෙ “නො පරාමාසා ධම්මා පරාමට්ඨාපි අපරාමට්ඨාපි, නො පරාමාසා ධම්මා පරාමාසසම්පයුත්තාපි පරාමාසවිජ්ජයුත්තාපි, පරාමට්ඨා ධම්මා පරාමාසසම්පයුත්තාපි පරාමාසවිජ්ජයුත්තාපි”ති. කිලෙසගොච්ඡකෙ “නො කිලෙසා ධම්මා සංකිලෙසිකාපි අසංකිලෙසිකාපි, නො කිලෙසා ධම්මා සංකිලිට්ඨාපි අසංකිලිට්ඨාපි, නො කිලෙසා ධම්මා කිලෙසසම්පයුත්තාපි කිලෙසවිජ්ජයුත්තාපි, සංකිලෙසිකා ධම්මා සංකිලිට්ඨාපි අසංකිලිට්ඨාපි, සංකිලෙසිකා ධම්මා කිලෙසසම්පයුත්තාපි කිලෙසවිජ්ජයුත්තාපි, අසංකිලිට්ඨා ධම්මා සංකිලෙසිකාපි අසංකිලෙසිකාපි”ති ඡ දුකාති එවං වෙදිතබ්බා. සෙසං වුත්තනයමෙව.

20-25. පච්චයභාවෙනාති සංයොජනත්ථං දස්සෙති. යථාසකං පච්චයභාවො එව හි කාමරාගාදීනං වට්ටසංයොජනන්ති. යදි එවං කථං කාමරාගාදීනංයෙව සංයොජනභාවොති ආහ “සතිපි”තිආදි. අඤ්ඤෙසන්ති සංයොජනෙහි අඤ්ඤෙසං කිලෙසාහිසඬ්ඛාරාදීනං. තප්පච්චයභාවෙති තෙසං කිලෙසකම්මච්චාකවට්ටානං පච්චයභාවෙ. ඔරම්භාගියුද්ධංභාගියභාවෙන සඬ්ගහිතා පරිච්ඡින්නා ඔර...පෙ.... සඬ්ගහිතා, තෙහි කාමරාගාදීහි විසෙසපච්චයභූතෙහි. කාමකම්මභවාදීනං කාමුපපත්තිහවාදිනිජ්ජාදනෙපි නියමොති කත්වා ආහ “තංතං...පෙ.... හොති”ති. තෙන සංයොජනානං භාවෙ යථාවුත්තනියමානං කම්මුපපත්තිහවානං භාවං දස්සෙත්වා තදභාවෙ අභාවං දස්සෙත්තො “න චා”තිආදිමාහ. බන්ධනං අපෙරිභාවකරණං අන්ද්වන්ධනාදයො විය. ගන්ථකරණං අවච්ඡින්නතාකරණං. චක්කලකං පාදපුඤ්ජනරජ්ජුමණ්ඩලං. න වොදෙනබ්බන්ති පඤ්ඤාවක්ඛුනා පචුරජනස්ස පස්සිතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා යථාවුත්තවිසෙසස්ස සද්ධෙය්‍යතං ආහ. තිවිධො හි අත්ථො කොචි පච්චක්ඛසිද්ධො යො රූපාදිධම්මානං පච්චත්තවෙදනීයො අනිද්දිසිතබ්බාකාරො, සබ්බධම්මානං සභාවලක්ඛණන්ති වුත්තං හොති. කොචි අනුමානසිද්ධො යො ස්වාදීසු ප්‍රාදීසු ච පසිද්ධෙන පච්චයායත්තභාවෙන ස්වප්ප-සද්දාදීනං අනිච්චතාදිආකාරො, කොචි ඔකප්පනසිද්ධො යො පචුරජනස්ස අවචත්තමදිට්ඨො සද්ධාවිසයො සග්ගනිබ්බානාදි. තත්ථ යස්ස සත්ථුනො වචනං පච්චක්ඛසිද්ධෙ අනුමානසිද්ධෙ ච අත්ථෙ න විසංවාදෙනි අවිපරිතප්පවත්තියා, තස්ස වචනෙන සද්ධෙය්‍යත්ථසිද්ධිති තථාරූපො ච භගවාති “ධම්මානං සභාව...පෙ.... න වොදෙනබ්බ”න්ති වුත්තං. එස නයො ඉතො පරෙසුපි එවරූපෙසු.

26-37. යථා සරහෙහි අතික්කම්මිතබ්බා පබ්බතරාජි සරහනියා, එවං ඔසනියාති සද්දසිද්ධිති ආහ “තෙනා”තිආදි.

50-54. විපරියෙසග්ගාහො පරාමසනන්ති “පරතො”ති එත්ථ න ධම්මසභාවතො අඤ්ඤාමත්තං පරන්ති අධිජ්ජෙතං, අථ බො තබ්බිපරියායොති ආහ “පරතොති නිච්චාදිතො”ති.

55-68. යදි සභාවතො අවිජ්ජමානං, කථමාරම්මණභාවොති ආහ
 “විචිත්තසඤ්ඤාය සඤ්ඤිත”න්ති, පරිකප්පනාමත්තසිද්ධන්ති අත්ථො.
 දුච්ඤ්ඤායනානත්තතාය නිරන්තරභාවුපගමනං සංසට්ඨභාවොති
 “සුච්ඤ්ඤායනානත්තතා න සංසට්ඨතා”ති වුත්තං. තෙසං අරුපක්ඛන්ධානං.
 ඉතරෙහි රුපනිබ්බානෙහි. කිං පන කාරණං සමානුප්පාදනිරොධානං
 එකකලාපභූතානං අරුපධම්මානමෙව අඤ්ඤමඤ්ඤං සංසට්ඨතා වුව්වති, න පන
 තථාභූතානම්පි රුපධම්මානන්ති ආහ “එස හි තෙසං සභාවො”ති. තෙන යදිපි කෙච්චි
 අරුපධම්මා විසුං ආරම්මණං භොන්ති, දන්ධප්පවත්තිකත්තා පන රුපධම්මානංයෙව
 සුච්ඤ්ඤායනානත්තං, න අරුපධම්මානන්ති තෙසං සංසට්ඨභාවො තදභාවො ව
 ඉතරෙසං සභාවසිද්ධොති දස්සෙති. සමුහසන්තාය වා දුබ්බිභාගතරත්තා නත්ථි
 අරුපධම්මානං විසුං ආරම්මණභාවොති දුච්ඤ්ඤායනානත්තතා තෙසංයෙව
 සංසට්ඨතා. අමුඤ්චිත්වා තදධීනවුත්තිතාය ගහෙතබ්බතො බුද්ධියා.

83-100. කාමතණ්හා කාමො උත්තරපදලොපෙන යථා රුපභවො රුපං. එවං
 සෙසෙසුපි. ආරම්මණකරණවසෙනාති එතෙන කාමරුපාරුපතණ්හානං විසයභාවො
 යථාක්කමං කාමරුපාරුපාවචරතාය කාරණන්ති දස්සෙති. අවස්සඤ්චෙනමෙවං
 සම්පට්ඨිතබ්බං, අඤ්ඤථා කාමාවචරාදිභාවො අපරිපුණ්ණවිසයො සියා. යදි හි
 ආලම්බිතබ්බධම්මවසෙන භූමිපරිච්ඡෙදො, එවං සති අනාරම්මණානං සඬගහො න
 සියා. අථ විපාකදානවසෙන, එවම්පි අවිපාකානං සඬගහො න සියා, තස්මා
 ආරම්මණකරණවසෙන පරියාපන්නානං භූමිපරිච්ඡෙදො කාතබ්බො. එවඤ්චි සති
 කාමාවචරාදිභාවො පරිපුණ්ණවිසයො සියා. තෙනෙවාහ “එවඤ්චි සති”තිආදි.
 අපරියාපන්නානං පන ලොකතො උත්තිණ්ණභාවෙන අනුත්තරභූමිතා.
 අකාමාවචරාදිතා නාපජ්ජතීති අබ්‍යාපිතදොසං පරිහරති, කාමාවචරාදිතා නාපජ්ජතීති
 අතිබ්‍යාපිතදොසං. නනු ව ඉමස්මිං පක්ඛෙ කාමතණ්හා කතමා,
 කාමාවචරධම්මාරම්මණා තණ්හා, කාමාවචරධම්මා කතමෙ, කාමතණ්හාවිසයාති
 ඉතරිතරනිස්සයතා දොසොති? න, අවිච්ඡාදිඑකාදසොකාසනින්තතාය කිඤ්චි
 තණ්හං කාමතණ්හාභාවෙන ගහෙත්වා තංසභාවාය විසයභාවෙන
 කාමාවචරධම්මානං උපලක්ඛෙතබ්බත්තා.

ඉදානි යථාවුත්තමත්ථං පායෙන සමත්ථෙත්තො
 “නික්ඛෙපකණ්ඩෙපි”තිආදිමාහ. තත්ථ හි කාමතණ්හාය ආලම්බිතබ්බත්තා
 කාමධාතුපරියාපන්නධම්මා ව කාමභවසඬබාතෙ කාමෙ ඔගාල්භා හුත්වා වරන්ති,
 නාඤ්ඤත්ථාති එත්ථාවචරාති වුත්තන්ති. විසෙසත්ථිනා විසෙසො අනුපයුජ්ජතීති
 ඉමමත්ථං දස්සෙත්තො ආහ “ලොකස්ස වසෙන පරියාපන්නනිච්ඡයතො”ති. තෙන
 ලොකියධම්මෙසු පරියාපන්න-සද්දස්ස නිරුල්භතං දස්සෙති භගවතො
 තදුවාරණානන්තරං විනෙය්‍යානං තදත්ථපටිපත්තිතො. පරිච්ඡෙදකාපෙක්ඛා
 පරිච්ඡින්නතාති “පරිච්ඡෙදකාරිකාය තණ්හායා”ති වුත්තං. සා හි ධම්මානං
 කාමාවචරාදිභාවං පරිච්ඡින්නති. පරි-සද්දො වෙත්ථ “උපාදින්නා”තිආදිසු උප-
 සද්දො විය සසාධනං කිරියං දිපෙතීති අයමත්ථො වුත්තොති දට්ඨබ්බං.

නියානකරණසීලා නියානිකා යථා “අප්පභක්ඛනසීලො ආපුපිකො” ති,
 නියානසීලා එව වා. රාගදොසමොභාව ගහිතාති ඤායති, ඉතරථා
 පභානෙකට්ඨතාවචනං නිජ්ජයොජනං සීයා. “රණොභතා න ජොතන්ති, චන්දසුරියා
 සතාරකා” තිආදීසු රණ-සද්දස්ස රෙණුපරියායතා දට්ඨබ්බා. සම්පහාරපරියායත්තා
 යුද්ධ-සද්දස්ස සම්පහාරො ච පහරිතබ්බාධාරොති අකුසලසෙනාව “සරණා” ති
 වුත්තා. දුක්ඛාදීනන්ති ඵලභුතානං දුක්ඛවිසාතඋපායාසපරිළාභානං සභාගභුතාය ච
 මිච්ඡාපටිපදාය. තන්තිබ්බත්තකසභාවානං අකුසලානන්ති එතෙන සබ්බෙසම්මි
 අකුසලානං සරණතං දස්සෙති.

අභිධම්මදුකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

සුත්තන්තිකදුකමාතිකාපදවණ්ණනා

101-108. විජ්ජාසභාගතාය, න සඬ්ඤ්ජපාදයො විය විජ්ජාය උපකාරකභාවතො.
 “අභෙජ්ජං...පෙ.... රුහති” ති උභයම්මි අනවසෙසජ්ජභානමෙව සන්ධාය වුත්තං.
 කිඤ්චාපි හි භෙට්ඨිමමග්ගෙහිපි පභීයමානා කිලෙසා තෙන තෙන ඔධිනා
 අනවසෙසමෙව පභීයන්ති, යෙ පන අවසිට්ඨා හින්දිතබ්බා, තෙ
 ලොභාදිකිලෙසභාවසාමඤ්ඤතො පුන විරුළුභා විය භොන්ති. අරහත්තමග්ගෙ පන
 උජ්ජන්තො න එවං අවසිට්ඨාභාවතො. තදුපචාරෙන නිස්සයවොභාරෙන. කුසලෙහි
 තාපෙතබ්බාති වා තපනියා, තදඬිගාදිවසෙත බාධිතබ්බා පභාතබ්බාති අත්ථො.
 සමානත්ථානි අධිවචනාදීනං සඬ්ඤ්ජභාවතො. “සබ්බෙව ධම්මා
 අධිවචනපථා” තිආදිනා අධිවචනාදීනං විසයභාවෙ න කොච්චි ධම්මො චජ්ජිතො,
 චචනභාවො එව ච අධිවචනාදීනං චක්ඛමානෙන නයෙන යුජ්ජතිති අධිජ්ජායෙනාහ
 “සබ්බඤ්ච චචනං අධිවචනාදිභාවං භජති” ති.

109-118. අඤ්ඤං අනපෙක්ඛිත්වා සයමෙව අත්තනො නාමකරණසභාවො
 නාමකරණට්ඨොති, තෙන අරුපධම්මානං විය ඔපපාතිකනාමතාය පථවිආදීනම්මි
 නාමභාවො සීයාති ආසඬ්ඤාය නිවත්තනත්ථං “නාමන්තරානාපජ්ජනතො” ති ආහ.
 න හි විනා පථවිආදිනාමෙනපි රුපධම්මා විය කෙසාදිනාමෙහි විනා වෙදනාදිනාමෙහි
 අඤ්ඤෙන නාමෙන අරුපධම්මා පිණ්ඩාකාරතො වොහරීයන්තිති. යං පන පරස්ස
 නාමං කරොති, තස්ස අඤ්ඤාපෙක්ඛං නාමකරණන්ති නාමකරණසභාවතා නත්ථිති
 සාමඤ්ඤනාමාදිකරණානං නාමභාවො නාපජ්ජති. යස්ස චඤ්ඤෙහි නාමං කරීයති,
 තස්ස නාමකරණසභාවතාය අභාවොයෙවාති නත්ථි නාමභාවො. යෙ පන
 අනාපන්නනාමන්තරා සභාවසිද්ධනාමා ච, තෙ වෙදනාදයොව නාමං නාමාති
 දස්සෙන්නො “අත්තනාවා” තිආදිමාහ. එස්සාදීනං ආරම්මණාහිමුඛතා තං
 අග්ගභෙත්වා අජ්ජවත්තියෙවාති දස්සෙතුං “අවිනාභාවතො” ති වුත්තං.
 අධිවචනසම්ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො, සො නාමමන්තරෙන ගහෙතුං
 අසක්කුණෙය්‍යතාය පාකටොති නිදස්සනභාවෙන වුත්තො. රුජ්ජනසභාවෙනාති
 නිදස්සනමත්තං දට්ඨබ්බං. පකාසකපකාසිතබ්බභාවෙනපි හි විනාපි නාමෙන
 රුපධම්මා පාකටා භොන්තිති. අථ වා පකාසකපකාසිතබ්බභාවො විසයිවිසයභාවො

වක්බුරුපාදීනං සභාවො, සො රුජ්ජනසභාවෙ සාමඤ්ඤෙ අන්තොගධොති දට්ඨබ්බං.

119-123. ඉතො පුබ්බෙ පරිකම්මන්තිආදිනා සමාපත්තිවුට්ඨානකුසලතා විය සමාපත්තිකුසලතාපි ඤානලාභිනංයෙව හොතිති වුත්තං විය දිස්සති. “ඉතරෙසම්පි අනුස්සවවසෙන සමාපත්තිනං අප්පනාපරිච්ඡෙදපඤ්ඤා ලබ්භති” ති වදන්ති. “එවං සීලවිසොධනාදිනා සමාපත්තිං අප්පෙතිති ජානනකපඤ්ඤා සහ පරිකම්මෙන අප්පනාපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා” ති කෙවි. වුට්ඨානෙ කුසලභාවො වුට්ඨානවසිතා. පුබ්බෙති සමාපජ්ජනතො පුබ්බෙ.

124-134. සොහනෙ රතො සුරතො, තස්ස භාවො සොරච්චන්ති ආහ “සොහනකම්මරතතා” ති. සුට්ඨු වා ඔරතො චිරතො සොරතො, තස්ස භාවො සොරච්චන්ති. අයං පනත්ථො අට්ඨකථායං වුත්තො එව. අප්පට්ඨිකානං මොහො. කුසලභාවනා බොධිපක්ඛියධම්මානං වඩ්ඪනා. සඤ්ඤාණං උපලක්ඛණං. සවිග්ගහං සබ්බිකං. උපලක්ඛෙනබ්බාකාරං ධම්මජානං, ආරම්මණං වා. අවික්ඛෙපොති චිත්තවික්ඛෙපපටිපක්ඛො. උජුච්චවනිකතාය හි පහනවුට්ඨානෙන ව අවික්ඛෙපො වික්ඛෙපං පටික්ඛිපති, පවත්තිතුං න දෙතිති.

135-142. කාරණසීලං ලොකියං. ඵලසීලං ලොකුත්තරං තෙන සිජ්ඣතිති කත්වා, ලොකියස්සපි වා සීලස්ස කාරණඵලභාවො පුබ්බාපරභාවෙන දට්ඨබ්බො. සම්පන්නසමුදායස්ස පරිපුණ්ණසමුහස්ස. අකුසලා සීලා අකුසලා සමාවාරා. සීලසම්පදා සීලසම්පත්ති සීලගුණාති අත්ථො. සහොත්තජ්ජං ඤාණන්ති ඔත්තජ්ජස්ස ඤාණජ්ජධානනං ආහ, න පන ඤාණස්ස ඔත්තජ්ජසහිතතාමත්තං. න හි ඔත්තජ්ජරහිතං ඤාණං අත්ථීති. අධිමුත්තතා අභිරතිවසෙන නිරාසඬිකාපවත්ති. නිස්සට්ඨා විසංයුත්තතා. එත්ථ ව අධිමුත්තතානිස්සට්ඨාවවනෙහි තදුහයපරියායා ද්වෙ විමුත්තියො එකසෙසනයෙන ඉධ “විමුත්ති” ති වුත්තාති දස්සෙති. තථා හි වුත්තං “චිත්තස්ස ව අධිමුත්ති නිබ්බානඤ්චා” ති. උජ්ජජ්ජති එතෙනාති උජ්ජාදො, න උජ්ජාදොති අනුජ්ජාදො, තඬිභුතෙ අනුජ්ජාදපරියොසානෙ විමොක්ඛන්තෙ අනුජ්ජාදස්ස අරියමග්ගස්ස කිලෙසානං වා අනුජ්ජජ්ජනස්ස පරියොසානෙති යානඵලෙහි අරියඵලමෙව උපලක්ඛියතිති දට්ඨබ්බං.

මාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකුසලපදභාජනීයවණ්ණනා

1. අප්පෙකුන්ති නිගමෙතුං. “පදභාජනීයං න වුත්ත” ත්ති පදභාජනීයාවචනෙන අප්පනාවරොධං සාධෙත්වා පදභාජනීයාවචනස්ස කාරණං වදන්තො “සරුපෙනා” තිආදිමාහ. තත්ථ “එස්සො හොති” තිආදීසු හොති-සද්දො අත්ථී-සද්දෙන අනානත්ථොති අධිජ්ජායෙන වුත්තං “දුතියෙන හොති-සද්දෙනා” ති. පුබ්බෙ අට්ඨකථාධිජ්ජායෙන වත්වා යථාවුත්තස්ස පාළිජ්ජදෙසස්ස

අප්පනාවරොධො සමත්ථිතොති අත්තනො අධිප්පායං දස්සෙන්තො
“සඬ්ඛෙපෙනා”ති ආදිමාහ.

ඤාතුං ඉච්ඡිතොති ලක්ඛණස්ස පුච්ඡාච්ඡයනං දස්සෙන්තං වුත්තං. යෙන කෙනචිති
දස්සනාදිවිසෙසයුත්තෙන, ඉතරෙන වා. අවත්ථාවිසෙසො හි ඤාණස්ස
දස්සනතුලනතිරණාති. “අදිට්ඨත”න්ති ආදිසු ආහාති යොජෙනබ්බං, සබ්බත්ථ ව
ලක්ඛණස්සාති. තඤ්ඤත්ථ අධිකතන්ති. අදිට්ඨං ජොතියති එතායාති එතෙන දිට්ඨං
සංසන්දති එතායාති දිට්ඨසංසන්දනා. විමතිං ඡින්දති එතායාති විමතිවිජෙදනාති
එතාසම්පි සද්දත්ථො නයතො දස්සිතො, අත්ථතො පන සබ්බාපි තථාපවත්තං
වචනං, තදුප්පාදකො වා චිත්තුප්පාදොති වෙදිතබ්බං.

අඤ්ඤමඤ්ඤතො පභිජ්ජතිති පහෙදො, විසෙසො, තෙන පහෙදෙන. ධම්මානං
දෙසනන්ති කිඤ්ඤාපි සමයභූමිජාතිආරම්මණසභාවාදිවසෙන
අනවසෙසප්පහෙදපරිග්ගහතො නිද්දෙසදෙසනාව වත්තුං යුත්තා, තථාපි
කුසලාදිමාතිකාපදසඬ්ගහිතවිසෙසොයෙව ඉධ පහෙදොති අධිප්පෙතොති වුත්තං.
“පහෙද...පෙ.... දෙසනං ආහා”ති. තෙනෙවාහ අට්ඨකථායං “කුසල...පෙ....
දිපෙත්වාති එස්සො හොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොති”ති (ධ. ස. අට්ඨ.
ධම්මුද්දෙසවාර එස්සපඤ්චමකරාසිවණ්ණනා). “එස්සො චූසනා”ති ආදිනා ව
පහෙදවත්තොව සාතිසයං නිද්දිට්ඨා, න පන මාතිකායං වුත්තප්පහෙදොති
පහෙදවත්තදස්සනං නිද්දෙසො. ඉදං වුත්තං හොතිති ආදිනා “පහෙද...පෙ....
දස්සනත්ථ”න්ති ඉමස්ස වාක්‍යස්ස පිණ්ඩත්ථමාහ. යදි ධම්මා එව පුච්ඡිතබ්බා
විස්සජ්ජෙනබ්බා ව, කස්මා කුසලාති පහෙදවචනන්ති ආහ “තෙ පනා”ති ආදි. න හි
පහෙදෙහි විනා පහෙදවත්තො අත්ථිති. “ඉමෙ ධම්මා කුසලා”ති එතෙන “එස්සො
හොති”ති, “එස්සො චූසනා”ති ව ආදිනා උද්දිට්ඨනිද්දිට්ඨානං ධම්මානං
කුසලභාවො විස්සජ්ජිතො හොතිති ඉමිනා අධිප්පායෙන “ඉමෙ ධම්මා කුසලාති
විස්සජ්ජනෙපි”ති ආහ. ඉමස්මිඤ්ඤිති හි-සද්දො කාරණත්ථො. තෙන යස්මා ධම්මාව
දෙසෙනබ්බා, තෙ ව කුසලා...පෙ.... හෙදා දෙසෙනබ්බා, තස්මාති එවං වා යොජනා.
ධම්මානමෙවාති අවධාරණඵලං දස්සෙති “අවොහාරදෙසනාතො”ති.
අත්ථානඤ්ඤාති ව-සද්දෙන “එස්සො චූසනා”ති එවමාදිසභාවනිරුත්තිං
යථාවුත්තධම්මාදිඤ්ඤාණඤ්ච සඬ්ගණ්හාති. “ඉති එවං අයං පවත්තෙනබ්බො
නිවත්තෙනබ්බො වා”ති තථා තථා විධෙතබ්බහාවො ඉතිකත්තබ්බතා, තාය යුත්තො
ඉති...පෙ.... යුත්තො, තස්ස විධෙතබ්බස්සාති අත්ථො, විසෙසනත්තා පහෙදස්සාති
අධිප්පායො.

ඉතිකත්තබ්බතායුත්තස්ස විසෙසිතබ්බත්තා උද්දෙසො ධම්මජ්ජපධානො, තස්මා
තත්ථ ධම්මස්ස විසෙසිතබ්බත්තා “කුසලා ධම්මා”ති අයං පදානුක්කමො කතො.
පුච්ඡා සංසයිතජ්ජපධානා අනිච්ඡිතනිච්ඡයනාය පවත්තෙනබ්බත්තා. තෙන
සබ්බධම්මෙසු සමුග්ගාටිතවිචිකිච්ඡානුසයානම්පි පුච්ඡා
දෙසෙනබ්බසුග්ගලගතසංසයාපත්තිං අත්තනි ආරොපෙත්වා සංසයාපන්නෙහි විය
පවත්තියතිති දස්සෙති. කාමාවචරාදිහෙදො විය කුසලාදිභාවෙන කුසලාදිහෙදො

ධම්මභාවෙන නියතොති ධම්මාති වුත්තෙ නිව්ඡයාභාවතො “කුසලා නු ඛො අකුසලා නු ඛො” තිආදිනා සංසයො හොතීති ආහ “කුසලාදිහෙදො පන සංසයිතො” ති. ධම්මභාවො පන කුසලාදිසු එකන්තිකත්තා නිව්ඡිතොයෙවාති වුත්තං “න ච ධම්මභාවො සංසයිතො” ති. තෙන සංසයිතො නිව්ඡිතබ්බභාවෙන පධානො එත්ථ කුසලභාවො, න තථා ධම්මභාවොති ධම්මා කුසලාති වුත්තන්ති දස්සෙති.

විත්තුප්පාදසමයෙති විත්තස්ස උප්පජ්ජනසමයෙ. “අථ විජ්ජමානෙ” ති එත්ථ අථ-සද්දස්ස අත්ථමාහ “පච්ඡා” ති. භොජනගමනාදිහි සමයෙකදෙසනානත්තං දස්සෙත්වා අවසෙසනානත්තං දස්සෙතුං “සමවායාදී” ති වුත්තං. විසෙසිතාති එතෙන “නියමිතා” ති පදස්ස අත්ථං විවරති, තස්මා යථාවුත්තවිත්තවිසෙසිතබ්බතො සමයතොති අත්ථො. යථාධිප්පෙතානන්ති කාමාවචරාදිවිසෙසයුත්තානං. “තස්මි. සමයෙ” ති විත්තුප්පත්තියා විසෙසිතබ්බොපි සමයො යෙන විත්තෙන උප්පජ්ජමානෙන විසෙසියති, තස්සෙව විත්තස්ස “යස්මි. සමයෙ” ති එත්ථ සයං විසෙසනභාවං ආපජ්ජති. තථා “තස්මි. සමයෙ” ති එත්ථ විසෙසනභූතං විත්තං අත්තනා විසෙසිතබ්බසමයස්ස උපකාරත්ථං “යස්මි. සමයෙ...පෙ.... විත්ත” න්ති විසෙසිතබ්බභාවං ආපජ්ජති. උපකාරොති ච අඤ්ඤාමඤ්ඤං අවච්ඡෙදකාවච්ඡිත්තබ්බභාවොති දට්ඨබ්බං. පුරිමධම්මානං භඩ්ගසමකාලං, භඩ්ගානන්තරමෙව චා පච්ඡිමධම්මානං උප්පත්ති පුරිමපච්ඡිමානං නිරන්තරතා කෙනපි අනන්තරිතතා. යාය භාවපක්ඛස්ස බලවභාවෙන පටිච්ඡාදිතො විය හුත්වා අභාවපක්ඛො න පඤ්ඤායතීති තදෙවෙනන්ති ගහණවසෙන පවුරජනො විපරියෙසිතො, සොයමත්ථො අලාතවක්කෙන සුපාකටො හොති. තෙනෙවාහ “එකීභූතානමිවා” ති. එකසමුහවසෙන එකීභූතානමිව පවත්ති සමුහසනතා, දුබ්බිඤ්ඤායාකිව්වහෙදවසෙන එකීභූතානමිව පවත්ති කිව්වසනතාති යොජනා. එත්ථ ච පච්චයපච්චයුප්පන්තභාවෙන පවත්තමානානං අනෙකෙසං ධම්මානං කාලසභාවඛ්‍යාපාරාරම්මණෙහි දුබ්බිඤ්ඤායාහෙදතාය එකීභූතානමිව ගහෙතබ්බතා යථාක්කමං සන්තතිසනතාදයොති දට්ඨබ්බං.

සහකාරිකාරණසන්තිජ්ඣං සමෙතීති සමයො, සමවෙතීති අත්ථොති සමය-සද්දස්ස සමවායත්ථතං දස්සෙන්නො “පච්චයසාමග්ගි” න්ති ආහ. සමෙති සමාගච්ඡති එත්ථ මග්ගබ්බුග්ගමරියං තදාධාරපුග්ගලෙහීති සමයො, බණ්ණා. සමෙතීති එත්ථ, එතෙන වා, සමාගච්ඡන්ති ධම්මා සහජාතධම්මෙහි උප්පාදාදිහි වාති සමයො, කාලො. ධම්මජ්ජවත්තිමත්තතාය අත්ථතො අභූතොපි හි කාලො ධම්මජ්ජවත්තියා අධිකරණං කරණං විය ච පරිකප්පනාමත්තසිද්ධෙන රූපෙන වොහරියතීති. සමං, සහ වා අවයවානං අයනං පවත්ති අවට්ඨානන්ති සමයො, සමුහො යථා “සමුදායො” ති. අවයවසභාවට්ඨානමෙව හි සමුහො. පච්චයන්තරසමාගමෙ එති එලං එතස්මා උප්පජ්ජති පවත්තති වාති සමයො, හෙතු යථා “සමුදායො” ති. සමෙති සම්බන්ධො එති සවිසයෙ පවත්තති, සම්බන්ධා වා අයන්ති එතෙනාති සමයො, දිට්ඨි. දිට්ඨිසංයොජනෙන හි සත්තා අතිවිය බජ්ඣන්තීති. සමයනං සඬගති සමොධානන්ති සමයො, පටිලාභො. සමස්ස නිරොධස්ස යානං, සම්මා වා යානං අපගමො අප්පවත්තීති සමයො, පහානං. අභිමුඛභාවෙන සම්මා එතබ්බො

අභිසමෙතබ්බො අධිගන්තබ්බොති අවිපරිතො සභාවො අභිසමයො. අභිමුඛභාවෙන සම්මා වා එති ගච්ඡති බුජ්ඣතිති අභිසමයො, අවිරාධෙත්වා ධම්මානං අවිපරිතසභාවාවබ්බොධො. එත්ථ ච උපසග්ගානං ජොතකමත්තත්තා තස්ස තස්ස අත්ථස්ස වාවකො සමය-සද්දො එවාති සඋපසග්ගොපි චුත්තො. තානෙවාති පිළනාදිනෙව. විජ්ජාරිකතා සෙරිභාවෙන කිරියාසු උස්සාහනපරිනිජ්ජන්තො.

කෙසුචීති අකුසලවිපාකාදීසු. ඛණස්ස අසම්භවො තෙන විනාභාවොති ආහ “නනු”තිආදි. ධම්මෙනෙවාති විසෙසන්තරරහිතෙන. තංයෙව හි අවධාරණෙන නිවත්තිතං විසෙසං දස්සෙති “න තස්ස පවත්තිත්ථා”තිආදිනා. යථා වා තථා වාති කාලෙන ලොකො පවත්තිති නිවත්තිති වා කාලො නාම භාවො වත්තනලක්ඛණො භාවානං පවත්තිඝකාසදායකොති වා යෙන තෙන පකාරෙන. ඉධ උත්තමහෙතුනො සම්භවො එව නත්ථීති හෙතුහෙතුසාධාරණහෙතුයෙව පටිසෙධෙති. තජ්ජවිවයතං අනෙකපච්චයතං.

පකතිස්සරවාදග්ගණං නිදස්සනමත්තං දට්ඨබ්බං. පජාපතිපුරිසකාලවාදාදයොපි “එකකාරණවාදො”ති. වා-සද්දෙන වා තෙසම්පි සඬිගහො දට්ඨබ්බො. අවයව...පෙ.... දායො චුත්තො අවයවධම්මෙන සමුදායස්ස අපදිසිතබ්බත්තා, යථා “සමං චුණ්ණං, අලඬිකතො දෙවදත්තො”ති ව. අනිජ්ජාදනං නිජ්ජාදනාභාවො අහෙතුභාවො. නිජ්ජාදෙතුං අසමත්ථස්ස පන පච්චයන්තරානං සහස්සෙපි සමාගතෙ නත්ථෙව සමත්ථතාති ආහ “නිජ්ජාදනසමත්ථස්සා”ති. එත්ථ ච සහකාරිකාරණායත්තා එලුප්පාදනා පච්චයධම්මානං අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛාති චුත්තාති අපෙක්ඛා වියාති අපෙක්ඛා දට්ඨබ්බා.

නිබ්බාපාරෙසු අබ්බාවටෙසු. එකෙකස්මිත්ති අට්ඨකථායං ආමෙඨිතවචනස්ස ලුත්තනිද්දිට්ඨතං දස්සෙති. සති ව ආමෙඨිතෙ සිද්ධො බහුභාවොති. අන්ධසතං පස්සතීති ව පච්චත්තවචනං නිද්ධාරණෙ භූමිමවසෙන පරිණාමෙත්වා “අන්ධසතෙ”ති ආහ. තථා එකෙකස්මිත්ති ඉමිනා විසුං අසමත්ථතා ජොතිතාති අන්ධසතං පස්සතීති සමුදිතං පස්සතීති අත්ථතො අයමත්ථො ආපන්නොති ආහ “අන්ධසතං සහිතං පස්සතීති අධිජ්ජායො”ති. අඤ්ඤාත්ථාති යථාරුතවසෙන අත්ථෙ ගය්හමානෙ. යස්මා අසා...පෙ.... සිද්ධො සිව්කුබ්බහනාදීසු, තස්මා නායමත්ථො සාධෙතබ්බො. ඉදානි තස්සත්ථස්ස සුපාකට්ඨාවෙන අසාධෙතබ්බතං දස්සෙත්තො “විසු”ත්තිආදිමාහ.

එතෙනුපායෙනාති යොයං ඛණසඬ්ඛාතො සමයො කුසලුප්පත්තියා දුල්ලභභාවං දීපෙති. අත්තතො දුල්ලභතායාති එත්ථ ඛණත්ථො වා සමය-සද්දො ඛණසඬ්ඛාතො සමයොති අත්ථො චුත්තො. එතෙන උපායභූතෙන නයභූතෙන. යොජනා කාතබ්බාති එත්ථායං යොජනා – සමවාය...පෙ.... චුත්තිං දීපෙති සයං. පච්චයසාමග්ගිභාවතො, සමවායත්ථො වා සමය-සද්දො සමවායසඬ්ඛාතො සමයො. සො යාය පච්චයසාමග්ගියා සතීති ඉමස්ස අත්ථස්ස පකාසනවසෙන ධම්මානං අනෙකහෙතුනො චුත්තිං දීපෙති. කාල...පෙ.... පරිත්තතං දීපෙති අත්තතො

අතිපරිත්තතාය. සමූහ...පෙ.... සහුප්පත්තිං දීපෙනි සයං ධම්මානං සමුදායභාවතො. හෙතු...පෙ.... චුත්තිතං දීපෙනි සති එව අත්තති අත්තතො ඵලානං සම්භවතොති. අත්ථපක්ඛෙ ව සද්දපක්ඛෙ ව යස්මිං අතිපරිත්තෙ කාලෙ යස්මිං ධම්මසමුදායෙ යම්හි හෙතුම්හි සතීති එතස්ස අත්ථස්ස ඤාපනවසෙන තදාධාරාය තදධිනාය ව කුසලධම්මප්පවත්තියා දුප්පට්ඨිස්සකං අනෙකෙසං සහුප්පත්තිං පරාධිනප්පත්තිඤ්ච දීපෙනිති.

දළ්භධම්මා ධනුග්ගහාති දළ්භධනුතො ඉස්සාසා. දළ්භධනු නාම ද්විසහස්සථාමං වුව්වති. ද්විසහස්සථාමන්ති ව යස්ස ආරොපිතස්ස ජයාබද්ධො ලොහසිසාදීනං භාරො දණ්ඨෙ ගහෙත්වා යාව කණ්ඩප්පමාණා උක්ඛිත්තස්ස පට්ඨිතො වුව්වති. සික්ඛිතාති දසද්වාදසවස්සාති ආවරියකුලෙ උග්ගහිතස්ප්පා. කතහත්ථාති ධනුස්මිං විණ්ණවසිභාවා. කොචි සිප්පමෙව උග්ගණ්හාති, කතහත්ථො න හොති, ඉමෙ පන න තථාති දස්සෙති. කතුපාසනාති රාජකුලාදීසු දස්සිතස්ප්පා. චතුද්දිසා ධීතා අස්සුති එකස්මිංයෙව පදෙසෙ ථම්මං වා රුක්ඛං වා යං කිඤ්චි එකංයෙව නිස්සාය චතුද්දිසාහිමුඛා ධීතා සියුන්ති අත්ථො. එවං චුත්තජවනපුරිසස්සාති න එවරුපො පුරිසො කොචි භූතපුබ්බො අඤ්ඤත්ව ඛොධිසත්තෙන. සො හි ජවනහංසකාලෙ එවරුපමකාසි. සුත්තෙ පන අභූතපරිකප්පනවසෙන උපමාමත්තං ආහං. තප්පරභාවාති තප්පරභාවතො හෙතුසඬ්ඛාතස්ස සමයස්ස පරායත්තචුත්තිදීපනෙ එකන්තබ්බාවටසභාවතොති අත්ථො. යෙ පන “තප්පරභාවො”ති පටන්ති, තෙසං පච්චයායත්තචුත්තිදීපනතො තප්පරභාවො හෙතුසඬ්ඛාතස්ස සමයස්ස, තස්මා තස්ස පරායත්තචුත්තිදීපනතා චුත්තාති යොජනා. සමුදායායත්තතාදීපනෙ තප්පරො, තදෙකදෙසායත්තතාදීපනෙ තප්පරො න හොතීති ආහ “අතප්පරභාවතො”ති.

නනු ව තං තං උපාදාය පඤ්ඤන්තො කාලො වොහාරමත්තකො, සො කථං ආධාරො තත්ථ චුත්තධම්මානන්ති ආහ “කාලොපි හී”තිආදි. යදි කිරියාය කිරියන්තරලක්ඛණං භාවෙනභාවලක්ඛණං, කා පනෙත්ථ ලක්ඛණකිරියාති ආහ “ඉහාපි”තිආදි. ලක්ඛණභූතභාවයුත්තොති ඉති-සද්දො හෙතුඅත්ථො. ඉදං චුත්තං හොති – යස්මා සත්තාසඬ්ඛාතාය ලක්ඛණකිරියාය යුත්තො සමයො, තස්මා තත්ථ භූමිනිද්දෙසොති.

උද්දානතොති යදි සඬ්ඛෙපතොති අත්ථො. නනු ව අවසිට්ඨකිලෙසාදයො විය කිලෙසකාමොපි අස්සාදෙතඬ්ඛතාය වත්ථුකාමෙ සමවරුද්ධො ඤාණං විය ඤෙයොති සඬ්ඛෙපතො එකොයෙව කාමො සියාති අනුයොගං සන්ධායාහ “කිලෙසකාමො”තිආදි. සහිතස්සාති විසයවිසයිභාවෙන අවට්ඨිතස්ස. “උද්දානතො ද්වෙ කාමා”ති කිඤ්චාපි සබ්බෙ කාමා උද්දිට්ඨා, “චතුන්තං අපායාන”න්තිආදිනා පන විසයස්ස විසෙසිතත්තා ඔරම්භාගියකිලෙසභූතො කාමරාගො ඉධ කිලෙසකාමොති ගහිතොති “තෙනා”තිආදිථාහ. වොදකො තස්ස අධිප්පායං අපානන්තො “නනු වා”තිආදිනා අනුයුඤ්ජති. ඉතරො පන “බහලකිලෙසස්සා”තිආදිනා අත්තතො අධිප්පායං විවරති.

කාමාවචරධම්මෙසු විමානකප්පරුක්ඛාදිප්පකාරෙසු පරිත්තකුසලාදීසු වා. නනු ව “චතුත්තං අපායාන” න්ති විසයස්ස විසෙසිතත්තා රූපාරූපධාතුග්ගහණස්ස අසම්භවොයෙවාති? න, “උද්දානතො ද්වෙ කාමා” ති නිරවසෙසතො කාමානං උද්දිට්ඨත්තා. උද්දිට්ඨෙපි හි කාමසමුදායෙ යථා තදෙකදෙසොව ගය්හති, තං දස්සෙතුං “දුච්ඛො” ති ආදිමාහ. කාමරාගො පඤ්චකාමගුණිකො රාගො. කාමනණ්හා කාමාවචරධම්මවිසයා තණ්හා. නිරොධනණ්හා උච්ඡෙදදිට්ඨිසහගතො රාගො. ඉධාති එකාදසවිධෙ පදෙසෙ. යදි අනවසෙසප්පවත්ති අධිප්පෙනා, “දුච්ඛොපෙසො” ති න වත්තඛිං වත්ථුකාමෙකදෙසස්ස ඉධ අප්පවත්තනතොති අනුයොගෙන යෙභුයාභාවතො අනවසෙසො විය අනවසෙසොති වා අත්ථො ගහෙතඛිංඛොති දස්සෙත්තො “වත්ථුකාමොපි” ති ආදිමාහ. අනවසෙසසදිසතා චෙත්ථ සභාවහිත්තස්ස කස්සපි අනවසෙසතො. එවඤ්ච කත්ථාති කිලෙසකාමවත්ථුකාමානං අනවසෙසපරිපුණ්ණභාවෙන අභිලක්ඛිතත්තාති අත්ථො. වාසද්දස්ස රස්සත්තං කතන්ති කාමාවචරසද්දෙ හෙතුකත්තුඅත්ථො අන්තොතීතොති දස්සෙති.

විසයෙති වත්ථුස්මිං අභිධෙයාත්ථෙති අත්ථො. නිමිත්තවිරහෙති එතෙන රුළුභීසු කිරියා විභාගකරණාය, න අත්තකිරියායාති දස්සෙති. කුසලභාවත්ති ජාතකඛාහිතිකසුත්තඅභිධම්මපරියායෙන කථිතං කුසලත්තං. තස්සාති සුඛවිපාකභාවස්ස. තස්ස පච්චුපට්ඨානතං වත්තුකාමතායාති එතෙන “අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණ” න්ති එත්ථ සුඛසද්දො ඉට්ඨපරියායො වුත්තොති දස්සෙති. සඤ්ඤාපඤ්ඤාකිච්චං සඤ්ඤාණකරණපට්ඨිකානාති, තදුභයවිධුරා ආරම්මණුපලද්ධි “විජානාති” ති ඉමිනා වුව්චතීති ආහ “සඤ්ඤා...පෙ.... ගහණ” න්ති. නනු ව එස්සාදිකිච්චතොපි විසිට්ඨකිච්චං විත්තන්ති? සච්චමෙනං, සො පන විසෙසො න තථා දුරවබොධො, යථා සඤ්ඤාපඤ්ඤාවිඤ්ඤාණානන්ති සඤ්ඤාපඤ්ඤාකිච්චවිසිට්ඨලක්ඛණතාය විඤ්ඤාණලක්ඛණමාහ. අනන්තරධම්මානං පගුණබලවභාවස්ස කාරණභාවෙන පවත්තමානො සන්තානං විතොති නාම. තථාපවත්ති ව ආසෙවනපච්චයභාවොති ආහ “ආසෙවනපච්චයභාවෙන විතොති” ති.

විත්තකතමොති අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණකතමෙව. නානත්තාදීනං වචත්ථානන්ති එත්ථ වචත්ථානං පච්චෙකං යොජෙතඛිං. වචත්ථානං පරිච්ඡෙදො අසංකරභාවො. තෙන ව ධම්මො නිව්ඡිතො නාම භොතීති ආහ “නිව්ඡිතතා” ති. ලිඛිගනානත්තාදීනි එත්ථ ඉත්ථිපුරිසසණ්ඨානවසෙන ලිඛිගනානත්තං. දෙවමනුස්සතිරච්ඡානාදිවසෙන ඉත්ථිලිඛිගස්ස පුටුත්තං, තථා පුරිසලිඛිගස්ස. දෙවාදිහෙදෙ ඉත්ථිලිඛිගෙ පච්චෙකං නානත්තකායතාසංඛාතස්ස අඤ්ඤාමඤ්ඤාච්ඡාදිසදිසභාවස්ස දෙසාදිහෙදහිත්තස්ස ව විසෙසස්ස වසෙන පහෙදො චෙදිතඛිංඛො. තථා පුරිසලිඛිගෙ. ලිඛිගනිඛිත්තකස්ස වා කම්මස්ස යථාචුත්තනානත්තාදිවසෙන ලිඛිගස්ස නානත්තාදීනි යොජෙතඛිංඛාති. ලිඛිගනානත්තාදීසු පවත්තත්තා සඤ්ඤාදීනං නානත්තාදීනි. තෙනෙවාහ “කම්මනානත්තාදීහි නිබ්බත්තාති හි තාති” ති. අපදාදිනානාකරණදස්සනෙන

ලිඬගනානත්තං දස්සිතං. තස්මිඤ්ච දස්සිතෙ සඤ්ඤානානත්තාදයො දස්සිතා ඵවාති ආවත්තති භවවක්කන්ති දස්සෙන්තො ආහ “අනාග...පෙ.... සටෙන්තො”ති. ඉත්ථිලිඬගපුරිසලිඬගාදි විඤ්ඤාණාධිට්ඨිතස්ස රූපක්ඛන්ධස්ස සන්නිවෙසවිසෙසො. සඤ්ඤාසිසෙන චත්තාරො ඛන්ධා වුත්තා. වොහාරවචනෙන ච පඤ්චන්තං ඛන්ධානං වොහරිතබ්බහාවෙන පවත්ති දීපිතා, යා සා තණ්හාදිට්ඨිඅභිනිවෙසහෙතුති ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො “ලිඬගාදි...පෙ.... යොසානාති”ති ආහ.

“යෙ කෙවි, භික්ඛවෙ, ධම්මා අකුසලා අකුසලභාගියා, සබ්බෙන මනොපුබ්බගමා”ති (අ. නි. 1.56-57), “මනොපුබ්බගමා ධම්මා”ති (ධ. ප. 1, 2) ච ඵවමාදිවචනතො චිත්තහෙතුකං කම්මන්ති ආහ “කම්මඤ්ඡි චිත්තතො නිබ්බත්ත”න්ති. යථාසංඛාරානි කම්මතො ලිඬගං ලිඬගතො සඤ්ඤාති අත්ථො. න පුරිමචිකප්පෙ විය කම්මතො ලිඬගසඤ්ඤා ලිඬගතො ලිඬගසඤ්ඤාති උභයතො උභයප්පවත්තිදස්සනවසෙන. “හෙදං ගච්ඡන්ති ඉත්ථායං පුරිසොති වා”ති හෙදස්ස විසෙසිතත්තා ඉත්ථාදිභාවෙන වොහරිතබ්බහාවො ඉධ හෙදොති “ඉත්ථිපුරිසාදිවොහාරං ගච්ඡන්ති”ති වුත්තං. අද්ධද්වයවසෙනාති අතිතපච්චුප්පන්තද්ධද්වයවසෙන. ගුණාභිබ්බාපනං කිත්තීති ආහ “පත්ථටයසත්ත”න්ති. කම්මනානාකරණෙන විනා කම්මනිබ්බත්තනානාකාරණාභාවතො “කම්මපෙඡි...පෙ.... නානාකරණ”න්ති වුත්තං. අවිපච්චනොකාසො අට්ඨානභූතා, ගතිකාලොපි වා. කාමාවචරං අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණං රූපධාතුයා චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිං ජනෙන්වා අනොකාසතාය තදාරම්මණං අජනෙන්තං ඵත්ථ නිදස්සෙතබ්බං. ඵකච්චචිත්තකරණස්ස අධිප්පෙතත්තා චක්ඛාදිවෙකල්ලෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අජනකං කම්මවිඤ්ඤාණං අවසෙසපච්චයවිකලෙ අනොගධං දට්ඨබ්බං. තදපි කාලගතිපයොගාදීති ආදි-සද්දෙන සංඛිතන්ති. ඵත්ථ ච “සභකාරිකාරණවිකලං විපාකස්ස අච්චන්තං ඔකාසමෙව න ලහති, ඉතරං විපාකෙකදෙසස්ස ලද්ධොකාසන්ති, ඉදමෙනෙසං නානත්ත”න්ති වදන්ති, තං විපාකස්ස ඔකාසලාභෙ සති සභායකාරණවිකලතාව නත්ථිති අධිප්පායෙන වුත්තං.

භවතු තාව භවිත්වා අපගතං භූතාපගතං, අනුභවිත්වා අපගතං පන කථන්ති ආහ “අනුභූතභූතා”තිආදි. තෙන අනුභූත-සද්දෙන යො අත්ථො වුච්චති, තස්ස භූත-සද්දොයෙව වාචකො, න අනු-සද්දො, අනු-සද්දො පන ජොතකොති දස්සෙති. සාඛාහඬගසදිසා හි නිපාතොපසග්ගාති. කිරියාවිසෙසකත්තඤ්ච උපසග්ගානං අනෙකත්ථත්තා ධාතුසද්දානං තෙහි චත්තබ්බවිසෙසස්ස ජොතනභාවෙනෙව අවච්ඡින්නන්ති යත්තකා ධාතුසද්දෙන අභිධාතබ්බා අත්ථවිසෙසා, තෙසං යං සාමඤ්ඤං අවිසෙසො, තස්ස විසෙසෙ අවට්ඨාපනං තස්ස තස්ස විසෙසස්ස ජොතනමෙවාති ආහ “සාමඤ්ඤ...පෙ.... විසෙසියති”ති. අනුභූත-සද්දො බහුලං කම්මත්ථෙ ඵව දිස්සන්ති තස්ස ඉධ කත්තුඅත්ථවාචිතං දස්සෙතුං “අනුභූතසද්දො වා”තිආදිමාහ. සතිපි සබ්බෙසං චිත්තුප්පාදානං සවෙදයිතභාවතො ආරම්මණානුභවතො, සවිපල්ලාසෙ පන සන්තානෙ චිත්තාභිසංඛාරවසෙන

පවත්නිතො අබ්‍යාකතෙහි විසිටියො කුසලාකුසලානං සාතිසයො
විසයානුභවනාකාරොති අයමත්ථො ඉධාධිප්පෙතොති දස්සෙන්තො “වත්තුං
අධිප්පායවසෙනා”ති ආහ. භූතාපගතභාවාහිධානාධිප්පායෙනාති කුසලාකුසලස්ස
ආකඨ්ඨනුපායමාහ.

උප්පතිතකිව්වනිප්ථාදනතො උප්පතිතසදිසත්තා “උප්පතිත”න්ති වුත්තං.
උප්පජ්ජිතුං ආරද්ධොති අනාගතස්සපි තස්සෙව උප්පන්න-සද්දෙන වුත්තතාය
කාරණමාහ. එත්ථ ව රජ්ජනාදිවසෙන ආරම්මණරසානුභවනං සාතිසයන්ති
අකුසලඤ්ච කුසලඤ්ච උප්පජ්ජිත්වා නිරුද්ධතාසාමඤ්ඤෙන “සබ්බසඬ්ඛනං
භූතාපගත”න්ති වුත්තං. සම්මොහවිනොදනියං පන “විපාකානුභවනවසෙන
තදාරම්මණං. අවිපක්කවිපාකස්ස සබ්බථා අවිගතත්තා භවිත්වා
විගතතාමත්තවසෙනකම්මඤ්ච භූතාපගත”න්ති වුත්තං. තෙනෙව තත්ථ
ඔකාසකතුප්පන්නන්ති විපාකමෙවාහ. ඉධ පන කම්මම්පිති. ආරම්මණකරණවසෙන
භවති එත්ථ කිලෙසජාතන්ති භූමිති වුත්තා උපාදානක්ඛන්ධා. අග්ගිආහිතො වියාති
භූමිලද්ධන්ති වත්තබ්බතාය උපායං දස්සෙති. එතෙනාති කම්මං. එතස්සාති විපාකො
වුත්තොති දට්ඨබ්බං.

අවික්ඛම්භිතත්තාති අවිනොදිතත්තා. සභූමියන්ති සකභූමියං. විච්ඡින්නදිත්වාති
පුන උප්පජ්ජිතුං අදත්වා. ඛණත්තයෙකදෙසගතං ඛණත්තයගතන්ති වුත්තන්ති
යථාවුත්තස්ස උදාහරණස්ස උපවාරභාවමාහ. තෙන උප්පන්නා ධම්මා පච්චුප්පන්නා
ධම්මාති ඉදමෙත්ථ උදාහරණං යුත්තන්ති දස්සෙති. පධානෙනාති පධානභාවෙන.
දෙසනාය චිත්තං පුබ්බඬ්ඛගමන්ති ලොකියධම්මෙ දෙසෙතබ්බෙ චිත්තං පුබ්බඬ්ඛගමං
කත්වා දෙසනා භගවතා උචිතාති දස්සෙති. ධම්මසභාවං වා සන්ධායාති
ලොකියධම්මානං අයං සභාවො යදිදං තෙ චිත්තපෙට්ඨකා චිත්තපුබ්බඬ්ඛගමා
පවත්තන්තිති දස්සෙති. තෙන තෙසං තථාදෙසනාය කාරණමාහ, සබ්බෙ අකුසලා
ධම්මා චිත්තවජ්ජාති අත්ථො. කෙවීති පදකාරා. එස්සාදයොපිති පි-සද්දෙන
රාගාදයො සම්පිණ්ඩෙති. කාලභෙදාභාවෙපි පච්චයභාවෙන අපෙක්ඛිතො ධම්මො
පුරිමනිප්ථන්තො විය වොහරියතිති ආහ “පයමං උප්පන්නො වියා”ති.
අනුපවරිතමෙවස්ස පුබ්බඬ්ඛගමභාවං දස්සෙතුං “අනන්තරපච්චයමන”න්තිආදි
වුත්තං. “බිණා භවනෙත්ති”තිආදිවචනතො (දී. නි. 2.155; නෙත්ති. 114)
නෙත්තිභූතාය තණ්හාය යුත්තං චිත්තං නායකන්ති ආහ “තණ්හාසම්පයුත්තං
වා”ති.

“යං තස්මිං සමයෙ වෙතසිකං සාත”න්ති නිද්දිට්ඨත්තා සොමනස්සවෙදනා
සාතසභාවාති ආහ “සභාවවසෙන වුත්ත”න්ති. නිප්පරියායෙන මධුර-සද්දො
රසවිසෙසපරියායො, ඉට්ඨභාවසාමඤ්ඤෙන ඉධ උපවාරෙන වුත්තොතිආහ “මධුරං
වියා”ති. පරමත්ථතො තණ්හාවිනිමුත්තො නන්දිරාගො නන්දිරාගභාවො වා
නත්ථීති “න එත්ථ සම්පයොගවසෙන සහගතභාවො අත්ථී”ති,
“නන්දිරාගසහගතා”ති ව වුච්චති. තෙන විඤ්ඤායති “සහගතසද්දො තණ්හාය
නන්දිරාගභාවං ජොතෙති”ති. අවත්ථාවිසෙසවාචකො වා සහ-සද්දො

“සනිදස්සනා” තිආදීසු විය, සබ්බාසුපි අවත්ථාසු
 නන්දිරාගසභාවාචිභනනදීපනවසෙන නන්දිරාගභාවං ගතා නන්දිරාගසභගතාති
 තණ්හා වුත්තා. ගත-සද්දස්ස වා “දිට්ඨිගත” තිආදීසු විය අත්ථන්තරාභාවතො
 නන්දිරාගසභාවා තණ්හා “නන්දිරාගසභගතා” ති වුත්තා, නන්දිරාගසභාවාති
 අත්ථො. ඉධාපීති ඉමිස්සං අට්ඨකථායං. ඉමස්මිම්පි පදෙති
 “සොමනස්සභගත” ති ඵතස්මිම්පි පදෙ. අයමෙවත්ථොති සංසට්ඨො ඵව.
 යථාදස්සිතසංසට්ඨසද්දොති අත්ථුද්ධාරප්පසඬගෙන පාළිතො අට්ඨකථාය
 ආගතසංසට්ඨසද්දො. සහජාතෙති සහජාතත්ථෙ.

කාලවිසෙසානපෙක්ඛො කම්මසාධනො ආහට්ඨ-සද්දො භාසිතපරියායොති
 දස්සෙන්නො ආහ “අභාසිතබ්බතා අනාහට්ඨතා” ති. පාළියන්ති ඉමිස්සා
 පට්ඨවිත්තුප්පාදපාළියං. අභාසිතත්තා ඵවාති අසඬබාරිකභාවස්ස අවුත්තත්තා ඵව.
 කාරණපරියායත්තා වත්ථුසද්දස්ස පච්චයභාවසාමඤ්ඤතො ද්වාරභූතධම්මානම්පි
 සියා වත්ථුපරියායොති ආහ “ද්වාරං වත්ථුති වුත්ත” ති. තෙන වත්ථු විය වත්ථුති
 දස්සෙති. මනොද්වාරභූතා ධම්මා යෙභුයොන හදයවත්ථුතා සහ වරන්තීති
 ද්වාරොන...පෙ.... හදයවත්ථු වුත්තන්ති ආහ යථා “කුන්තා පවරන්තී” ති.
 සකිච්චභාවෙනාති අත්තතො කිච්චභාවෙන, කිච්චසහිතතාය වා.
 අඤ්ඤාසාධාරණොති ස-සද්දස්ස අත්ථමාහ. සකො හි රසො සරසොති.

අනන්තරචිත්තහෙතුකත්තා චිත්තස්ස ඵකසමුට්ඨානතා වුත්තා,
 සහජාතචිත්තඵස්සහෙතුකත්තා චෙතසිකානං ද්විසමුට්ඨානතා. “චිත්තසමුට්ඨානා
 ධම්මා, ථුට්ඨො භික්ඛවෙ චෙදෙති, ථුට්ඨො සඤ්ජානාති, ථුට්ඨො චෙතෙති” ති (සං.
 නි. 4.93) හි වුත්තං.

සුබ්බමරජාදිරූපන්ති අණුතජ්ජාරිරූපමාහ. පරමාණුරූපෙ පන වත්තබ්බමෙව
 නත්ථි. වත්ථුපරිත්තතායාති ඵතෙන අනෙකකලාපගතාති බහුතියෙව රූපායතනාති
 සමුදිතාති සංභවිචකාරිතාය සිව්කුබ්බහනඤායෙන වක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස
 ආරම්මණපච්චයො, න ඵකං කතිපයාති වාති දස්සෙති. නනු ව ඵවං සන්තෙ
 වක්ඛුච්ඤ්ඤාණං සමුදායාරම්මණං ආපජ්ජති? නාපජ්ජති සමුදායස්සෙව අභාවතො.
 න හි පරමත්ථතො සමුදායො නාම කොචි අත්ථි. වණ්ණායතනමෙව හි යත්තකං
 යොග්‍යදෙසෙ අවට්ඨිතං, සති පච්චයන්තරසමායොගෙ තත්තකං යථාවුත්තෙන
 ඤායෙන වක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයො හොති අවිකප්පකත්තා තස්ස.
 තදහිනිහටං පන මනොච්ඤ්ඤාණං අනෙකක්ඛන්තුං උප්පජ්ජමානං
 පුරිමසිද්ධකප්පනාවසෙන සමුභාකාරොන සණ්ඨානාදිආකාරොන ව පවත්තතීති කිං
 වක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස ඵකං වණ්ණායතනං ආරම්මණං, උදාහු අනෙකානීති න
 චොදෙනබ්බමෙතං. න හි පච්චක්ඛවිසයෙ යුත්තිමග්ගතා යුත්තා. කිඤ්ච හියො
 අවිජරාසඬසාතක්ඛණෙන අනෙකකොට්ඨසඬබාය චිත්තුප්පත්තියා පවත්තනතො
 චිත්තස්ස ලභුපරිවත්තතාය සමානෙපි සට්ඨරාචාදිවණ්ණානං යොග්‍යදෙසාවට්ඨානො
 පුරිමමනසිකාරානුරූපං “සට්ඨා” ති වා “සරාට්ඨා” ති වා පට්ඨං තාව ඵකො
 මනොච්ඤ්ඤාණසන්තානෙන පරිච්ඡිජ්ජති, පච්ඡා ඉතරො වක්ඛුච්ඤ්ඤාණවිථියා

බ්‍යවහිතෙනාති අවිසෙසවිදුතාය පන සංසරාවාදිබුද්ධියා අහෙදාපත්තිපරිකප්පනාති.
 ඊදිසිපෙත්ථ වොදනා අවොදනාති දට්ඨබ්බා. බණ්ණපරිත්තකායාති පබන්ධක්ඛණස්ස
 ඉත්තරතාය. පබන්ධවසෙන හි පච්චෙකං රූපාරූපධම්මා
 විරොධිඅවිරොධිපච්චයසමායොගෙ ලහුං දන්ධඤ්ච නිරුජ්ඣනතො පරිත්තකාලා
 දිසකාලා ව හොන්ති, සභාවලක්ඛණවසෙන පන එකපරිච්ඡෙදා එවාති. යථා ව
 රූපායතනං, එවං ඉතරානිපි. සද්දාදයොපි හි වත්ථුපරිත්තතාදිභාවෙන ලබ්භන්තීති.
 අවිවාසන්තාදිතායාති ආදි-සද්දෙන අනාවජ්ජනං කෙනපි පටිච්ඡන්තතාති එවමාදිං
 සඬගණ්භාති. විසයිධම්මං විසෙසතො සිනොති බන්ධනීති විසයොති
 අනඤ්ඤත්ථභාවාපෙක්ඛො විසයොති ආහ “විසයො අනඤ්ඤත්ථභාවෙනා”ති. න
 හි වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදයො රූපායතනාදිතො අඤ්ඤස්මිං ආරම්මණෙ පවත්තන්තීති.
 ගාවො වරන්ති එත්ථාති ගොවරො, ගොවරො වියාති ගොවරොති
 සම්බහුලවාරිතාපෙක්ඛො ගොවරොති ආහ “ගොවරො තත්ථ වරණෙනා”ති.
 බහුලඤ්ඤි වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදිහි රූපාදයො ගස්භන්ති, න තථා
 මනොවිඤ්ඤාණෙනාති. තෙසන්ති මනොවිඤ්ඤාණෙන ගස්භමානානං
 රූපායතනාදීනං. “වචනස්ස අනුපපත්තිතො”ති කස්මා චුත්තං, නනු පඤ්චද්වාරෙ
 පවත්තමනොවිඤ්ඤාණධාතූං සන්ධාය තෙසං ගොවරවිසයං පච්චනුහොතීති වචනං
 උපපජ්ජතියෙවාති? න, නියමාභාවතො. න හි පඤ්චද්වාරාහිනිහටංයෙව මනො ඉධ
 “මනො”ති චුත්තන්ති නියමහෙතු අත්ථීති, එතංයෙව වා වොදනං මනසි කත්වා
 දිබ්බවක්ඛුඤ්ඤාණාදිග්ගහණං කතං. එවංවණ්ණොතිආදිවචනතො
 පුබ්බෙතිවාසඅතීතානාගතංසඤ්ඤාණාදයොපි ඉධ සම්භවන්ති. ඉතරථාති රූපං
 සද්දන්තිආදිනා.

භොජන ...පෙ.... උස්සාහාදීහීති ඉදං යාය කම්මඤ්ඤතාය රූපකායස්ස
 කල්ලතා හොති, තස්සා පච්චයනිදස්සනං. භොජනෙ හි සම්මාපරිණතෙ සප්පායෙ ව
 උතුහොජනෙ සම්මුප්පයුත්තෙ සම්මාපයොගසඬබාතෙ කායිකචෙතසිකචීරියෙ ව
 සමාරද්ධෙ ලහුතාදිසබ්භාවෙන කායො කම්මක්ඛමො හොති සබ්බකිරියානුකූලොති.
 අථ වා භොජන...පෙ.... උස්සාහාදීහීති ඉදං කායස්ස කල්‍යාතාය විය උපද්දුතතායපි
 කාරණවචනං. විසමභොජනාපරිණාමාදිතො හි කායස්ස උපද්දවකරා වාතාදයො
 උප්පජ්ජන්තීති. අනුවත්තන්තස්සාති පදං “ජයං වෙරං පසවති”තිආදීසු (ධ. ප. 201)
 විය හෙතුඅත්ථවසෙන වෙදිතබ්බං. ජාගරණනිමිත්තඤ්ඤි ඉධ අනුවත්තනං
 අධිප්පෙතන්ති. අථ වා අනුවත්තන්තස්සාති ඉදං පකතියා දිට්ඨාදිවසෙන
 ආපාඨගමනුපනිස්සයානං කල්‍යාතාදිනිබ්බත්තානං කායිකසුඛාදීනං සම්භවදස්සනං.
 කායකල්‍යාතාදිං අනනුවත්තන්තස්ස හි යථාචුත්තඋපනිස්සයාහොගාභාවෙන
 චුත්තජ්ජකාරං ආපාඨගමනං න සියාති. යථානුභූතෙ රූපාදිවිසයෙ චිත්තස්ස ධ්වනං
 ආවජ්ජනං චිත්තපණ්ණිදහනං. යථානුභූතෙන රූපාදිනා සදිසං අසදිසං සම්බන්ධඤ්ච
 සදිසාසදිසසම්බන්ධං, තස්ස දස්සනාදි සදිසාසදිසසම්බන්ධදස්සනාදි,
 චිත්තපණ්ණිදහනඤ්ච සදිසාසදිස...පෙ.... දස්සනාදි ව චිත්ත...පෙ.... දස්සනාදයො
 තෙ පච්චයාති යොජෙතබ්බං. ධාතුක්ඛොහාදීති ආදි-සද්දෙන දෙවතුපසංභාරාදිං
 සඬගණ්භාති. තංසදිසතා දිට්ඨසුතසදිසතා. තංසම්පයුත්තතා දිට්ඨසුතපටිබද්ධතා.

කෙනෙහි වූත්තෙහි ඉමිනා සද්ධාය අනුස්සවනිබ්බන්තනං ආහ. ආකාරවිචාරණන්ති තෙසං තෙසං අත්ථානං උපට්ඨානාකාරවිචාරණං. කත්ථවි අත්ථෙ.

නියමිතස්සාති කුසලමෙව මයා උප්පාදෙනබ්බන්ති එවං නියමිතස්ස.
පසාදසිනෙහාහාවො දොසබ්බුලතාය හොතිති ලුබ්භුග්ගලා දොසබ්බුලාති ආහ.

ආයතනභාවකොති කාරණභාවතො.

විජ්ජමානවත්ථුස්මීන්ති එතෙන “විනාපි දෙය්‍යධම්මපරිච්චාගෙන විත්තුප්පාදමත්තෙනෙව දානමයං කුසලං උපවිතං හොති” ති කෙසඤ්චි අතිධාවනං නිවත්තිතං හොතිති.

ධම්මසවනස්ස සොසනං ධම්මසවනසොසනං. තස්සාති “සද්දදානං දස්සාමි” ති සද්දවත්ථුනං යානකරණහෙරිආදීනං සසද්දප්පවත්තිකරණස්ස. විත්තනං තථා තථා විත්තුප්පාදනං. අඤ්ඤත්ථාති සුත්තෙසු. අපරත්ථාති අභිධම්මපදෙසු. අපරියාපන්තාති පදස්ස අත්ථවණ්ණනා “පරිභොගරසො” තිආදිකාය අත්ථවණ්ණනාය පරතො බ්බුසු පොත්ථකෙසු ලිඛියති, යථායානෙයෙව පන ආනෙත්වා වත්තබ්බා. තත්ථ පරමත්ථතො අවිජ්ජමානත්තා ලක්ඛණපඤ්ඤත්තියො අඤ්ඤායතනත්තා ඡ අප්ඤ්ඤායතනානි අසඬගහිතා ධම්මායතනෙනාති යොජෙතබ්බං.

“එකද්වාරිකකම්මං අඤ්ඤස්මිං ද්වාරෙ උප්පජ්ජති” ති කස්මා වුත්තං, නනු රූපාදීසු එකාරම්මණං විත්තං යථා න අඤ්ඤාරම්මණං හොති විත්තවිසෙසස්ස අධිප්පෙතත්තා, එවං කම්මවිසෙසෙ අධිප්පෙතෙ කායද්වාරාදීසු එකද්වාරිකකම්මං අඤ්ඤස්මිං ද්වාරෙ න උප්පජ්ජති තත්ථෙව පරියොසිතත්තා, අථ කම්මසාමඤ්ඤං අධිප්පෙතං, රූපාදීසු එකාරම්මණන්ති ඉදං උදාහරණං න සියාති? න, අසද්ධිභාවවිභාවනවසෙන උදාහරත්තා, ඉතරථා මනොවිඤ්ඤාණභූතං ඉදං විත්තං ඡසුපි විසයෙසු පවත්තනතො අනිබ්බදාරම්මණන්ති ආරම්මණං සද්ධිදාහරණභාවෙන වුවිචෙය්‍ය ආරම්මණං විය ද්වාරම්පි අනිබ්බදන්ති. යස්මා පන සතිපි කම්මානං ද්වාරන්තරවරණෙ යෙහුයෙයන වුත්තියා තබ්බුලවුත්තියා ව ද්වාරකම්මානං අඤ්ඤමඤ්ඤං වචත්ථානං වක්ඛති, තස්මා පාණාතිපාතාදිභාවසාමඤ්ඤෙන කම්මං එකත්තනයවසෙන ගහෙත්වා තස්ස වච්ඡද්වාරාදීසු පවත්තිසබ්භාවතො කම්මස්ස අනිබ්බදන්තාති වුත්තන්ති ආහ “කායද්වාරාදීසු එකද්වාරිකකම්මං අඤ්ඤස්මිං ද්වාරෙ න නුප්පජ්ජති” ති. රූපාදීසු පන එකාරම්මණං විත්තං තෙනෙවාරම්මණෙන පරිච්ඡින්නන්ති විසිට්ඨමෙව ගහිතන්ති ආරම්මණමෙව නිබ්බදන්ති වුත්තන්ති විත්තවිසෙසො එව ගහිතො, න විත්තසාමඤ්ඤං. “නනු ව රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා යං යං වා පනා” ති ආරම්මණම්පි අනියමෙනෙව වුත්තන්ති? සවිචමෙතං, තත්ථ පන යං රූපාදීසු එකාරම්මණං විත්තං, තං තෙන විනා නප්පවත්තිති, කම්මං පන කායද්වාරිකාදිහෙදං වච්ඡද්වාරාදීසු න නප්පවත්තිති ඉමස්ස විසෙසස්ස ජොතනත්ථං.

පාළියං ආරම්මණමෙව ගහිතං, ද්වාරං න ගහිතන්ති ඉමමත්ථං දස්සෙති
“ආරම්මණමෙව නිබද්ධ”න්තිආදිනා. වච්ඡ්වාරෙ උප්පජ්ජමානම්පි පාණාතිපාතාදීති
අත්ථො.

කාමාවචරකුසලං

කායකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා

කම්මද්වාරානන්තිආදිනා පකාසෙනබ්බස්ස සරූපං පකාසනුපායඤ්ච දස්සෙති.
නියතරූපරූපවසෙනාති ධම්මසඬ්ගහෙ නිද්දිට්ඨනියතරූපරූපවසෙන. අඤ්ඤථා
කම්මසමුට්ඨානිකකායෙ හදයවත්ථුපි ගහෙනබ්බං සියා. එකසන්තතිපරියාපන්නො
උපාදින්නකකායො ඉධ ගහිතොති චක්ඛායතනාදීති චුත්තෙසු එකො භාවො
හදයවත්ථු ව ගහිතන්ති න සක්කා වත්තුං “චක්ඛායතනාදීති ජීවිතපරියන්තානි”ති
සන්නිවෙසස්ස විභාවිතත්තා.

විජ්චන්දමානවණ්ණග්ගහණානන්තරං විඤ්ඤත්තිග්ගහණස්ස ඉච්ඡිතත්තා
වලනාකාරාව වායොධාතු විඤ්ඤත්තිවිකාරසහිතාති කදාචි ආසඬ්කෙය්‍යාති
තන්තිවත්තනත්ථං “පයම්මජ්ජනසමුට්ඨිකා”ති ආහ. දෙසන්තරූප්පත්තිහෙතුභාවෙන
වාලෙකුන්ති එතෙන දෙසන්තරූප්පත්ති වලනං, තංනිමිත්තෙ ව කත්තුභාවො
උපවර්තොති දස්සෙති, අඤ්ඤථා බණ්කතා අබ්‍යාපාරතා ව ධම්මානං න
සම්භවෙය්‍යාති. තදහිමුඛභාවවිකාරවතීති තංදිසමහිමුඛො තදහිමුඛො, තස්ස භාවො
තදහිමුඛභාවො, සො එව විකාරො, තංසමඬ්ගිනී වායොධාතු තදහිමුඛභාවවිකාරවතී.
ඉදානි තදහිමුඛභාවවිකා රස්ස විඤ්ඤත්තිභාවං දස්සෙන්නො ආහ
“අධිජ්ජායසහභාවී”තිආදි. එවඤ්ච කත්වාතිආදිනා ඉමිස්සා අත්ථවණ්ණනාය
ලද්ධගුණං දස්සෙති. තත්ථ ආවජ්ජනස්සාති මනොද්වාරාවජ්ජනස්ස. යතො
බාත්තිංසාතිආදිනා තස්ස විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකතා න සක්කා පටිසෙධෙතුන්ති
දස්සෙති.

පච්චයො හවීතුං සමත්ථොති එතෙන යථාචුත්තවායොධාතුයා
ථම්භනවලනසඬ්ඛාතකිච්චනිජ්ඣාදනෙ තස්ස ආකාරවිසෙසස්ස
සහකාරිකාරණභාවමාහ. අනිදස්සනසජ්ජපටිඝතාදයො විය මහාභූතානං
අවත්ථාවිසෙසමත්තං සො ආකාරවිසෙසොති පරමත්ථතො න කිඤ්චි හොතීති
“පරමත්ථතො අභාවං දස්සෙති”ති ආහ. පරමත්ථතො චිත්තසමුට්ඨානභාවො
පටිසෙධිතො. කම්මසමුට්ඨානාදිභාවස්ස පන සම්භවොයෙව නත්ථිති
යථාචුත්තවිකාරස්ස පරමත්ථතො සබ්භාවෙ නකුතොවිසමුට්ඨිතත්තා අප්පච්චයත්තං
ආපන්නං. න හි රූපං අප්පච්චයං අත්ථි, අප්පච්චයත්තෙ ව සති නිච්චභාවො
ආපජ්ජති, න ව නිබ්බානවජ්ජො අත්ථො සභාවධම්මො නිච්චො අත්ථි.
චිත්තසමුට්ඨානභාවො වියාති විඤ්ඤත්තියා චිත්තසමුට්ඨානඋපාදාරූපභාවො
උපවාරසිද්ධොති දස්සෙති.

විඤ්ඤාත්තියා කරණභූතාය. යං කරණන්ති යං චිත්තකිරියං චිත්තබ්‍යාපාරං.
 විඤ්ඤාත්තියා විඤ්ඤාතත්තන්ති ඉදමෙස කාරෙතීති යදෙනං අධිප්පායවිභාවනං, එතං
 විඤ්ඤාත්තිවිකාරරහිතෙසු රුක්ඛවලනාදීසු න දිට්ඨං, හත්ථවලනාදීසු පන දිට්ඨං,
 තස්මා විප්ඵන්දමානවණ්ණවිනිමුත්තො කොචි විකාරො අත්ථි
 කායිකකරණසංඛ්‍යාතස්ස අධිප්පායස්ස ඤාපකොති විඤ්ඤායති. ඤාපකො ච හෙතු
 ඤාපෙනබ්බමත්ථං සයං ඤාතොයෙව ඤාපෙති, න සබ්භාවමත්තෙනාති
 වණ්ණග්ගහණානන්තරං විකාරග්ගහණමපි විඤ්ඤායති. තථා හි
 විසයභාවමාපන්නො එව සද්දො අත්ථං පකාසෙති, නෙතරො. තෙනෙවාහ “න හි
 විඤ්ඤාත්ති”තිආදි. යදි පන චිත්තපරුපානං වලනාකාරො විඤ්ඤාත්ති,
 චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස විප්ඵන්දමානවණ්ණාරම්මණත්තා තෙනපි සා ගහිතා සියාති
 ආසංඝිකාය නිවත්තනත්ථං ආහ “චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්සා”තිආදි.

තාලපණ්ණාදිරූපානීතිආදිනාපි විඤ්ඤාත්තියා විඤ්ඤාතබ්බතං
 මනොවිඤ්ඤාණෙනෙව ච විඤ්ඤාතබ්බතං දස්සෙති. සඤ්ජානාති එතෙනාති
 සඤ්ඤාණං, තස්ස උදකාදිනො සඤ්ඤාණං තංසඤ්ඤාණං, තස්ස ආකාරො
 තංසඤ්ඤාණාකාරො, උදකාදිසහවාරිප්පකාරො ච සො තංසඤ්ඤාණාකාරො වාති
 උදකා...පෙ.... කාරො, තං ගහෙත්වා ජානිත්වා. තදාකාරස්සාති
 උදකාදිඤාපනාකාරස්ස. යදි යථාචුත්තවිකාරග්ගහණංයෙව කාරණං
 අධිප්පායග්ගහණස්ස, අථ කස්මා අග්ගහිතසංඛ්‍යාතස්ස අධිප්පායග්ගහණං න
 හොතීති? න කෙවලං විකාරග්ගහණමෙව අධිප්පායග්ගහණස්ස කාරණං,
 කිඤ්චරහිති ආහ “එතස්ස පනා”තිආදි.

අථ පනාතිආදිනා විඤ්ඤාත්තියා අනුමානෙන ගහෙතබ්බතං දස්සෙති.
 සාධිප්පාය...පෙ.... නන්තරන්ති අධිප්පායසහිතවිකාරෙන
 සහජාතවණ්ණායතනග්ගහණසංඛ්‍යාතස්ස චක්ඛුද්වාරිකවිඤ්ඤාණසන්නානස්ස
 අනන්තරං. අධිප්පායග්ගහණස්සාති අධිප්පායවචන්ථාපකස්ස තතියවාරෙ ජවනස්ස.
 අධිප්පායසහභූ විකාරාභාවෙ අභාවතොති එතෙන යථාචුත්තවිකාරං
 අධිප්පායග්ගහණෙන අනුමිතොති. එවං සතීතිආදිනා යථානුමිතමත්ථං
 නිගමනවසෙන දස්සෙති. තත්ථ උදකාදිග්ගහණෙනෙවාති තාලපණ්ණාදීනං
 වණ්ණග්ගහණානන්තරෙන පුරිමසිද්ධසම්බන්ධානුග්ගහිතෙන උදකාදීනං තත්ථ
 අත්ථිභාවවිජානනෙනෙව. යථා තාලපණ්ණාදීනං උදකාදිසහවාරිප්පකාරතං
 සඤ්ඤාණාකාරො විඤ්ඤාතොයෙව හොති නානන්තරියකත්තා, එවං
 විප්ඵන්දමානවණ්ණග්ගහණානන්තරෙන පුරිමසිද්ධසම්බන්ධානුග්ගහිතෙන
 ගන්තුකාමතාදිඅධිප්පායවිජානනෙනෙව විඤ්ඤාත්ති විඤ්ඤාතා හොති තදභාවෙ
 අභාවතොති උපමායොජනා.

සභාවභූතන්ති අන්වත්ථභූතං. ද්විධාති විඤ්ඤාපනතො විඤ්ඤායාතො ච.
 කායවිඤ්ඤාත්තියා තථාපවත්තමානාය චෙතනාසංඛ්‍යාතස්ස කම්මස්ස
 කායකම්මභාවො නිප්පජ්ජති තාය උපලක්ඛිතබ්බත්තා, න පන චතුර්විසතියා
 පච්චයෙසු කෙනචි පච්චයභාවතොති දස්සෙන්නො “තස්මිං ද්වාරෙ

සිද්ධා”ති ආදිමාහ. තෙන වච්ඡ්චාරුප්පත්තාපි පාණාතිපාතාදයො සඬගහිතාති තෙසං සඬගහිතභාවං දස්සෙති. අථ වා කායද්වාරුප්පත්තාය කායකම්මභූතාය චෙතනාය වසෙන “තෙන ද්වාරෙන විඤ්ඤාතබ්බභාවතො”ති චුත්තං, තස්සායෙව ද්වාරන්තරුප්පත්තාය වසෙන “තෙන ද්වාරෙන නාමලාභතො”ති. මනොද්වාරාවජ්ජනස්සපි විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකභාවො නිව්ඡිතොති “එකාදසන්තං කිරියවිත්තාන”න්ති ආහ.

ද්වාරන්තරවාරිතොති ද්වාරන්තරභාවෙන පවත්තනකා. ද්වාරසම්භෙදාති ද්වාරානං සඬකරණතො. ද්වාරානාඤ්ඤි ද්වාරන්තරභාවජ්ජනත්තියා සති කායද්වාරස්ස වච්ඡ්චාරාදිභාවො, වච්ඡ්චාරස්ස ව කායද්වාරාදිභාවො ආපජ්ජතිති තංතංද්වාරුප්පත්තකම්මානම්පි සඬකරො සියා. තෙනාහ “කම්මසම්භෙදොපි”ති. එවං සති කායකම්මං...පෙ.... වචත්ථානං න සියා. යදි කම්මාති කම්මන්තරවාරිති භොන්ති, කායකම්මාදිකස්ස වච්ඡ්චාරාදිකභාවාපත්තිතො “කම්මසම්භෙදා ද්වාරසම්භෙදොපි”ති කායකම්මං කායකම්මද්වාරන්ති අඤ්ඤමඤ්ඤවචත්ථානං න සියාති ඉමමත්ථමාහ “කම්මානම්පි කම්මන්තරවරණෙ එසෙව නයො”ති. කම්මන්තරවරණං කම්මන්තරුපලක්ඛණකා. තෙනෙවාහ “ද්වාරභාවෙනා”ති. ද්වාරන්තරවරණං ද්වාරන්තරුප්පත්ති. ද්වාරෙති අත්තනො ද්වාරෙ. අඤ්ඤස්මිත්ති ද්වාරන්තරෙ. කම්මානීති තංතංද්වාරිකකම්මානි. අඤ්ඤානීති අඤ්ඤද්වාරිකකම්මානි. ද්වාරෙ ද්වාරාති න වරන්තීති ද්වාරන්තරභාවෙන නජ්ජවත්තන්ති, ද්වාරන්තරං වා න සඬකමන්ති. කිඤ්චාපි විඤ්ඤත්තියා චතුර්විසතිසා පච්චයෙසු යෙන කෙනචි පච්චයෙන චෙතනාය පච්චයභාවො නත්ථි, තථා පන විඤ්ඤත්තියා පවත්තමානාය එව පාණාතිපාතාදි භොති, නාඤ්ඤථාති සියා විඤ්ඤත්තියා භෙතුභාවො චෙතනායාති චුත්තං “ද්වාරෙහි කාරණභූතෙහි”ති. කායකම්මං වච්ඡ්චාරිතොති කම්මවචත්ථානස්සෙව වා කාරණභාවං සන්ධාය “ද්වාරෙහි කාරණභූතෙහි”ති චුත්තං. යදිපි “ද්වාරෙහි කම්මානී”ති චුත්තං, “අඤ්ඤමඤ්ඤං වචත්ථිතා”ති පන චුත්තත්තා කම්මෙහිපි ද්වාරාති වචත්ථිතානීති අයමත්ථොපි සිද්ධොයෙවාති දස්සෙතුං “න කෙවල”න්ති ආදි චුත්තං. අද්වාරවාරිහිති ද්වාරානං සයං වචත්ථිතභාවමාහ, න පන අවචත්ථානං, වචත්ථානමෙවාති අධිජ්ජායො. ඉදාති තං වචත්ථානං විභාවෙති කම්මානපෙක්ඛාති ආදිනා. තත්ථ සමයනියමිතෙන චිත්තෙන සමයො විය ද්වාරනියමිතෙහි කම්මෙහි ද්වාරාති නියමිතානීති අයං සඬබ්බෙපත්ථො.

එවංසභාවත්තාති ද්වාරභූතෙහි කායාදිහි උපලක්ඛණීයසභාවත්තා. ආණත්ති...පෙ.... මානස්සාති කායවච්ඡ්චාරිතං වච්ඡ්චාරිතාදිඤ්ඤත්තිහි පකාසෙතබ්බතං ආහ. කායාදිහිති කායවච්ඡ්චාරිතාදිඤ්ඤත්තිහි. තස්මාති යස්මා ද්වාරන්තරෙ වරන්තානිපි කම්මානි සකෙන ද්වාරෙන උපලක්ඛිතානෙව වරන්ති, තස්මා. නාපි කම්මං ද්වාරස්සාති යස්මිං ද්වාරන්තරෙ කම්මං වරති, තස්ස ද්වාරස්ස අනත්තනියස්ස. තංතංද්වාරමෙවාති සකද්වාරමෙව. කම්මස්සාති සකසකකම්මස්ස. යදි කම්මෙහි ද්වාරාති වචත්ථිතාති, “කම්මස්ස අනිබ්බත්තා”ති ඉදං කථං නියතීති ආහ “පුබ්බෙ පනා”ති ආදි.

සාති විඤ්ඤත්ති. තස්සාති කම්මස්ස. කෙනචි පකාරෙනාති චතුර්විසතියා පච්චයජ්ජකාරෙසු කෙනචි පකාරෙන. තංසහජාතාති එතෙන කායවිඤ්ඤත්තියා සබ්භාවෙයෙව කායකම්මස්ස සබ්භාවො, නාඤ්ඤථාති පරියායෙන විඤ්ඤත්තියා කම්මස්ස කාරණභාවං විභාවෙති. තෙනෙවාහ “උප්පත්තිට්ඨානභාවෙන චුත්තා”ති. යථාචුත්තනියමෙනාතිආදිනා කම්මස්ස උප්පත්තිට්ඨානභාවෙ බ්‍යභිචාරාභාවමාහ. තත්ථ යථාචුත්තනියමෙනාති අට්ඨකථායං චුත්තජ්ජකාරෙන චචත්ථානසුත්තිසංඛ්‍යාතෙන නියමෙන. ද්වාරවරණෙනි අඤ්ඤද්වාරවරණෙ.

කායකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චචිකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා

චතුහි අඛගෙහීති එත්ථ “සුභාසිතංයෙව භාසති, නො දුබ්භාසිතං. ධම්මංයෙව, පියංයෙව, සච්චංයෙව භාසති, නො අලික”න්ති (සං. නි. 1.213; සු. නි. සුභාසිතසුත්ත) යාති අඛගාති සුත්තෙ චුත්තාති, තෙසං චෙත්තනාසභාවං දස්සෙතුං “සුභාසිතභාසනා”තිආදි චුත්තං. තථාපචත්තාති සුභාසිතභාසනාදිභාවෙන පචත්තා. සහ සම්භුතත්තාති සහෙව උප්පන්නත්තා. න හි චචිවිඤ්ඤත්ති සද්දරහිතා අත්ථි. තථා හි “යා තාය වාචාය විඤ්ඤත්ති”ති චුත්තං. “වාචාගිරා බ්‍යපථො”තිආදිනා (ධ. ස. 636) නාතිසුබ්‍රමංයෙව සද්දවාචං වත්ථා “යා තාය වාචාය විඤ්ඤත්ති”ති, තාය සද්ධිං යොජෙත්ථා චචිවිඤ්ඤත්තියා චුත්තත්තා රූපායතනං විය වත්ථුපරිත්තතාදිනා සද්දායතනම්පි අනින්ද්‍රියගොචරො අත්ථිති ව අධිජ්ජායෙන “යා තාය...පෙ.... විඤ්ඤායති”ති ආහ.

ඉදාති අවිසෙසෙන චිත්තසමුට්ඨානසද්දස්ස සොතවිඤ්ඤාණාරම්මණනා පාළියං චුත්තාති චිත්තකච්ඡථාරසද්දො න සොතවිඤ්ඤෙය්‍යාති මහාඅට්ඨකථාවාදස්ස පාළියා විරොධං දස්සෙතුං “චිත්තසමුට්ඨාන”න්තිආදි චුත්තං. එවං සංඛගහකාරස්ස අධිජ්ජායෙ යත්ථා මහාඅට්ඨකථාවාදස්ස පටිසෙධෙනබ්බතං දස්සෙත්ථා ඉදාති අත්තනො අධිජ්ජායෙ යත්ථා තං පරිහරිතුං “මහාඅට්ඨකථායං පනා”තිආදිමාහ. සංඛසට්ඨනාකාරෙන පචත්තනං භූතනං සද්දස්ස නිස්සයභාවතො සංඛසට්ඨනෙන සහෙව සද්දො උප්පජ්ජති. තජ්ජච්චයභාවොති උපාදින්නකසට්ඨනස්ස පච්චයභාවො. චිත්තජ්ජපට්ඨිකාතුයා උපාදින්නකසට්ඨනෙ පච්චයො භවිතුං සමත්ථො චිත්තසමුට්ඨානමහාභූතනං එකො ආකාරවිසෙසො අත්ථි. තදාකාරත්තා හි තෙසං පට්ඨිකාතු උපාදින්නකං සට්ඨෙතීති ඉමමත්ථං චුත්තානුසාරෙන චෙදිතබ්බත්තා “චුත්තනෙයෙනෙව චෙදිතබ්බො”ති වත්ථා තමෙව චුත්තනයං “තබ්බිකාරාන”න්තිආදිනා විභාවෙති. තත්ථ අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස පච්චයභාවො තජ්ජච්චයභාවො චුත්තොති අත්ථො. අඤ්ඤම්පි සබ්බං විධානන්ති “න චිත්තසමුට්ඨානාති එතෙන පරමත්ථතො අභාවං දස්සෙති”තිආදිනා අත්තනා චුත්තවිධානං. අට්ඨකථායං පන චුත්තවිධානං “හෙට්ඨා චුත්තනෙයෙනෙව චෙදිතබ්බ”න්ති අට්ඨකථායං චුත්තමෙවති.

අත්තනො අත්තනො පච්චයුජ්ජන්තස්ස දෙසන්තරෙ පාරම්පරියෙන උප්පාදනං දෙසන්තරුප්පාදනපරම්පරතා. ලද්ධාසෙවනෙනාති ලද්ධපුබ්බාහිසඬ්ඛාරෙන. විත්තෙනෙවාති පයමචිත්තෙනෙව. “සත්ත ජවනානි සත්ත අක්ඛරානි නිබ්බන්තෙන්තීති වාදං පටික්ඛිපිත්වා එකජවනවාරපරියාපන්නානි විත්තානි එකමක්ඛරං නිබ්බන්තෙන්තී”ති වදන්ති. කිඤ්චාපි පයමචිත්තෙනෙපි සට්ඨනා නිජ්ඵජ්ජති, එකස්සෙව පන බහුසො පවත්තනෙන අත්ථි කොචි විසෙසොති පුරිමජවනසමුට්ඨිතාහි සට්ඨනාහි පටිලද්ධාසෙවනෙන සත්තමජවනෙන සමුට්ඨිතා සට්ඨනා පරිබ්‍යන්තමක්ඛරං නිබ්බන්තෙන්තී උපත්ථම්භනං නත්ථිති න සක්කා වත්තුං. ලද්ධාහිසඬ්ඛාරෙන පන පයමචිත්තෙනෙපි සට්ඨනා බලවතී භොතීති අට්ඨකථායං “උපත්ථම්භනකිච්චං නත්ථි”ති චුත්තං සියා, සබ්බමෙනං විමංසිත්වා ගහෙනබ්බං.

වට්ඨකම්මද්ද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

මනොකම්මද්ද්වාරකථාවණ්ණනා

“සබ්බායපි කායචචිච්ඤ්ඤත්තියා කායචචිද්වාරභාවො විය සබ්බස්සපි චිත්තස්ස මනොද්වාරභාවො සම්භවතී”ති දස්සනත්ථං අට්ඨකථායං “අයං නාම මනො මනොද්වාරං න භොතීති න වත්තබ්බො”ති වත්වා තංද්වාරවන්තධම්මදස්සනත්ථං “අයං නාම චෙතනා”තිආදි චුත්තන්ති ආහ “යස්ස ද්වාරං මනො, තං දස්සනත්ථං චුත්ත”න්ති. යථා පන තිවිධවතුබ්බිධකායචචිකම්මානං ද්වාරභාවතො කායකම්මද්ද්වාරචචිකම්මද්ද්වාරානි චුත්තානි, එවං මනොකම්මන්ති චුත්තඅභිජ්ඣාදීනං ද්වාරභාවතො වට්ඨගෙතුභූතලොකියකුසලාකුසලසම්පයුත්තමනො එව මනොකම්මද්ද්වාරන්ති සන්නිට්ඨානං කතන්ති දට්ඨබ්බං. චෙතනාය අත්තනො කිච්චං ආරද්ධාය සම්පයුත්තාපි තං තං සකිච්චං ආරහන්තීති සා නෙ සකිච්චෙ පවත්තෙති නාම, තථා පවත්තෙන්තී ව සම්පයුත්තෙ එකස්මිං ආරම්මණෙ අවිජ්ජකිණ්ණෙ කරොති බ්‍යාපාරෙති වාති චුච්චති, තථා සම්පයුත්තානං යථාචුත්තං අවිජ්ජකිණ්ණකරණං සම්පිණ්ඩනං ආයුහනං බ්‍යාපාරාපාදනං බ්‍යාපාරණං චෙතයනන්ති ආයුහනචෙතයනානං නානත්තං දස්සෙන්තො “එස්සාදිධම්මෙහී”තිආදිමාහ. තථාකරණන්ති යථා එස්සාදයො සකසකකිච්චෙ පසුතා භවන්ති, තථා කරණං. තෙනෙව යථාචුත්තෙන අවිජ්ජකිණ්ණබ්‍යාපාරණාකාරෙන සම්පයුත්තානං කරණං පවත්තනන්ති දට්ඨබ්බං. කම්මක්ඛයකරත්තාති කම්මක්ඛයකරමනස්ස කම්මද්වාරභාවො න යුජ්ජතීති අධිජ්ජායො. යතො “කම්මපථකථා ලොකියා එවා”ති වදන්ති.

මනොකම්මද්ද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කම්මකථාවණ්ණනා

සමානකාලාපි කාරණඵලකිරියා පුබ්බාපරකාලා විය වත්තුං යුත්තායෙව.
සෙය්‍යාථාපි පටිච්චසමුප්පාදෙ “චක්ඛුඤ්ඤාං පටිච්ච රූපෙ ව උප්පජ්ජති
චක්ඛුච්ඤ්ඤාණං”න්ති දස්සෙතුං. “අථ වා”තිආදිමාහ. වොපනකිරියන්ති
විඤ්ඤත්තිද්වයං ආහ. තස්සා හි චිත්තසමුට්ඨානකායසද්දවාචාහි
කායවච්චිඤ්ඤත්තිහි ඵව වා පුරිමපුරිමාහි පවත්තෙතබ්බත්තා “කායවාචාහි
වොපනකිරියං කරොති”ති වුත්තං තබ්බිකාරානං භූතානං තථාපවත්තනතො. අථ වා
කායවාචාහිති කායවච්චිඤ්ඤත්තිහි. වොපනකිරියන්ති රූපකායස්ස
ථම්මහනවලනකිරියං උපාදින්නකසට්ඨනකිරියඤ්ඤා. එසා හි කිරියා “රූපකායං
ථම්මෙතං වාලෙතං පච්චයො භවිතුං සමත්ථො”ති, “උපාදින්නකසට්ඨනස්ස
පච්චයභූතො”ති ව වුත්තත්තා කායවච්චිඤ්ඤත්තිහි නිජ්ජප්පජ්ජති. ඵවඤ්ඤා කත්වා
“වොපනකිරියානිස්සයභූතා කායවාචා”ති, “කායාදීහි කරණභූතෙහි
වොපනාහිජ්ඣාදිකිරියං කරොන්ති වාසිආදීහි විය ඡෙදනාදි”න්ති ව ඉදම්පි වචනං
සමත්ථිතං භවති. න කෙවලං ධරමානතාව සබ්භාවො, අථ ඛො මග්ගෙන
අසමුච්ඡින්නතාපිති දස්සෙන්නො “අනිරොධිතෙවා”ති ආහ. අසමුච්ඡින්නතා ව
කායාදීනං තදුපනිස්සයකිලෙසාසමුච්ඡෙදෙනෙවාති දට්ඨබ්බං. “කායාදීහි
කරණභූතෙහි වොපනාහිජ්ඣාදිකිරියං කරොන්ති”ති එතෙන
වොපනාහිජ්ඣාදිකිරියානිබ්බත්තිද්වාරෙන වෙතනානිබ්බත්තියෙව වුත්තාති ඉමිනා
අධිප්පායෙන “ඵවඤ්ඤා...පෙ.... යුජ්ජන්ති”ති ආහ. ඵවඤ්ඤා කත්වා කායෙ සති
වාචාය සතීතිආදිවචනං අනුලොමිතං හොති. යාය වෙතනායාති කරණනිද්දෙසො
පන කායාදීනං වොපනාහිජ්ඣාදිකිරියාය ව වෙතනාහෙතුකත්තදස්සනත්ථං
වුත්තොති.

සභාවතො උපකාරකතො මග්ගෙ සති සබ්භාවතො ව බොජ්ඣංගිගා මග්ගෙ
අන්තොගධාති ආහ “න ව න සක්කා”තිආදි.

කම්මපථං අප්පත්තානම්පි තංතංද්වාරෙ සංසන්දනන්ති යථා කම්මපථං.
පත්තානං, ඵවං කම්මපථං අප්පත්තානම්පි සතිපි ද්වාරන්තරුප්පත්තියං යථාසකං
ද්වාරෙහෙව නාමග්ගහණන්ති වදන්ති, ඵවං සති අට්ඨකථාය විරොධො. දුතියත්ථස්ස
ව අභාවො සියා, තස්මා තංතංද්වාරෙ සංසන්දනන්ති යස්මිං යස්මිං ද්වාරෙ කම්මපථං.
අප්පත්තා අකුසලවෙතනාදයො පවත්තා, තාසං තෙන තෙනෙව ද්වාරෙන
නාමග්ගහණං. තං පන තංතංද්වාරපක්ඛිකභාවකරණතො තත්ථ අවරොධනන්ති
වුත්තං. යථා හි කම්මපථං පත්තා කායකම්මාදිසංඛාරා වෙතනා ද්වාරන්තරෙ
උප්පන්නාපි කායකම්මාදිනාමමෙව ලහන්ති, න ඵවං කම්මපථං අප්පත්තා. තා පන
යත්ථ යත්ථ ද්වාරෙ උප්පජ්ජන්ති, තෙන තෙනෙව ද්වාරෙන කායදුච්චරිතං
වච්ඡව්චරිතන්තිආදිනාමං ලහන්ති. ඵවං නාමග්ගහණමෙව හි තෙසං
තංතංද්වාරපක්ඛිකකරණං වුත්තං. තෙනෙව හි අට්ඨකථායං “කිඤ්චාපි වච්ච්ච්චාරෙ
වොපනප්පත්තං කම්මපථං, අප්පත්තතාය පන කායකම්මං න හොති, කෙවලං
වච්ඡව්චරිතං නාම හොති”ති වුත්තං.

සතිපි පාණාතිපාතාදිවේතනාය වච්ඡාදාරාදීසු පවත්තියං
 යථාචුත්තයෙහුයාතබ්බහුලචුත්තියා කායකම්මාදිභාවවචත්ථාපනං කායාදිකස්ස
 තංතංද්වාරභාවවචත්ථාපනඤ්ච කම්මද්වාරාහෙදනං. තඤ්ඤි කම්මද්වාරානං
 අසංකිණ්ණභාවෙන පතිට්ඨාපනං. යං සන්ධාය “ආණත්තිසමුට්ඨිතෙසු”ති
 අට්ඨකථායං වක්ඛති. කෙච් පන “එකෙකස්මිං ද්වාරෙ අනෙකෙසං කම්මානං
 පවත්තිදස්සනම්පි ද්වාරසංසන්දන”න්ති වදන්ති. යථා පවත්තො ඛ්‍යාපාදො
 කම්මපථො හොති, තං දස්සෙතුං “ඉමෙ සත්තා භඤ්ඤන්තු”ති පවත්ති ඛ්‍යාපාදස්ස
 දස්සිතා. කායද්වාරිකවේතනාය සහකාරිකාරණභාවතො කායකම්මවොහාරලාභා,
 අභිජ්ඣාදීනං පරසන්තකස්ස අත්තතො පරිණාමනවසෙන “ඉමෙ සත්තා
 භඤ්ඤන්තු”තිආදීනා ව අප්පවත්තත්තා මනොකම්මවොහාරවිරහා,
 අවේතනාසභාවතො වා පාණාතිපාතාදිවසෙන අබ්බොහාරිකා,
 පාණාතිපාතාදිභාවෙන න වත්තබ්බාති අත්ථො. එත්ථාති අබ්බොහාරිකභාවෙ.

දසවිධා ඉද්ධි...පෙ.... තබ්බා විත්ථාරොනාති අධිජ්ජායො.

තෙනාධිජ්ජෙතන්ති “අකුසලං වච්ඡම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති”ති
 වදන්තෙන අධිජ්ජෙතං. “න උපොසථක්ඛන්ධකෙ චුත්ත”න්ති කස්මා චුත්තං, නනු
 තෙන උපොසථක්ඛන්ධකතො සුත්තං ආහංචන්ති? කිඤ්චාපි ආහංචං, තත්ථ
 අචුත්තොයෙව පන සො තෙන චුත්තොති ගහිතොති දස්සෙන්නො “තත්ථ
 අචුත්තමෙව”තිආදිමාහ.

“සුගතිදුග්ගනීසු උපපජ්ජනං සුකතදුක්ඛට්ඨකම්මතො න හොති, ඛන්ධසිවාදීහි
 පන හොතීති ගහෙත්වා ‘නත්ථි දින්න’න්තිආදීනා පරාමසන්තස්ස වසෙන
 ‘මිච්ඡාදිට්ඨි...පෙ.... පරිහණ්ඩාදීති කරොති’ති චුත්ත”න්ති වදන්ති.
 අභිජ්ඣාදිපධානත්තාති එතෙන විජ්ජමානෙසුපි ඛ්‍යාපාදාදීසු යදා කායවච්ඡාදාරෙසු
 වේතනා බලවතී හොති, න තථා ඉතරෙ, තදා පධානභාවතො වේතනා කායකම්මං
 වච්ඡම්මන්ති ව වොහාරං ලහති. සො ඛො පනස්සා පධානභාවො
 පාණාතිපාතාදිසිද්ධියා විඤ්ඤායති. යදා පන තෙසුයෙව ද්වාරෙසු අභිජ්ඣාදයො
 බලවන්නො හොන්ති, න තථා වේතනා, තදා තත්ථ විජ්ජමානාපි වේතනා
 අපධානභාවතො කායකම්මං වච්ඡම්මන්ති ව වොහාරං න ලහති. අභිජ්ඣාදයො පන
 පධානභාවතො සතිපි කායඛිගවාචඛිගවොපනෙ සකෙන වචත්ථානෙන
 මනොකම්මන්ත්වෙව චුච්චන්තීති දස්සෙති. යෙ පන “තීසුපි ද්වාරෙසු
 කම්මපථභාවෙන අප්පත්තියා ද්වාරත්තයෙපි කම්මපථප්පත්තමනොකම්මෙන සහ
 පවත්තියා ව වේතනා එත්ථ කම්මන්ති න චුච්චති”ති වදන්ති, තෙහි අභිජ්ඣාදීනං
 පධානසභාවංයෙව සන්ධාය චුත්තං සියා. අථ වා වේතනාය
 නිජ්ජරියායකම්මභාවතො පරියායකම්මෙ අනවරොධෙතබ්බත්තා
 “අබ්බොහාරිකා”ති චුත්තං. අත්තතො සභාවෙනෙව පන සා එත්ථාපි කම්මන්ති
 චුච්චති. යථාහ “වේතනාහං, භික්ඛවෙ, කම්මං වදාමි”තිආදි (කථා. 539).
 අට්ඨකථායඤ්ච “තස්මිං ද්වාරෙ සිද්ධා වේතනා”තිආදීනා වේතනායෙව පධානං
 කත්වා චුත්තං. තෙනෙවාහ “සභාවෙනෙව සා මනොකම්ම”න්තිආදි. අථ වා

කම්මපට්ඨපත්තඅභිජ්ඣාදීහි කායච්චිද්වාලෙ සහජාතා චෙතනා කායච්චිකම්මවසෙන අඛිබ්බාභාරිකා චෙතනාසඛිධාතමනොකම්මත්තාති. යදි අභිජ්ඣාදයො පධානා, න චෙතනා, එවං සති අභිජ්ඣාදයො චෙත්ථ කම්මං, න චෙතනා, අභිජ්ඣාදිපක්ඛිකා වා සා සියාති අනුයොගං මනසි කත්වා ආහ “තිව්ධා, භික්ඛවෙ”තිආදි. “චෙතනාපි...පෙ.... මනොද්වාලෙ එව සමුට්ඨහන්ති”ති ඉදං මනොද්වාලෙ චෙතනාය අභිජ්ඣාදීහි මනොකම්මභාවෙ නිබ්බිසෙසභාවදස්සනන්ති කත්වා “චෙතනා...පෙ.... අධිජ්ජායො”ති ආහ. චෙතනා චෙතනාකම්මං, අභිජ්ඣාදයො චෙතනාසම්පයුත්තකම්මන්ති එත්තකමෙව හි එත්ථ විසෙසොති. එත්ථ ව චෙතනාය කායච්චිකම්මභාවො සියාති ආසඛිකාය අභාවතො මනොද්වාලෙ අකුසලකායච්චිකම්මානං අනුප්පත්තිතො ව අඛිබ්බාභාරිකාති න චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

විරතිවිසිට්ඨාති විරතිතො චෙතනාය පධානභාවමාහ. තත්ථ “තිව්ධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙතනා”තිආදිනා (කථා. 539) ආගමමිති “පාණාතිපාතාදිපටිපක්ඛභූතා”ති යුත්තිං දස්සෙති. යස්මා ව පට්ඨානෙ චෙතනාව “කම්මපච්චයො”ති චුත්තා, න විරති, අභිජ්ඣාදයො වා, තස්මා නිජ්ජරියායෙන කම්මං “චෙතනා”ති අනභිජ්ඣාදයො “චෙතනාපක්ඛිකා වා”ති චුත්තාති වෙදිතබ්බං. අසඛිකරතො කම්මද්වාරානි වචන්ථපෙත්තො “රක්ඛති”ති, විජරියායෙන “භින්දති”ති චුත්තොති රක්ඛණභින්දනානි අනාසෙත්වා නාසෙත්වා ව කථනන්ති චුත්තානිති.

කම්මකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

තතියො විකප්පො පට්ඨමචතුත්ථවිඤ්ඤාණද්වාලෙසුයෙව ලබ්භති, න ඉතරත්ථ “සොතං සාන”න්තිආදිනා අචුත්තත්තා, ඉතරථාපි වා අවිහත්තිකෙ නිද්දෙසෙ ලබ්භති. යතො සංවරවසෙන පාතිමොක්ඛසීලං පවත්තති, තං දුස්සීලාන්ති ආහ “දුස්සීලාං පාණාතිපාතාදිචෙතනා”ති. ඉතරා සංවරවිනිමුත්තා අභිජ්ඣාදොමනස්සයුත්තා තප්පධානා වා අකුසලධම්මා සතිපට්ඨිපක්ඛා අකුසලා ධම්මා. ආරම්මණෙ චිත්තවොස්සග්ගවසෙන පවත්තො අකුසලචිත්තූප්පාදො පමාදො. විරියපනොදනභාවතො ටීනමිද්ධං “කොසප්ප”න්ති චුත්තං, ටීනමිද්ධප්පධානො වා චිත්තූප්පාදො.

අසුද්ධතාති අකෙවලතා අඤ්ඤෙත සම්මිස්සතා. ද්වාරඤ්ඤි ද්වාරන්තරිකකම්මස්ස ද්වාරං හොත්තං තෙන මිස්සිතං විය හොති. තෙනෙවාහ “මුසාවාදාදිනොපි කායද්වාලෙ පවත්තිසබ්භාවා”ති. කෙච් පන “අවිඤ්ඤායාමානන්තරානං ද්වාරන්තරචිත්තානං අන්තරන්තරා අප්පවත්තිතො සුද්ධන්ති චුත්ත”න්ති වදන්ති, තං අනෙකස්සපි ජවනවාරස්ස කායකම්මාදිභාවෙන පබන්ධනවසෙන පවත්ති අත්ථිති කත්වා චුත්තං. අවිරුද්ධං හොතිති අකුසලකායකම්මාදිභාවෙන අවධාරෙත්වා අසංවරං වත්වා පුන තස්සෙව වාචාඅසංවරද්වාරාදීසු උප්පත්තිවචනං කායද්වාරූපලක්ඛිතො අසංවරො

ද්වාරන්තරෙ පවත්නොපි කායද්වාරිකො ඵවාති ඵවං සංවණ්ණනාය සති න විරුජ්ඣතීති අත්ථො. ඉදානි තං අවිරුජ්ඣනාකාරං “අසංවරො හී”ති ආදිනා විභාවෙති. සද්වාරෙති අත්තනො ද්වාරෙ. අසංවරො ද්වාරන්තරෙ උප්පජ්ජමානොපි සද්වාරවසෙන උප්පත්තොති වුවචතීති එතෙන වාචාඅසංවරද්වාරෙ උප්පත්තොපි කායිකො අසංවරො වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පත්තොත්ථෙව වුත්තොති දට්ඨබ්බං. එස නයො ඉතරත්ථාපි. කම්මං අඤ්ඤද්වාරෙති කම්මස්ස ද්වාරන්තරවරණං පාකටන්ති කත්වා වුත්තං.

ඵවං සතීති වොපනසඬ්ඛානෙ කායඅසංවරද්වාරෙ අසංවරොති එත්තකෙ ඵව ගහිතෙ. කම්මපට්ඨාචජ්ජත්තස්සෙව කම්මභාවො අට්ඨකථායං වුත්තොති ආහ “කම්මපට්ඨාචජ්ජත්තතාය වච්ඡිමනොකම්ම”න්ති. සෙසන්ති ද්වාරන්තරානුපලක්ඛිතං. තථා න වුවචතීති කායකම්මන්ති න වුවචතීති අත්ථො. තත්ථෙව වක්ඛාමාති කම්මපට්ඨසංසන්දනෙ වක්ඛාම. “සො හි කායද්වාරෙ වොපනජ්ජත්තො අකුසලං කායකම්මං හොති”ති ආදිනා (ධ. ස. අට්ඨ. කම්මපට්ඨසංසන්දනකථා) “වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පත්තො අකුසලං කායකම්මමෙව හොති”ති ආදිනා ච වච්ඡිකම්මාදිනඤ්ච කම්මපට්ඨජ්ජත්තානං අසංවරභූතානං කායකම්මාදිභාවෙ ආපන්නෙ “චතුබ්බිධං වච්ඡුවචරිතං අකුසලං වච්ඡිකම්මමෙව හොති”ති ආදිනා අපවාදෙන නිවත්ති දට්ඨබ්බාති ඵවං වක්ඛාමානං සන්ධායාහ. අන්තොගධතා දට්ඨබ්බා පච්චයසන්තිස්සිතආජීවපාරිසුද්ධිසිලානං ඤාණවිරියෙහි සාධෙන බ්බත්තාති අධිප්පායො.

අකුසලකම්මපට්ඨකථාවණ්ණනා

සරසෙන අත්තනො සභාවෙන. යාය චෙතනාය පවත්තමානස්ස ජීවිතින්ද්‍රියස්ස පච්චයභූතෙසු මහාභූතෙසු උපක්කමකරණහෙතු තංමහාභූතපච්චයා උප්පජ්ජනකමහාභූතා නූප්පජ්ජිස්සන්ති, සා තාදිසපයොගසමුට්ඨාපිකා චෙතනා පාණාතිපාතො නාම. ලද්ධුපක්කමානි හි භූතානි න පුරිමභූතානි විය විසදානීති සමානජාතියානං භූතානං කාරණං න හොන්තීති. එකස්සපි පයොගස්ස සහසා නිජ්ඣාදනවසෙන කිච්චසාධිකාය බහුක්ඛත්තුං පවත්තජවනෙහි ලද්ධාසෙවනාය ච සන්තිට්ඨාපකචෙතනාය වසෙන පයොගස්ස මහන්තභාවො. සතිපි කදාචි බුද්දකෙ චෙව මහන්තෙ ච පාණෙ පයොගස්ස සමභාවෙ මහන්තං හනන්තස්ස චෙතනා තිබ්බතරා උප්පජ්ජතීති වත්ථුස්ස මහන්තභාවොති තදුභයං චෙතනාය බලවහාවෙනෙව හොතීති ආහ “පයොග...පෙ.... භාවතො”ති. යථාචුත්තපච්චයවිපරියායෙපීති පයොගවත්ථුආදිපච්චයානං අමහන්තෙපි. තංතංපච්චයෙහීති ගුණවත්තතාදිපච්චයෙහි. එත්ථ ච හන්තබ්බස්ස ගුණවත්තතාය මහාසාවජ්ජතා වත්ථුමහන්තතාය විය දට්ඨබ්බා. කිලෙසානං උපක්කමානං ද්විත්තඤ්ච මුදුතාය තිබ්බතාය ච අප්පසාවජ්ජතා මහාසාවජ්ජතා ච යොජෙතබ්බා. පාණො පාණසඤ්ඤිතා වධකචිත්තඤ්ච පුබ්බභාගසම්භාරා, උපක්කමො වධකචෙතනාසමුට්ඨාපිතො, පඤ්චසම්භාරවතී පාණාතිපාතචෙතනාති සා පඤ්චසම්භාරවිනිමුත්තා දට්ඨබ්බා. එස නයො අදින්නාදානාදිසුපි.

මන්නපරිප්පතෙන පරස්ස සන්නකහරණං විජ්ජාමයො, විනා මන්නෙන
පරසන්නකස්ස කායවච්ඡයොගෙනි ආකඬ්ඨනං තාදිසඉද්ධියොගෙන ඉද්ධිමයො
පයොගොති අදින්නාදානස්සපි ඡ පයොගා සාහත්ථිකාදයො වෙදිතබ්බං.

අභිභවිත්වා චිතික්කමනෙ මිච්ඡාචාරො මහාසාවජ්ජො, න තථා උභින්නං
සමානච්ඡන්දහාවෙ. “වත්තාරො සම්භාරාති චුත්තත්තා අභිභවිත්වා චිතික්කමනෙ
සතිපි මග්ගෙනමග්ගපටිපත්තිඅධිවාසනෙ
පුරිමුප්පන්නසෙවනාභිසන්ධිපයොගාභාවතො මිච්ඡාචාරො න හොති
අභිභුයාමානස්සා”ති වදන්ති. සෙවනචිත්තෙ සති පයොගාභාවො න පමාණං
ඉත්ථියා සෙවනප්පයොගස්ස යෙභුයොන අභාවතො. පුරිසස්සෙව හි යෙභුයොන
සෙවනප්පයොගො හොතීති ඉත්ථියා පුරෙතරං සෙවනචිත්තං උපට්ඨාපෙත්වා
නිපන්නායපි මිච්ඡාචාරො න සියාති ආපජ්ජති, තස්මා පුරිසස්ස වසෙන උක්කංසතො
වත්තාරො සම්භාරා චුත්තාති දට්ඨබ්බං. අඤ්ඤා ඉත්ථියා පුරිසකිව්වකරණකාලෙ
පුරිසස්සපි සෙවනප්පයොගාභාවතො මිච්ඡාචාරො න සියාති. කෙච් පන “අත්තනො
රුචියා පවත්තිතස්ස තිණි අඬගානි, බලක්කාරෙන පවත්තිතස්ස තිණි සබ්බානි
අග්ගහිතග්ගහණෙන වත්තාරි”ති වදන්ති, වීමංසිත්වා ගහෙතබ්බං.

දුට්ඨචිත්තස්ස අමරණාධිප්පායස්ස ඵරුසකායවච්ඡයොගසමුට්ඨාපිකා
ඵරුසවෙනනා ඵරුසවාචා. මරණාධිප්පායෙ පන සති අත්ථසිද්ධිතදහාවෙසු
පාණාතිපාතා ඛ්‍යාපාදා ව හොන්තීති. යං පති ඵරුසවාචා පයුජ්ජති, තස්ස සම්මුඛාව
සීසං එති. “පරම්මුඛෙපි ඵරුසවාචා හොතී”ති වදන්ති.

යදි වෙනනාය සබ්බදා කම්මපථභාවාභාවතො අනියතො කම්මපථභාවොති
කම්මපථරාසිමිහි අවචනං, නනු අභිජ්ඣාදීනම්පි කම්මපථං අප්පත්තානං අත්ථිතාය
අනියතො කම්මපථභාවොති තෙසම්පි කම්මපථරාසියං අවචනං ආපජ්ජතීති?
නාපජ්ජති, කම්මපථතාතංසභාගතාහි තෙසං තත්ථ චුත්තත්තා. යදි එවං වෙනනාපි
තත්ථ වත්තබ්බං සියාති? සච්චමෙනං, සා පන පාණාතිපාතාදිකාති පාකටො තස්සා
කම්මපථභාවොති න චුත්තං සියා. වෙනනාය හි “වෙනනාහං, භික්ඛවෙ, කම්මං
වදාමි,” “තිව්ධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙනනා අකුසලං කායකම්ම”න්තිආදිවචනෙහි
කම්මභාවො දීපිතො. කම්මංයෙව ව සුගතිදුග්ගතීනං තදුප්පජ්ජනසුබ්බක්ඛානඤ්ච
පථභාවෙන පවත්තං කම්මපථොති චුච්චතීති පාකටො තස්සා කම්මපථභාවො.
අභිජ්ඣාදීනං පන වෙනනාසම්භනභාවෙන සුවරිතදුච්චරිතභාවො,
වෙනනාජනිතතංඛන්ධනිභාවෙන සුගතිදුග්ගතීතදුප්පජ්ජනසුබ්බක්ඛානං පථභාවො
වාති න තථා පාකටො කම්මපථභාවොති තෙ එව කම්මපථරාසිභාවෙන චුත්තා.
අතථාජාතියත්තා වා වෙනනා තෙහි සද්ධිං න චුත්තා සියා. විචාරෙත්වා ගහෙතබ්බං.

පාණාතිපාතාදීනං ආරම්මණානෙව තබ්බිරතිආරම්මණානීති පඤ්ච සික්ඛාපදා
පරිත්තාරම්මණා එවාති වචනෙන අදින්නාදානාදීනං සත්තාරම්මණතාවචනස්ස
විරොධං වොදෙති. තථා හි වක්ඛති “චිතික්කම්මතබ්බතොයෙව හි වෙරමණි නාම
හොතී”ති. සයමෙව පරිහරිස්සතීති සික්ඛාපදවිභඩ්ගෙ පඤ්ඤපුච්ඡකවණ්ණනං

සන්ධ්‍යා වදනි. තත්ථ හි “යස්මා සත්තොති සඬ්ඛං ගතෙ සඬ්ඛාරෙයෙව ආරම්මණං කරොති, තස්මා පරිත්තාරම්මණාති වුව්වන්ති” ති වුත්තං.

දුග්ගතතාදීනීති ආදි-සද්දෙන “අලද්ධාලාභො ලද්ධවිනාසො ඉච්ඡිතානං භොගානං කිච්ඡපට්ඨාභො රාජාදීහි සාධාරණභොගතා දුක්ඛවිභාරො සාසඬ්ඛවිභාරො” ති එවමාදයො සඬ්ගහිතා. කෙච් පන “දිට්ඨෙව ධම්මෙ භොගජානිආදයො නිස්සන්දඵල” ති වදන්ති.

කුසලකම්මපට්ඨකථාවණ්ණනා

තාසඤ්ච විරතීනං චෙතනාසම්පයුත්තත්තා චෙතනාද්වාරෙන සුගතිදුග්ගතිතදුප්පජ්ජනසුඛදුක්ඛානං පට්භාවො යුත්තොති අධිජ්ජායො.

කම්මපට්ඨසංසන්දනකථාවණ්ණනා

තථාති කම්මපට්ඨජ්ජත්තානං. කෙච්චි ධම්මසිරිත්ථෙරං සන්ධ්‍යාහ. සො හි කම්මපට්ඨජ්ජත්තානමෙව දුස්සිල්ලාදීනං සුසිල්ලාදීනඤ්ච කම්මපට්ඨෙහි අත්ථනො නානත්තාභාවදස්සනං, තෙසං වා එස්සද්වාරාදීහි අවිරොධභාවෙන දීපනං කම්මපට්ඨසංසන්දනන්ති වදනි. කම්මපට්ඨා නත්ථීති එතෙන යථාචුත්තානං අසංවරසංවරානං තෙසං වාදෙ කම්මපට්ඨසංසන්දනෙ අසඬ්ගහිතතං දස්සෙති. යෙ පන සඬ්ගහං ලහන්ති, තෙසං ගහණෙ පයොජනාභාවං දස්සෙතුං “නිව්ධං...පෙ.... දස්සනෙනා” ති වුත්තං. එවං පුරිමපක්ඛෙ සඬ්ඛෙපතො දොසං වත්වා දුනියපක්ඛෙපි වත්තුං “න ව දුච්චරිතාන” ති ආදිමාහ. තෙන යෙ දුච්චරිතසුචරිතඅසංවරසංවරා අනුචරීයන්ති, තෙසං කායකම්මාදිතා විධියනීති දස්සෙති. “පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන උජ්ජත්තො අසංවරො අකුසලං මනොකම්මමෙව භොති” ති ආදිතා හි වුත්තන්ති. යදි වාතිආදිතා අනවසෙසපරියාදානාභාවමාහ. උජ්ජත්ති න වත්තඛිබ්බාති කම්මපට්ඨ...පෙ.... වදන්තෙහි “මනොකම්මං ඡඵස්සද්වාරවසෙන උජ්ජජ්ජති” ති න වත්තඛිබ්බන්ති අත්ථො. අථ වා යදි කම්මපට්ඨජ්ජත්තානෙව දුස්සිල්ලාදීනි කායකම්මාදිතාමෙහි අට්ඨකථායං චුත්තානීති එවං වදන්තෙහි අට්ඨකථාවරියෙහි මනොකම්මස්ස ඡඵස්සද්වාරවසෙන උජ්ජත්ති න වත්තඛිබ්බාති අත්ථො. තංතංකම්මභාවස්ස චුත්තත්තාති “නිව්ධං කායදුච්චරිතං අකුසලං කායකම්මමෙව භොති” ති ආදිං (විභ. 913) සන්ධ්‍යාහ.

කම්මන්තරම්පි තංද්වාරිකකම්මමෙව සියාති පාණාතිපාතාදිකස්ස වචිකම්මාදිභාවමාසඬ්ඛාති. තස්මාති යස්මා කෙසඤ්චි අසංවරානං සංවරානඤ්ච කම්මපට්ඨා නත්ථී, කායදුච්චරිතාදීනඤ්ච කම්මපට්ඨෙහි නානත්තාභාවදස්සනෙන පයොජනං නත්ථී, න ව දුච්චරිතාදීනං එස්සද්වාරානං වසෙන උජ්ජත්ති දීපිතා, න වායං විධි නිරවසෙසසඬ්ගහිකා, කම්මානඤ්ච සඬ්ඛරො ආපජ්ජති, අට්ඨකථායඤ්ච පුබ්බාපරවිරොධො, තස්මාති අත්ථො. සමානනාමකා කායකම්මාදිතා. සාමඤ්ඤනාමාවිජ්ඣනං කායකම්මාදිභාවාවිජ්ඣනං. උභයෙසන්ති

කම්මපටාකම්මපටානං. උප්පත්තිපරියායවචනාභාවතොති එතෙන
එස්සද්වාරඅසංවරද්වාරාදීනං තංද්වාරිකකම්මානාඤ්ච අත්ථතො නානත්තාභාවෙපි
තටා තටා පචත්තදෙසනාවසෙන තෙ විවාරිතාති දස්සෙති. “අකුසලං කායකම්මං
පඤ්චඑස්සද්වාරවසෙන න උප්පජ්ජති” තිආදිකො දුතියවිනිච්ඡයො.

කායෙ වාචාය ව...පෙ.... සිද්ධිතොති එතෙන වොපනප්පත්තං අකුසලං
මනොකම්මං වොපනං අප්පත්තතො විසෙසෙත්වා දස්සෙතුං “කායවච්ඡකම්ම” ති
වුත්තං, න පන කායවච්ඡකම්මභාවතොති දස්සෙති. තෙන කායවච්ඡගහණං
යථාවුත්තවොපනප්පත්තං එව විභාවෙතීති දට්ඨබ්බං. තෙනෙවාහ –
“වොපනප්පත්තං අකුසලං කායද්වාරෙ වච්ඡද්වාරෙ ව මනොකම්මං හොතී” ති. තං-
සද්දෙ වුත්තෙ යං-සද්දො අබ්‍යභිවාරිතසම්බන්ධතාය වුත්තොයෙව හොතීති කත්වා
“යං උප්පජ්ජති” ති වුත්තං. උප්පාදමත්තපරිච්ඡින්නෙනාති
ඡඑස්සද්වාරිකකම්මෙනාති අත්ථො. මත්ත-සද්දෙන විසෙසනිවත්තිඅත්ථෙන
මනොකම්මතාවිසෙසං නිවත්තෙති. නියමස්ස එව-සද්දස්ස අකතත්තා
“කායවච්ඡකම්මමෙව හොතී” ති අවුත්තත්තා. ඉදානි නියමාකරණෙන ලද්ධගුණං
දස්සෙත්තො “න පන සබ්බමිපි” තිආදිමාහ.

“නියමස්ස අකතත්තා” තිආදි පූර්මනයොති අධිප්පෙනො.
චත්තුඅධිප්පායානුරොධිනී සද්දප්පචත්තීති සමාසපදෙ එකදෙසොපි ආකඩ්ඪියති
අධිකාරවසෙනාති අධිප්පායෙන “කම්ම-සද්දමත්තෙන සම්බන්ධං කත්වා” ති
වුත්තං. යං පන වදන්තීතිආදිනා එත්ථ පදකාරමතස්ස අයුත්තතං දස්සෙති. තත්ථ
චෙතනාපක්ඛිකානන්ති කායවච්ඡකම්මභූතචෙතනාපක්ඛිකානං. සතන්ති සමානානං.
තංතංද්වාරකම්මපටානඤ්චාති ඉදං ඉමස්ස චිත්තස්ස කම්මපට්භාවෙන පචත්තං
කාලං සන්ධාය වුත්තං, න සබ්බදා, කම්මපට්භාවෙනෙව පචත්තනතො. ව-සද්දෙන
වා අකම්මපට්සඬිගහො දට්ඨබ්බො. අථ වා තංතංද්වාරා ව තංතංද්වාරකම්මපටා ව
තංතංද්වාරකම්මපටාති “තංතංද්වාරා” ති පදෙන අකම්මපටානං සංවරානං
සඬිගහො දට්ඨබ්බො. තෙන සභාවෙනාති මනොකම්මස්ස ද්වාරභාවෙන, න
අත්තතොති අධිප්පායො. එවමිධාපීති චිත්තජනිතො චිත්තසම්පයුත්තස්ස කම්මස්ස
ද්වාරභාවො චිත්තෙපි උපවරිතොති අත්ථො. චත්තබ්බමෙව නත්ථි
අනන්තරපච්චයභූතමනොරහිතස්ස චිත්තස්ස අභාවතොති.

ද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කමාභාවනියමාභාවෙ සබ්බාරම්මණතාදීති ආදි-සද්දෙන සඬිගණ්ණාති. න
හි...පෙ.... අත්ථිති පධානෙ අසම්භවතො අප්පධානං අධිකරියතීති දස්සෙති.

ධම්මුද්දෙසවාරකථා

එස්සපඤ්චමකරාසිවණ්ණනා

“තස්මිං සමයෙ එස්සො හොති” තිආදිකාය පාළියා එස්සාදීනං කාමාවචරතාදිදස්සනෙ න තප්පරභාවො, සභාවදස්සනෙ එව පන තප්පරභාවොති දස්සෙති “න හි එස්සාදීන” න්තිආදිනා.

චිත්තකිරියාභාවෙනාති චිත්තඛ්‍යාපාරභාවෙන. එස්සස්ස සම්පජ්ජනමුප්පජ්ජනමෙව. සන්තිපතිතප්පවත්තියා පච්චයො හොතීති එතෙන චිත්තාරම්මණසන්තිපාතකාරණං. එස්සො චිත්තාරම්මණසන්තිපාතොති චුත්තොති දස්සෙති. එස්සො හි චිත්තස්ස ආරම්මණෙ චුසනාකාරෙතෙව පවත්තිතො තස්ස ආරම්මණෙ සන්තිපතිතප්පවත්තියා පච්චයොති ව චුච්චති. සා වස්ස චුසනාකාරප්පවත්ති සාබ්බගෙ යීතං. දිස්වා භූමිසංඝ්ඨිතස්ස අවිරකපුරිසස්ස ජඩ්ඝවලනං, අම්බිලඅම්බපක්කාදිං බාදන්තං. දිස්වා මුඛෙ බෙළුප්පත්ති, දයාලුකස්ස පරං භඤ්ඤමානං. දිස්වා සරීරකම්පනන්ති එවමාදීසු පරිඛ්‍යාත්තා හොති. තඛ්ඛිසෙසභූතා රූපධම්මාති යථා පටිභනනවසෙන අඤ්ඤමඤ්ඤං ආසන්නතරං. උප්පජ්ජමානෙසු රූපධම්මවිසෙසෙසු සඩ්ඝට්ඨනපරියායො, එවං චිත්තාරම්මණානං විසයකරණවිසයභාවප්පත්ති පටිභනනාකාරෙන හොති. සො ව චිත්තනිස්සිතො ධම්මවිසෙසො සඩ්ඝට්ඨනපරියායෙන චුත්තො, යදාහ “එව” න්තිආදි. කෙච් පන “සඩ්ඝට්ඨනරසො එස්සො පඤ්චද්ද්වාරිකොව, න ඉතරො වත්ථාරම්මණසඩ්ඝට්ඨනාභාවතො” ති වදන්ති, තං න යුජ්ජති උපචාරසිද්ධත්තා සඩ්ඝට්ඨනස්ස. ඉතරථා පඤ්චද්ද්වාරිකස්සපි තං න සම්භවෙය්‍යාති. ඉන්ද්‍රියමනසිකාරෙසු යථාපවත්තමානෙසු තංතංආරම්මණෙ විඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති, තෙසං තථාපවත්තියෙව විඤ්ඤාණස්ස විසයභාවකරණං.

“යං බො, භික්ඛවෙ, ඉමෙ පඤ්ච කාමගුණෙ පටිච්ච උප්පජ්ජති සුඛං සොමනස්සං, අයං චුච්චති කාමානං අස්සාදො” තිආදිවචනතො (අ. නි. 9.34) සුඛවෙදනාව අස්සාදොති ආහ “අස්සාදභාවතො” ති. චුසනාදිභාවෙන ආරම්මණග්ගහණං එකදෙසානුභවනන්ති අනුපවරිතමෙව එස්සාදීනං අනුභවනකිච්චමාහ.

නිමිත්තෙනාති නිලාදිනා දිසාදිනා ව නිමිත්තෙන. එතෙනුපායෙනාති යථා ඤාණප්පධානෙ චිත්තුප්පාදෙ සඤ්ඤා ඤාණමනුචත්තති, එවං සමාධිප්පධානෙ සමාධිත්ති දස්සෙති.

පබන්ධතීති පට්ඨපෙති සම්පයුත්තධම්මෙ සකසකකිච්චෙ පට්ඨපෙති. තෙනෙව හි තදන්ථං විවරන්තො “පවත්තෙති” ති ආහ.

විජ්ජමානතාවාචි හොති-සද්දො, විජ්ජමානතා ව සඩ්ඛතධම්මානං. උප්පජ්ජනෙන විනා නත්ථීති “චිත්තං න තථා අත්ථතො නුප්පජ්ජති” ති චුත්තං. තෙන යස්මා චිත්තං න නුප්පජ්ජති උප්පජ්ජති එව, තස්මා චිත්තං හොතීති චුත්තන්ති අයමෙත්ථ අට්ඨකථාය අත්ථො. එවමවට්ඨිතෙ හොති-උප්පජ්ජති-සද්දානං සමානත්ථත්තෙන න කිඤ්චි පයොජනං දිස්සති. අථ වා භවනං නාම සත්තා, සත්තා ව උප්පාදාදිනා

සමඬිගිතාති එස්සාදීනං බණ්ණන්තයපරියාපන්නතා “එස්සො හොති” තිආදීසු හොති-සද්දෙන චුත්තා. තත්ථ යො භාවො උප්පාදසමඬිගී, න සො න හොති නාම, තස්මා උප්පජ්ජති-සද්දෙන චුච්චමානස්ස අත්ථස්ස හොති-සද්දවචනීයතා න න සමිභවති. උප්පන්නං හොතීති එත්ථ පන කිඤ්චාපි උප්පන්න-සද්දෙනෙව උප්පාදාදිසමඬිගිතා චුච්චති, තබ්බාචානතිවත්ති පන හොති-සද්දෙන චුත්තා බණ්ණන්තයවිතිවත්තෙපි උප්පන්න-සද්දස්ස වත්තනතො, තස්මා න එත්ථ උප්පජ්ජති-සද්දෙන සමානත්ථතාසබ්බාවදස්සනං විය උප්පජ්ජතිදස්සනමපි විරුජ්ඣති පාකටකරණභාවතො. ඉතරථා “චිත්තං උප්පන්නං හොති” ති ඉමිනාව චිත්තස්ස විජ්ජමානභාවො දස්සිතොති කිං පුන විජ්ජමානභාවදස්සනෙනාති න න සක්කා වත්තුං, සමයවචත්ථානවසෙන සවිසෙසං චුත්තමපි චිත්තං එස්සාදීහි සහුප්පත්තියා සුට්ඨුතරං නිබ්බිසෙසන්ති දස්සෙතුං චිත්තස්ස පුන වචනං. උද්දිට්ඨධම්මානංයෙව චෙත්ථ නිද්දෙසවාරෙ විභජනං, න විභඩ්ගෙ විය පාළියා ආරුළුභසබ්බපදානන්ති “උද්දෙසවාරෙ සඩ්ගණ්භනත්ථං නිද්දෙසවාරෙ විභජනත්ථ” න්ති අයමිපි අත්ථො නිච්චලො. තථා හි “යස්මිං සමයෙ රුපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙති” තිආදීසු මග්ගාදයො න විභත්තා. අපිච අධිපතිභාවෙන ඉන්ද්‍රියෙසු විය එස්සවෙදනාසඤ්ඤාවෙනනාහි සහ සබ්බචිත්තුප්පාදසාධාරණරාසියං ගහෙනබ්බත්තා සමයවචත්ථානෙ චුත්තමපි චිත්තං එස්සපඤ්චමකෙ චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

කුමාරාසිවණ්ණනා

විතක්කනන්ති විතක්කනකිරියා, සා ව විතක්කස්ස අත්තනො පච්චයෙහි පවත්තිමත්තමෙවාති භාවනිද්දෙසො වසවත්තිභාවනිචාරණාය හොති. යස්මිං ආරම්මණෙ චිත්තං අභිනිරොපෙති, තං තස්ස ගහණයොග්ගං කරොත්තො විතක්කො ආකොටෙන්තො විය පරිවත්තෙන්තො විය ව හොතීති තස්ස ආකොටනලක්ඛණතා පරියාහනනරසතා ව චුත්තා. ඉදඤ්ච ලක්ඛණං කිච්චසන්තිස්සිතං කත්වා චුත්තං. ධම්මානඤ්ඤි සභාවචිතිමුත්තා කාචි කිරියා නාම නත්ථී, තථා ගහෙනබ්බාකාරො. බොධනෙය්‍යජනානුරොධෙන පන පරමත්ථතො එකසභාවොපි සභාවධම්මො පරියායවචනෙහි විය සමාරොපිතරූපෙහි බහුභි පකාරෙහි පකාසියති. එවඤ්ඤි සො සුට්ඨු පකාසිතො හොතීති.

විජ්ජාරො නාම විතක්කස්ස ටීනමිද්ධපටිපක්ඛො ආරම්මණෙ අනොලීනතා අසඬිකොචො, සො පන අභිනිරොපනභාවතො වලනං විය හොතීති අධිජ්ජායෙන “විජ්ජාරවාති විචලනසුත්තො” ති චුත්තං. උප්පාරජ්ජනාසු සන්තානෙන පවත්තියන්ති එතෙන යථා අපුබ්බාරම්මණෙ පට්ඨාභිනිපාතභූතො විතක්කො විජ්ජාරවා හොති, න තථා එකස්මිංයෙව ආරම්මණෙ නිරන්තරං අනුප්පබ්බන්ධවසෙන පවත්තියං, නාතිවිජ්ජාරවා පන තත්ථ හොති සන්තිසින්නභාවතොති දස්සෙති. තෙනෙවාහ “නිච්චලො හුත්වා” තිආදි.

“පිතිසුබ්බෙහ අභිසන්දෙති” තිආදිවචනතො (දී. නි. 1.226; ම. නි. 1.427) පිතියා ඵරණං කායවිසයන්ති යථා තං හොති, තං දස්සෙතුං “පණ්ණරූපෙහි” ති චුත්තං.

විසාරස්ස බ්‍යග්ගභාවස්ස පටිපක්ඛො සභාවො අවිසාරො, න විසාරාභාවමත්තං. අවිසාරාවික්ඛෙපානං සමාධානභාවතො අත්ථතො විසෙසාභාවෙපි සමුඛෙන සම්පයුත්තමුඛෙන ච උභයං චුත්තන්ති දස්සෙතුං “අවිසා...පෙ.... වික්ඛෙපො”ති චුත්තං. විසෙසකොති අතිසයෙනාති වා අත්ථො ගහෙනබ්බො. සුඛඤ්ඨි සමාධිස්ස විසෙසකාරණං “සුඛිනො චිත්තං සමාධියති”ති (දී. නි. 3.359; අ. නි. 3.96; 6.10; 11.12) වචනතො.

ඉන්ද්‍රියරාසිවණ්ණනා

තත්ථාති සද්දහනසඬ්ඛාතෙ අධිමොක්ඛලක්ඛණෙ. පුග්ගලො සද්දහතිති ඉමිනාපි සද්ධාය ආභිතවිසෙසානං තංසම්පයුත්තධම්මානං සද්දහනකිරියාය කත්තුභාවමෙව විභාවෙති. අවයවබ්‍යාපාරො හි සමුදායෙ වොහරීයතීති. න කෙවලං පසාදනීයවත්ථුස්මිං අප්පසාදනාකාරප්පවත්තමෙව අකුසලං අස්සද්ධියං, අථ ඛො අප්පසාදනීයවත්ථුස්මිං පසාදනාකාරප්පවත්තමිති දස්සෙතුං “මිච්ඡාධිමොක්ඛො”ති චුත්තං. තෙන පුරණාදීසු පසාදස්ස අස්සද්ධියතමාහ. පසාදභූතොති එතෙන අප්පසාදභූතං අස්සද්ධියං නිවත්තෙති. වත්ථුගතොති ඉමිනා මිච්ඡාධිමොක්ඛං. “පසාදභූතො නිච්ඡයො”ති ඉමිනා පන විභාවිතමෙවත්ථං පාකටං කරොන්තො “න යෙවාපනකාධිමොක්ඛො”ති ආහ. අකාලුස්සියං පසාදො, තං පන අසඬ්ඛොභාවතො “අනාවිලභාවො”ති චුත්තං. තඤ්ඨි සම්පයුත්තෙසු විදහන්ති සද්ධා අකාලුස්සියපච්චුපට්ඨානා. එවමෙතන්ති අධිමුච්චනාකාරෙන පන ගහෙනබ්බත්තා අධිමුත්තිපච්චුපට්ඨානා. බුද්ධාදිවත්ථුනීති එත්ථ ඉධලොකපරලොකකම්මඵලසම්බන්ධාපි සඬ්ඛිතාති දට්ඨබ්බං. “සද්ධාහත්ථො, මහානාම, අරියසාවකො”ති, “සද්ධිධි චිත්තං පුරිසස්ස සෙට්ඨ”න්ති (සං. නි. 1.246; සු. නි. 184), “සද්ධා බීජං තපො චුට්ඨි”ති (සං. නි. 1.197; සු. නි. 77) එවමාදිවචනතො කුසලධම්මානං ආදානාදීසු හත්ථාදයො විය සද්ධා දට්ඨබ්බා.

“ඉධ භික්ඛුනා කම්මං කත්තබ්බං හොති. තස්ස එවං හොති ‘කම්මං ඛො මෙ කත්තබ්බං හවිස්සති, කම්මං ඛො පන මෙ කරොන්තස්ස න සුකරං බුද්ධානං සාසනං මනසි කාතුං, හන්දාහං චිරියං ආරභාමි අප්පත්තස්ස පත්තියා අනාධිගතස්ස අධිගමාය අසච්ඡිකතස්ස සච්ඡිකිරියායා”ති (දී. නි. 3.335) –

ආදිකා අනුරූපපච්චවෙක්ඛණා.

තංමූලකානීති ගත්තබ්බමග්ගාදිමූලකානි. එත්ථ ච මග්ගො ගත්තබ්බො හොතීතිආදයො අට්ඨකථායං දස්සනවසෙනෙව චුත්තා, න පාළියං ආගතානුක්කමෙනාති දට්ඨබ්බං.

කරණාදිකාලෙ විය චිරකතාදිආරම්මණං විභූතං කත්ථා පවත්තන්ති සති තං උපගන්ත්වා තිට්ඨන්ති අනිස්සජ්ජන්ති ච හොති. යං ආරම්මණං සම්මුට්ඨං, තං පිලචිත්ථා ගතං විය චලිතං විය ච හොති, තප්පටිපක්ඛොවෙන පන අසම්මුට්ඨන්ති

ඉමමත්ථං දස්සෙන්තො “උදකෙ අලාබ්ඛ චියා”ති ආදිමාහ. තත්ථ සාරණන්ති එතෙන “සරන්ති තායා”ති ඉමමෙවත්ථං විභාවෙති. සරණකිරියාය හි පවත්තමානානං ධම්මානං තත්ථ ආධිපච්චිතාවෙන සති පච්චයො. තස්සා හි තථා පච්චයභාවෙ සති තෙ ධම්මා සාරිතා අසම්මුට්ඨකතා අපිලාවිතාහොන්තිති. “ඉමෙහි නාම හෙතුහි පච්චයෙහි ව එතෙ ධම්මා සම්භවන්ති”ති සම්භවතො. “ඉමං නාම ඵලං නිබ්බත්තෙන්ති”ති ඵලතො ධම්මා උප්පජ්ජනෙන විපච්චනෙන ව නිප්ඵන්නා නාම හොන්තිති. වත්ථුභූතාති ආරම්මණභූතා.

සතිපි සබ්බෙසං සාරම්මණධම්මානං ආරම්මණග්ගහණෙන න විත්තං විය පරෙ පරිච්ඡිජ්ජගාහිනොති “පරිච්ඡන්තොපලද්ධිවසෙන ජානාති”ති විත්තං වුත්තං. චෙතසිකෙසු හි කෙචි විසයං පරිච්ඡිජ්ජ ගහෙතුං න සක්කොන්ති, කෙචි පන පරිච්ඡෙදමත්තෙයෙව තිට්ඨන්ති, න විඤ්ඤාණං විය විසයං ගණ්හන්තිති යෙ ආසඬ්ඛිතබ්බා, තෙසු තදභාවං දස්සෙන්තො “න සඤ්ඤා...පෙ.... විජ්ඣනවසෙනා”ති ආහ.

පිතියා ව සොමනස්සභාවො ආපජ්ජතිති ඉදං පිති ව සොමනස්සඤ්ච පිතිසොමනස්සන්ති පිතිසොමනස්සානං තුල්‍යයොගං සන්ධාය වුත්තං. සොමනස්සස්සෙව පන “ආජඤ්ඤරථො”ති විය පිතියුත්තං සොමනස්සං පිතිසොමනස්සන්ති පධානභාවො ඉච්ඡිතොති න පිතියා සොමනස්සභාවජ්ජන්ති. න හි පධානෙ විජ්ජමානෙ අජ්ජපධානං උපයුජ්ජති, පිතිග්ගහණඤ්චෙත්ථ පිතියුත්තස්ස සොමනස්සස්ස යෙභුයොන භාවතො පරිබ්‍යත්තකිච්චතො ව කතං, න ව නිප්පිතිකසොමනස්සස්ස අසඬ්ගහො. රුළුභිසද්දෙසු කිරියාය අනච්චන්තිකභාවතො. පිතියා පන උපලක්ඛණභාවෙන අයමත්ථො සුට්ඨු යුජ්ජන්ති දස්සෙන්තො ආහ “පිතිඋපලක්ඛිතං වා”ති ආදි.

පවත්තං උපාදින්නක්ඛන්ධං. චිරට්ඨිතිකං හොතිති එතෙන න කෙවලං අනුපාලෙතබ්බධම්මානං බණ්ඩිතියායෙව, අථ බො පබන්ධානුපච්ඡෙදස්සපි ජීවිතං කාරණන්ති දස්සෙති. අඤ්ඤථා හි ආයුක්ඛයමරණං න යුජ්ජෙය්‍යාති. අවිසෙසෙනාති කාරණවිසෙසානපෙක්ඛෙන ජීවිතින්ද්‍රියතාසාමඤ්ඤෙන. යදිපි අරූපාසඤ්ඤභවෙසු රූපාරූපධම්මා නප්පවත්තන්ති, තෙහි පන පුරිමපච්ඡිමභවෙසු වරිමපඨමධම්මා සමානජාතියෙන අබ්‍යවහිතතාය නිරන්තරායෙව නාම හොන්තිති “යාව පරිනිබ්බානං අවිච්ඡන්තං පවත්තති”ති වුත්තං. අනුපාලනාදිකස්සාති අනුපාලනපවත්තනට්ඨපනානියෙව වදති. ජීවමානවිසෙසස්පච්චයභාවතොති සහජාතානං ජීවමානතාවිසෙසස්ස පච්චයභාවතො. ඉන්ද්‍රියබද්ධස්ස හි මතරූපතො කම්මජස්ස ව උතුජාදිතො විසෙසො ජීවිතින්ද්‍රියකතොති.

මග්ගඬ්ගරාසිවණ්ණනා

අවිපරීතනියානිකභාවෙනාති ඉදං සම්මා-සද්දස්ස දිට්ඨි-ආදිසද්දානඤ්ච සමානාධිකරණතාවසෙන දිට්ඨිආදීනං අවිසෙසභූතස්ස නියානිකභාවස්ස සම්මා-

සද්දෙන විසෙසිතබ්බත්තා වුත්තං. අවිපරිත්තත්ථො හි සම්මා-සද්දො, න නියායානිකත්ථොති. අවිපරිත්තනියායානිකත්ථො එව වා සම්මා-සද්දො. අනෙකත්ථා හි නිපාතාති. එවමෙවාති අවිපරිත්තනියායානිකභාවෙන.

බලරාසිවණ්ණනා

පතිස්සවො වචනසම්පටිග්ගහොති අධිප්පායෙන “සප්පතිස්සවං පතිස්සවහුතං තංසභාගඤ්ච යං කිඤ්චි ගාරව”න්ති ආහ. තත්ථ තත්ථ පාකටභාවෙනාති අප්ඤ්ඤාත්තභූතෙසු ජාතියාදිසු බහිද්ධාභූතෙසු හික්ඛුආදිසු හිරොත්තප්පානං අනුරූපපච්චවෙක්ඛණවසෙන සසම්භාරපථවිආදිසු පථවිධාතුආදීනං විය විභූතකිව්චභාවෙනාති අත්ථො.

මූලරාසිවණ්ණනා

එවඤ්ඤි උපමාය සමෙතිති යථා අසුවිම්භි පතිතපුරිසස්ස සතිපි කායෙන අල්ලියනෙ භාවො අනල්ලිනො, එවං අලොභොපි ආරම්මණකරණවසෙන ගහිතෙපි ආරම්මණෙ අලග්ගභාවෙන අනල්ලිනභාවො අනල්ලිනාකාරො එව පවත්තති. එවංසභාවො හි සො ධම්මොති. කිඤ්චි දුස්සීලාං දොසසමුට්ඨානං සබ්බම්පි දුස්සීලාං දොසුපතිස්සයන්ති “දොසසමුට්ඨානතං දොසුපතිස්සයතඤ්චා”ති වුත්තං. තෙන අදොසො දොසස්සෙව උපුච්චව්චිකො, තංමුඛෙන දුස්සීලාස්සාති දස්සෙති.

තත්ථ ජාතානං ධම්මානං අනතිවත්තනට්ඨෙන...පෙ.... ආසෙවනට්ඨෙන භාවනාති යො සො එකත්තුපගතො පට්ඨමජ්ඣානාදිඅප්පනාවිත්තුප්පාදො ආසන්තුපචාරාහිතවිසෙසො නීවරණාදිපරිපන්ථවිසුද්ධියා විසුද්ධො, තදාවරණවිසයවිරහෙන ව සමප්පවත්තඅප්පනාසමාධිසඬ්ඛාතං මජ්ඣිමං සමථනිමිත්තං පටිපන්නො, එවං පටිපන්නත්තා එව තත්ථුපගමනෙන තත්ථ ව පක්ඛන්දො, විසොධෙතබ්බස්ස වික්ඛෙපස්ස කිලෙසසංසග්ගස්ස ව අභාවතො විසොධනසමාධානඑකත්තුපට්ඨානඛ්‍යාපාරවිරහෙන විසුද්ධිසමථපටිපත්තිඑකත්තුපට්ඨානාකාරෙ අප්ඤ්ඤාපෙක්ඛන්තො අභිධ්‍යන්තරූපාය සහජාතතත්තුමජ්ඣාත්තුපෙක්ඛාය කිව්චවසෙන උපෙක්ඛානුමුහිතො, තස්මිංයෙව ජාතා සමාධිපඤ්ඤාසඬ්ඛාතා යුගනද්ධධම්මා. තෙ යථා අඤ්ඤං අනතිවත්තමානා හුත්වා පවත්තන්ති, එවං භාවනා මුහුතා. තථා යාති තත්ථ සද්ධාදිති ඉන්ද්‍රියානි නානාකිලෙසෙහි විමුත්තත්තා විමුත්තිරසෙන එකරසානි හුත්වා පවත්තාති. යඤ්ච තත්ථ තදුපගං, තෙසං අනතිවත්තනඑකරසභාවානං අනුවච්ඡිකං චීරියං වාහීයති පවත්තීයති, යා වස්ස තස්මිං බණ පවත්තා පගුණබලවභාවාපත්තිසඬ්ඛාතා ආසෙවනා. සබ්බෙසං එතෙසං ආකාරානං භාවනා උප්පාදනා වඩ්ඪනා, අයං තත්ථ ජාතානං...පෙ.... ආසෙවනට්ඨෙන භාවනා නාම.

යස්මා පනායං භාවනාකාරො “පට්ඨමස්ස ඤානස්ස පටිපදාවිසුද්ධි ආදී”තිආදිනාපි (පටි. ම. 1.158) පාළියං ආගතො එව, ඤාණෙන ව සංකිලෙසවොදානෙසු තං තං ආදීනවං ආනිසංසඤ්ච දිස්වා තථා තථා

නිජ්ඵාදෙනබ්බො, තස්මා “එවං චුත්තාය පඤ්ඤාසාධනාය භාවනායා”ති චුත්තං. අප්පචත්තීති යස්මිං ධම්මෙ සති යථාචුත්තා භාවනා නප්පචත්තති, සො ධම්මො පටිපක්ඛභාවනාපරාමසනෙන අභාවනාති චුත්තොති අධිජ්ජායො. න හි අභාවමත්තස්ස අමොහො පටිපක්ඛොති යුජ්ජතීති. තප්පටිපක්ඛභූතා අකුසලා කාමච්ඡන්දාදයො දට්ඨබ්බා. පමාදවිසෙසො වා අභාවනා. සො හි “කුසලානං වා ධම්මානං අනාසෙවනා අභාවනා අබ්බුලීකම්ම”න්තිආදිනා නිද්දිට්ඨොති.

එකන්තෙන අලබ්භනෙයාදස්සනත්ථං “ජරාධම්මො”ති චුත්තං. තථා හි පාළියං “ජාතිධම්මානං, හික්ඛවෙ, සත්තානං එවං ඉච්ඡා උජ්ජජ්ජතී”තිආදිනා (ම. නි. 3.373) ඉච්ඡිතාලාභො විභත්තො. අලොභානුභාවෙන කායානුපස්සනාය, අමොහානුභාවෙන චිත්තධම්මානුපස්සනාය සිද්ධි පාකටායෙවාති අපාකටං අදොසානුභාවෙන වෙදනානුපස්සනාසිද්ධිං විභාවෙන්තො “සුඛච්ඡරිණාමෙ”තිආදිමාහ. අයඤ්ච යොජනා අලොභාදීනං විසෙසපච්චයතං සන්ධාය කතා, අවිසෙසෙන පන සබ්බෙ සබ්බෙසං පච්චයා. සභාවතො සඬ්ඤ්ඤානං උජ්ජන්තස්ස දුක්ඛස්ස අසහනවසෙනෙව උජ්ජජ්ජතීති දොසො තදස්සනස්ස ආසන්නපටිපක්ඛො, න රාගො විය දුරපටිපක්ඛො.

කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා

අභිජ්ඣාදයො විය අනභිජ්ඣාදයොපි න එකන්තං කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනායෙවාති ආහ “කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා”ති. මනොකම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා පචත්තනකම්මභාවතො හි එතෙසං කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා සඬ්ඤ්ඤා, න සබ්බදා කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා. තෙන යො අඤ්ඤාපි ධම්මො අනියතො කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා පාකටො ව, තස්සපි කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා න විරුජ්ඣතීති දස්සෙති.

පස්සද්ධාදියුගලවණ්ණනා

සමන්ති සම්මා. චෙතියවන්දනාදිඅත්ථන්ති චෙතියවන්දනාදිහෙතු. සමථචතුසච්චකම්මට්ඨානවසෙන තබ්බෙදවසෙන ව සබ්බකම්මට්ඨානභාවනාහියුත්තානං මුදුමජ්ඣමතික්ඛිත්ථියතාදිහෙදවසෙන සබ්බයොගීනං චිත්තස්ස ලීනුද්ධච්චාදිකාලවසෙන සබ්බදා හිතාහිතධම්මප්පලක්ඛණභාවතො යථාසභාවං පටිවෙධභාවතො ව සතිසම්පජඤ්ඤානං පාරිබන්ධකභරණභාවනාවඬ්ඨනානි අවිසෙසතො දට්ඨබ්බාති. යථා අප්පනාකොසල්ලෙන විනා සමථො සමථමන්තරෙන යථාභූතාවබ්බොධො ව නත්ථීති නානාක්ඛණිකා සමාධිපඤ්ඤා අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස විසෙසකාරණං, එවං පටිවෙධෙ එකක්ඛණිකාපිති දස්සෙන්තො ආහ “අඤ්ඤමඤ්ඤං නිමිත්තභාවෙනා”ති. පඤ්ඤාය හි සාතිසයං අවහාසියමානෙ විසයෙ සමාධි එකත්තවසෙන අප්පෙතුං සක්කොති, සමාධිමිහි ව මජ්ඣිමං සමථනිමිත්තං පටිපන්නෙන පඤ්ඤා ආරම්මණෙසු විසදා වහතීති. සමං පචත්තාති අඤ්ඤමඤ්ඤානතිවත්තෙන සමං අවිසමං එකරසභාවෙන පචත්තා.

අඤ්ඤමඤ්ඤසභායභාවූපගමනෙන යොගිනො මනොරථධුරාකඨිඨනෙ
 රථධුරාකඨිඨනෙ විය ආජානෙය්‍යායුගො යුගලකො හුත්වා
 අඤ්ඤමඤ්ඤානනිවත්තමානෙන නද්ධා ඛද්ධා වියාති වා යුගනද්ධා.
 අධිවිත්තමනුයුත්තෙහි වීරියසමාධයො සමං යොජෙතඛබ්බාති ඉමස්ස විසෙසස්ස
 දස්සනත්ථං පුබ්බෙ ගහිතාපි තෙ පුන ගහිතාති දස්සෙතුං
 වීරියසමාධියොජනත්ථායාති අට්ඨකථායං වුත්තං. තං පන සමාධිවීරියයොගස්ස
 විභාවනං හොතිති “යොගවචනත්ථායාති අත්ථො”ති ආහ.

යෙවාපනකවණ්ණනා

යථා තථා වාති සම්මා මිච්ඡා වා. අනධිමුච්චන්තොති “ඉදං කරිස්සාමි, එතං
 කරිස්සාමි”ති එවං පවත්තපුබ්බභාගසන්නිට්ඨානහෙතුකෙන
 පයොගකාලසන්නිට්ඨානෙන අනිච්ඡන්තො. යත්ථ හි අනිච්ඡයො, තත්ථ
 අප්පටිපත්ති එවාති. සංසප්පනං සංසයො. සො හි “ආසප්පනා පරිසප්පනා”ති
 වුත්තො. අසතිපි ඛ්‍යාපාරෙ තත්‍රමජ්ඣක්තතාය සති තංසම්පයුත්තධම්මා
 සකසකකිච්චවසෙන අනුනානධිකතාය අලීනඅනුද්ධතතාය ව සංවත්තන්තිති සා
 තෙසං තථාපවත්තියා පච්චයභූතා ඌනාධිකභාවං නිවාරෙති වියාති
 ඌනාධිකනිවාරණරසා වුත්තා. තථා පවත්තිපච්චයත්තායෙව තෙසු ධම්මෙසු
 මජ්ඣක්තතාති ව වුත්තා.

ඤානපදස්සාති ඤානසද්දස්ස. තෙසුති පඤ්චසු. පඤ්ච හි අභිගාති ඤානපදස්ස
 අත්ථොති ඉදං සංවණ්ණියමානත්තායෙව ඉමං චිත්තුප්පාදං සන්ධාය වුත්තං. න හි
 සබ්බස්මිං චිත්තුප්පාදෙ පඤ්චෙව ඤානභිගාති. පදසමුභො වාක්‍යං, පදකොට්ඨාසො
 වා එස්සපඤ්චමකාදි ධම්මරාසි. වුත්තං පූරිතන්ති ඡපණ්ණාසාදිතාය පුරණවසෙන.
 එස්සපච්චයා වෙදනා “ඵ්ථිට්ඨො වෙදෙති, ඵ්ථිට්ඨො සඤ්ජානාති”තිආදිවචනතො (සං.
 නි. 4.93) එස්සො වෙදනාදීනං පච්චයො. යදිපි ඡන්දාදයො
 යථාවුත්තරාසිකිච්චාභාවතො තෙසු න වත්තඛබ්බා, විසුං රාසිඅන්තරභාවෙන පන
 සරූපතො වත්තඛබ්බාති වොදනං මනසි කත්වා “වුත්තානම්පි”තිආදිමාහ.

ධම්මුද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකුසලං

නිද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා

2. සන්තෙති සභාවතො විජ්ජමානෙ. එස්සස්ස විසයවිසයිනං
 සන්නිපතනාකාරෙන ගහෙතඛබ්බත්තා ඵුසනං විසයෙ චිත්තස්ස සන්නිපතනං වුත්තං.
 “චිත්තනට්ඨෙන චිත්තං, මනනට්ඨෙන මනො”තිආදිනා චිත්තාදිසද්දා
 චිත්තනාදිඛ්‍යාපාරමුඛෙන අත්තතො අත්ථං විභාවෙන්තිති ආහ “චිත්තං
 මනොතිආදීසු විය කිච්චවිසෙසං අනපෙක්ඛිත්වා”ති. යථා ලොකෙ චිකතමෙව
 වෙකතං, විසයො එව වෙසයන්ති වුච්චති, එවං මනො එව මානසන්ති

සද්දමත්තවිසෙසො. නිලාදි-සද්දා විය වත්ථාදීසු චිත්තෙසු පරිසුද්ධභාවනිඛන්ධනා පණ්ඩරසද්දස්ස පවත්නීති තස්ස ගුණවිසෙසාපෙක්ඛතා වුත්තා. යථා කාශිකං සාතන්ති එත්ථ කායජපසාදනිස්සිතන්ති අත්ථො, එවං වෙනසිකං සාතන්ති එත්ථ වෙනොනිස්සිතං සාතන්ති නිස්සයවිසෙසාපෙක්ඛතා වුත්තා. එකක්ඛණිකා නානාක්ඛණිකා ච චිත්තස්ස ධීති නාම, තස්ස අවත්ථාවිසෙසොති අවත්ථාවිසෙසාපෙක්ඛො චිත්තස්ස ධීතිති එවංපකාරො නිද්දෙසො. “න ලුඛහතී”ති වුත්තස්ස චිත්තස්ස, පුග්ගලස්ස චා පවත්තිආකාරභාවෙන අලුඛහනාති අලොභො වුත්තොති අඤ්ඤස්ස කිරියාභාවවිසෙසාපෙක්ඛො අලුඛහනාති නිද්දෙසො. වුත්තනගෙනෙව අලුඛහිතස්ස භාවො අලුඛහිතත්තන්ති අයං නිද්දෙසො අඤ්ඤස්ස භාවභූතතාවිසෙසාපෙක්ඛො වුත්තො. කත්තුකරණභාවාදයො සභාවධම්මානං අජ්ඣාරොපනවසෙනෙව සිජ්ඣන්ති, භාවනිද්දෙසො පන අජ්ඣාරොපනානපෙක්ඛො, තතොයෙව ච විසෙසන්තරවිනිමුත්තො විනිවත්තො විසෙසතො නිජ්ජීවභාවගිභාවතො සභාවනිද්දෙසො නාම භොතීති එස්සොති ඉදං චුසනට්ඨෙන “ධම්මමත්තදීපනං සභාවපද”න්ති වුත්තං. ආරම්මණං චුසන්තස්ස චිත්තස්ස පවත්තිආකාරො චුසනඛ්‍යාපාරො භොතීති “චුසනකිරියා චුසනාකාරො”ති වුත්තං. සම්චුසනාති සං-සද්දො “සමුදයො”තිආදීසු විය සමාගමත්ථදීපකොති ආහ “සමාගමචුසනා”ති. “චුසාමි නෙක්ඛම්මසුඛ”න්තිආදීසු (ධ. ප. 272) පටිලාභොපි චුසනා සම්චුසනාති ච වුව්වතීති ආහ “න පටිලාභසම්චුසනා”ති.

අපරෙත වෙච්චනෙන. ඛුස්සුතභාවසම්පාදිකාය පඤ්ඤාය පණ්ඩිච්චපරියායො. සිජ්ජායතනාදීසු දක්ඛතාභූතාය කොසල්ලපරියායො, යත්ථ කත්ථවි තික්ඛසුමාය නෙපුඤ්ඤපරියායො, සම්මා ධම්මෙ පඤ්ඤපෙන්නියා වෙහඛ්‍යාපරියායොති එවමාදිනා තෙසු තෙසු පඤ්ඤාවිසෙසෙසු තෙ තෙ පරියායවිසෙසා විසෙසෙන පවත්තාති තෙසං පඤ්ඤාවිසෙසානං නානාකාලෙ ලුඛමානතා වුත්තා, ඉතරෙපි අනුගතා භොන්ති යෙභුයොනාති අධිජ්ජායො. අත්ථනානත්තෙන පඤ්ඤාදිඅත්ථවිසෙසෙන. කොධො කුජ්ඣනා කුජ්ඣිතත්තන්ති එවංපකාරා නිද්දෙසා සභාවාකාරභාවදීපනවසෙන ඛාඤ්ජනවසෙනෙව විභාගවචනං. පණ්ඩිච්චන්තිආදයො පඤ්ඤාවිසෙසනිඛන්ධනත්තා අත්ථවසෙන විභාගවචනන්ති ඉමමත්ථමාහ “අථ චා”තිආදිනා. එවමාකාරො පනාති පුරිමාකාරතො විසෙසො අත්ථතො විහත්තිගමනස්ස කාරණං වුත්තං.

පටික්ඛිපනං පටිසෙධනං පටික්ඛෙපො, තස්ස නානත්තං විසෙසො පටික්ඛෙපනානත්තං, සද්ධම්මගරුතාය පටික්ඛෙපො සද්ධම්මගරුතාපටික්ඛෙපො, තෙන සද්ධම්මගරුතාපටික්ඛෙපෙන නානත්තං සද්ධම්මගරුතාපටික්ඛෙපනානත්තං. තං සද්ධම්මගරුතාපටික්ඛෙපනානත්තං පන කොධගරුතාදිභෙදහින්තන්ති “කොධගරුතාදිවිසිට්ඨෙනා”ති වුත්තං. කොධාදීහි විසිට්ඨො හින්තො සද්ධම්මගරුතාය පටික්ඛෙපො පටිසෙධනං කොධාදිවිසිට්ඨපටික්ඛෙපො. කොධගරුතාදියෙව, තස්ස නානත්තෙන සද්ධම්මගරුතාපටිපක්ඛනානත්තෙනාති කොධගරුතා සද්ධම්මගරුතාය පටිපක්ඛො. මක්ඛලාභසක්කාරගරුතා සද්ධම්මගරුතාය පටිපක්ඛොති

සද්ධම්මගරුතාය පටිපක්ඛභාවවිසෙසෙන අසද්ධම්මගරුතා තඛ්භාවෙන එකීභූතාපි නානත්තං ගතා. යස්මා පන කොධො අත්ථතො දොසොයෙව. මක්ඛො දොසප්පධානා පරගුණවිද්ධංසනාකාරප්පවත්තා අකුසලා ඛන්ධා. තග්ගරුතා ව තෙසං සාදරඅභිසඬ්ඛරණවසෙන පවත්තනමෙව. ලාභගරුතා චතුත්තං පච්චයානං සක්කාරගරුතා, තෙසංයෙව සුසඬ්ඛතානං ලද්ධකාමතා. තදුභයෙසු ව ආදරකිරියා තථාපවත්තා ඉච්ඡායෙව, තස්මා “සද්ධම්මගරුතාපටිපක්ඛනානත්තෙන අසද්ධම්මා නානත්තං ගතා”ති වුත්තං. තථා හි වත්තාරො අසද්ධම්මා ඉච්චෙව උද්දිට්ඨා. අසද්ධම්මගරුතාති එත්ථ ව පුරිමස්මිං විකප්පෙ “න සද්ධම්මගරුතා”ති සද්ධම්මගරුතා න භොතීති අත්ථො. දුතියස්මිං සද්ධම්මගරුතාය පටිපක්ඛොති සද්ධම්මගරුතා එව වා පටිපක්ඛො, තස්ස නානත්තෙන සද්ධම්මගරුතාපටිපක්ඛනානත්තෙනාති එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බො. කොධමක්ඛගරුතානඤ්චි සද්ධම්මවිසෙසා පවත්තිහෙදහින්නා මෙත්තා පටිපක්ඛො. ලාභසක්කාරගරුතානං අප්පිච්ඡතා සන්තොසා. තෙන කොධගරුතා න සද්ධම්මගරුතාති කොධගරුතා කායචි සද්ධම්මගරුතාය පටිපක්ඛොති අයමත්ථො වුත්තො භොති. තථා මක්ඛගරුතාදීසුපි. එවඤ්ච කත්වා “වත්තාරො සද්ධම්මා සද්ධම්මගරුතා න කොධගරුතා...පෙ.... සද්ධම්මගරුතා න සක්කාරගරුතා”ති (අ. නි. 4.44) ආගතතන්තිපි සමත්ථිතා භවති. ලොභො න භොතීති අලොභො ලුඛ්භනා න භොතීති අලුඛ්භනාති එවමාදිකො අලොභොතිආදීනං ලොභාදිවිසිට්ඨො පටික්ඛෙපො “එස්සො චුසනා”තිආදිකෙහි විසදිසභාවතො “එස්සාදීහි නානත්ත”න්ති වුත්තො. එස්සාදීහිති වෙත්ථ අලුඛ්භනාදයොපි ආදි-සද්දෙන සඬ්ගහිතාති දට්ඨබ්බං. ලොභාදිපටිපක්ඛෙනාති “ලොභපටිපක්ඛො අලොභො”තිආදීනා යොජෙතබ්බං. සෙසං පුරිමසදිසමෙව. අලොභාදොසාමොහානං විධුරතාය පටිපක්ඛභාවෙන ව ලුඛ්භමානො අඤ්ඤාමඤ්ඤාචිසදිසො ලොභාදිවිසිට්ඨපටික්ඛෙපභාවෙන ලොභාදිපටිපක්ඛභාවෙන ව විඤ්ඤායතීති ආහ “අලොභා...පෙ.... යොජෙතබ්බ”න්ති. ඛහුහි පකාරෙහි දීපෙතබ්බත්ථතා මහත්ථතා. ආදරවසෙන සොතුනං.

3. යදිපි එකස්මිං බණෙ එකංයෙව ආරම්මණං භොති, ඡසුපි පන ආරම්මණෙසු උප්පත්තිරහත්තා “තෙහි වා”තිආදි වුත්තං. තස්සාති සාතස්ස සුඛස්ස. ඡාතාති එතස්ස අත්ථං දස්සෙතුං “කාරණභාවෙන එස්සත්ථං පවත්තා”ති වුත්තං. ඉදං වුත්තං භොති – යථා වෙතසිකසාතසඬ්ඛාතා සොමනස්සවෙදනා සහෙව උප්පජ්ජති, එවං තදනුරූපඑස්සසහිතා හුත්වා පවත්තා තප්පාති වුත්තා. සාදයතීති අධිගමාසිසාය අනඤ්ඤාතිත්තං කරොති.

5. න තස්සා තප්පතාති තස්සා මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා තස්සාරූප්පා “තස්ස ඡාතා”ති වා උභයථාපි තප්පතා න යුජ්ජති. යදිපි එස්සො විඤ්ඤාණස්ස විසෙසපච්චයො න භොති, තථාපි සො තස්ස පච්චයො භොතියෙවාති තස්ස තප්පාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජනා වත්තබ්බාති වොදනං සන්ධායාහ “න ව තදෙවා”තිආදි. තෙහි ආරම්මණෙහි ඡාතා තප්පාති ඉමිනාපි අත්ථොන තප්පා මනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජාති වත්තුං න සක්කා. විඤ්ඤාණස්ස පන

තජ්ජතාපඤ්ඤත්ති ලබ්භතෙව. තථා හි “කිං වා එතෙනා” තිආදිනා එස්සාදිනං තථා දෙසෙතබ්බතං ආහ.

7. විත්තස්ස ආරම්මණෙ ආනයනාකාරජ්ජවත්තො විතක්කො අත්ථනො ආරම්මණං තත්ථ ආකඬ්ඨන්තො විය හොතිති “ආරම්මණස්ස ආකඬ්ඨනං විතක්කන”න්ති වුත්තං.

8. ආරම්මණස්ස අනුමජ්ජනාකාරජ්ජවත්තො විචාරො තත්ථ පරිබ්භමන්තො විය සමන්තතො චරන්තො විය ච හොතිති “සමන්තතො චරණං විචරණ”න්ති වුත්තං.

11. තථා අවට්ඨානමත්තභාවතොති පාණවධාදිසාධනඅවට්ඨානමත්තභාවතො, න බලවභාවතොති අධිජ්ජායො.

14. යෙන ධම්මෙන විත්තෙ ආරම්මණං උපතිට්ඨති ජොතති ච, සො ධම්මො උපට්ඨානං ජොතනන්ති ච වුත්තොති ආහ “උපට්ඨානං ජොතනඤ්ච සතියෙවා”ති.

16. සණ්භට්ඨෙතාති සුබ්බමට්ඨෙත.

30. භාවොති හිරියනං වදති.

33. න ඛ්‍යාපාදෙතබ්බොති අඛ්‍යාපජ්ජ-සද්දස්ස කම්මත්ථනං ආහ.

42-43. යදි අනවජ්ජධම්මානං සීසසීසපරිවත්තනසමත්ථතා ලහුතා, සාවජ්ජධම්මානං කථන්ති ආහ “අවිජ්ජානීවරණාන”න්තිආදි. තෙසං භාවො ගරුතාති එතෙන සතිපි සබ්බෙසං අරුපධම්මානං සමානඤ්ඤත්තෙ මොහසම්පයුත්තානං සාතිසයො දන්ධො පවත්තිආකාරොති දස්සෙති. සො පන තෙසං දන්ධාකාරො සන්තානෙ පාකට්ඨො හොති.

44-45. අජ්ජපිසාතො අවිලොමනං.

46-47. කිලින්තන්ති අවස්සුතං.

50-51. පච්චොසක්කනං මායා යා අවචසරාතිපි වුව්චති. අරුමක්ඛනං චණාලෙපනං. වෙළු එච දාතබ්බභාවෙන පරිග්ගහිතො වෙළුදානං නාම.

නිද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කොට්ඨාසවාරකථාවණ්ණනා

58-120. තෙති එස්සපඤ්ඤවමකාදයො. සඬිගහගමනෙනෙවාති සාධාරණතාදිනා කෙනවි සදිසතාලෙසෙන, න එස්සාදයො විය විසුං ධම්මභාවෙනෙවාති අත්ථො. තථා අවිජ්ජකිණ්ණත්තාති එස්සාදයො විය සරුපෙන විසුං විසුං අවුත්තත්තා. යදිපි

ජන්දාදයෝ සඬගහසුඤ්ඤතචාරෙසුපි සරුපෙන න චුත්තා, ඛන්ධායතනධාතුරාසිසු පන සඬගහිතායෙචාති දස්සෙතුං “යස්මා පනා”තිආදිමාහ. තංනිද්දෙසෙති සඬබාරක්ඛන්ධනිද්දෙසෙ. ඛන්ධානං ධාතායතනභාවෙ බ්‍යභිචාරාභාවතො අඛන්ධභාවතිචාරණෙන අනායතනාධාතුභාවතිචාරණමිපි දට්ඨබ්බං. න යෙචාපනකා යපෙනබ්බාති ඛන්ධාදිරාසිඅන්තොගධනං සන්ධාය චුත්තං. උද්දෙසාදිසු පන “යෙචාපනාත්චෙච චුත්තානං තෙසං තථායෙච සඬගහො යුත්තො”ති අට්ඨකථායං “යපෙන්වා යෙචාපනකෙ”ති චුත්තං. සරුපෙන අචුත්තානමිපි විත්තුප්පාදපරියාපන්නානං ඛන්ධාදිභාවො න චාරෙනබ්බොති න යෙචාපනකා යපෙනබ්බාති චුත්තන්ති උභයෙසමිපි අධිප්පායො චෙදිතබ්බො.

ආභාරපච්චයසඬබාතෙනාති උපත්ථම්භකපච්චයසඬබාතෙන. සො ච ආභාරානං උපත්ථම්භකභාවො පාකටොති කත්වා චුත්තො, න ජනකත්තභාවතො. ඔජට්ඨමකරුපස්ස හි චෙදනාදීනඤ්ච ආභාරණතො තෙසං ජනකත්තං ලබ්භතීති. යදි උපත්ථම්භකො ඉධ පච්චයොති අධිප්පෙතො, කබ්ලිකාරාභාරස්ස තාව හොතු, ඉතරෙසං කථන්ති ආහ “යථා හී”තිආදි. සහජාතාදිපච්චයෙති සහජාතඅඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයසම්පයුත්තඅත්ථිඅවිගතපච්චයෙ වදති, මභාවතුක්කං වා, එකෙනාකාරෙනාති රූපාරූපානං උපත්ථම්භකත්තෙන උපකාරකභාවමාහ. සො එච ච තෙසං ආහරණකිච්චං. “සඬබාරපච්චයා විඤ්ඤාණ”න්ති වචනතො චෙතනාය විඤ්ඤාණස්ස පච්චයභාවො සාතිසයොති ආහ “විඤ්ඤාණං විසෙසෙනා”ති.

යථාගතමග්ගොති චුත්තො කාරණඵලානං අහෙදුපචාරෙනාති දට්ඨබ්බං, නානාක්ඛණිකො අට්ඨඬ්ඨිකමග්ගො උපනිස්සයො එතස්සාති අට්ඨඬ්ඨිකමග්ගූපනිස්සයො. අරියමග්ගස්ස යථාගතමග්ගපරියායො චුච්චමානො තස්ස යා පුරිමකාලභූතා අහෙදොපචාරසිද්ධා ආගමනාවත්ථා තතො නාතිවිලක්ඛණාති ඉමමත්ථං විභාවෙතීති ආහ “පුබ්බභාග...පෙ.... දීපිතා”ති. විඤ්ඤාණස්ස විත්තවිචිත්තතා විජානනභාවවිසෙසා එවාති ආහ “විජානනමෙව විත්තවිචිත්තතා”ති. චෙදනාක්ඛන්ධාදීනන්ති ආදි-සද්දෙන “ද්වායතනාති හොන්ති”තිආදිසු චුත්තමනායතනාදයොපි සඬගණ්භාති. තප්පටික්ඛෙපොති තස්ස ජාතිනිද්දෙසභාවස්ස පටික්ඛෙපො. කතො හොතීති එතෙන ආහාරින්ද්‍රියක්ඛානමග්ගඵලහෙතුයො යත්තකා ඉමස්මිං විත්තෙ ලබ්භන්ති, තෙ සබ්බෙපි “එකො විඤ්ඤාණාභාරො හොතී”තිආදිනා අචුත්තාපි අත්ථතො චුත්තායෙචාති දස්සෙති. එස නයො අඤ්ඤත්ථාපි.

කොට්ඨාසචාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

සුඤ්ඤතචාරාදිවණ්ණනා

121-145. යථාචුත්තෙ සමයෙති චුත්තප්පකාරසමුහෙ.

146. උස්සාහනං පෙසනං නියොජනං.

156-159. නාතිසමාහිතායාති නානාවජ්ජනුපචාරං සන්ධාය වදන්ති.
යෙවාපනකෙහිපි නිබ්බිසෙසනං දස්සෙති කරුණාමුදිතානම්පි උප්පජ්ජනතො.

කායවච්ඡිකිරියා කායවච්ඡවත්ති, විඤ්ඤත්ති එව වා. අසමත්තභාවනන්ති
පුබ්බභාගභාවනමාහ.

කාමාවචරකුසලවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපාවචරකුසලං

චතුක්කනයො

පට්ඨමජ්ඣානකථාවණ්ණනා

160. උත්තරපදලොපං කත්වා “රූපභවො රූප”න්ති චුත්තො, “රූපී රූපානි
පස්සති (ම. නි. 2.248; 3.312; ධ. ස. 248; පටි. ම. 1.209), රූපරාගො”තිආදීසු (ධ.
ස. 363) වියාති දට්ඨබ්බං. පයොගසම්පාදිතස්ස රූපජ්ඣානස්ස
රූපභවාතික්කමස්සපි උපායභාවතො යථා රූපුපපත්තියා එව මග්ගොති අයං
නියමො න යුජ්ජති, එවං පච්චයන්තරවිකල්පාදීහි රූපුපපත්තියා
අනභිනිප්පාදකස්සපි අත්ථිභාවතො රූපුපපත්තියා මග්ගො එවාති අයම්පි නියමො න
යුජ්ජති. එවඤ්ඤා සති යදෙව රූපුපපත්තියා නිප්පාදකං, තස්සෙව සම්පයුත්තස්ස
රූපාවචරකුසලභාවො, න අනභිනිප්පාදකස්සාති අයමත්ථො ආපන්නොති වොදනං
සමුට්ඨාපෙති න සබ්බස්ස කුසලජ්ඣානස්සාතිආදිනා. තත්ථ සාමඤ්ඤසද්දොපි
අධිකාරවසෙන විසෙසනිද්දිට්ඨො භොතිති “කුසලජ්ඣානස්ස මග්ගභාවො”ති
චුත්තං.

රූපුපපත්තිජනකසභාවො රූපභවවිපච්චනසභාවොති තස්සපි විපාකධම්මභාවො
සතිපි සබ්බකුසලාකුසලසාධාරණං විපාකධම්මභාවසාමඤ්ඤං “විපාකධම්මභාවො
වියා”ති උදාහරණභාවෙන චුත්තං. සාමඤ්ඤම්පි හි විසෙසතො හින්තං කත්වා
වොහරීයතීති. සබ්බසමානොති රූපුපපත්තියා නිප්පාදකස්ස පච්චයන්තරවිකල්පාදීහි
අනිප්පාදකස්ස ව සබ්බස්ස යථාධිගතස්ස ඥානස්ස සාධාරණො. එතෙන
උත්තරපදාවධාරණස්ස පරිග්ගහිතතං දස්සෙති. “ඉතො අඤ්ඤො මග්ගො නාම
නත්ථි”ති ඉමිනාපි සජාතියා සාධාරණො අඤ්ඤජාතිවිනිවත්තියා
අනඤ්ඤසාධාරණො ඉමස්ස ඥානස්ස රූපුපපත්තියා උපායභාවො චුත්තොති
දට්ඨබ්බං. ඉතරෙ ද්වෙ සද්ධා හිරි ව. යදි පටිපදාය සාධෙතබ්බතො
පුග්ගලපුබ්බධිගමාය දෙසනාය භාවෙන්තෙන සමයවචත්ථානං කතං.
පටිපදාරහිතෙසු කථන්ති ආහ “කෙසඤ්චි”තිආදි. තත්ථ කෙසඤ්චිති සමථභාවනාය
කතාධිකාරානං. තෙසඤ්චි මග්ගාධිගමනතො පුබ්බෙ අනධිගතජ්ඣානානං
පටිසම්භිදාදයො විය මග්ගාධිගමෙනෙව තානි සම්ප්පන්නීති.

අඤ්ඤානීති අරියමග්ගසිද්ධිතො අඤ්ඤානි. තෙසුපීති අරියමග්ගෙන සිද්ධත්තා පටිපදාරහිතෙසුපි. නනු ච අරියමග්ගසිද්ධස්සපි ආගමනවසෙන පටිපදා උපලබ්භතියෙව. ඉතරථා “න කාමාවචරං විය විනා පටිපදාය උප්පජ්ජති”ති, “බහුතරං ලොකියජ්ඣානම්පි න විනා පටිපදාය ඉප්පකුති”ති ච වචනං. විරුජ්ඣෙය්‍යාති? න, යෙභුයොන ගහණතො පුග්ගලවිසෙසාපෙක්ඛත්තා ච. අරියමග්ගසමීප්ඣකඤ්ඤි කුමානං කස්සවිදෙව හොති, තස්මා ඉතරං බහුතරං ලොකියජ්ඣානං පුට්ඨජනස්ස අරියස්ස ච අකතාධිකාරස්ස න විනා පටිපදාය සිප්පකුතිති තෙසං වසෙන වුත්තං. අරියමග්ගසිද්ධස්සපි කුමානස්ස විපාකානං විය කුසලෙන අරියමග්ගෙන සදිසත්තභාවතො අතබ්බිපාකත්තා ච න මග්ගාගමනවසෙන පටිපදා යුජ්ජති, එවමස්ස පටිපදාවිරහො සිද්ධො. එවඤ්ච කත්වා සුද්ධිකතවකදෙසනාපි සුට්ඨු නීතා හොති. තථා ච වක්ඛති ලොකුත්තරකථායං “ලොකියජ්ඣානම්පි”තිආදි (ධ. ස. මූලටී. 277).

වට්ටාසයස්ස විසෙසපච්චයභූතාය තණ්හාය තනුකරණවසෙන විවට්ටාසයස්ස වඩ්ඪනන්ති ආහ “තණ්හාසංකිලෙසසොධනෙන ආසයපොසන”න්ති. ආසයපොසනන්ති ච කුමානභාවනාය පච්චයභූතා පුබ්බයොගාදිවසෙන සිද්ධා අප්පකුසයසම්පදා. සා පන තණ්හුපනාපවිගමෙන හොතීති ආහ “තණ්හාසංකිලෙසසොධනෙනා”ති.

ථිනමිද්ධාදිනන්ති ථිනමිද්ධඋද්ධච්චකුක්කුචචචිචිකිච්ඡානං. පහානන්ති පහායකං.

තංසදිසෙසුති මහග්ගතභාවාදිනා පඨමජ්ඣානසමාධිසදිසෙසු.

පිතිසුඛවත්තං කුමානං පිතිසුඛන්ති වුත්තං යථා අරිසසොති දස්සෙන්තො “පිතිසුඛ...පෙ.... අකාරො වුත්තො”ති ආහ. මග්ගස්සපි චා නිබ්බානාරම්මණතො තථලක්ඛණුපනිජ්ඣානතා යොජෙතබ්බා. අසම්මොසධම්මන්ති අවිනාසභාවං.

දුතියජ්ඣානකථාවණ්ණනා

161-162. දිට්ඨාදිනවස්ස තංතංකුමානක්ඛණෙ අනුප්පජ්ජනධම්මතාපාදනං වූපසමනං විරජ්ජනං පහානඤ්චාති ඉධාධිජ්ජෙතවිතක්කාදයොයෙව කුමානච්චගභූතා තථා කරියන්ති, න තංසම්පයුත්තඵස්සාදයොති විතක්කාදිනංයෙව වූපසමාදිවචනං ඤායාගතං. යස්මා පන විතක්කාදයො විය තංසම්පයුත්තධම්මාපි එතෙන එතං ඔළාරිකන්ති දිට්ඨාදිනවා එව, තස්මා අවිසෙසෙන විතක්කාදිනං තංසහජානානඤ්ච වූපසමාදිකෙ වත්තබ්බෙ විතක්කවිචාරාදිනංයෙව වූපසමාදිකං වුච්චමානං. “අධිකවචනමඤ්ඤමත්ථං බොධෙති”ති කිඤ්චි විසෙසං දිපෙතීති තං දස්සෙන්තො “යෙහි විතක්කවිචාරෙහි”තිආදිමාහ. විසුං විසුං යීතානිපි විතක්කවිචාරසමතික්කමචචනාදීනි පහෙයාච්චගනිද්දෙසනාසාමඤ්ඤෙන විත්තෙන සමුහතො ගහෙන්වා අවයවෙන සමුදායොපලක්ඛණං කතන්ති දස්සෙන්තො “තෙසං...පෙ.... තං දීපකන්ති වුත්තං”න්ති ආහ. ඉදානි අවයවෙන

සමුදායොපලක්ඛණං විනා විතක්කවිචාරවූපසමච්චනෙන පීතිවිරාගාදිච්චනානං සවිසයෙ සමානඛ්‍යාපාරතං දස්සෙන්නො “අථ වා”තිආදිමාහ.

තස්මිං දස්සිතෙති “යා සද්ධා සද්දහනා”තිආදිනා ක්‍රියාවිභවිගෙ සම්පසාදනෙ දස්සිතෙ. සමානාධිකරණනිද්දෙසෙනෙවති තත්ථෙව විභවිගෙ උද්දෙසපද්ධාරාදීසු සද්ධාක්‍රියානං “සම්පසාදන”න්ති එකාධිකරණතාවචනෙනෙව.

ඔළාරිකභිගමුබෙන “තදනුධම්මතා සතී”ති වූත්තාය තංතංක්‍රියානිකන්තියා වික්ඛම්භනං විතක්කවිචාරවූපසමච්චනාදිහි පකාසිතන්ති ආහ “තණ්හාප්පහානං එතෙසං වූපසමන”න්ති (විභ. 799). යතො විතක්කවිචාරෙසු විරත්තභාවදීපකං විතක්කවිචාරවූපසමච්චනන්ති තදුභයාභාවදීපනං පුන කතන්ති දස්සෙතුං “යෙ වා”තිආදි වූත්තං.

තතියජ්ඣානකථාවණ්ණනා

163. වීරියං උපෙක්ඛාති වූත්තං “පග්ගහනිග්ගහෙසු ඛ්‍යාපාරාකරණෙන උපෙක්ඛියතී”ති. ගහණෙ මජ්ඣන්තභාවෙන සඬබ්බායෙ උපෙක්ඛතීති සඬබ්බාරුපෙක්ඛා, තථාපචත්තා විපස්සනා පඤ්ඤා. තස්සා පන විසයතො පහෙදො “අට්ඨ සඬබ්බාරුපෙක්ඛා”තිආදිනා (පටි. ම. 1.57) යස්සං පාළියං වූත්තො, තං පාළියෙසං දස්සෙන්නො “පට්ඨමජ්ඣාන”න්තිආදිමාහ. තත්ථ උප්පාදන්ති පුරිමකම්මපච්චයා ඉධ උප්පත්තිං. පචත්තන්ති තථා උප්පන්නස්ස පචත්තිං. නිමිත්තන්ති සබ්බමපි සඬබ්බාරගතං නිමිත්තභාවෙන උපට්ඨානතො. ආයුහනන්ති ආයතිං පටිසන්ධිහෙතුභූතං කම්මං. පටිසන්ධිත්ති ආයතිං උපපත්තිං. ගතින්ති යාය ගතියා සා පටිසන්ධි හොති. නිබ්බත්තින්ති බන්ධානං නිබ්බත්තනං. උපපත්තින්ති “සමාපන්නස්ස වා උපපන්නස්ස වා”ති එවං වූත්තං විපාකප්පචත්තිං. ජාතින්ති ජරාදීනං පච්චයභූතං භවපච්චයා ජාතිං. ජරාමරණාදයො පාකටා එව. එත්ථ ව උප්පාදාදයො පඤ්ඤෙව සඬබ්බාරුපෙක්ඛාඤාණස්ස විසයවසෙන වූත්තා, සෙසා තෙසං චෙවච්චනවසෙන. “නිබ්බත්ති ජාතී”ති ඉදඤ්චි ද්වයං උප්පාදස්ස චෙව පටිසන්ධියා ව චෙවච්චනං. “ගති උපපත්ති වා”ති ඉදං ද්වයං පචත්තස්ස. ජරාදයො නිමිත්තස්සාති.

භූතස්සාති බන්ධපඤ්ඤවකස්ස. එතෙහීති ක්‍රියාවිත්තසමුට්ඨිතරුපෙහි.

චතුක්කනයවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පඤ්චකනයවණ්ණනා

167. ආකාරහෙදන්ති ආකාරවිසෙසං. අනෙකාකාරා හි ධම්මා, තෙ ව නිරවසෙසං යාථාවතො භගවතා අභිසම්බුද්ධා. යථාහ – “සබ්බෙ ධම්මා සබ්බාකාරෙන බුද්ධස්ස භගවතො ඤාණමුබ්බෙ ආපාථං ආගච්ඡන්ති”ති (මහානි. 156; වුළුනි. මොඝරාජමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 85; පටි. 3.5). දුතියජ්ඣානපක්ඛිකං න

පයමජ්ඣානපක්ඛිකන්ති අධිජ්ජායො. තෙනෙවාහ “පයමජ්ඣානමෙව හී” තිආදි.
 අත්ථතො හි චතුක්කපඤ්චකනයා අඤ්ඤමඤ්ඤානුජ්ජවෙසිතො. පඤ්චකනයෙ
 දුතියජ්ඣානං කිං සවිචාරනය පයමජ්ඣානපක්ඛිකං උදාහු අවිතක්කනය
 දුතියජ්ඣානපක්ඛිකන්ති සියා ආසඬකාති තදාසඬකාතිචත්තනත්ථමිදං වුත්තං.
 කස්මාතිආදිනා තත්ථ කාරණමාහ. සුත්තන්තදෙසනාසු ච දුතියජ්ඣානමෙව
 භජන්තීති සම්බන්ධො. ච-සද්දෙන න කෙවලං ඉධෙව, අථ බො
 සුත්තන්තදෙසනාසුපීති දෙසනන්තරෙපි යථාවුත්තජ්ඣානස්ස
 පයමජ්ඣානපක්ඛිකත්තාභාවං දස්සෙති. ඉදානි භජනමිපි දස්සෙතුං
 “විතක්කවූපසමා” තිආදි වුත්තං. තෙන සුත්තන්තෙපි පඤ්චකනයස්ස ලබ්භමානතං
 දස්සෙති.

නනු ච සුත්තන්තෙ චත්තාරියෙව ඥානානි විභත්තානීති පඤ්චකනයො
 නත්ථියෙවාති? න, “සවිතක්කසවිචාරො සමාධී” තිආදිනා සමාධිත්තයාපදෙසෙන
 පඤ්චකනයස්ස ලබ්භමානත්තා. චතුක්කනයනිස්සිතො පන කත්වා පඤ්චකනයො
 විභත්තොති තත්ථාපි පඤ්චකනයො නිද්ධාරෙතබ්බො. විතක්කවිචාරානං වූපසමාති
 හි විතක්කස්ස විචාරස්ස විතක්කවිචාරානඤ්ච විතක්කවිචාරානන්ති සක්කා චත්තුං.
 තථා අවිතක්කඅවිචාරානන්ති ච විනා සහ ච විචාරෙන විතක්කජ්ජභානෙන
 අවිතක්කං සහ විනා ච විතක්කෙන විචාරජ්ජභානෙන අවිචාරන්ති අවිතක්කං
 අවිචාරං අවිතක්කඅවිචාරඤ්චාති වා තිවිධමිපි සක්කා සඬගණ්හිතුං.

දුතියන්ති ච විතක්කරහිතෙ විතක්කවිචාරද්වයරහිතෙ ච ඤායාගතා දෙසනා.
 දුතියං අධිගන්තබ්බත්තා විචාරමත්තරහිතෙපි ද්වයජ්ජභානාධිගතසමානධම්මත්තා.
 එවඤ්ච කත්වා පඤ්චකනයනිද්දෙසෙ දුතියෙ වූපසන්තොපි විතක්කො
 තංසභායවිචාරාවූපසමෙන න සම්මාවූපසන්තොති විතක්කවිචාරද්වයරහිතෙ විය
 විචාරවූපසමෙනෙව තදුපසමං සෙසධම්මසමානතඤ්ච දස්සෙන්නෙන
 “විතක්කවිචාරානං වූපසමා අජ්ඣාත්තං සම්පසාදනං චෙතසො එකොදිභාවං
 අවිතක්කං අවිචාරං සමාධිජං පීතිසුඛං තතියං ඥානං උපසම්පජ්ජ විහරතී” ති තතියං
 චතුක්කනයෙ දුතියෙන නිබ්බිසෙසං විභත්තං. දුට්ඨස්සපි සභායවිරහෙන අඤ්ඤථා ච
 විතක්කජ්ජභානෙන අවිතක්කත්තං සමාධිජං පීතිසුඛත්තඤ්ච සමානන්ති
 සමානධම්මත්තාපි දුතියන්ති නිද්දෙසො. විචාරමත්තමිපි හි විතක්කවිචාරද්වයරහිතං
 විය “යස්මිං සමයෙ රුපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙති අවිතක්කවිචාරමත්තං සමාධිජං
 පීතිසුඛං දුතියං ඥානං උපසම්පජ්ජ විහරතී” ති අවිතක්කං සමාධිජං පීතිසුඛන්ති
 විභත්තං. පයමජ්ඣානෙ වා සහචාරීසු විතක්කවිචාරෙසු එකං අතික්කමිත්වා දුතියමිපි
 තත්ත්වයමෙව දොසතො දිස්වා උභයමිපි සභාතික්කමන්තස්ස පඤ්චකනයෙ තතියං
 වුත්තං තතියං අධිගන්තබ්බත්තා. පයමතො අනන්තරභාවෙන පනස්ස දුතියභාවො ච
 උජ්ජජ්ජති. කස්මා පනෙත්ථ සරුපතො පඤ්චකනයො න විභත්තොති?
 විනෙයාජ්ඣාසයතො. යථානුලොමදෙසනා හි සුත්තන්තදෙසනාති.

පටිපදාවතුක්කාදිවණ්ණනා

176-180. තදනුරූපතාති තස්ස පයමාදිජ්ඣානස්ස අනුරූපසභාවා. යථාලද්ධජ්ඣානං සන්තතො පණිතතො දිස්වා අස්සාදයමානා නිකන්ති තංසම්පයුත්තා ඛන්ධා වා තදාරක්ඛණා සතියෙව වා තස්ස ඥානස්ස අනුවඡවිකතාය “තදනුධම්මතා සතී”ති වුත්තාති. කදාචීති යදා පයමං අධිගන්ත්වා යථානිසින්තොයෙව විනා පයොගන්තරං දුතියාදීනි අධිගච්ඡති, ඊදිසෙ කාලෙති අත්ථො.

186. කුසලජ්ඣානස්ස අධිගතත්තා “සෙක්ඛා”ති වුත්තං. න හි තෙ උප්පාදෙන්ති නාමාති අරියමග්ගක්ඛණෙ රූපාවචරජ්ඣානානං අනුප්පජ්ජමානානං සන්ධායාහ.

කසිණකථාවණ්ණනා

203. ආරූප්පපාදකතා ව දස්සිතා විනා අභාවතො. න හි තෙසං ආරූප්පපාදකතාය විනා නිරොධපාදකතා අත්ථීති. නිමිමිනිතුං ඉච්ඡිතස්ස වත්ථුනො නිමිමානවසෙන ඛිප්පං නිසන්ති නිසාමනං ආලොචනං අධිගමො එතස්සාති ඛිප්පනිසන්ති. තඛහාවො “ඛිප්පනිසන්තිහාවො”ති ආහ “ඛිප්පදස්සනං ඛිප්පාහිඤ්ඤතා”ති.

කසිණකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අභිභායතනකථාවණ්ණනා

204. පටිභාගනිමිත්තභූතං කසිණාරම්මණසඬ්ඛාතං ආයතනං කාරණං එතස්සාති කසිණායතනං, ඥානං. අථ වා ආරම්මණස්ස අනවසෙසඵරණට්ඨෙත කසිණඤ්ච තං ආයතනඤ්ච යොගිතො සුඛවිසෙසානං අධිට්ඨානභාවතො මනායතනධම්මායතනභාවතො වාති සසම්පයුත්තං ඥානං කසිණායතනං. තෙනෙවාහ “සතිපි අභිභායතනානං කසිණායතනත්තෙ”ති. භාවනාය නිමිත්තං භාවනානිමිත්තං, ආරම්මණස්ස පරිත්තජ්ජමාණතා සුච්ඡිද්ධනීලාදිතා ව, තදෙව නානත්තං. භාවනා ඵව වා පුබ්බභාගභූතා භාවනානිමිත්තං, තස්ස නානත්තං භාවනානිමිත්තනානත්තං. පුබ්බභාගභාවනා හි යථාචුත්තවිසෙසෙ ආරම්මණෙ පවත්තිආකාරවිසෙසතො නානාසභාවාති. කසිණනිමිත්තස්ස අභිභවනකභාවනානිමිත්තනානත්තං කසිණ...පෙ.... නානත්තං, තතොති යොජෙතඛිබ්බං.

එත්ථ ව පුරිමානි වත්තාරි අභිභායතනානි භූතකසිණාරම්මණානි, භූතකසිණෙසු ව යං සුච්ඡිණං දුබ්බණ්ණන්ති ව න සක්කා වත්තුං. තත්ථ පවත්තිතානි සඛිබ්බත්ථ වා වණ්ණාභොගරහිතෙන පවත්තිතානි පයමතනියාභිභායතනානිති දුතියවතුත්ථානි වණ්ණකසිණාරම්මණානි. යදි ඵවං දුතියවතුත්ථෙහි පඤ්චමාදිතං කො විසෙසොති “පඤ්චමාදිනි වණ්ණතො රමණීයතරානි, න තථා ඉතරානි”ති වදන්ති. පුරිමානිපි වත්තාරි අට්ඨ කසිණාරම්මණානෙව, තස්මා තං නෙසං මතිමත්තං “අට්ඨසු

කසිණෙසු” ති වුත්තත්තා. විමොක්ඛෙසු ව පයමදුනියවිමොක්ඛා අට්ඨ කසිණාරම්මණා. තතියො වණ්ණකසිණාරම්මණො. පයමදුනියාපි වා වණ්ණකසිණාරම්මණො එව “බහිද්ධා නීලකසිණාදිරූපානි ක්කානවක්ඛුනා පස්සති” ති වුත්තත්තා. ආරම්මණමනුඤ්ඤතාය හි තත්ථ අනිග්ගතිතභාවෙන තෙසං පවත්තිති. එවං සන්තෙ තතියස්ස ඉතරෙහි කො විසෙසොති? සුභාකාරාභොගො. තතියො එව හි සුභන්ති ආභුජනවසෙන පවත්තිති, න ඉතරෙති.

ඤාණං අප්පනාපඤ්ඤා. විජ්ජමානෙපිති අපි-සද්දෙන අවිජ්ජමානෙපිති දස්සෙති. පරිත්තප්පමාණකා අභිභවනස්ස කාරණං ඉමෙසු චතුසු අභිභායතනෙසුති අධිප්පායො. නනු ව සබ්බත්ථ “සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි” ති වචනතො වණ්ණාභොගසහිතානියෙව ගහිතානිති? න ගහිතානිති දස්සෙන්නො “තත්ථ වා” තිආදිමාහ. තත්ථානි ආගමෙසු. තථා අප්පමාණානිති වණ්ණාභොගරහිතානි ව සබ්බානි අප්පමාණානි සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානිති අත්ථො. යදි එවං කථං විසිට්ඨානං වණ්ණාභොගෙන රහිතානං සහිතානඤ්ච එකජ්ඣං මනසි කරොති? න එකජ්ඣං, විසුංයෙව පන තෙසු මනසිකාරො. යදි විසුං කථමෙකන්ති? පරිත්තභාවසාමඤ්ඤතො. යදි එවං “සුවණ්ණදුබ්බණ්ණග්ගණං අතිරිච්ඡති” ති, නාතිරිච්ඡතිති දස්සෙන්නො “අත්ථි හි එසො පරියායො” තිආදිමාහ. තත්ථ යදිදං වණ්ණාභොගජනිතං විසෙසං අග්ගහෙත්වා පරිත්තසාමඤ්ඤෙන එකත්තං නෙත්වා “පරිත්තානි අභිභුයා” ති වත්වා පුන තදන්තොගධම්මප්පහෙදං විනෙයාවසෙන දස්සෙතුං. “තානි වෙ කදාච වණ්ණවසෙන ආභුජ්ජතානි භොන්ති සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි අභිභුයා” ති වත්තබ්බතාය වණ්ණාභොගරහිතානි සහිතානි ව විසුං මනසි කත්වා උභයත්ථාපි වණ්ණාභොගරහිතපරිත්තාභිභවනෙ තං සහිතපරිත්තාභිභවනෙ ව පරිත්තාභිභවනස්ස සාමඤ්ඤං ගහෙත්වා එකන්ති වචනං, එසො පරියායො විජ්ජතිති අයමධිප්පායො.

එවං සුත්තන්තාහිධම්මපාඨවිසෙසතො අට්ඨකථාය විරොධාභාවං දස්සෙත්වා ඉදානි සුත්තන්තාහිධම්මපාඨානං අවිරොධං අධිප්පායවිභාවනෙන දස්සෙතුං. “තත්ථවා” තිආදිමාහ. එවං අහිධම්මෙ වණ්ණාභොගරහිතානි සහිතානි ව විසුං වුත්තානි. සුත්තන්තෙ පන “උභයානි එකජ්ඣං” න්ති වුත්තං, තං කථං විඤ්ඤායතිති ආහ “තදෙන” න්තිආදි. තත්ථ ආගතස්සානි සුත්තන්තෙ ආගතස්ස. තත්ථ හි “අජ්ඣත්තං රූපසඤ්ඤී” ති ආගතං. අවචනතොති අහිධම්මෙ අවචනතො. යදිපි විමොක්ඛා විසුං දෙසිතා, කසිණායතනභාවො විය පන අභිභායතනානං විමොක්ඛකිච්චතාපි අත්ථිති අභිභායතනවිමොක්ඛානං ඉධාපි සඬකරො දුන්නිවාරොති වොදනං මනසි කත්වා ආහ “සබ්බවිමොක්ඛකිච්චසාධාරණවචනභාවතො” ති. තෙන යථා අභිභායතනදෙසනායං අභිභායතනකිච්චානි නිරවසෙසතො වුත්තානි, එවං විමොක්ඛදෙසනායං විමොක්ඛකිච්චානිති ඉධ තෙසං අසඬකරොයෙවාති දස්සෙති.

යෙ ව යථාවුත්තං වචත්ථානං න සම්පට්චින්නි, තෙහි සුත්තන්තාහිධම්මපාඨහෙදෙ අඤ්ඤං කාරණං වත්තබ්බං සියා. කිමෙත්ථ වත්තබ්බං,

නනු අට්ඨකථායං “කස්මා පන යථා සුත්තන්තෙ” තිආදිං වත්වා “අප්ඤ්ඤානරූපානං අනභිභවතීයතො” ති කාරණං වුත්තන්ති. න තං තස්ස කාරණවචනන්ති දස්සෙන්නො “අප්ඤ්ඤානරූපාන” තිආදිමාහ. තත්ථ යන්ති ඉධ සුත්තන්තෙ ව “බහිද්ධා රූපානි පස්සති” ති (අ. නි. 8.65) වුත්තවචනං සන්ධායාහ. බහිද්ධා රූපානියෙව හි අභිභවතීයානීති. අඤ්ඤානරූපානි දෙසනාවිලාසනො අඤ්ඤං අභිභවතීයහෙතු එතස්සාති අඤ්ඤානරූපානි. අප්ඤ්ඤානරූපසංස්ඤ්ඤානාය ඵව, න සුත්තන්තෙ විය අප්ඤ්ඤානරූපසංස්ඤ්ඤානාය වාති අත්ථො. අවිභූතත්තාති ඉදං ඤාණුත්තරානං සහ නිමිත්තප්පාදනෙන අප්පනානිබ්බත්තනං ආරම්මණස්ස අභිභවො න සුට්ඨු විභූතභාවමත්තරෙන සම්භවතීති කත්වා වුත්තං. නනු ව අට්ඨකථායං පාඨද්වයවිසේසස්ස දෙසනාවිලාසො කාරණභාවෙන වුත්තොති ආහ “දෙසනාවිලාසො ව යථාවුත්තවචන්ථානවසෙන වෙදිතබ්බො” ති. දෙසනාවිලාසො හි නාම විනෙයාප්ඤ්ඤානරූපං විජ්ජමානස්සෙව පරියායස්ස විභාවනං න යස්ස කස්සවීති. තත්ථ ව “පරියායදෙසනත්තා” තිආදිනා වුත්තප්පකාරවචන්ථානං දෙසනාවිලාසනිබ්බන්ධනමාහ. තථා වෙව හි පුරතො දෙසනාවිලාසො විභාවිතො.

අභිභායතනකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

විමොක්ඛකථාවණ්ණනා

248. තන්ති “සසන්තතිපරියාපන්තරූප” ති වුත්තකෙසාදිවණ්ණමාහ. තං පන යස්මා බලමණ්ඩලාදි විය පරම්පරාය කුමානස්ස කාරණං, තස්මා “කුමානස්ස හෙතුභාවෙන” ති ආහ. යෙනාති යථාවුත්තරූපවිසේසෙන. විසිට්ඨෙතාති අතිසයප්පත්තෙන “රූපප්පත්තියා” තිආදිසු (ධ. ස. 160 ආදයො; විහ. 625) විය උත්තරපදලොපෙන “රූප” ති වුත්තෙන රූපකුමානෙන. “විසිට්ඨෙතා” ති ඉමිනා හි අතිසයරූපයුත්තො රූපීති වුත්තොති දස්සෙති. “පඨමං කුමානං උපසම්පජ්ජ විහරති පථවිකසිණ” තිආදිනා (ධ. ස. 499) කුමානානමෙව කසිණභාවෙන පවත්තා. සුත්තෙ ආරම්මණානං කසිණභාවෙන පවත්තා “පථවිකසිණමෙකො සඤ්ජානාති” තිආදිනා (දී. නි. 3.360; අ. නි. 10.25).

විමොක්ඛකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

බ්‍රහ්මවිහාරකථාවණ්ණනා

251. අඤ්ඤාණසම්පයුත්තාපි වා උපෙක්ඛාවෙදනා අඤ්ඤාණුපෙක්ඛා, උපෙක්ඛාති අඤ්ඤාණසම්පයුත්තා උපෙක්ඛාවෙදනා, අඤ්ඤාණුපෙක්ඛාතිපි එතාසංයෙව නාමන්ති (විහ. අට්ඨ. 947) හි සම්මොහවිනෝදනියං වක්ඛතීති. අප්පටිභාගනිමිත්තත්තෙපි එකං කතිපයෙ වා සත්තෙ ඔදිස්ස පවත්තා පරිච්ඡින්නරූපාදිඋපාදානවිසයෙ පවත්තත්තා කථමප්පමාණගොචරාති ආහ “න ව සම්මුතිසච්චවසෙනා” තිආදි. එවම්පි යථා නත්ථි සත්තා ඔපපාතිකාති සත්තවසෙන පවත්තායපි මිච්ඡාදිට්ඨියා සංඛාරාරම්මණනා වුවිච්ඡි උපාදානවසෙන, එවං

සත්තවසෙන පවත්තානම්පි මෙත්තාදීනං සඬ්ඛාරාරම්මණතාපි සියාති වෙ? න,
අපරාමසනවසෙන පවත්තානං මෙත්තාදීනං සඬපාදානග්ගහණාසම්භවතොති
දස්සෙන්නො ආහ “අපරාමාසා”තිආදි.

බ්‍රහ්මවිහාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අසුභකථාවණ්ණනා

263. “එකාහමතං වා ද්විහමතං වා”තිආදිනා (දී. නි. 2.379; ම. නි. 1.112)
වුත්තාසු නවසු සිවථිකාසු වණ්ණවසෙන පවත්තජ්ඣානං සිවථිකාවණ්ණජ්ඣානං.
නනු වෙතස්ස වණ්ණකසිණෙහි ගහණං යුත්තං, න අසුභෙහිති? න, සිවථිකාවණ්ණං
උපමං කත්වා අත්තතො කායෙ පටිකුලත්තං අමුඤ්චිත්වා වණ්ණවසෙන
පවත්තතො. තෙනෙවාහ “පටිකුලමනසිකාරසාමඤ්ඤනා”ති. අයමත්ථො
සිවථිකාවණ්ණජ්ඣානස්සාති එත්ථාපි යොජෙතඛිබ්බොති විභාවෙන්තො
“තම්පි”තිආදිමාහ.

අසුභකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපාවචරකුසලවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අරූපාවචරකුසලකථාවණ්ණනා

265. රූපනිමිත්තන්ති රූපහෙතු රූපාධිකරණං. රූපාරූපනිමිත්තෙසුති
රූපධම්මෙසු ව පථවිකසිණාදිනිමිත්තෙසු ව. තදාරම්මණජ්ඣානෙසුති එත්ථ තං-
සද්දෙන රූපනිමිත්තං පච්චාමසති රූපම්පි වා රූපධම්මාරම්මණානම්පි
රූපාවචරජ්ඣානානං සම්භවතො. රූපාදීසුති රූපාරූපනිමිත්තතදාරම්මණජ්ඣානෙසු
රූපපටිබද්ධධම්මෙසු ව. අනාවජ්ජිතුකාමතාදිනාති ආදි-සද්දෙන
අසමාපජ්ජිතුකාමතාදිං සඬගණ්හාති.

වුතීතො උද්ධං උජ්ජත්තිරහානං...පෙ.... අනුජ්ජත්තිධම්මතාපාදනෙන
සමතික්කමොති එතෙන සමතික්කමිතඛිබ්බත්තෙන රූපාවචරකුසලානං
රූපාවචරවිපාකකිරියෙහි විසෙසාභාවං දස්සෙති අනධිගතභාවතො. යෙසඤ්ඤි
රූපසඤ්ඤාදීනං අරූපභාවනාය සමතික්කමාදිකො ලඛ්භති, තෙ දස්සෙතුං
“අරූපභාවනාය අභාවෙ වුතීතො උද්ධං උජ්ජත්තිරහානං”න්ති වුත්තන්ති. යාති
එකන්තරූපනිස්සිතා අවසිට්ඨපරිත්තවිපාකසඤ්ඤාදයො.

ආනෙඤ්ජසන්තසමාපත්තිසුඛානුභවනභවවිසෙසුපපජ්ජනාදයො
ආරුජ්ජසමාපත්තිනං අත්ථාති ආහ “රූපසඤ්ඤා...පෙ.... න අත්ථො”ති.

ඉධ උග්ගාටිකකසිණවසෙන පරිත්තානන්තතා හොති නිජ්ජරියායදෙසනත්තාති
අධිජ්ජායො. යදි එවං පරිත්තකසිණුග්ගාටිතෙ කථමාකාසානඤ්චායතනවචනන්ති?

තත්ථාපි අනන්තඵරණසබ්භාවතො. තෙනෙවාහ “අනන්තඵරණසබ්භාවෙ”ති. යදි සබ්බත්ථ අනන්තඵරණතා අත්ථි, අථ කස්මා “අනන්තො ආකාසො”ති න චුත්තන්ති ආහ “සමයවචන්ථාපනා”තිආදි. තත්ථ පටිපත්තීති ඤානභාවනාකාරමාහ.

266. උග්ගාඨාභාවො උග්ගාට්ඨමං. යථා පාකිමං.

268. ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාතික්කමතො තතියාති පද්දධාරං කත්වා යුත්තිතො ආගමතො ච තදත්ථං විභාවෙතුං “තදතික්කමතො හී”තිආදිමාහ. ආරුප්පසමාපත්තීනං ආරම්මණාතික්කමෙන පත්තබ්බත්තා විසෙසතො ආරම්මණෙ දොසදස්සනං තදෙව අතික්කමීතබ්බත්ති අයං යුත්ති, ආරම්මණෙ පන අතික්කන්තෙ තදාරම්මණං ඤානමිපි අතික්කන්තමෙව හොති. භාවනාය ආරම්මණස්ස විගමනං අපනයනං විභාවනා. පාළියන්ති විභවිගෙ. නනු ච පාළියං “තඤ්ඤෙව විඤ්ඤාණ”න්ති අවිසෙසෙන චුත්තං “න ආකාසානඤ්ඤායනවිඤ්ඤාණ”න්ති. “න තඤ්ඤෙව විඤ්ඤාණන්ති විසෙසවචනෙන අයමත්ථො සිද්ධො”ති දස්සෙන්තො “විඤ්ඤාණඤ්ඤායන”න්තිආදිමාහ.

අරුපාවචරකුසලකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

තෙභුමකකුසලවණ්ණනා

269. සත්තහි මහාවාරෙහීති

පටිච්චසහජාතපට්ඨයනිස්සයසංසට්ඨසම්පයුත්තපඤ්ඤාභාවාරෙහි අනුලොමපච්චනීයඅනුලොමපච්චනීයපච්චනීයානුලොමාදිනයා අනුලොමාදිනයා. භාරද්වාජගොතමාදයො අට්ඨවත්තාලීස ලොකෙ ගොත්තාති මූලභූතාති, තථා කට්ඨකලාපාදයො අට්ඨවත්තාලීසෙව වරණානීති ආහ “අට්ඨවත්තාලීස”න්තිආදි. තත්ථ තෙසන්ති භබ්බාහබ්බානං. ද්වාරසීසෙන ද්වාරවත්තාති ගය්හන්තීති අධිප්පායෙනාහ “තංතංද්වාරාති වා කායාදීනී”ති. අවිත්තිකාරෙන වා කතං හීනං, අප්ඤ්ඤාපෙක්ඛනෙන කතං මජ්ඣිමං, සක්කච්චකතං පඤ්ඤං. ආමිසකිඤ්ඤාපක්ඛාදිහෙතු වා කතං හීනං, පුඤ්ඤඵලකාමතාය කතං මජ්ඣිමං, කත්තබ්බමිච්චෙව අරියභාවෙ ධීතෙන කතං පඤ්ඤං. භවසම්පත්තිලොභෙන වා පවත්තිතං හීනං, අලොභජ්ඣාසයෙන පවත්තිතං මජ්ඣිමං, පරහිතාය පවත්තිතං පඤ්ඤං. පරිත්තකතං වා හීනං, මත්තසො කතං මජ්ඣිමං, අධිමත්තසො කතං පඤ්ඤං. මහග්ගතෙසු පන පටිලද්ධමත්තං හීනං, නාතිසුභාවිතං මජ්ඣිමං, සුභාවිතං වසිප්පත්තං පඤ්ඤං. ඉමෙසුපි එකෙකස්ස හීනාදිකස්ස ආයුහනනානත්තාදිවසෙන හීනාදිහෙදො ලබ්භතියෙවාති දට්ඨබ්බං. සම්පයුත්තධම්මානං වසෙනාති යො විත්තප්පභාවිතො විත්තසම්පයුත්තානං විත්තාධිපතෙයාභාවො, සො තංනිමිත්තෙ විත්තෙ උපවරිතොති එවං වා එත්ථ අත්ථො.

තෙභුමකකුසලවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ලොකුත්තරකුසලවණ්ණනා

277. “කෙනටියෙන ලොකුත්තර” න්තිආදි පටිසම්භිදාවචනං (පටි. ම. 2.43)
 අට්ඨකථාය ආහනං, තස්මා තත්ථ “තිව්ධොපි අනුත්තරධම්මො ලොකං
 තරති” න්තිආදිනා සඬගභිතොති තං තිහි පදෙහි යොජෙත්වා දස්සෙතුං “ලොකං
 තරතීති එතෙනා” න්තිආදිමාහ. එකෙකස්මිං යොජෙතඛිබ්බො ලොකස්ස
 අන්තගමනාදිතාය මග්ගාදීසුපි ලඛිතමානත්තා. මග්ගෙයෙව වා තිව්ධොපි අත්ථො
 යොජෙතඛිබ්බොති සම්බන්ධො. අනතිවත්තනාදීති ආදි-සද්දෙන ඉන්ද්‍රියානං
 එකරසනා තදුපගචිරියවාහනං ආසෙවනාති ඉමෙ තයො භාවනාවිසෙසෙ
 සඬගණ්හාති. යස්මා වෙනෙ භාවනාවිසෙසා සංකිලෙසවොදානෙසු වට්ටව්වට්ටෙසු ව
 තංතංආදීනවානිසංසදස්සනභූතාය පුබ්බභාගපඤ්ඤාය සම්පාදිතෙන
 ඤාණවිසෙසෙන නිජ්චජ්ජන්ති, තස්මා වුත්තං “අඤ්ඤමඤ්ඤං...පෙ....
 වඩ්ඨෙති” ති.

නිස්සයො හොතීති රුක්ඛො විය සාබාය ආධාරභාවෙන වොහරියතීති අත්ථො.
 එලඤ්ඤාණඵලඬගානං නිස්සයවචනං නිස්සයපච්චයත්තා. තතොයෙව
 නිස්සයභාවතො පතිට්ඨාභාවතො. අරියඵලසන්නිස්සයෙන හි අරියා කතකිච්චා සුට්ඨු
 නිබ්බන්තසඛිබ්බවාපි විරතරං ලොකෙ පරහිතාය තිට්ඨන්ති. කිලෙසානං ඔධිසො
 පජහනකාපි අරියමග්ගා අවිසෙසෙන සඛිබ්බකුසලානං සඛිබ්බකුසලපටිපක්ඛතාය
 අඤ්ඤමග්ගජ්ජහාතඛිබ්බෙසුපි කෙනවි පහානාකාරෙන පවත්තන්තීති තං
 පහානාකාරං දස්සෙන්නො “ඉතරෙසං විජ්ජුතොභාසෙන විය තමස්සා” ති ආහ.
 යෙන පාළියං හෙට්ඨිමමග්ගඤ්ඤාණානං විජ්ජුපමතා දස්සිතා. යදි එවං
 උපරිමග්ගවජ්ඣා කිලෙසා ඉතරෙති ඉධාධිජ්ජෙතා. න තෙසං සමුච්ඡේදවචනං
 යුත්තං. න හි භාවනාය පහාතඛිබ්බෙ දස්සනමග්ගො සමුච්ඡින්නදිතුං සක්කොති. තථා ව
 සති දස්සනෙන පහාතඛිබ්බා එව තෙ සියුං. අථ තදඬගජ්ජහානං අධිජ්ජෙතං, යෙන
 “විජ්ජුතොභාසෙන විය තමස්සා” ති වුත්තං, තං පුබ්බභාගවිපස්සනාය එව සිද්ධං න
 ව යුත්තං ලොකුත්තරමග්ගො තදඬගවසෙන කිලෙසෙ පජහතීති. වික්ඛම්භනෙපි
 එසෙව නයො, අනුලොමඤ්ඤාණෙනෙව තස්ස සාතිසයං සාධිතත්තා. අථ පන
 පයමමග්ගවජ්ඣා එව කිලෙසා ඉතරෙති අධිජ්ජෙතා, එවං සන්නෙ තෙසං
 ඉතරභාවොව න සියා, න ව අනපායගමනීයා නාම කිලෙසා දස්සනෙන පහාතඛිබ්බා
 අත්ථි, නාපි පයමමග්ගවජ්ඣා කිලෙසා තෙන විජ්ජුතොභාසෙන විය තමො
 සමුච්ඡින්නඛිබ්බාති වත්තුං යුත්තන්ති උපපරික්ඛිතඛිබ්බොයං “ඉතරෙසං...පෙ....
 සමුච්ඡේදො” ති. ලොකියජ්ඣානම්පි න විනා පටිපදාය ඉජ්ඣතීති ඉදං
 අධිජ්ජායවසෙන නෙතඛිබ්බං නෙය්‍යත්ථත්තාති තං අධිජ්ජායං විභාවෙන්තො
 “අකතාධිකාරස්සා” ති ආහ. තෙන යථාචුත්තවචනස්ස ව සජ්ජදෙසනං දස්සෙති.
 නනු ව කතාධිකාරස්ස අරියස්ස මග්ගෙන සමිජ්ඣමානම්පි ඥානං
 මග්ගපටිපදාවසෙන පටිපදාසහිතමෙවාති. න විනා පටිපදාය ඉජ්ඣතීති සක්කා
 වත්තුං, තෙනෙතං වචනං නිජ්ජදෙසමෙවාති අනුයොගං සන්ධායාහ “කතාධිකාරස්ස
 පනා” තිආදි. ඉදානි තස්ස වචනස්ස අධිජ්ජායවසෙන ගහෙතඛිබ්බත්ථතා පාළිතොපි
 විඤ්ඤායතීති දස්සෙන්නො ආහ “යථාචුත්ත...පෙ.... කතා” ති.

“යො කොවිති අවසෙසවවන” න්ති තස්ස අපවාදං දස්සෙන්නො “සකිං ද්වික්ඛත්තු” න්ති ආදිමාහ. පරිච්ඡින්නදිත්වා ගහණං පරිජානනං.

නාමරූපවචන්ථාපනාදීනන්ති

නාමරූපවචන්ථාපනපච්චයපරිග්ගහලක්ඛණපට්ඨෙධනිකන්තිපරියාදානානං.

කිච්ඡසිද්ධිකොති නාමරූපවචන්ථාපනාදීනං කෙසඤ්චි සබ්බෙසම්මි වා

කිච්ඡසිද්ධිකො. එස නයො දුතියවාරාදීසුපි යථාසම්භවං. සුඛසිද්ධියම්මිති

නාමරූපවචන්ථාපනාදීනං කිච්ඡසිද්ධි මග්ගපාතුභාවදන්ධභාවස්ස කාරණභාවෙ

අනෙකන්තිකා. විපස්සනාසහගතින්ද්‍රියානං පන මන්දතා තස්ස එකන්තකාරණන්ති දස්සෙති.

එතදන්තත්තා පටිපදායාති එතෙන නිජ්ජපරියායනො

පටිපදාඤ්ඤාණදස්සනවිසුද්ධිසඬ්ඛාතාය විපස්සනාපඤ්ඤාය විරාවිරජ්ජවත්තිවසෙන

මග්ගස්ස ඛිජ්ජදන්ධාභිඤ්ඤතා චුත්තාති දස්සෙති. පුරිමානන්ති පුරිමවාරානං,

ලක්ඛණපට්ඨෙධාදීනංයෙව වා. හෙට්ඨිමකොටියා තික්ඛත්තුං කිලෙසවික්ඛම්මිහනෙ

සති දුක්ඛාපටිපදාභාවො, න තතො හෙට්ඨාති නිච්ඡිතත්තා ආහ “තික්ඛත්තුං

වික්ඛම්මිහනවාරතාවසෙනා”ති. තස්ස සුඛාපටිපදා වෙදිතබ්බා උක්කංසවසෙනාති

අධිජ්ජායො.

යස්මිං පුග්ගලෙ විසංවාදනහෙදනානිට්ඨානත්ථනියොජනානං පවත්ති, තත්ථ

සිනෙහවිරහෙනෙව තෙසං පවත්ති, යො ච පුග්ගලො අසඬ්ගහිතො හොතිති

මුසාවාදාදීනං විසංවාදනාදිකිච්චතාය ලුඛතා ච අපරිග්ගහතා ච චුත්තා.

තජ්ජපටිපක්ඛවිරුද්ධසභාවත්තා සම්මාවාචාය සිනිද්ධභාවතා පරිග්ගාහකසභාවතා.

සද්ධාවිසෙසයොගතො වා තස්සා සිනිද්ධභාවො දට්ඨබ්බො. සමුට්ඨාපෙතීති

පවත්තෙති. ජීවමානො වා සත්තො, සම්පයුත්තධම්මා වා වොදායන්ති එතෙන සයං

වා වොදායතීති වොදානං.

285. තණ්හාදිට්ඨිහි පතිට්ඨානං. අවසෙසකිලෙසාභිසඬ්ඛාරෙහි ආයුහනා.

සස්සතදිට්ඨියා පතිට්ඨානං. උච්ඡෙදදිට්ඨියා ආයුහනා. ලීනවසෙන පතිට්ඨානං.

උද්ධවච්චවසෙන ආයුහනා. කාමසුඛානුයොගවසෙන පතිට්ඨානං.

අත්තකිලමථානුයොගවසෙන ආයුහනා. සබ්බාකුසලාභිසඬ්ඛාරවසෙන පතිට්ඨානං.

සබ්බලොකියකුසලාභිසඬ්ඛාරවසෙන ආයුහනාති ඔසතරණසුත්තවණ්ණනායං

චුත්තෙසු පකාරන්තරෙසු ඉධ අචුත්තානං වසෙනපි පතිට්ඨානායුහනා වෙදිතබ්බා.

අථ වා කිලෙසග්ගහණෙන තණ්හාසස්සතදිට්ඨිසබ්බාකුසලාභිසඬ්ඛාරා ගහිතා

තංසභාගතාය තදෙකට්ඨතාය ව. තථා අභිසඬ්ඛාරග්ගහණෙන

අවසෙසකිලෙසඋච්ඡෙදදිට්ඨිසබ්බලොකියකුසලාභිසඬ්ඛාරා.

ලීනද්ධවච්චකාමසුඛත්තකිලමථානුයොගානං විසුං චුත්තත්තා තෙහි න

යොජෙතබ්බන්ති කිලෙසාභිසඬ්ඛාරවසෙන පතිට්ඨානායුහනෙ චත්ථා

තණ්හාදිට්ඨිනං තත්ථ විසෙසපච්චයනං දීපෙතුං තදුහයවසෙනපි යොජනා කතා.

නායදස්සනං වා එතං තත්ථ දට්ඨබ්බං. එවම්තරෙපි පකාරා යොජෙතබ්බාති. “චතුහි,

හික්බවෙ, අඬගෙන සමන්තාගතො පුග්ගලො” තිආදීසු (ම. නි. 4.112, 114) අඬග-සද්දස්ස කාරණත්ථතා දට්ඨබ්බා.

299. මුසාවාදාදිති භාසමානො කරොති නාම කිං වක්ඛමානං කිරියං, කා පන සාති? මුසාවාදාදිකිරියාති විදිතොවායමත්ථො. එවං වා එත්ථ යොජනා දට්ඨබ්බා.

301. නිජ්ඵාදිතපච්චයානන්ති විවරාදිපච්චයානං. කුහනවත්ථුනීති පාපිච්ඡතං නිස්සාය ලුබ්ඵිවරාදිසෙවනවසෙන “යො තෙ විභාරෙ වසති, සො අරහා” තිආදිනා (පාරා. 224) අත්තානං අරියගුණසාමන්තං කත්වා භණනවසෙන විසෙසලාභිනො විය අත්තනො පරිහරණවසෙන ච පවත්තා අකුසලචිත්තුප්පාදා පරෙසං විම්භාපනකාරණානි කුහනවත්ථුනි.

343. සතිපි සගුණාරම්මණෙහි මග්ගස්ස අනිමිත්තනාමලාභෙ න නිජ්පරියායෙන විපස්සනා අනිමිත්තනාමිකාති ආගමනතො මග්ගො අනිමිත්තනාමං න ලහතිති ආහ “න පන සගුණාරම්මණෙහි...පෙ.... සිද්ධං හොති” ති. යස්මා පන ආගමනතො සුඤ්ඤතං අප්පණ්ණිතන්ති ලද්ධනාමස්ස මග්ගස්ස සගුණතො ආරම්මණතො ච තංනාමාභාවො න කදාවිපි අත්ථි, තස්මා නාමත්තයපාරිපූර්හෙතුආගමනතො නාමලාභොති අධිප්පායෙනාහ “පරිපුණ්ණනාමසිද්ධිහෙතුත්තා” ති. සබ්බෙසන්ති සබ්බවිමොක්ඛමුඛාගතානම්පි මග්ගානං. නාමත්තයයොගොති සුඤ්ඤතාපණ්ණිතානිමිත්තනාමයොගො. වචත්ථානං අසඬකරො.

350. නිමිත්තධම්මා සඬබාරා තෙහි සනිමිත්තා සවිග්ගහා විය උපට්ඨහන්තිති තෙසං අභාවිතභාවනස්ස භාවිතභාවනස්ස ච උපට්ඨහනාකාරං දස්සෙන්තො “සමුභාදී” තිආදිමාහ. තෙන ච “විමොක්ඛෙන සද්ධිත්ථියං අධිමත්තං හොති” ති (ධ. ස. අට්ඨ. 350) චුත්තං, න “තස්මිං විමොක්ඛෙ” ති, තස්මා “අනිමිත්තවිමොක්ඛොති අනිච්චානුපස්සනං ආහා” ති චුත්තං. ඉතරත්ථාපි එසෙව නයො. අනිමිත්තස්ස අනිමිත්තභාවාභාවො නත්ථිති කස්මා චුත්තං, නනු ච අනිච්චානුපස්සනාය අනිමිත්තවිමොක්ඛභාවො පරියායෙනාති නිජ්පරියායදෙසනාය තස්සා අනිමිත්තභාවාභාවො අත්ථි එව, එවඤ්ච සති “අනිමිත්තස්ස අනිමිත්තනාමදානාභාවො” ති ච න න සක්කා වත්තුන්ති උපමාසංසන්දනං සුට්ඨුතරං යුජ්ජති, තථා අනිමිත්තෙන මග්ගස්ස අනිමිත්තභාවො න යුජ්ජතියෙව. තෙනාහ “පරමත්ථතො නාමං දාතුං න සක්කොති” ති? සච්චමෙතං, පරියායසිද්ධංයෙව පන අනිච්චානුපස්සනාය අනිමිත්තභාවං ගහෙන්වා මග්ගසොධනවසෙනායමනුයොගො කතො “අනිමිත්තවිමොක්ඛස්ස අනිමිත්තභාවාභාවො නත්ථිතිවිරුද්ධං විය හොති” ති. එවඤ්ච කත්වා “අනිමිත්තං...පෙ.... දීපිතො හොති” ති සයමෙව වක්ඛතිති. සාමඤ්ඤන්ති උපමොපමිතබ්බානං සම්බන්ධමාහ. න මග්ගාධිපතීති මග්ගො අධිපති මග්ගාධිපතීති ඡන්දවිත්තානං අයං සමඤ්ඤා නත්ථිති අත්ථො. න ච තෙහි මග්ගස්සාති ඡන්දවිත්තෙහි මග්ගො අධිපති එතස්සාති මග්ගාධිපතීති අයං සමඤ්ඤා මග්ගස්ස නත්ථි. කස්මා? තෙසං ඡන්දවිත්තානං අමග්ගඬගත්තා.

කොනස්ස සුඤ්ඤතාදිනාමකත්තානි එතෙන ඉන්ද්‍රියබලාදීනම්පි
 මග්ගසම්පයොගතො සුඤ්ඤතාදිනාමකතා දස්සිතානි දට්ඨබ්බං. සතිපි
 පච්චනිකාමසනෙ න තස්ස මග්ගස්ස තං පරිබ්‍රන්තං යථා සරසතානි ආහ
 “සරසප්පධානො”ති. ද්විතීනි සරසපච්චනිකෙහි. අඤ්ඤතිරපෙක්ඛෙහීති
 ආගමනතිරපෙක්ඛෙහි. තස්මානි යස්මා සරසතොව නාමලාභෙ අවචන්ථානාපත්ති
 සබ්බස්ස මග්ගස්ස සබ්බනාමභාවාපත්ති හොති, තස්මා. අත්තාහි...පෙ.... මග්ගානි
 තෙන ආගමනතො නාමලාභස්ස පච්චනිකතො නාමලාභභාවං දස්සෙති.
 සරසන්තරෙති අනිමිත්තභාවාදිකෙ. පච්චනිකසහිතෙන සරසෙනානි
 සුඤ්ඤතාප්පණිනිභාවෙහි තදාගමනෙහි. නිමිත්තග්ගහණානිවාරණානි
 සඬබ්බරනිමිත්තග්ගහස්ස අනිසෙධනතො. සුඤ්ඤතාප්පණිනස්සෙව මග්ගස්ස
 චුත්තත්තා අනිච්චතො චුට්ඨහන්තස්ස මග්ගො ඉධ අසඬගහිතො සියාති
 ආසඬකිත්වා ආහ “අනිච්චානුපස්සනා”තිආදි. සඬබ්බරෙහි චුට්ඨානං න සියා,
 ලක්ඛණෙහි එව චුට්ඨානං සියාති අධිප්පායො, ලක්ඛණපට්ඨෙධො න සියා
 අතදාරම්මණත්තානි අත්ථො. සඬබ්බරානඤ්ඤි හුත්වා
 අභාවඋදයබ්බයපට්ඨිලනාවසවත්තනාකාරෙසු අනිච්චතාදිලක්ඛණවොභාරො.

ආකාරවත්තෙසු ගහිතෙසු තදාකාරොපි ගහිතොයෙව හොතීති ආහ
 “ලක්ඛණානිපි පට්ඨිද්ධානි හොත්ති තදාකාරසඬබ්බරග්ගහණතො”ති.
 යථාචුත්තාධිප්පායෙනානි “අනිච්ච”න්තිආදිනා “සඬබ්බරෙසු”තිආදිනාව
 චුත්තප්පකාරාධිප්පායෙන. විසුන්ති සඬබ්බරෙහි විනිවත්තෙත්වා.

ලොකුත්තරකුසලං

පකිණ්ණකකථාවණ්ණනා

පඤ්චධා උද්දිසති පඤ්චුපාදානක්ඛන්ධෙ අප්ඤ්ඤාත්තදුක්ඛසෙන රූපදුක්ඛසෙන ච
 හින්දිත්වා අහින්දිත්වා ච නිමිත්තවචනෙනෙව උද්දිසති පවත්තස්සපි
 සඬබ්බරනිමිත්තභාවානතිවත්තනතො චුට්ඨාතබ්බතාසාමඤ්ඤතො ව. තෙනෙව
 උපාදින්නානුපාදින්නවසෙන පවත්තං ද්විධා කත්වා නිද්දිසිත්වාපි “අයං තාව
 නිමිත්තෙ විනිවිජයො”ති නිමිත්තවසෙනෙව නිගමෙති. එත්ථ ච නිමිත්තං
 අප්ඤ්ඤාත්තබ්බිද්ධා, පවත්තං පන අප්ඤ්ඤාත්තමෙවානි අයමෙතෙසං විසෙසො.
 බොජ්ඣංගභිග්ගාදිවිසෙසන්ති බොජ්ඣංගභිග්ගානිග්ගානිග්ගානිග්ගානි. අසදිසනං.
 අසමාපජ්ජිතුකාමතාසඬබ්බතා විතක්කාදිවිරාගභාවනා
 අසමාපජ්ජිතුකාමතාවිරාගභාවනා. ඉතරස්සානි පාදකප්ඤ්ඤානාදිකස්ස.
 අතබ්බාවතොති යථාචුත්තවිරාගභාවනාභාවස්ස අභාවතො. ඉදං චුත්තං හොති – යථා
 මග්ගාසන්නාය විපස්සනාය සොමනස්සසහගතත්තෙ මග්ගස්ස පට්ඨාදිප්ඤ්ඤානිකතා
 ච උපෙක්ඛාසහගතත්තෙ පඤ්චමප්ඤ්ඤානිකතා එව ච තබ්බසෙන ච
 බොජ්ඣංගභිග්ගාදිනං විසෙසොති තෙසං නියමෙ ආසන්නකාරණං පධානකාරණඤ්ඤව
 චුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා, න එවං පාදකප්ඤ්ඤානාදියොති.

ඉදානි අපාදකපයමජ්ඣානපාදකානං පකිණ්ණකසඬ්ඛාරපයමජ්ඣානානි සම්මසිත්වා නිබ්බන්තිතානඤ්ච මග්ගානං එකන්තෙන පයමජ්ඣානිකභාවතො විපස්සනානියමොයෙවෙත්ථ එකන්තිකො පධානඤ්චාති ඉමමත්ථං විභාවෙන්තො “විපස්සනානියමෙනවා”ති ආදිමාහ. තත්ථ ඉතරෙති දුතියජ්ඣානිකාදිමග්ගා. පාදකජ්ඣානාතික්කන්තානං අඬ්ගානං අසමාපජ්ජිතුකාමතාවිරාගභාවනාභූතා වුට්ඨානගාමිතිවිපස්සනා අධිට්ඨානභූතෙන පාදකජ්ඣානෙන ආහිතවිසෙසා මග්ගස්ස ඤානඬ්ගාදිවිසෙසනියාමිකා භොතීති “පාදකජ්ඣානවිපස්සනානියමෙහි”ති වුත්තං. යථා ච අධිට්ඨානභූතෙන පාදකජ්ඣානෙන, එවං ආරම්මණභූතෙන සම්මසිතජ්ඣානෙන උභයසඬ්ඛාවෙ අජ්ඣාසයවසෙන ආහිතවිසෙසා විපස්සනා නියමෙතීති ආහ “එවං සෙසවාදෙසුපි...පෙ.... යොජෙතඬ්ඛො”ති.

පාදකජ්ඣානසඬ්ඛාරෙසුති පයමජ්ඣානසඬ්ඛාරෙසු. “පයමජ්ඣානං පාදකං කත්වා”ති (ධ. ස. අට්ඨ. 350) හි වුත්තං. තංතංවිරාගාවිරාගභාවනාභාවෙනාති විතක්කාදීනං විරජ්ජනාවිරජ්ජනභාවනාභාවෙන. තෙන ආරම්මණජ්ඣානස්සපි විපස්සනාය විසෙසාධානං උපනිස්සයතමාහ.

පාදකජ්ඣානසම්මසිතජ්ඣානානියෙව ඛොජ්ඣානඬ්ගාදිවිසෙසානං උපනිස්සයො කාරණන්ති පාදකජ්ඣානසම්මසිතජ්ඣානුපනිස්සයො, තස්ස සඬ්ඛාවෙ. තදභාවාභාවතොති තස්ස අජ්ඣාසයස්ස අභාවාභාවතො.

චතුත්ථජ්ඣානිකස්ස මග්ගස්ස ආරුජ්ජෙ අරුපජ්ඣානමෙව පාදකං සියාති ආහ “චතුත්ථජ්ඣානිකවජ්ජාන”න්ති. අරියමග්ගස්ස ඔළාරිකඬ්ගාතික්කමනුපනිස්සයා විපස්සනාය අධිට්ඨානාරම්මණභූතා දුතියජ්ඣානාදයො. පඤ්චහි අඬ්ගෙහීති පඤ්චහි ඤානඬ්ගෙහි. “තංතංවාදෙහි පඤ්ඤාපියමානානි පාදකජ්ඣානාදීනි වාදසහවාරිතාය ‘වාදා’ති වුච්චන්ති”ති අධිජ්ජායෙන “තයොපෙනෙ වාදෙ”ති ආහ. වදන්ති එතෙහීති වා වාදකරණභූතානි පාදකජ්ඣානාදීනි වාදා.

විපාකසන්තානස්ස...පෙ.... සුසඬ්ඛතත්තාති එතෙන යස්මිං සන්තානෙ කම්මං උජ්ජජ්ජති, තත්ථ උජ්ජජ්ජමානමෙව කිඤ්චි විසෙසාධානං කරොතීති දීපෙති. යතො තස්මිංයෙව සන්තානෙ තස්ස විපාකො, නාඤ්ඤත්ථ.

පුරිමානුලොමං විය තන්ති යථා ගොත්‍රභූට්ඨානෙ උජ්ජන්තානුලොමතො පුරිමඅනුලොමඤ්ඤාණං තං ගොත්‍රභූට්ඨානෙ උජ්ජන්තානුලොමං අනුබන්ධති, එවං. තදපීති ගොත්‍රභූට්ඨානෙ උජ්ජන්තානුලොමඤ්ඤාණමිපි අඤ්ඤං අනුලොමඤ්ඤාණමෙව අනුබන්ධෙය්‍ය, තස්ස අනන්තරං උජ්ජජ්ජෙය්‍ය. සා භූමීති සා පඤ්චුපාදානක්ඛන්ධසඬ්ඛාතා කිලෙසානං උජ්ජන්තිට්ඨානතාය භූමි. එකො භවොති ගහෙන්වා වුත්තන්ති එතෙන සත්ත භවෙ ද්වෙ භවෙති ඉදම්පි අධිජ්ජායවසෙන නෙතඬ්ඛත්ථං, න යථාරුතවසෙනාති දස්සෙති. තත්ථායං අධිජ්ජායො – එකචාරං කාමාවචරදෙවෙසු එකචාරං මනුස්සෙසුති එවම්පි මිස්සිතුපපත්තිවසෙන තෙසු

එකිස්සා එව උපපත්තියා අයං පරිච්ඡෙදො. යං පන “න තෙ භවං අට්ඨමමාදියන්ති” ති (බු. පා. 6.9; සු. නි. 232) චුත්තං, තම්පි කාමාවචරභවංයෙව සන්ධායාහ. මහග්ගතභවානං පරිච්ඡෙදො නත්ථීති වදන්ති. තථා “යපෙත්වා ද්වෙ භවෙ” ති එත්ථාපි කාමාවචරදෙවමනුස්සභවානං මිස්සකවසෙනෙව, තස්මා කාමධාතුයං යෙ ද්වෙ භවාති කාමාවචරදෙවමනුස්සවසෙන යෙ ද්වෙ භවාති අත්ථො. පුරිමචිකස්පෙසු පුග්ගලභෙදෙන පටිපදා භින්දිත්වා කස්සචි වලකීති, කස්සචි න වලකීති කත්වා “වලකි එවා” ති අවධාරණමන්තරෙන අත්ථො චුත්තො. යස්මා පන අට්ඨකථායං (ධ. ස. අට්ඨ. 350 ලොකුත්තරකුසලපකිණ්ණකකථා) “යථා ව පටිපදා, එවං අධිපතිපි වලකි එවා” ති චුත්තං, තස්මා සබ්බෙසම්පි පටිපදාසු අභෙදෙන ගහිතාසු එකන්තෙන වලනං සම්භවතීති “වලකිච්චෙව චුත්තං, න න වලකී” ති තතියචිකස්පො වලනාවධාරණො චුත්තො.

ලොකුත්තරකුසලපකිණ්ණකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පයමමග්ගවිසතිමහානයවණ්ණනා

357. ඤානමග්ගාදිපරියායෙහි කථිතෙ බොජ්ඣනකාති අධිප්පෙතා, විසෙසනො පුබ්බභාගෙ “ඤානං භාවෙමි මග්ගං භාවෙමි” ති පවත්තජ්ඣාසයා භොන්තීති අධිප්පායෙන “යස්ස පුබ්බභාගෙ” ති ආදිමාහ.

358. උපනිස්සයවසෙනාති තථා චිත්තජ්ජවත්තිසඬ්ඛාතෙන පුබ්බභාගාහිසඬ්ඛාරෙන. තෙනෙවාහ “යස්ස භී” ති ආදි. තදනුරූපබලාති අධිපතිපච්චයලාභෙන සත්තිවිසෙසයොගමාහ. යදි පුබ්බභාගාහිසඬ්ඛාරවසෙන ඡන්දාදීනං අධිපතිභාවො, කිමත්ථමෙතෙයෙව එවං චුත්තා, නනු සද්ධාදීනම්පි පුබ්බභාගාහිසඬ්ඛාරො ලබ්භතීති ආහ “සෙසධම්මාන” ති ආදි. අතංසභාවත්තාති සම්පයුත්තෙහි සාතිසයමනුවත්තිතබ්බභාවරහිතත්තා. කිඤ්චාපි හි සද්ධාදයොපි ඉන්ද්‍රියපච්චයතාය සම්පයුත්තෙහි අනුවත්තයන්ති, එකස්මිං පන චිත්තජ්ජපාදෙ සමධුරෙන අඤ්ඤෙන විනා සම්පයුත්තෙහි අනුවත්තනීයභාවො න තෙසං යථා ඡන්දාදීනන්ති තෙයෙව අධිපතිභාවෙන චුත්තා. එවඤ්ච කත්වා ඉන්ද්‍රියසහජාතාධිපතිපච්චයානං විසෙසො පරිබ්‍යත්තො භොති.

චතුමග්ගනයසහස්සවණ්ණනා

362. මානස්ස දිට්ඨිසදිසා පවත්ති. තථා හි සො අධිපති විය අඤ්ඤාධිපතිනා දිට්ඨියා සහ නජ්ජවත්තතීති. එකදෙස...පෙ.... උපමා භොති, න සබ්බසාමඤ්ඤෙන, ඉතරථා සූරියත්ථඬ්ගමනෙ අන්ධකාරාවත්ථරණං විය අග්ගමග්ගතිරොධානෙ සච්චපට්ඨිජාදකකමජ්ජවත්ති ආපජ්ජෙයානාති අධිප්පායො. අඤ්ඤමඤ්ඤන්ති අඤ්ඤෙ අඤ්ඤෙ. “ආනීතං ඉදං සුත්ත” ති විභත්ති පරිණාමෙතබ්බා. යථාචුත්තනයෙනාති ඉමිස්සා අට්ඨකථායං චුත්තනයෙන. න උපමාය චුත්තත්තාති ඉමස්මිං සුත්තෙ න උපමාය චුත්තභාවතො. යථාචුත්තනයෙනාති වා එතස්මිං සුත්තෙ

වුත්තජ්ජකාරෙන නයෙන ඉමිස්සා අට්ඨකථායං උපමාය න වුත්තත්තා. අවයවා විය හොත්ති, යෙන තෙ චෙතසි නියුත්තා, චිත්තස්ස එතෙති ච චෙතසිකාතිආදිනා වුවචන්ති, න පන “එස්සිකා” තිආදිනාති දට්ඨබ්බං.

කුසලකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අකුසලපදං

ධම්මුද්දෙසවාරො

පයමචිත්තවණ්ණනා

365. බණ්ණන්තයස්ස අකුසලෙසු අසම්භවතො සමවායකාලහෙතුසමුහත්ථො සමය-සද්දො. ලොභාභිභූතාය එව ඉට්ඨාරම්මණස්මිං ඉතරත්ත ව ඉට්ඨාකාරග්ගහණවසෙන සොමනස්සසහගතභාවොති එවමාදිං සන්ධාය “යථානුරූප”න්ති වුත්තං. “කිලෙසාතුරතාය අනාරොග්‍යට්ඨෙන කිලෙසවජ්ජසබ්භාවතො සාවජ්ජට්ඨෙන අවිජ්ජාසම්භූතතාය අකොසලාසම්භූතට්ඨෙන අකුසල”න්ති ච “සාවජ්ජදුක්ඛවිපාකලක්ඛණං, අනත්ථජනනරසං, සංකිලෙසපච්චුපට්ඨානං, අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානං, ගාරය්භභාවතො වා සාවජ්ජලක්ඛණං, සංකිලෙසභාවරසං, අනිට්ඨවිපාකපච්චුපට්ඨානං, යථාවුත්තපදට්ඨානමෙවා”ති ච එවමාදිනා වුත්තනයෙන අනුගන්තබ්බතාය වුත්තං “වුත්තනයං අනුගන්ත්වා”ති.

ගතං ගමනං පවත්තීති කත්වා වුත්තං “ගතමත්තං ගතිමත්තං ගහණමත්ත”න්ති. දිට්ඨියා හි ගති පවත්ති එවාති. ආසන්නකාරණත්තාති පදට්ඨානතාය, යොනිසොමනසිකාරො විය හි කුසලස්ස අයොනිසොමනසිකාරො අකුසලස්ස අවවාසන්නහෙතු. තථා හි සතිපි අසද්ධම්මසවනාදිකාරණෙ අයොනිසො අනාවජ්ජිතෙ අවචන්ථාපිතෙ ච නත්ථි අකුසලජ්ජවත්ති. තථා ච වක්ඛති අට්ඨකථායං “අයොනිසො අකුසල”න්ති. එතෙන එකන්තකාරණතා ච වුත්තත්ථා හොති. පටිසඬ්ඛා සිතාදිමනං අජ්ජමාදවිභාරොති වුත්තං “අජ්ජමජ්ජනං බමන”න්ති. තෙන සතිසංවරොති ඉධ බන්තිසංවරො වුත්තොති අධිජ්ජායො ඉන්ද්‍රියසංවරස්ස වුත්තත්තා. පභානසංවරොති වීරියසංවරො. සො හි “උජ්ජන්තං කාමචිතක්කං නාධිවාසෙති පජ්භතී”තිආදිනා (ම. නි. 1.26; අ. නි. 4.14; 6.58) වුත්තොති.

සම්මාපට්ඨත්තියා පට්ඨක්ඛතාවෙන ගහෙතබ්බතාකාරො මොහො සම්මාපට්ඨත්තිපට්ඨක්ඛතාවග්ගහණාකාරො. තෙන හි නිවුතා න සම්මා පට්ඨජ්ජන්ති. අභිජ්ඣාය විසෙසයොගො කම්මපට්ඨජ්ජන්ති.

අනුපපරික්ඛා මොහො. සො චෙත්ථ දිට්ඨිරහිතො චෙදිතබ්බො. දිට්ඨිසහිතස්ස පන දිට්ඨියා අනුචිධායකත්තා තග්ගහණෙනෙව ගහණන්ති. අවත්ථුස්මිත්ති අසද්දහනීයෙ වත්ථුස්මිං. සානුනයො අධිමොක්ඛොති මොහදිට්ඨිනං.

සද්ධාපතිරූපතමාහ. අහිරිකානොත්තජපමොහාදීහි පමජ්ජනතො අහිරිකාදීහි කාරණෙහි. ආරක්ඛරහිතවිත්තෙති විත්තස්ස සතිවිරහතංයෙව දස්සෙති. ආරක්ඛපච්චුපට්ඨානා හි සතීති. එතෙන “අස්සද්ධියවිත්තෙ අන්ධබාලවිත්තෙ” ති පදද්වයං චුත්තත්ථං හොති. උපනාහාදීහි ආදි-සද්දෙන රාගාදයො සඬගය්හන්ති. රාගාදීනං පරියුට්ඨානාදිසභාවතාය “අවිසෙසෙනා” ති චුත්තං විසෙසස්ස එකච්චස්ස අසම්භවතො. ඉධාති, ඉමස්මිං විත්තෙ. නිජ්ඵාදෙනබ්බෙ පයොජනෙ භූමිමං “චම්මස්මිං දිසිනං හන්ති” ති (චජිර. ටී. 17-18 වෙරඤ්ජකණ්ඩවණ්ණනා) විය ආරම්මණං වා අවුපසමො ඵලූපවාරෙන “සෙම්හො ගුලො” ති විය.

ධම්මුද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා

390. සභාවපට්ච්ඡාදවසෙන පකතිඅත්තාදිඅසන්තග්ගහණස්ස නිස්සයත්තා නිමිත්තත්තා අසන්තං බුජ්ඣති, නිව්වාදිවිසමග්ගහණස්ස සඤ්ඤාදිවිපරියෙසස්ස නිස්සයත්තා අසමං බුජ්ඣතීති මොහො චුත්තො නිමිත්තස්ස කත්තුභාවෙන උපචාරිතත්තා, අයඤ්ච අත්ථො දිට්ඨිසහිතමොභවසෙන දට්ඨබ්බො. එත්ථ ච පකතීති කාපිලානං පධානං.

තතියවිත්තවණ්ණනා

400. අපණ්ණකපදං විය අවිරජ්ඣනකපදම්පි කදාචි නියතභාවං දීපෙය්‍යාති අනියතතං දීපෙතුං “උජ්ජත්තිඅරහඬගානී” ති චුත්තං මානස්ස අනියතත්තා. යදි හි මානො නියතො සියා, කාමරාගස්ස මානරහිතා පවත්ති න සියා, තථා භවරාගස්ස. එවං සති පට්ඨානෙ චතුක්ඛත්තුං කාමරාගෙන යොජනා න සියා, තික්ඛත්තුංයෙව සියා, භවරාගමූලිකා ච න සියා, එවඤ්ච සංයොජනානං සංයොජනෙහි අට්ඨවිධෙන යොජනා සියා, න දසවිධා දස්සිතාති යථාචුත්තාහි යොජනාහි මානස්ස අනියතභාවො පකාසිතො. අථ වා මානෙන සද්ධිං පඤ්ච හොන්ති යථාචුත්තාති අපණ්ණකඬගානී, කිං පන හොන්තීති අපෙක්ඛායං යෙවාපනකාති විදිතොවායමත්ථො. යෙවාපනකානඤ්ඤි පඤ්චභාවො ඉධ විධියති, න අපණ්ණකඬගානන්ති සො යථා හොති, තථා යොජෙතබ්බං. කිලෙසදුකෙ පට්ච්චවාරාදීසු “කිලෙසං ධම්මං පට්ච්ච කිලෙසො ධම්මො උජ්ජජ්ජති හෙතුපච්චයා” තිආදීසු “ලොභං පට්ච්ච මොහො මානො ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තජ්ජං. ලොභං පට්ච්ච මොහො මානො උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තජ්ජං. ලොභං පට්ච්ච මොහො ටීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තජ්ජං. ලොභං පට්ච්ච මොහො උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තජ්ජං” න්ති විහත්තත්තා “තථා කිලෙසදුකෙපී” ති චුත්තං. දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තසසඬබාරිකාසඬබාරිකවිත්තවසෙන හි අයං පාඨහෙදොති.

“කාමරාගො චතුධා එකතො උජ්ජජ්ජති, පටිඝො තිධා, මානො එකධා, තථා විචිකිච්ඡා භවරාගොති උද්දිසිත්වා කාමරාගො මානසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි

වෙව අවිජ්ජාසංයෝජනමත්තෙනෙව ව සද්ධිං මානො භවරාගාවිජ්ජාසංයෝජනෙහි සද්ධිං භවරාගො අවිජ්ජාසංයෝජනෙන සද්ධිං නති අට්ඨකථාකණ්ඩවණ්ණනායං (ධ. ස. අට්ඨ. 1485) වක්ඛමානත්තා “ඉධ ව වක්ඛති” තිආදි වුත්තං. තත්ථෙව “ලොභො ඡධා එකතො උජ්ජජ්ජති, පටිඤ්ඤා ද්වෙධා, තථා මොභො” ති උද්දිසිත්වා “ලොභො අසඬ්ඛාරිකො දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තො මොහඋද්ධච්චඅභිරිකානොත්තජ්ජෙහි, සසඬ්ඛාරිකො මොහථිනඋද්ධච්චඅභිරිකානොත්තජ්ජෙහි, අසඬ්ඛාරිකො එව මොහමානඋද්ධච්චඅභිරිකානොත්තජ්ජෙහි, සසඬ්ඛාරිකො එව ව මොහමානථිනඋද්ධච්චඅභිරිකානොත්තජ්ජෙහි” ති වක්ඛමානත්තා “තථාදසව්ධා කිලෙසාන” නති වුත්තං. “අහ” නති ගහණ්ණාය අවංකත්වා ගහණ්ණමපි “සම්පග්ගහො” ති වුත්තං.

වතුත්ථවිත්තවණ්ණනා

402. උස්සාහං ජනෙත්තාති එත්ථ විත්තපයොගසඬ්ඛාතො සඬ්ඛාරො එව උස්සාහො, න විරියුස්සාහොති.

නවමවිත්තවණ්ණනා

413. විසජ්ජනානිට්ඨරූපසමුට්ඨානං යෙන කුපිතස්ස සකලසරීරං කම්පති, කුපිතාකාරො පඤ්ඤායති. එතෙන සම්පත්තිඅත්ථො රසො දස්සිතො හොති, පවත්තිආකාරවසෙන වා විසජ්ජනරසො. තථා හි යස්ස කුජ්ජති, තස්ස අමිත්තස්ස සම්පත්ති යෙහුයොන පටිසුජ්ජත්තිහෙතු හොතිති. එතෙන කිච්චත්ථො රසො වුත්තො හොතිති.

418. වචනත්ථමෙව වචනපරියායමෙව.

එකාදසමවිත්තවණ්ණනා

424. නිව්ඡයාභාවාති අධිමොක්ඛාභාවා. අසණ්ඨහනතොති සන්තානවසෙන එකස්මිං ආරම්මණෙ අනවට්ඨානතො.

ද්වාදසමවිත්තවණ්ණනා

429. සහජාතාධිපති නත්ථි “ඡන්දවතො චෙ විචිකිච්ඡා උජ්ජජ්ජති, සා මය්හං උජ්ජජ්ජෙය්සා” තිආදිජ්ජවත්තියා අභාවා. අනුද්ධටත්තා පටිසිද්ධතා, යථාධම්මසාසනෙ අවචනම්පි අභාවං දීපෙති.

අවචනතොති අ-කාරස්ස තදඤ්ඤවචනතං දස්සෙති. එතෙන ව දස්සනෙන පහාතඬ්ඨෙසු අභාවවචනෙන කාරණසිද්ධියා ඵලසිද්ධිති තත්ථ අභාවස්ස කාරණමෙව තාව දස්සෙතුං “පටිසන්ධිඅනාකඬ්ඨනතො” ති වුත්තං. තෙන තංසභාවතා තස්ස විත්තුජ්ජාදස්ස වුත්තා හොති. තතො ව “ඛලවං පටිසන්ධිං

ආකඩ්ඩනි, දුබ්බලං නාකඩ්ඩනි” ති ඉදං පටිසන්ධිදානසභාවෙසු. යස්ස පන පටිසන්ධිදානසභාවො එව නත්ථි, න තස්ස බලවහාවො පටිසන්ධිආකඩ්ඩනෙ කාරණන්ති අයමත්ථො දස්සිතො හොති. අනාකඩ්ඩනං සාධෙති “යදි හි ආකඩ්ඩෙය්‍යා” තිආදිනා. යස්මා ච නාගතං, තස්මා නාකඩ්ඩනීති අධිප්පායො. “යස්මා පන තං පටිසන්ධිදානං නත්ථි, තස්මා නාගත” ති වුත්තත්තා “අනාකඩ්ඩනතො අනාගමනං සාධෙතු” ති වුත්තං.

අපායගමනීයස්සාති අපායං ගමෙතිති අපායගමනීයං, තංසභාවන්ති අත්ථො. පටිසන්ධිආකඩ්ඩනෙ සති උද්ධච්චසහගතං එකන්තෙන අපායගමනීයං සියා. තෙන වුත්තං අට්ඨකථායං (ධ. ස. අට්ඨ. 429) “ඉතරස්සාපි එත්ථෙව පටිසන්ධිදානං භවෙය්‍යා” ති. න හි අකුසලපටිසන්ධි සුගතියං සම්භවතීති. “චතුභි අපායෙහි ච විජ්ජමුත්තො (බු. පා. 6.11; සු. නි. 234) අවිනිපාතධම්මො” ති (ස. නි. 2.41; 5.998, 1004) වචනතො අපායගමනීයඤ්ච දස්සනෙන පහාතබ්බං. තෙනාහ “අපායගමනීයස්ස දස්සනෙන පහාතබ්බත්තා” ති. න වෙතං දස්සනෙන පහාතබ්බං, න සො තස්ස අපායගමනීයො රාගො දොසො මොහො තදෙකට්ඨා ච කිලෙසාති එතෙන සඬිගහොති සක්කා වත්තුං නියොගතො භාවනාය පහාතබ්බභාවෙන වුත්තත්තා. වුත්තඤ්ඤෙන “කතමෙ ධම්මා භාවනාය පහාතබ්බා, උද්ධච්චසහගතො විත්තුප්පාදො” ති (ධ. ස. 1406).

“කුසලාකුසලං කම්මං විපාකානං ඛන්ධානං කටත්තා ච රූපානං කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති (පට්ඨා. 1.1.427) වුත්තකම්මපච්චයභාවො නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයභාවො. සො ච යදි උද්ධච්චසහගතං පටිසන්ධිං ආකඩ්ඩෙය්‍යා, තස්සාපි සියා. තථා ච සති උද්ධච්චසහගතං දස්සනෙන පහාතබ්බං සියා දස්සනෙන පහාතබ්බානංයෙව නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයභාවස්ස වුත්තත්තා. න වෙතං දස්සෙනෙන පහාතබ්බන්ති සබ්බං පුබ්බෙ විය ආවත්තති.

සහජාතමෙව විභත්තන්ති යථා දස්සනෙන පහාතබ්බවිභවිගෙ “දස්සනෙන පහාතබ්බො ධම්මො නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බස්ස ධම්මස්ස කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති (පට්ඨා. 2.8.86) සහජාතං නානාක්ඛණිකන්ති උද්දිසිත්වා “සහජාතා දස්සනෙන පහාතබ්බා වෙතනා විත්තසමුට්ඨානානං රූපානං කම්මපච්චයෙන පච්චයො, නානාක්ඛණිකා දස්සනෙන පහාතබ්බා වෙතනා විපාකානං ඛන්ධානං කටත්තා ච රූපානං කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති විභත්තං, එවං අවිභජිත්වා “භාවනාය පහාතබ්බා වෙතනා විත්තසමුට්ඨානානං රූපානං කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති (පට්ඨා. 2.8.89) එත්තකමෙව වුත්තං, න වුත්තං “නානාක්ඛණිකා වෙතනා විපාකානං ඛන්ධානං කටත්තා ච රූපානං කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති. තෙන න භාවනාය පහාතබ්බස්ස නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයභාවොති විඤ්ඤායති. පච්චනීයෙපි යථාසම්භවං සඬිගාහකපච්චයානං වසෙන පච්චයුද්ධාරෙ කරියමානෙ. ඉතරත්ථ වාති දස්සනෙනපහාතබ්බපදෙ. තත්ථ හි “දස්සනෙන පහාතබ්බො ධම්මො නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො,

සහජාතඋපනිස්සයපච්ඡාජාතකම්මපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 2.8.71)
කම්මපච්චයොපි චුත්තොති.

තදභාවාති නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයත්තභාවා. න ච
නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයං විනා පටිසන්ධිආකඩ්ඪනං අත්ථිති
“පටිසන්ධිඅනාකඩ්ඪනතො තත්ථ අනාගතා”ති චුත්තං. එත්ථාති “යපෙත්වා
උද්ධච්චසහගතං සෙසාති එකාදසෙව පටිසන්ධිං ආකඩ්ඪන්ති”ති එත්ථ.
පවත්තිවිපාකස්සාති පවත්තියං විපාකො පවත්තිඑකදෙසනය පවත්තිභූතො චා
විපාකො එතස්සාති පවත්තිවිපාකං, කම්මං, තස්ස. අථ චා පවත්තියං විපාකො
පවත්තිවිපාකො. ඉමස්මිං පන අත්ථෙ නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයො එතස්සාති
නානා...පෙ.... යො, තඛභාවො...පෙ.... තාති එවං පදච්ඡෙදො දට්ඨබ්බො. න
සක්කා නිවාරෙතුං නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයං විනා විපාකස්ස අනුප්පජ්ජනතො.

ඉදාති පවත්තිවිපාකානං නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයලාභිතාය ආභවිචභාසිතතං
දස්සෙතුං “චුත්තඤ්ඤා”තිආදිමාහ. විපාකදානං පටිසන්ධිවිපාකධම්මතාති
මඤ්ඤමානො “යදි භාවනා”තිආදිමාහ. ඉතරො විපාකදානාභාවෙපි සිද්ධො
විපාකධම්මභාවො තාදිසානං අඤ්ඤෙසම්පි ලබ්භමානත්තාති ආහ
“අභිඤ්ඤාවිත්තාදීන”න්ති. ආදි-සද්දෙන අත්තතො කාලමතික්කන්තං
දිට්ඨධම්මවෙදනියං උපපජ්ජවෙදනියඤ්ඤා සඬගණ්භාති. චුත්තං සියාති ඉදං
සහායපච්චයලාභතො පුපුජ්ජනසන්තානචුත්තිනො උද්ධච්චසහගතස්ස
විපාකුප්පාදනං, තදභාවා සෙක්ඛසන්තතියං තස්ස විපාකානුප්පාදනඤ්ඤා යුත්තං
සියාති චුත්තං. තෙනෙවාහ “ඉදං පන යානං සුට්ඨු විවාරෙතබ්බ”න්තිආදි. තථා ච
වක්ඛති “පුපුජ්ජනෙසු උප්පජ්ජමානානං සකභණ්ඩෙ ඡන්දරාගාදීනං
උද්ධච්චසහගතවිත්තුප්පාදස්ස ච සංයොජනත්තයතදෙකට්ඨකිලෙසානං
අනුපච්ඡින්නතාය අපරික්ඛිණසහායානං විපාකුප්පාදනං න සක්කා පටික්ඛිපිතුන්ති
උද්ධච්චසහගතධම්මානං විපාකො විභවිගෙ චුත්තො”ති. තස්ස තාදිසස්සෙව සති
සහායෙ විපාකුප්පාදනවචනං, අසති විපාකානුප්පාදනවචනං විරුජ්ඣතිති ච
පවත්තිවිපාකදායිකං චා උද්ධච්චසහගතස්ස මනසි කත්වා “චුත්තං සියා”ති චුත්තං.
“පවත්තිවිපාකඤ්ඤි සන්ධාය ‘තෙසං විපාකෙ ඤාණ’න්ති පටිසම්භිදාවිභවිගෙ (විභ.
725-726) චුත්ත”න්ති එකෙ වණ්ණයන්ති. එවං උද්ධච්චවෙතනාපි න භොති, සාපි
විඤ්ඤාණපච්චයභාවෙ අපනෙතබ්බාති ඉදම්පි පටිසන්ධිවිඤ්ඤාණමෙව සන්ධාය
චුත්තන්ති.

අකුසලපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අබ්‍යාකතපදං

අභෙතුකකුසලවිපාකවණ්ණනා

431. කාමාවචර...පෙ.... ආදි චුත්තන්ති එත්ථ ආදි-සද්දෙන “උපචිත්තා”ති
පදං සඬග්ග්හති “අසාධාරණකම්මපච්චයවසෙනා”ති චුත්තන්තා. “උපචිත්තාති

ලද්ධාසෙවනත්තා” ති කෙවි වදන්ති, තං පයමජ්චනස්ස න යුජ්ජති අනාසෙවනත්තා. තථා ව සති තස්ස විපාකදානමෙව න සියාති තතො අඤ්ඤාං අත්ථං දස්සෙන්නො “යථා” තිආදිමාහ. තත්ථ විපාකාහිමුඛන්ති විපාකදානාහිමුඛං කතොකාසං. කතොකාසනා ව අනාදිමිහි සංසාරෙ අනෙකෙසං කම්මානං කතානං අත්ථිතාය පරස්ස පටිබාහනෙන හොතීති “අඤ්ඤස්ස විපාකං පටිබාහිත්වා” තිආදි වුත්තං. වඩ්ඪිතතා ව සකම්මස්ස බලදානසමත්ථතාවසෙන අත්තතො කාරණෙහි අභිසම්බතතා. අසාධාරණෙන නාමං උද්ධටං “හෙරිසද්දො යවඬ්ඤුරො” ති යථා. විඤ්ඤාණානන්ති වක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං. විසෙසපච්චයත්තාති අධිකපච්චයත්තා.

වක්ඛුසන්නිස්සිතඤ්ච තං රූපවිජානනඤ්චාති එතෙන සමානාධිකරණං සමාසස්ස දස්සෙන්නො තත්ථ ව “වක්ඛුසන්නිස්සිත” තිආදිපදද්වයස්ස නිලුප්පලසද්දාදීනං විය අඤ්ඤාමඤ්ඤවිසෙසනවිසෙසිතබ්බතාවමාහ. අඤ්ඤවිඤ්ඤාණන්ති රූපාරම්මණං මනොවිඤ්ඤාණං. රූපංයෙවාරම්මණන්ති පන අත්ථෙ දිබ්බවක්ඛුවිඤ්ඤාණං දට්ඨබ්බං තංසදිසානං තදුප්පාරං කත්වා යථා “සා එව තිත්තිරි තාති එව ඔසධාතී” ති. ඤානපච්චයත්තාභාවෙ න ඤානඬිගතා නත්ථීති පඤ්චවිඤ්ඤාණෙසු උපෙක්ඛාදීනං උපවර්තඤානඬිගතං සාධෙති. න හි ඤානඬිගතං ඤානපච්චයතං වත්වා තෙසං ඤානපච්චයභාවො පටික්ඛිත්තොති. යදි එවං පඤ්චවිඤ්ඤාණෙසු උපෙක්ඛාදියො ඤානරාසිට්ඨානෙ න වත්තබ්බා සියුන්ති ආහ “ඤානපච්චයත්තාභාවෙ” තිආදි. උපෙක්ඛාදිභාවතොති උපෙක්ඛාසුබ්බක්ඛෙකග්ගතාභාවතො. අඤ්ඤට්ඨානාභාවතොති විත්තට්ඨීති. එව සන්ධාය වුත්තං.

436. අකුසලං භවඬිගනිස්සන්දෙන “පණ්ඩර” තිආදි වුවිති, භවඬිගෙ අපණ්ඩරෙ තංමුලිකා කුතො අකුසලස්ස පණ්ඩරතාති “අකුසලස්ස වා” ති වුත්තං. පණ්ඩරතාය කාරණං වත්තබ්බං, යදි අඤ්ඤාකාරණා පණ්ඩරතා, සභාවොවායන්ති විත්තස්ස අකිලෙසසභාවතාය වුත්තං, න චෙත්ථ එස්සාදීනම්පි පණ්ඩරතාපත්ති. යතො ධම්මානං සභාවකිච්චවිසෙසඤ්ඤානා භගවතා විඤ්ඤාණංයෙව තථා නිද්දිට්ඨන්ති.

439. අනතික්කමනෙන භාවනාය. පසාදසට්ඨනං විසයස්ස යොග්‍යදෙසෙ අවට්ඨානන්ති “පසාදං සට්ඨෙත්වා ආපාථං ගන්ත්වා” ති වුත්තං. මහාභූතෙසු පටිභඤ්ඤතීති එත්ථ න සයං කිඤ්චි පටිභඤ්ඤති, නාපි කෙනවි පටිභඤ්ඤීයති අළොට්ඨබ්බසභාවත්තා. විසයවිසයිභූතං පන අභිමුඛභාවජ්ජත්තියා විඤ්ඤාණුප්පත්තියා හෙතුතාය විසිට්ඨභාවජ්ජත්තං පටිභතපටිඝාතකභාවෙන චොභරීයති, තස්මා තෙසු සජ්ජපටිඝවොහාරො. “උපාදාරූපං සට්ඨෙතීති එවමාදි ව උප්පාරවසෙනෙව චෙදිතබ්බං. මහාභූතාරම්මණෙන පන කායජ්ජසාදනිස්සයභූතෙසු මහාභූතෙසු සට්ඨියමානෙසු පසාදොපි සට්ඨිතො එව නාම හොතීති වත්වා විමංසිතබ්බ” තිආදි වදන්ති. යථාධිජ්ජෙතෙන එකදෙසසාමඤ්ඤෙන උපමාවචනතො නිස්සිතනිස්සයසට්ඨනානං සතිපි පුබ්බාපරභාවෙ උපමත්තෙ උපමාභාවෙන ගහෙතබ්බතාවං දස්සෙන්නො “උභයසට්ඨනදස්සනත්ථ” තිආහ.

455. දස්සනාදිප්පවත්තිභාවතොති මනොධාතුමනොවිඤ්ඤාණධාතූනං

අදස්සනාදිතාය සා එතෙසං එව විසෙසො. අනඤ්ඤනිස්සයමනොපුබ්බධගමනායාති අඤ්ඤනිස්සයමනොපුබ්බධගමත්තාභාවතො. අඤ්ඤනිස්සයවිඤ්ඤාණස්ස අනන්තරපච්චයත්තාභාවතොති ඉමිනා කිරියාමනොධාතූතොපි විසෙසස්ස වුත්තත්තා “මනොද්වාරනිග්ගමනමුඛභාවාභාවතො”ති වුත්තං, න වුත්තං “නිග්ගමනපචෙසමුඛභාවාභාවතො”ති. තිවිධෙනපි හි මනොධාතුවිඤ්ඤාණධාතූහි මනොවිඤ්ඤාණධාතූයා විසෙසො දස්සිතොති. තතො එව විජානනවිසෙසවිරහතොයෙව. යදි මනොධාතූ “මනොවිඤ්ඤාණ”න්ති න වුව්වති, ඡවිඤ්ඤාණකායාති කථං මනොධාතූයා තත්ථ සඬගහො හොතීති? සඬගහො එව පරියායදෙසනත්තා. අත්ථි හි එස පරියායො “මනනමත්තං විඤ්ඤාණං මනොවිඤ්ඤාණ”න්ති යථා “මනනමත්තා ධාතු මනොධාතූ”ති. අපිව වත්ථුකිච්චෙහි මනොවිඤ්ඤාණසභාගත්තා තස්ස උපරමුප්පාදභාවතො අන්තාදිභාවතො ව මනොවිඤ්ඤාණකායසඬගහිතා මනොධාතූ, න සෙසවිඤ්ඤාණකායසඬගහිතා අතංසභාගත්තා, ඉධ පන නිප්පරියායකතත්තා මනසො සම්භූය විසිටියමනොකිච්චයුත්තං මනොවිඤ්ඤාණන්ති තදභාවතො “මනොවිඤ්ඤාණන්තිපි න වුව්වති”ති ඉමමෙවත්ථං සාධෙතූං. “න හි තං විඤ්ඤාණං මනතො”තිආදි වුත්තං. තෙන මනොධාතූයා නිප්පරියායතො මනොවිඤ්ඤාණකිච්චවිරහංයෙව දස්සෙති. දස්සනාදිනං පනාතිආදිනා අඤ්ඤවිඤ්ඤාණවිධුරං මනොධාතූයා ව සභාවං දස්සෙති.

යදි ජනකසදිසතා නාම මහාවිපාකෙසු විතක්කාදිනං සම්මාසඬකප්පාදිතා, තිහෙතුකතො නිබ්බත්තානං තිහෙතුකානං, දුහෙතුකතො නිබ්බත්තානං දුහෙතුකානාඤ්ච භවතු සම්මාසඬකප්පාදිතා, තිහෙතුකතො පන නිබ්බත්තදුහෙතුකානං කථන්ති ආහ “තත්ථ හී”තිආදි. තංසොතපතිතතා න සියා තස්සා අනානන්තරත්තා. තතො එව හීතිආදිනා වුත්තසොතපතිතං එවානන්තරෙන වචනෙන සමත්ථයති. යදි විජ්ජමානානම්පි මනොධාතූආදීසු විතක්කාදිනං පඤ්චවිඤ්ඤාණෙසු විය අගණනුපගභාවො, එවං සන්තෙ පටියානෙ කථං තෙසං ඤානපච්චයතාවචනං. “අඛ්‍යාකතො ධම්මො අඛ්‍යාකතස්ස ධම්මස්ස ඤානපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 1.1.431), “විපාකාඛ්‍යාකතාති කිරියාඛ්‍යාකතාති ඤානඬගාති සම්පයුත්තකානං ඛන්ධානං විත්තසමුටියානානාඤ්ච රූපානං ඤානපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 1.1.431) හි වුත්තං. පච්චනීයෙපි “අඛ්‍යාකතං ධම්මං පටිච්ච අඛ්‍යාකතො ධම්මො උප්පජ්ජති න ඤානපච්චයා, පඤ්චවිඤ්ඤාණසහිතං එකං ඛන්ධං පටිච්ච තයො ඛන්ධා”තිආදිනා (පටියා. 1.1.98) පඤ්චවිඤ්ඤාණාති එව උද්ධටාති, න මනොධාතූආදීනීති ආහ “ඤානපච්චයකිච්චමත්තතො”තිආදි. න හෙත්ථ ඤානඬගානං බලවදුබ්බලභාවො අධිකතො, අථ ඛො ඤානපච්චයභාවමත්තන්ති අධිප්පායො.

469. සමානවත්ථුකං අනන්තරපච්චයං ලභිත්වාති දස්සනාදිතො මනොධාතූයා ව

බලවභාවෙ කාරණවචනං. යථාරම්මණන්ති ආරම්මණානුරූපං. යදි සමානනිස්සයතාය මනොධාතූතො බලවතරත්තං විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතූයා

සොමනස්සසහගතාය, වොට්ඨබ්බනං කථං මජ්ඣිමනිකායෙදනන්ති අනුයොගං මනසි
කත්වා තස්ස බලවහාවං සම්පට්ඨිතීන්වා සන්තතිපරිණාමනඛ්‍යාපාරවිසෙසා න
සොමනස්සවෙදනන්ති පරිහාරං වදන්තො “වොට්ඨබ්බන”න්ති ආදිමාහ. විපාකො
විය අනුභවනමෙව න භොතීති සති සමත්ථතාය විපාකානං එකන්තෙන
ආරම්මණරසානුභවනතාය චූත්තං.

අහෙනුකකුසලවිපාකවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අට්ඨමහාවිපාකචිත්තවණ්ණනා

498. විපාකධම්මානං කම්මද්වාරං චූත්තං ද්වාරකථායං

“තෙහුමකකුසලාකුසලො ඵකුනතිංසවිධො මනො”ති (ධ. ස. අට්ඨ.
මනොකම්මද්වාරකථා). පයොගෙනාති අත්තනා පරෙහි වා කතෙන
උස්සාහනපයොගෙන. කුසලාකුසලානි විය යෙසං තං තදාරම්මණං අනුබන්ධභූතං.
පයමපඤ්චමචිත්තානං අඤ්ඤාමඤ්ඤබලවදුබ්බලභාවවිචාරෙන දුතියජට්ඨාදීනම්පි
සො විචාරිතො භොතීති “එතෙසු බලවං දුබ්බලඤ්ච විචාරෙතු”න්ති චූත්තං. යථා
සාලිආදීනං ටද්ධමුදුභූමිවසෙන තිණාදීනං අනීහරණනීහරණවසෙන
උතුආදිඅවසෙසපච්චයානං විපත්තිසම්පත්තිවසෙන ව ඵලවිසෙසයොගො, එවං
කම්මස්ස සුගතිදුගතිවසෙන අවිසුද්ධවිසුද්ධපයොගවසෙන උපපත්තියා
විපත්තිසම්පත්තිවසෙන ව විසිට්ඨඵලතාය පරිණාමනං, එවමෙව ගිම්භවස්සකාලාදීසු
බීජානං ඵලවිසෙසයොගො විය තංතංකාලවිසෙසෙන කම්මස්ස ඵලවිසෙසයොගො
භොතීති ආහ “කාලවසෙන පරිණාමනී”ති. සුක්කසොණිතපච්චයානන්ති
කම්මවිසෙසපරිභාවිතසන්තානුප්පන්නතාය සුක්කසොණිතානං
ආයුච්චසෙසහෙනුභාවමාහ සුක්කසොණිතවසෙනපි වණ්ණාදිවිසෙසදස්සනතො,
යෙන “පිතුනං ආකාරං පුත්තො අනුච්චිහති”ති චූච්චති. තංමූලකානන්ති
අප්පායුකසංවත්තනියකම්මමූලකානං. ආභාරාදීති ආදි-සද්දෙන විසමුපක්කමාදයො
පරිගණන්තාති.

විපාකද්ධාරකථාවණ්ණනා

යතො තිහෙනුකාදිකම්මතො. යස්මිඤ්ච යානෙති පටිසන්ධිආදිට්ඨානෙ,
සුගතිදුගතියං වා. තිහෙනුකතො දුහෙනුකං අනිච්ඡන්තො පටිසන්ධිත්ති
අධිප්පායො. පචත්තිවිපාකං පන තිහෙනුකතො දුහෙනුකම්පි ඉච්ඡති එව. තථා හි
චක්ඛති අට්ඨකථායං “යං පුරිමාය හෙනුකිත්තනලද්ධියා න යුජ්ජති”ති (ධ. ස. අට්ඨ.
498).

යෙ “තස්සෙව කම්මස්ස විපාකාවසෙසෙනා”ති, “එකපුප්ඵං යජිත්වාන, අසීති
කප්පකොට්ඨො (ථෙරගා. 96). දුග්ගතිං නාහිජානාමී”ති (අප. ථෙර 2.46.64) ව
එවමාදිච්චනස්ස අධිප්පායං අජානන්තා “කිං නු ඛො එකෙනපි කම්මෙන අනෙකා
පටිසන්ධි භොතී”ති, “දිස්වා කුමාරං සතපුඤ්ඤලක්ඛණ”න්ති ආදිච්චනස්ස (දී. නි.
3.205) අත්ථං අසල්ලක්ඛෙත්වා “කිත්තු ඛො නානාකම්මෙහි එකා පටිසන්ධි

හොඳි” ති සංසයපක්ඛන්දා, තෙසං ඛිජඬිකුරොපමාය “එකස්මා එකා, අනෙකස්මා ව අනෙකා පටිසන්ධි හොඳි” ති විනිවිජිතත්තා කම්මපටිසන්ධිවචන්ථානතො සාකෙතපඤ්ඤෙ විපාකුද්ධාරකථාය උස්සදකිත්තනගහණස්ස සම්බන්ධං ආහ “කම්මවසෙන...පෙ.... දස්සෙතු”න්ති. පටිසන්ධිජනකකම්මවසෙන පටිසන්ධිවිපාකො එව අලොභලොභාදිගුණදොසාතිරෙකභාවහෙතූති අත්ථො දට්ඨබ්බො. තථා හි චුත්තං “සො තෙන කම්මෙන දිත්තපටිසන්ධිවසෙන නිබ්බන්තො ලුද්ධො හොඳි” තිආදි. එත්ථ ව ලොභවසෙන, දොස, මොහ, ලොභදොස, ලොභමොහ, දොසමොහ, ලොභදොසමොහවසෙනාති තයො එකකා, තයො ද්විකා, එකො තිකොති ලොභාදිදස්සනවසෙන අකුසලපක්ඛෙයෙව සත්ත වාරා. තථා කුසලපක්ඛෙ අලොභාදිදස්සනවසෙනාති චුද්දස වාරා ලබ්භන්ති.

තත්ථ “අලොභදොසාමොහා, අලොභාදොසමොහා, අලොභදොසාමොහා බලවන්තො” ති ආගතෙහි කුසලපක්ඛෙ තතියදුතියපයමවාරෙහි දොසුස්සදමොහුස්සදදොසමොහුස්සදවාරා ගතිතා. තථා අකුසලපක්ඛෙ “ලොභාදොසමොහා, ලොභදොසාමොහා, ලොභාදොසාමොහා බලවන්තො” ති ආගතෙහි තතියදුතියපයමවාරෙහි අදොසුස්සදඅමොහුස්සදඅදොසාමොහුස්සදවාරා ගතිතායෙවාති අකුසලකුසලපක්ඛෙ තයො තයො වාරෙ අන්තොගධෙ කත්වා අට්ඨෙව වාරා දස්සිතා. යෙ පන උභයෙසං වොමිස්සතාවසෙනෙව ලොභාලොභුස්සදවාරාදයො අපරෙ එකුතපඤ්ඤාස වාරා දස්සෙතබ්බා, තෙ අසම්භවතො එව න දස්සිතා. න හි එකස්මිං සන්තානෙන අන්තරෙන අවත්ථන්තරං ලොභො බලවා අලොභො වාති යුජ්ජති. පටිපක්ඛතොයෙව හි එතෙසං බලවදුබ්බලභාවො, සහජාතධම්මතො වා. තෙසු ලොභස්ස තාව පටිපක්ඛතො අලොභෙන අනභිභූතතාය බලවභාවො, තථා දොසමොහානං අදොසාමොහෙහි. අලොභාදීනං පන ලොභාදිඅභිභවනතො සබ්බෙසඤ්ච සමානජාතියං සමභිභූය පවත්තිවසෙනෙව සහජාතධම්මතො බලවභාවො. තෙන චුත්තං අට්ඨකථායං “ලොභො බලවා, අලොභො මන්දො, අදොසාමොහා බලවන්තො, දොසමොහා මන්දා” ති. සො ව තෙසං මන්දබලවභාවො පුරිමුපනිස්සයතො ආසයස්ස පරිභාවිතතාය වෙදිතබ්බො. එත්ථ ව පයමදුතියෙහි, සත්තමපයමෙහි වා වාරෙහි තිහෙතුකකම්මතො පටිසන්ධිපවත්තිවසෙන තිහෙතුකවිපාකො, ඉතරෙහි තිහෙතුකදුහෙතුකකම්මතො යථාසම්භවං පටිසන්ධිපවත්තිවසෙන දුහෙතුකාහෙතුකවිපාකා දස්සිතාති අයමපි විසෙසො වෙදිතබ්බො.

ඉධාති විපාකුද්ධාරමාතිකායං. තෙන හෙතුකිත්තනං විසෙසෙති. ජච්චන්ධාදිවිපත්තිනිමිත්තං මොහො, සබ්බාකුසලං වා. යං පන චුත්තන්ති සම්බන්ධො. තෙන පටිසම්භිදාමග්ගවචනෙන. ගතිසම්පත්තියා සති ඤාණසම්පයුත්තෙ පටිසන්ධිමිති නිජ්ඣාදෙනබ්බෙ. අඤ්ඤත්ථාති නිකන්තිපටිසන්ධික්ඛණෙසු. කම්මසරික්ඛකොති ඉධ සාතිසයො සරික්ඛභාවො අධිජ්ජෙතොති දට්ඨබ්බො. ඉතරථා තිහෙතුකදුහෙතුකාපි අඤ්ඤමඤ්ඤං සරික්ඛායෙවාති දස්සිතමෙතන්ති. චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනීති එත්ථ පඤ්චවිඤ්ඤාණානි විය අපුබ්බනිස්සයපවත්තිනී විජානනවිසෙසරහිතා ව මනොධාතු

ඉටියාදිභාගග්ගහණෙන න සමත්ථාති “පාකටායෙවා” ති න චුත්තා, ආදි-සද්දෙන වා සඬිගහිතා. තදාරම්මණපච්චයසබ්බජවනවතාති තදාරම්මණස්ස පච්චයභූතසකලජවනජපවත්තිසහිතෙන. යං සන්ධාය “ඉධ පරිපක්කත්තා ආයතනාන” ත්ති චුත්තං. අඤ්ඤකාලෙති අබුද්ධිපවත්තිකාලෙ.

අනුලොමෙති ධම්මානුලොමෙ. ආසෙවනපච්චයාති ආසෙවනභූතා පච්චයා. න මග්ගෙ අමග්ගපච්චයෙ. සොපි මොසවාරො ලබ්භෙය්‍යාති යදි වොට්ඨබ්බනම්පි ආසෙවනපච්චයො සියා, යථා “සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තං ධම්මං පටිච්ච සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තො ධම්මො උප්පජ්ජති ආසෙවනපච්චයා න (පට්ඨා. 1.2.3) මග්ගපච්චයා” ති (පට්ඨා. 1.2.14) අනුලොමපච්චනීයෙ, පච්චනීයානුලොමෙ ච “සුඛා...පෙ.... න මග්ගපච්චයා ආසෙවනපච්චයා” ති ච චුත්තං. භසිතුප්පාදවිත්තවසෙන, එවං වොට්ඨබ්බනවසෙන “අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තං ධම්මං පටිච්චා” තිආදිනා පුබ්බෙ චුත්තනයෙන පායො සියා, තථා ච සති වාරද්වයවසෙන ගණනායං “ආසෙවනපච්චයා න මග්ගෙ ද්වෙ. න මග්ගපච්චයා ආසෙවනෙ ද්වෙ” ති ච චත්තබ්බං සියා, න පන චුත්තං, තස්මා න ලබ්භෙය්‍යායං මොසවාරොති අධිප්පායො.

වොට්ඨබ්බනම්පි යදි ආසෙවනපච්චයො සියා, දුතියමොසවාරෙ අත්තනො විය තතියචතුත්ථවාරෙසුපි සියා, තථා සති අත්තනාපි කුසලාකුසලානං සියා. න භි...පෙ.... අචුත්තො අත්ථී “පුරිමා පුරිමා කුසලා ධම්මා” තිආදිනා අනවසෙසනො චුත්තත්තා. වොට්ඨබ්බනස්ස...පෙ.... අචුත්තො “අඛ්‍යාකතො ධම්මො කුසලස්ස ධම්මස්ස ආසෙවනපච්චයෙන පච්චයො. අකුසලස්ස...පෙ.... පච්චයො” ති වචනාභාවතො. න කෙවලං අචුත්තො, අථ ඛො කුසලං...පෙ.... පටික්ඛිත්තොව. අථාපි සියාතිආදි මග්ගසොධනත්ථමෙව චුච්චති. සමානවෙදනානං එව ආසෙවනපච්චයභාවස්ස දස්සනතො “අසමානවෙදනානං වසෙනා” ති චුත්තං. එවං “ආසෙවන පච්චයෙන පච්චයො” තිපි චත්තබ්බං සියා, සමානවෙදනාවසෙනාති අධිප්පායො. අභින්නජාතිකස්ස වාති ව-සද්දො අභින්නවෙදනස්ස වාති සම්පිණ්ඩනත්ථො. වෙදනාත්තිකෙපි වොට්ඨබ්බනස්ස ආසෙවනපච්චයත්තස්ස අභාවාති යොජනා. කුසලත්තිකාදීසු යථාදස්සිතපාලිප්පදෙසෙසුපිති සම්පිණ්ඩනත්ථො පි-සද්දො. ගණනාය කාරණභූතාය ගණනාය නිද්ධාරියමානාය සති ගණනාය වා අබ්භන්තරෙ. දුතියො මොසවාරො වීමංසිතබ්බොති ආසෙවනපච්චයත්තාභාවා ජවනට්ඨානෙ යාතුං න යුජ්ජති. න භි විනා ආසෙවනං ජවනජපවත්ති අත්ථීති අධිප්පායො.

අපිවෙත්ථ “යං ජවනභාවජපත්තං, තං ඡින්නමූලකරුක්ඛපුප්ථං වියා” ති (ධ. ස. අට්ඨ. 566) චක්ඛමානත්තා අනුපච්ඡින්නභවමූලානං පවත්තමානස්ස වොට්ඨබ්බනස්ස කිරියභාවො න සියා, චුත්තො ච “යස්මිං සමයෙ මනොවිඤ්ඤාණධාතු උප්පන්නා හොති කිරියා නෙව කුසලා නාකුසලා න ච කම්මවිපාකා උපෙක්ඛාසහගතා” ති, තස්මා “ජවනට්ඨානෙ යත්වාති ජවනස්ස උප්පජ්ජනට්ඨානෙ ද්වික්ඛත්තුං පවත්තිත්වා, න ජවනභාවෙනා” ති, “ආසෙවනං

ලභිත්වාති ව ආසෙවනං විය ආසෙවන”න්ති වුවුවමානෙ න කොචි විරොධො,
 විජ්ජාරිකස්ස පන සතො ද්වික්ඛත්තුං පවත්තියෙවෙත්ථ ආසෙවනසදිසතා.
 විජ්ජාරිකතාය හි විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකත්තඤ්ඤවස්ස වුවුවති. විජ්ජාරිකම්පි ජවනං.
 විය අනෙකක්ඛත්තුං අජ්ජවත්තියා දුබ්බලත්තා න නිජ්ජරියායතො
 ආසෙවනපච්චයභාවෙන පවත්තෙය්‍යාති න ඉමස්ස පාඨෙ ආසෙවනත්ථං වුත්තං,
 අට්ඨකථායං පන පරියායතො වුත්තං යථා “ඵලවිත්තෙසු මග්ගඪගං
 මග්ගපරියාපන්න”න්ති. අයමෙත්ථ අත්තනොමති. අයම්පි පොරාණකෙහි
 අසංවණ්ණිකත්තා සාධුකං උපපරික්ඛිතබ්බො.

ඵලඤ්ඤ කත්වාති වොට්ඨබ්බනාවජ්ජනානං අනත්ථන්තරභාවතො
 “ආවජ්ජනා”ඉව්වෙව වුත්තං, වොට්ඨබ්බනට්ඨානෙපිති අධිජ්ජායො. තස්මාති
 යස්මා වොට්ඨබ්බනං ආවජ්ජනායෙව අත්ථතො
 උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකකිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුභාවතො, තස්මා. තං ආවජ්ජනා
 විය සති උජ්ජත්තියං කාමාවචරකුසලාකුසලකිරියජවනානං ඵකන්තතො
 අනත්තරපච්චයභාවෙනෙව වත්තෙය්‍යා, නො අඤ්ඤථාති අධිජ්ජායෙන
 “වොට්ඨබ්බනතො”තිආදිමාහ. චතුත්තන්ති මුඤ්ජාමරණාසන්නවෙලාදීසු
 මන්දිභුතවෙගතාය වත්තාරිපි ජවනාති උජ්ජප්පජෙය්‍යුත්ති අධිජ්ජායෙන වුත්තං.
 අයමෙතස්ස සභාවොති ආරම්මණමුඛෙනපි විත්තනියාමංයෙව දස්සෙති. යදිපි
 “ජවනාපාරිජුරියා...පෙ.... යුත්තො”ති වුත්තං, “ආවජ්ජනාදීනං පච්චයො භවිතුං
 න සක්කොති”ති පන වුත්තත්තා විත්තජ්ජවත්තිවසෙන පඨමමොසචාරතො ඵතස්ස
 න කොචි විසෙසො. තෙනෙවාහ “අයම්පි...පෙ.... රෙතබ්බො”ති.
 පටිසන්ධිවිත්තෙයෙව පවත්තියං “භවඪග”න්ති වුවුවමානෙ න තස්ස හෙතුවසෙන
 හෙදොති “සහෙතුකං භවඪගං අහෙතුකස්ස භවඪගස්ස අනත්තරපච්චයෙන
 පච්චයො”ති (පට්ඨා. 3.1.102) න සක්කා වත්තුං, වුත්තඤ්ඤ, තස්මා සහෙතුකං
 භවඪගන්ති තදාරම්මණං වුත්තන්ති විඤ්ඤායති.

සභාවකිච්චෙහි අත්තනො ඵලස්ස පච්චයභාවො, සභාවකිච්චානං වා ඵලභුතානං
 පච්චයභාවො සභාවකිච්චපච්චයභාවො. අජ්ජපටිසිද්ධං දට්ඨබ්බන්ති
 “දුහෙතුකසොමනස්සහගතඅසඬ්ඛාරිකජවනාවසානෙ ඵවා”ති ඉමස්ස අත්ථස්ස
 අනධිජ්ජෙතත්තා. යථා ව අහෙතුකදුහෙතුකපටිසන්ධිකානං තිහෙතුකජවනාවසානෙ
 අහෙතුකදුහෙතුකතදාරම්මණං අජ්ජපටිසිද්ධං, ඵවං තිහෙතුකපටිසන්ධිකස්ස
 තිහෙතුකජවනානන්තරං දුහෙතුකතදාරම්මණං, දුහෙතුකපටිසන්ධිකස්ස ව
 දුහෙතුකානන්තරං අහෙතුකතදාරම්මණං අජ්ජපටිසිද්ධං දට්ඨබ්බං. “තිහෙතුකකම්මං
 තිහෙතුකම්පි දුහෙතුකම්පි අහෙතුකම්පි විපාකං දෙති”ති (ධ. ස. අට්ඨ. 498) හි
 වුත්තං. පරිපුණ්ණවිපාකස්සාති ඉමිනාපි තිහෙතුකජවනතො
 යථාවුත්තතදාරම්මණස්ස අජ්ජපටිසිද්ධංයෙව සාධෙති. න හි පච්චයන්තරසාමග්ගියා
 අසති තදාරම්මණං සබ්බං අවිපච්චන්තං කම්මං පරිපුණ්ණවිපාකං හොතීති.
 මුඛනිදස්සනමත්තමෙව යථාවුත්තතදාරම්මණජ්ජවත්තියා අවිභාවිතත්තා.
 තිහෙතුකාදිකම්මස්ස හි උක්කට්ඨස්ස තිහෙතුකකම්මස්ස සොළස, ඉතරස්ස ද්වාදස,
 උක්කට්ඨස්සෙව දුහෙතුකකම්මස්ස ද්වාදස, ඉතරස්ස අට්ඨාති ඵවං.

සොළසවිපාකවිත්තාදීනි යොජෙතබ්බානි. තස්මානි යස්මා පරිපුණ්ණවිපාකස්ස පටිසන්ධිජනකකම්මස්ස වසෙන විපාකවිභාවනාය මුඛනිදස්සනමත්තමෙවෙනං, තස්මා.

එවඤ්ච කත්වානි නානාකම්මතො තදාරම්මණුප්පත්තියං ඉතො අඤ්ඤාපාපි සම්භවතොති අත්ථො. “උපෙක්ඛා...පෙ.... උප්පජ්ජති”ති එත්ථ කෙන කිව්වෙන උප්පජ්ජතිති? තදාරම්මණකිව්වං තාව න භොති ජවනාරම්මණස්ස අනාලම්භතො, නාපි සන්තීරණකිව්වං තථා අප්පවත්තනතො, පටිසන්ධිවුත්තිසු වත්තබ්බමෙව නත්ථි, පාරිසෙසතො භවඬගකිව්වන්ති යුත්තං සියා. න හි පටිසන්ධිභූතංයෙව චිත්තං “භවඬග”න්ති වුච්චතිති.

තන්තින්තන්ති ආපාඨගතවිසයනින්තං ආවජ්ජනන්ති සම්බන්ධො. අඤ්ඤස්ස විය පඨමජ්ඣානාදිකස්ස විය. එතස්සපි සාවජ්ජනනාය භවිතබ්බන්ති අධිජ්ජායො. අතදත්ථානි එත්ථ තං-සද්දෙන නිරොධං පච්චාමසති. උප්පත්තියානි උප්පත්තිතො. තන්ති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං. තස්ස නිරොධස්ස. තථා ව උප්පජ්ජතිති “අනන්තරපච්චයො භොති”ති පදස්ස අත්ථං විවරති. යථාචුත්තා චුත්තජ්ජකාරා. වොදානං දුතියමග්ගාදීනං පුරෙවාරිකඤ්ඤාණං. එතෙසන්ති අරියමග්ගචිත්තමග්ගානන්තරඵලචිත්තානං. එතස්සානි යථාචුත්තවිපාකවිත්තස්ස.

උපනිස්සයතො තස්සෙව චක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදිවිපාකස්ස දස්සනත්ථං චක්ඛාදීනං දස්සනාදිඅත්ථතො දස්සනාදිඵලතො, දස්සනාදිජ්ජයොජනතො වා. පුරිමචිත්තානි ආවජ්ජනාදීනි. වත්ථන්තරරහිතත්තෙ දස්සෙතබ්බෙ වත්ථන්තරෙ විය ආරම්මණන්තරෙපි න වත්තතිති “වත්ථාරම්මණන්තරරහිත”න්ති වුත්තං.

යදි විපාකෙන කම්මසරික්ඛෙනෙව භවිතබ්බං, එවං සති ඉමස්මිං වාරෙ අභෙතුකවිපාකානං අසම්භවො එව සියා තෙසං අකම්මසරික්ඛකත්තානි ඉමමත්ථං මනසි කත්වා ආහ “අභෙතුකානං පනා”ති. අභිනිපාතමත්තන්ති පඤ්චන්තං විඤ්ඤාණානං කිව්වමාහ. තෙ හි ආපාඨගතෙසු රූපාදීසු අභිනිපාතනමත්තෙනෙව වත්තන්ති. ආදි-සද්දෙන සම්පට්චජනාදීනි සඬගණ්හාති. කුසලෙසු කුසලාකුසලකිරියෙසුපි වා විජ්ජමානා සසඬබාරිකාසඬබාරිකා අඤ්ඤාමඤ්ඤං අසරික්ඛත්තා පහානාවට්ඨානතො ව විරුද්ධා වියානි විපාකෙසු සා තදනුකූලා සියා, සා පන මූලාභාවෙන න සුප්පතිට්ඨිතානං සවිසයාභිනිපතනමත්තාදිචුත්තීනං නත්ථිති චුත්තං “න සසඬබාරිකවිරුද්ධො”තිආදි. උභයෙනපි තෙසං නිබ්බත්තිං අනුජානාති යථා “කට්ඨකාරූපාන”න්ති අධිජ්ජායො. “විපාකධම්මධම්මො විපාකස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො. විපාකධම්මධම්මෙ බන්ධෙ අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො විපස්සති, අස්සාදෙති අභිනන්දති, තං ආරබ්භ රාගො උප්පජ්ජති, දොමනස්සං උප්පජ්ජති, කුසලාකුසලෙ නිරුද්ධො”තිආදිනා (පට්ඨා. 1.3.93) විපාකත්තිකෙ විය සියා කුසලත්තිකෙපි පාළිති කත්වා “කුසලත්තිකෙ වා”තිආදි චුත්තං. තත්ථ හි “කුසලො ධම්මො අබ්‍යාකතස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති උද්දිස්සිත්වා “සෙක්ඛා වා පුටුප්පනා වා කුසලං අනිච්චතො දුක්ඛතො

අනන්තතො විපස්සන්ති, කුසලෙ නිරුද්ධෙ විපාකො තදාරම්මණතා උප්පජ්ජති,
 කුසලං අස්සාදෙති අභිනන්දති, තං ආරබ්භ රාගො උප්පජ්ජති, දිට්ඨි, විචිකිච්ඡා,
 උද්ධව්වං, දොමනස්සං උප්පජ්ජති, අකුසලෙ නිරුද්ධෙ විපාකො තදාරම්මණතා
 උප්පජ්ජති” ති චූත්තං. අවිජ්ජමානත්තා එව අවචනන්ති අධිප්පායෙන තත්ථ යුත්තිං
 දස්සෙති “විජ්ජාරිකඤ්ඡී” ති ආදිනා.

එත්ථ කෙචි “ඡළඬිගුපෙක්ඛාවතොපි කිරියමයවිත්තතාය කිරියජවනස්ස
 විජ්ජාරිකකිරියභාවො න සක්කා නිසෙධෙතුන්ති නිදස්සනභාවෙන
 පණ්ණපුට්ඨපතීතං අසමානං. කිරියජවනානන්තරං තදාරම්මණාභාවස්ස පාළියං
 අවචනම්පි අකාරණං ලබ්භමානස්සපි කත්ථවි කෙනචි අධිප්පායෙන අවචනතො.
 තථා හි ධම්මසඬිගහෙ අකුසලනිද්දෙසෙ ලබ්භමානොපි අධිපති න චූත්තො, තස්මා
 කිරියජවනානන්තරං තදාරම්මණාභාවො විමංසිතබ්බො” ති වදන්ති. සතිපි
 කිරියමයත්තෙ සබ්බත්ථ තාදිභාවජ්ජත්තානං බිණාසවානං ජවනවිත්තං න ඉතරෙසං
 විය විජ්ජාරිකං, සන්තසභාවතාය පන සන්තිසින්නරසං සියාති තස්ස පණ්ණපුට්ඨ
 දස්සිතං. ධම්මසඬිගහෙ අකුසලනිද්දෙසෙ අධිපතිනො විය පට්ඨානෙ
 කිරියජවනානන්තරං තදාරම්මණස්ස ලබ්භමානස්ස අවචනෙ න කිඤ්චි කාරණං
 දිස්සති. තථා හි චූත්තං තත්ථ අට්ඨකථායං “හෙට්ඨා දස්සිතනයත්තා” ති (ධ. ස.
 අට්ඨ. 429). න චෙත්ථ දස්සිතනයත්තාති සක්කා චත්තුං විපාකධම්මධම්මෙහි
 කුසලාකුසලෙහි අතංසභාවානං නයදස්සනස්ස අයුජ්ජමානකත්තා. අපිච තත්ථ
 විමංසාය කෙසුචි සබ්බෙසඤ්ච අධිපතීතං අභාවතො එකරසං දෙසනං දස්සෙතුං
 “උද්ධවො” ති ච සක්කා චත්තුං, ඉධ පන න තාදිසං අවචනෙ කාරණං ලබ්භතීති
 “අවචනෙ කාරණං නත්ථී” ති චූත්තං.

අධිප්පායෙනාති අකුසලානන්තරං සහෙතුකතදාරම්මණං නත්ථීති තස්ස
 ථෙරස්ස මතිමත්තන්ති දස්සෙති. “කුසලාකුසලෙ නිරුද්ධෙ සහෙතුකො විපාකො
 තදාරම්මණතා උප්පජ්ජති” ති (පට්ඨා. 3.1.98) වචනතො පන අකුසලානන්තරං
 සහෙතුකතදාරම්මණම්පි විජ්ජතියෙවාති උප්පත්තිං වදන්තස්ස
 යුත්තග්ගහණවසෙනාති අධිප්පායො.

න එත්ථ කාරණං දිස්සතීති එතෙන තිහෙතුකජවනානන්තරං තිවිධම්පි
 තදාරම්මණං යුත්තන්ති දස්සෙති. යෙන අධිප්පායෙනාති පට්ඨමථෙරෙන තාව එකෙන
 කම්මුතා අනෙකතදාරම්මණං නිබ්බත්තමානං කම්මවිසෙසාභාවා
 තංතංජවනසඬිබ්බතපච්චයවිසෙසෙන විසිට්ඨං හොතීති ඉමිනා අධිප්පායෙන
 ජවනවසෙන තදාරම්මණස්ස සසඬිබ්බරාදිවිධානං චූත්තං, විපාකෙන නාම
 කම්මසරික්ඛෙන භවිතබ්බං, න කම්මවිරුද්ධසභාවෙන. අඤ්ඤා අනිට්ඨජ්ජසඬිගො
 සියාති එවමධිප්පායෙන දුතියත්ථෙරො කම්මවසෙනෙව තදාරම්මණවිසෙසං ආහ.
 ඤාණස්ස ජච්චන්ධාදිදුග්ගතිවිපත්තිනිමිත්තපට්ඨකත්තා විය
 සුගතිවිපත්තිනිමිත්තපට්ඨකත්තාපි සියාති මඤ්ඤමානො තතියත්ථෙරො
 “තිහෙතුකකම්මතො දුහෙතුකපට්ඨසන්ධිම්පි නානුජානාති” ති ඉමිනා නයෙන තෙසු
 වාදෙසු අධිප්පායාවිරොධවසෙන යුත්තං ගහෙතබ්බං. මහාපකරණෙ ආගතපාළියාති

“සහෙතුකො ධම්මො අහෙතුකස්ස ධම්මස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 3.1.102) ඉමස්ස විභඩ්ගෙ “සහෙතුකං භවඩ්ගං අහෙතුකස්ස භවඩ්ගස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො, සහෙතුකා ඛන්ධා වුට්ඨානස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”ති එවමාදිනා පටියානෙ සහෙතුකදුකාදීසු ආගතපාළියාති අත්ථො.

කාමාවචරකුසලවිපාකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථාවණ්ණනා

499. තස්මිං ඛණෙ විජ්ජමානානං ඡන්දාදීනන්ති එතෙන විපාකජ්ඣානෙ දුක්ඛාපටිපදාදිභාවස්ස අවිජ්ජමානානං දස්සෙති. න හි කුසලජ්ඣානං විය විපාකජ්ඣානං පරිකම්මවසෙන නිබ්බන්තති. න චෙත්ථ පටිපදාහෙදො විය කුසලානුරූපො විපාකස්ස ආරම්මණහෙදොපි න පරමත්ථිකො සියාති සක්කා චත්තුං එකන්තෙන සාරම්මණත්තා අරූපධම්මානං විපාකස්ස ච කම්මනිමිත්තාරම්මණතාය අඤ්ඤාත්‍රාපි විජ්ජමානන්තා. නානාක්ඛණෙසු නානාධිපතෙය්‍යන්ති “යස්මිං ඛණෙ යං ඝාතං යදධිපතිකං, තතො අඤ්ඤස්මිං ඛණෙ තං ඝාතං එකන්තෙන තදධිපතිකං න භොති”ති කත්වා වුත්තං. චතුත්ථජ්ඣානස්සෙවාති ච පටිපදා විය අධිපතයො න එකන්තිකාති ඉමමෙවත්ථං දස්සෙති.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ලොකුත්තරවිපාකකථාවණ්ණනා

505. තණ්හාවිජ්ජාදිහි ආහිතවිසෙසං ලොකියකම්මං විපාකුප්පාදනසමත්ථං භොති, න අඤ්ඤාටාති වුත්තං “තණ්හාදිහි අභිසංඛිත”න්ති. ඉතරස්සාති සුඤ්ඤතාප්පණිනනාමරහිතස්ස. යො සුද්ධිකපටිපදාය විභාවිතො, යො ච සුත්තන්තපරියායෙන අනිමිත්තොති වුච්චති. තෙනෙවාහ “අනිච්චානුපස්සනානන්තරස්සපි මග්ගස්සා”තිආදි. වළඤ්ජන...පෙ.... හෙදො භොති මග්ගාගමනවසෙනාති අධිප්පායො. “මග්ගානන්තරඵලවිත්තස්මිං යෙවා”ති වචනං අපෙක්ඛිත්වා “සුඤ්ඤතාදිනාමලාභෙ සති”ති සාසඬ්ඛං ආහ. අනිමිත්තනාමඤ්ච ලහති මග්ගාගමනතො ඵලස්ස නාමලාභෙ විසෙසාභාවතොති අධිප්පායො. තාදිසාය එවාති යාදිසා මග්ගෙ සද්ධා, තාදිසාය එව ඵලෙ සද්ධාය.

555. “කතමෙ ධම්මා නිය්‍යානිකා? චත්තාරො මග්ගා”ති වචනතො (ධ. ස. 1295, 1609) අනිය්‍යානිකපදනිද්දෙසෙ ච “චතුසු භූමීසු විපාකො”ති (ධ. ස. 1610) වුත්තත්තා න නිජ්ජපරියායෙන ඵලං නිය්‍යානසභාවං, නිය්‍යානසභාවස්ස පන විපාකො කිලෙසානං පටිප්පස්සද්ධිප්පභානවසෙන පචත්තමානො පරියායතො තථා වුච්චතීති ආහ “නිය්‍යානිකසභාවස්සා”තිආදි. පඤ්චඩ්ඨිකො වාති එතෙන මග්ගවිභඩ්ගෙ සබ්බවාරෙසුපි ඵලස්ස මග්ගපරියායො ආගතොති දස්සෙති. තත්ථ හි අරියමග්ගක්ඛණෙ විජ්ජමානාසුපි විරතීසු තදවසිට්ඨානං පඤ්චන්තං කාරාපකඩ්ඨානං අතිරෙකකිව්චතාදස්සනත්ථං පාළියං පඤ්චඩ්ඨිකොපි මග්ගො

උද්ධටොති. එවං බොජ්ඣංගිගාමිනී යථා මග්ගො, එවං මග්ගබොජ්ඣංගිගාමිනීගෙසු එලෙසු ච බොජ්ඣංගි උද්ධටාති අත්ථො.

ලොකුත්තරවිපාකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කිරියාබ්‍යාකතකථාවණ්ණනා

568. පූරිමා පවත්නීති මහාකිරියචිත්තස්පවත්තිං ආහ. තාය හි බිණාසවො එවං පච්චවෙක්ඛති. තෙනෙවාහ “ඉදං පන චිත්තං විචාරණපඤ්ඤාරහිත”න්ති. එවන්ති යථා සොනද්වාරෙ, එවං සානද්වාරාදිසුපි මහාකිරියචිත්තෙහි තස්මිං තස්මිං විසයෙ ඉදමත්ථිකතාය පරිච්ඡින්නාය ඉදං චිත්තං වත්තනීති දස්සෙති. පඤ්චද්වාරානුගතං හුත්වා ලබ්භමානන්ති පඤ්චද්වාරෙ පවත්තමහාකිරියචිත්තානං පිට්ඨිවට්ටකභාවෙන ඉමස්ස චිත්තස්ස පවත්තිං සන්ධාය වුත්තං, පඤ්චද්වාරෙ එව වා ඉදමෙව පවත්තන්ති සම්බන්ධො. “ලොලුප්ප...පෙ.... භූත”න්ති වුත්තත්තා පඤ්චද්වාරෙ පයමං ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හුත්වා පච්ඡා මහාකිරියචිත්තෙහි තං තං අත්ථං විචිනොතිති අයමත්ථො වුත්තො විය දිස්සති. පුබ්බෙයෙව පන මනොද්වාරිකචිත්තෙන පධානසාරූප්පට්ඨානාදිං පරිච්ඡින්නත්තස්ස පඤ්චද්වාරෙ තාදිසස්සෙව තාදිසෙසු රූපාදිසු ඉදං චිත්තං පවත්තනීති වදන්ති. අයම්පි අත්ථො පඤ්චද්වාරෙ එව පවත්තං ලොලුප්පතණ්හාපහානාදිපච්චවෙක්ඛණාහෙතු යථාවුත්තකාරණභූතං ජාතන්ති එවං යොජෙත්වා සක්කා වත්තුං. එවඤ්ච සති ඉමස්ස චිත්තස්ස පච්චයභූතා පූරිමා පවත්නීති ඉදම්පි වචනං සමත්ථිතං හොති.

එත්ථ ච පඤ්චද්වාරෙ ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සුප්පාදනමත්තං දට්ඨබ්බං, න භාසුප්පාදනං පඤ්චද්වාරිකචිත්තානං අවිඤ්ඤත්තිජනකත්තා, මනොද්වාරෙ පන භාසුප්පාදනං හොති. තෙනෙව හි අට්ඨකථායං පඤ්චද්වාරෙ “සොමනස්සිතො හොති”ති එත්තකමෙව වුත්තං, මනොද්වාරෙ ච “භාසයමාන”න්ති. ඉමිනා භසිතූප්පාදචිත්තෙන පවත්තියමානම්පි භගවතො සිතකරණං පුබ්බෙනිවාසඅනාගතංසසබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණානං අනුවත්තකත්තා ඤාණානුපරිවත්තියෙවාති. එවං පන ඤාණානුපරිවත්තීභාවෙ සති න කොචි පාළිඅට්ඨකථානං විරොධො, එවඤ්ච කත්වා අට්ඨකථායං “තෙසං ඤාණානං විණ්ණපරියන්තෙ ඉදං චිත්තං උප්පජ්ජති”ති වුත්තං. අවස්සඤ්ච එතං එවං ඉච්ඡිතබ්බං, අඤ්ඤා ආවජ්ජනචිත්තස්සපි භගවතො පවත්ති න යුජ්ජෙය්‍ය. තස්සපි හි විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකභාවස්ස නිච්ඡිතත්තා, න ච විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකත්තෙ තංසමුට්ඨිතාය විඤ්ඤත්තියා කායකම්මාදිභාවං ආවජ්ජනභාවො විබන්ධතීති.

තතො එවාති මූලාභාවෙන න සුප්පතිට්ඨිතත්තා එව. “අහෙතුකානං කුමානඤ්ඤාති බලාති වා”ති සම්මිණ්ඩනත්ථො කුමානඤ්ඤාති වාති ව-සද්දො. යදි අපරිපුණ්ණත්තා බලභාවස්ස ඉමස්මිං අහෙතුකද්වයෙ බලාති අනුද්දිට්ඨාති අසම්ගහිතාති ව, අථ කස්මා නිද්දිට්ඨාතීති ආහ “යස්මා පනා”තිආදි. සම්මා නිය්‍යානිකසභාවානං කුසලානං පටිභාගභූතො විපාකොපි එලං විය තංසභාවො සියාති සහෙතුකවිපාකචිත්තාති අග්ගහෙත්වා කිරියචිත්තකතත්තා වා

“මහාකිරියවිත්තෙසු” ති වුත්තං. අථ වා මහාකිරියවිත්තෙසුවාති ව-සද්දෙන සහෙතුකවිපාකවිත්තානිපි ගහිතානිති වෙදිතබ්බානි.

574. “ඉන්ද්‍රිය ...පෙ.... ඉමස්සානන්තරං උප්පජ්ජමානානි” ති වුත්තං තෙසං ඤාණානං කාමාවචරත්තා. ඉතරෙසං මහග්ගතත්තා “පරිකම්මානන්තරානි” ති වුත්තං.

577. ආහිතො අහං මානො එත්ථාති අත්තා, සො එව හවති උප්පජ්ජති, න පරපරිකජ්ජිතො විය නිච්චොති අත්තභාවො. අත්තාති වා දිට්ඨිගතිකෙහි ගහෙතබ්බාකාරෙන හවති පවත්තතිති අත්තභාවො.

කිරියාබ්‍යාකතකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චිත්තුප්පාදකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

2. රූපකණ්ඩං

උද්දෙසවණ්ණනා

කෙනච්චි රූපෙන වා අරූපෙන වා. චිත්තුප්පාදෙන තාව රූපස්ස සමයවචත්ථානං න සක්කා කාතුං අබ්‍යාපිතාය අනෙකන්තිකතාය වාති ඉමමත්ථං දස්සෙන්නො “අචිත්තසමුට්ඨානසබ්භාවතො” ති ආදිමාහ. තත්ථ අචිත්තසමුට්ඨානං රූපං චිත්තස්ස තීප්පු බණ්ණෙසු උප්පජ්ජතිති ඉමස්මිං තාව වාදෙ චිත්තුප්පත්තිසමයෙන රූපුපපත්තිසමයස්ස වචත්ථානං මා හොතු, චිත්තස්ස උප්පාදක්ඛණෙයෙව සබ්බම්පි රූපං උප්පජ්ජතිති ඉමස්මිං පන වාදෙ කථන්ති? එත්ථාපි අචිත්තසමුට්ඨානං රූපං විත්තෙන සහුප්පාදෙපි අනින්ද්‍රියබද්ධරූපං විය අචිත්තපටි බන්ධුප්පාදතාය න විත්තෙන වචත්ථාපෙතබ්බසමයන්ති වුත්තං “අචිත්තසමුට්ඨානසබ්භාවතො” ති. තෙන චිත්තුප්පාදෙන රූපස්ස සමයවචත්ථානං න බ්‍යාපිති දස්සෙති. අනෙකචිත්තසමුට්ඨානතාය වචත්ථානාභාවතොති සම්බන්ධො. නියතෙ හි සමුට්ඨාපකචිත්තෙ චිත්තසමුට්ඨානරූපස්ස සියා වචත්ථානන්ති.

කෙසඤ්චිති කාමාවචරකුසලාදීනං. කත්ථච්චිති ආරුප්පෙ. කෙසඤ්චිති වා කෙසඤ්චි පඤ්චවොකාරවිපාකානං. කත්ථච්චිති පටිසන්ධික්ඛණෙ වරිමක්ඛණෙ ව. “තස්මිං සමයෙ එස්සො හොති” ති ආදිනා (ධ. ස. 1) චිත්තසහභාවිතං එව විත්තෙන සමයවචත්ථානං කතන්ති වුත්තං “අචිත්තසහභාවතො” ති. තෙසන්ති උපාදාරූපානං. යො යස්ස සහභාවෙන උපකාරකො, සො එව තස්ස සමයවචත්ථාපකභාවෙන වුත්තොති ආහ “සහජාත...පෙ.... ත්තනතො” ති. නාපි මහාභූතෙහිති ආදිනා වචත්ථානාභාවමෙව දස්සෙති. කෙසඤ්චිති අකම්මජාදීනං. කෙහිච්චිති කම්මජාදීහි. පවත්තිතොති පවත්තනතො. සහාති එකස්මිං කාලෙ. අභාවාති නියොගතො අභාවා.

විඤ්ඤාත්ති ...පෙ.... න සක්කා වත්තුං මහාභූතෙහි සමයවචන්ථානෙ
 කරියමානෙ තෙහි අයාවහාවිතතායාති අධිජ්ජායො. එකස්මිං කාලෙති ආදිනාපි
 මහාභූතෙහි සමයනියමනෙ වචන්ථානාභාවමෙව විභාවෙති. “තථා
 විහජනත්ථ”න්ති, “අවිහත්තං අබ්බාකතං අත්ථිති දස්සෙතු”න්ති ව ඉමෙසං පදානං
 “විහත්තං අවිහත්තඤ්ච සබ්බං සඬගණ්හන්තො ආභා”ති ඉමිනා සම්බන්ධො.
 සමයවචන්ථානං කත්වා නිද්දිසියමානස්ස නිජ්ජදෙසතාය අසම්භවතො එකදෙසං
 නිද්දිසිත්වා සාමඤ්ඤෙන නිගමනං යුත්තං, අකත්වා පන සමයවචන්ථානං
 සරූපතො නිද්දිසනෙන තථාති ඉමමත්ථං ආහ “සමයවචන්ථානෙනා”ති ආදිනා.
 අවිහත්තෙති විපාකකිරියාබ්බාකතං විය න පුබ්බෙ විහත්තෙ. විහජ්ඣති භෙදවන්තතාය
 විහජනාරහෙ. දස්සිතෙති උද්දිසනවසෙන දස්සිතෙ. චුත්තමෙවත්ථං
 විත්ථාරතරෙන දස්සෙතුං “එත්ථ පනා”ති ආදිමාහ.

විපාකාදිධම්මානං නයනං නයො, සොව දස්සනන්ති නයදස්සනං. “දෙසනා”ති
 චුත්තං භෙට්ඨා ගහණමෙව නයදස්සනන්ති. දුතියවිකප්පෙ පන කාමාවචරාදිභාවෙන
 නියතීති නයො, කිරියාබ්බාකතං. තස්ස දස්සනං නයදස්සනන්ති යොජෙතබ්බං.
 දුකාදීසු නිද්දෙසවාරෙ ව භදයවත්ථුනො අනාගතත්තා තං අග්ගභෙත්වා
 පට්ඨවිකප්පො චුත්තො, එකකෙ පන වත්ථුපි ගහිතන්ති “භදයවත්ථුඤ්චා”ති
 දුතියවිකප්පෙ චුත්තං. කිං පන කාරණං දුකාදීසු නිද්දෙසවාරෙ ව භදයවත්ථු න
 ගහිතන්ති? ඉතරවත්ථුහි අසමානගතිකත්තා දෙසනාභෙදතො ව. යථා හි
 චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි එකන්තතො චක්ඛාදිනිස්සයාති, න එවං මනොවිඤ්ඤාණං
 එකන්තතො භදයවත්ථුනිස්සයං, නිස්සිතමුඛෙන ව වත්ථුදුකාදිදෙසනා පවත්තා.
 යම්පි එකන්තතො භදයවත්ථුනිස්සයං, තස්ස වසෙන “අත්ථි රූපං
 මනොවිඤ්ඤාණස්ස වත්ථු”ති ආදිනා දුකාදීසු චුච්චමානෙසුපි
 තදනුකූලආරම්මණදුකාදයො න සම්භවන්ති. න හි “අත්ථි රූපං
 මනොවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණං, අත්ථි රූපං න මනොවිඤ්ඤාණස්ස
 ආරම්මණං”න්ති ආදිනා සක්කා වත්තුන්ති වත්ථාරම්මණදුකදෙසනා හින්තගතිකා
 සිද්ධං, සමානගතිකා ව තා දෙසෙතුං භගවතො අජ්ඣාසයො. එසා හි භගවතො
 දෙසනා පකති. තෙනෙව හි නික්ඛෙපකණ්ඩෙ වත්තුජ්ජාදිභාවෙන අචුච්චමානත්තා
 අවිතක්කාවිචාරපදවිස්සජ්ජනෙ විචාරොති වත්තුං න සක්කාති
 අවිතක්කාවිචාරමත්තපදවිස්සජ්ජනෙ ලබ්භමානොපි විතක්කො න උද්ධටො,
 අඤ්ඤා චිතක්කො වාති වත්තබ්බං සියාති. එවං ඉතරවත්ථුහි අසමානගතිකත්තා
 දෙසනාභෙදතො ව දුකාදීසු උද්දෙසෙ න ගහිතං. උද්දිට්ඨස්සෙව හි නිද්දිසනතො
 නිද්දෙසෙපි න ගහිතං භදයවත්ථුනි වදන්ති.

චක්ඛාදිදසකා සත්තාති චක්ඛුසොතසානජීවිභාකායඉත්ථිභාවපුරිසභාවදසකා
 සත්ත, එකසත්තානවසෙන වා චක්ඛුසොතසානජීවිභාකායභාවවත්ථුදසකා සත්ත.
 නිබ්බානස්ස අසතිපි පරමත්ථතො භෙදෙ පරිකප්පිතභෙදොපි භෙදොයෙව
 වොහාරවිසයෙති කත්වා සොපාදිසෙසාදිභෙදො චුත්තො.

584. කිඤ්චාපි අඤ්ඤත්ථ කුක්කුටණ්ඩසණ්ඨානෙ පරිමණ්ඩල-සද්දො දිස්සති, වක්කසණ්ඨානතා පන වට්ටසණ්ඨානෙ වක්කවාලෙ වුව්වමානො පරිමණ්ඩල-සද්දො වට්ටපරියායො සියා. අනෙකත්ථා හි සද්දාති අධිප්පායෙනාහ “වට්ට-පරිමණ්ඩල”න්ති. එත්ථ ව සිනෙරුයුගන්ධරාදීනං සමුද්දතො උපරිඅධොභාගානං වසෙන උබ්බෙධො වුත්තො, ආයාමචිත්ථාරෙහිපි සිනෙරු වතුරාසිතියොජනසහස්සපරිමාණොව. යථාහ “සිනෙරු, හික්ඛවෙ, පබ්බතරාජා වතුරාසිති යොජනසහස්සානි ආයාමෙන, වතුරාසිති යොජනසහස්සානි විත්ථාරෙනා”ති (අ. නි. 7.66). සිනෙරුං පාකාරපරික්ඛෙපවසෙන පරික්ඛිපිත්වා ධීතා යුගන්ධරාදයො, සිනෙරුයුගන්ධරාදීනං අන්තරෙපි සීතසමුද්දා නාම. “තෙ විසාලතො යථාක්කමං සිනෙරුආදීනං අච්චුග්ගමනසමානපරිමාණා”ති වදන්ති.

කොට්ඨසතසහස්සවක්කවාලස්සෙව ආණාබෙත්තභාවො දසසහස්සවක්කවාලස්ස ජාතිබෙත්තභාවො විය ධම්මතාවසෙනෙව වෙදිතබ්බො. විකප්පසමානසමුව්චයවිභාවනෙසු විය අවධාරණෙ අනියමෙ ව වා-සද්දො වත්තතීති තථා යොජනා කතා. අනෙකත්ථා හි නිපාතාති. තත්ථ අනෙකන්තිකත්ථො අනියමත්ථො.

සීලාදිවිසුද්ධිසම්පාදනෙන, වතුරාසිතියොජනසහස්සපරිමානවසෙනෙව වා මහාකිව්චතාය මහන්තෙන වායාමෙන. සතිපි ලක්ඛණාදිහෙදෙ එකස්මිං එව කාලෙ එකස්මිං සන්තානෙ අනෙකසතසහස්සකලාපචුත්තිතො මහන්තානි බහුති භූතානි පරමත්ථතො විජ්ජමානානීති වා මහාභූතානි යථා “මහාජනො”ති. එවන්ති “උපාදාය පවත්ත”න්ති අත්ථෙ සති පටිච්චසමුප්පන්නතා වුත්තා හොති පච්චයසම්භූතතාදීපනතො. උපාදායතීති උපාදායති එවාති අධිප්පායො. තෙනෙවාහ “එකන්තනිස්සිතස්සා”ති. “භවති හි නිස්සයරූපානං සාමීභාවො”ති ආධාරාධෙය්‍යසම්බන්ධවචනිච්ඡාය අභාවෙ ආධාරභූතොපි අත්ථො සංසාමිසම්බන්ධවචනිච්ඡාය සාමීභාවෙන වුව්චති යථා “රුක්ඛස්ස සාබා”ති අධිප්පායො.

තිව්ධරූපසඬගහවණ්ණනා

585. විඤ්ඤත්තිදුකො වාති ව-සද්දෙන විත්තසහභූවිත්තානුපරිචත්තිදුකාපි සඬගහිතාති වෙදිතබ්බො. සක්කා හි එතෙන නයෙන...පෙ.... විඤ්ඤාතුන්ති එත්ථ පඤ්චවිසාය තාව වත්ථුදුකෙසු පඨමදුකපඤ්චකාදයො වුද්දසහිපි පකිණ්ණකදුකෙහි අවසිට්ඨෙහි වත්ථුදුකෙහි පඤ්චවිසාය ආරම්මණදුකෙහි පඤ්චහි බාහිරායතනදුකෙහි රූපධාතුදුකාදීහි පඤ්චහි ධාතුදුකෙහි පච්ඡිමකෙහි තීහි ඉන්ද්‍රියදුකෙහි ද්වාදසහිපි සුබ්බමරූපදුකෙහි පඨමාදිවජ්ජෙහි අවසිට්ඨෙහි ආයතනධාතුඉන්ද්‍රියදුකෙහි ව යොජනං ගච්ඡන්ති. පඤ්චවිසාය පන ආරම්මණදුකෙසු පුරිමකො දුකපඤ්චකො උපාදින්නඋපාදින්නපාදානියසනිදස්සනවිත්තසමුට්ඨානවිත්තසහභූවිත්තානුපරිචත්ති දුකවජ්ජෙහි පකිණ්ණකදුකෙහි සබ්බෙහිපි වත්ථුදුකෙහි රූපායතනරූපධාතුදුකවජ්ජෙහි ආයතනධාතුදුකෙහි සබ්බෙහිපි

ඉන්ද්‍රියදුකසුබ්බමරූපදුකෙහි යොජනං ගච්ඡති. දුතියදුකපඤ්චකාදීසු යථාක්කමං සද්දායතනසද්දධාතුදුකාදයො යොජනං න ගච්ඡන්ති, රූපායතනරූපධාතුදුකාදයො ගච්ඡන්ති. පකිණ්ණකදුකෙසු සනිදස්සනදුකඤ්චාති අයමෙව විසෙසො. යථා ව චන්ද්‍රදුකෙසු, එවං චක්ඛායතනචක්ඛුධාතුවක්ඛුන්ද්‍රියාදිදුකපඤ්චකෙසු. යථා ව ආරම්මණදුකෙසු, එවං රූපායතනරූපධාතුආදිදුකපඤ්චකෙසු තිකයොජනා. ඉන්ද්‍රියපුරිස්සන්ද්‍රියජීවිතින්ද්‍රියදුකා සුබ්බමරූපදුකා ව සබ්බෙහිපි දුකෙහි යොජනං ගච්ඡන්තිති එවං තාව තිකයොජනා වෙදිතබ්බා. නනු වායම්පි යොජනා භගවතා න දෙසිතාති න කාතබ්බාති? නයිදං එකන්තිකං. කස්මා? භගවතා දින්නනසෙන යොජනාපි භගවතොසෙව දෙසනා. තථා හි චුත්තං මාතිකාවණ්ණනායං (ධ. ස. අට්ඨ. 1-6) “භෙතු වෙව ධම්මා අභෙතුකා වාති ඉදම්පි සම්භවති” තිආදි. සම්භවො හි ගහණස්ස කාරණන්ති ව.

තිවිධරූපසඨගභවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චතුර්ඛිධාදිරූපසඨගභවණ්ණනා

586. චිත්තතො එව සමුට්ඨාතීති චිත්තසමුට්ඨානන්ති ඉමමෙව අත්ථං ගහෙන්වා “විඤ්ඤත්තිදුකාදීහි සමානගතිකො චිත්තසමුට්ඨානදුකො” ති චුත්තං. විනිවත්තිතෙ හි සාමඤ්ඤෙ යං රූපං ජනකපච්චයෙසු චිත්තතො සමුට්ඨාති, තං චිත්තතො එව සමුට්ඨාතීති. විඤ්ඤත්තිදුකාදීහි ආදි-සද්දෙන චිත්තසහභුචිත්තානුපරිචත්තිදුකෙ සඨගණ්හාති. ලබ්භමානොති යං තං රූපං උපාදා, තං අත්ථි චිත්තසමුට්ඨානං, අත්ථි න චිත්තසමුට්ඨානං. යං තං රූපං නුපාදා, තං අත්ථි චිත්තසමුට්ඨානං, අත්ථි න චිත්තසමුට්ඨානන්ති එවං ලබ්භමානො. සනිදස්සනදුකාදීනන්ති ආදි-සද්දෙන සප්පට්ඨසමභාභුතදුකාදයො සඨගණ්හාති. තෙනාති චිත්තසමුට්ඨානදුකෙන. තස්සාති චිත්තසමුට්ඨානදුකස්සෙව. අඤ්ඤෙ පනාති විඤ්ඤත්තිචිත්තසමුට්ඨානචිත්තසහභුචිත්තානුපරිචත්තිදුකෙහි අඤ්ඤෙපි පකිණ්ණකදුකා.

සද්දායතනස්ස එකන්තතො අනුපාදින්නත්තා “සොතසම්ඵස්සාරම්මණදුකාදයො වජ්ජෙන්වා” ති චුත්තං. චතුක්කා ලබ්භන්තිති යං තං රූපං උපාදින්නං, තං අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස ආරම්මණං, අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස නාරම්මණං. යං තං රූපං අනුපාදින්නං, තං අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස ආරම්මණං, අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස නාරම්මණන්ති එවමාදයො සබ්බාරම්මණබාහිරායතනාදිලබ්භමානදුකෙහි යොජනායං චතුක්කා ලබ්භන්තිති සම්බන්ධො. අවසෙසෙහිති ආරම්මණබාහිරායතනරූපධාතුදුකාදිතො ලබ්භමානදුකෙහිති චුත්තදුකරාසිතො අවසෙසෙහි. තෙසන්ති උපාදින්නඋපාදින්නුපාදානියචිත්තසමුට්ඨානදුකානං. අඤ්ඤෙසන්ති උපාදින්නදුකාදිතො අඤ්ඤෙසං උපාදාදුකාදීනං. චන්ද්‍රදුකාදීහි ආදි-සද්දෙන චක්ඛායතනදුකාදයො සඨගණ්හාති. එත්ථාපි අවසෙසෙහි තෙසං අඤ්ඤෙසඤ්ච යොජනාය චතුක්කා න ලබ්භන්තිති සම්බන්ධො.

චතුර්විධාදිරූපසංගහවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

උද්දෙසවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපවිහත්ති

එකකනිද්දෙසවණ්ණනා

594. පථවිආදීනං ධම්මානං රූප්පනසභාවො විය න හෙතුආදිභාවොපි සාධාරණොති න හෙතුසු විහජිතබ්බොති වුත්තං “අවිජ්ජමානවිභාගස්සා”ති. තස්ස පන විභාගාභාවදස්සනසරූපදස්සනමෙව නිද්දෙසො. එවඤ්ච කත්වා නිබ්බානස්සපි විභාගරහිතත්තා “අසංඛතා ධාතු”ති එත්තකමෙව නිද්දෙසවසෙන වුත්තං.

යදිපි හිනොති එතෙන පතිට්ඨාති කුසලාදිකො ධම්මොති අලොභාදයො කෙවලං හෙතුපදවචනියා, කාරණභාවසාමඤ්ඤතො පන මහාභූතාදයොපි හෙතු-සද්දාහිධෙය්‍යාති මූලට්ඨවාචිනා දුතියෙන හෙතු-සද්දෙන විසෙසෙත්වා ආහ “හෙතුහෙතු”ති. සුප්පතිට්ඨිතභාවසාධනතො කුසලාදිධම්මානං මූලත්ථෙන උපකාරකධම්මා “තයො කුසලහෙතු”තිආදීනා (ධ. ස. 1059-1060) පට්ඨානෙ ව තෙයෙව “හෙතුපච්චයො”ති වුත්තාති ආහ “මූලහෙතු පච්චයහෙතුති වා අයමත්ථො”ති. හිනොති එතෙන, එතස්මා වා එලං පවත්තතීති හෙතු, පට්ච්ච එතස්මා එති පවත්තතීති පච්චයොති එවං හෙතුපච්චය-සද්දානං අනානත්ථං සන්ධාය හෙතුසද්දපරියායභාවෙන පච්චය-සද්දො වුත්තොති ආහ “හෙතුපච්චයසද්දානං සමානත්ථත්තා”ති. භූතත්තයනිස්සිතාති ව මහාභූතාති චතුර්මහාභූතනිස්සිතං උපාදාරූපන්ති සබ්බමිපි රූපං සබ්බදා සබ්බත්ථ සබ්බාකාරං චතුර්මහාභූතහෙතුකං මහාභූතාති ව අනාමට්ඨහෙදාති සාමඤ්ඤතො ගහිතාතීති වුත්තං “රූපක්ඛන්ධස්ස හෙතු”ති.

කම්මසමාදානානන්ති සමාදානානං කම්මානං, සමාදියිත්වා කතකම්මානං වා. අඤ්ඤෙසු පච්චයෙසු විපාකස්ස තණ්හාවිජ්ජාදිසු.

“අට්ඨානමෙතං, හික්ඛවෙ, අනවකාසො, යං කායදුච්චරිතස්ස ඉට්ඨො කන්තො මනාපො විපාකො නිබ්බත්තෙය්‍ය, තෙනං යානං විජ්ජති. යානඤ්ච බො එතං, හික්ඛවෙ, විජ්ජති, යං කායදුච්චරිතස්ස අනිට්ඨො අකන්තො අමනාපො විපාකො නිබ්බත්තෙය්‍ය. යානමෙතං විජ්ජති. වචී...පෙ.... මනො...පෙ.... විජ්ජති...පෙ.... අට්ඨානමෙතං, හික්ඛවෙ, අනවකාසො, යං කායසුචරිතස්ස අනිට්ඨො අකන්තො අමනාපො විපාකො නිබ්බත්තෙය්‍යා”ති (ම. නි. 3.131; විහ. 809),

“කම්මං සත්තෙ විහජති, යදිදං භීතපණ්ණිතතායා”ති (ම. නි. 3.289) – එවමාදිවනතො කම්මං විපාකස්ස ඉට්ඨානිට්ඨතං නියමෙතීති ආහ “ඉට්ඨානිට්ඨවිපාකනියාමකත්තා”ති.

ගතිඋපධිකාලපයොගසම්පත්තිවිපත්තියොයෙව යානං විපාකස්ස ඔකාසභාවතො. න හි තෙහි විනා කොචි විපාකො නිබ්බත්තතීති. යථාචුත්තට්ඨානෙ සති අධිගන්තබ්බං ඉට්ඨානිට්ඨාරම්මණං. “ගති...පෙ.... නිප්පාදිත”න්ති චුත්තං. විපාකස්ස ආරම්මණෙන විනා අභාවතො ආරම්මණමපි තස්ස පධානං කාරණං. අනඤ්ඤසභාවතොති හෙතුආදිසභාවාභාවතො.

රුප්පනං රූපං. තං අස්ස අත්ථිති එත්ථ “අස්සා”ති වුවිචමානො පථවිආදිඅත්ථොයෙව රුප්පතීතිපි වුවිචතීති ආහ “රුප්පනලක්ඛණයුත්තස්සෙව රුපිරූපභාවතො”ති. එතං සභාවන්ති එතං උප්පන්නභාවෙ සති ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යසභාවං රූපෙ නියමෙති රූපස්සෙව තංසභාවන්තා. න රූපං එතස්මිත්ති කාලහෙදවසෙන අතංසභාවස්සපි රූපස්ස අත්ථිතාය න රූපං තත්ථ නියන්තබ්බත්ති දස්සෙති. අත්ථි භීතිආදිනා තත්ථ රූපස්සෙව නියන්තබ්බතාභාවංයෙව විචරති. එතමෙවාතිආදිනා උද්දෙසෙන නිද්දෙසං සංසන්දෙති. එත්ථ එතමෙව රූපෙ යථාචුත්තසභාවං නියමෙතබ්බං නිද්දෙසෙ එව-සද්දෙන නියමෙති අවධාරෙතීති අත්ථො. යථාචුත්තො නියමොති උප්පන්නභාවෙ සති ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යභාවො නියන්තබ්බතාය “නියමො”ති චුත්තො, සො රූපෙ අත්ථි එව රූපස්සෙව තංසභාවන්තා. විසිට්ඨකාලස්ස චුත්තප්පකාරං අවධාරණංයෙව වා යථාචුත්තො නියමො, සො රූපෙ අත්ථියෙව සම්භවතියෙව, න අරූපෙ විය න සම්භවතීති අත්ථො දට්ඨබ්බො. කාලහෙදන්ති කාලවිසෙසං. අනාමසිත්වාති අග්ගහෙත්වා. තං සබ්බන්ති අනාමට්ඨකාලහෙදං තතොයෙව අරූපෙහි සමානවිඤ්ඤෙය්‍යසභාවං සබ්බං රූපං. උප්පන්නන්ති එතෙන කාලහෙදාමසනෙන විසෙසෙති “උප්පන්නං...පෙ.... මෙවා”ති.

වත්තමානකාලිකං සබ්බං රූපං දිට්ඨසුතමුත්තවිඤ්ඤාතසභාවං, තං යථාසකං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යසභාවමෙව, න තෙහි අවිඤ්ඤෙය්‍යං. නාපි උප්පන්නමෙව ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යසභාවං එකන්තලක්ඛණනියමාභාවාපත්තීතොති එවං අවිපරිතෙ අත්ථෙව විභාවිතෙපි වොදකො අධිප්පායං අජානන්තො “නනු එව”න්තිආදිනා සබ්බස්ස සබ්බාරම්මණතාපත්තිං වොදෙති. ඉතරො “රූපං සබ්බං සම්පිණ්ඩෙත්වා”තිආදිනා අත්තතො අධිප්පායං විභාවෙති. එත්ථ එකීභාවෙන ගහෙත්වාති ඉදං “සම්පිණ්ඩෙත්වා”ති එතස්ස අත්ථවචනං. එකන්තලක්ඛණං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යසභාවොයෙව. ඉදං චුත්තං හොති – කිඤ්චාපි පඤ්චන්තං විඤ්ඤාණානං විසයන්තරෙ අප්පචත්තනතො න සබ්බස්ස සබ්බාරම්මණතා, සබ්බස්සපි පන රූපස්ස ඡවිඤ්ඤාණාරම්මණභාවතො යථාසකං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යතාය ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යතාව අත්ථි, තං එකතො සඬිගහණවසෙන ගහෙත්වා “උප්පන්නං සබ්බං රූපං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍ය”න්ති චුත්තං යථා “අභිඤ්ඤාප්පත්තං පඤ්චමජ්ඣානං ඡළාරම්මණං හොති”ති. යථා හි දිබ්බවක්ඛුදිබ්බසොතාදිඅභිඤ්ඤාප්පත්තස්ස පඤ්චමජ්ඣානස්ස විසුං අසබ්බාරම්මණත්තෙපි එකන්තලක්ඛණවසෙන එකීභාවෙන ගහෙත්වා ආරම්මණවසෙන පඨමජ්ඣානාදිතො විසෙසං දස්සෙතුං. “අභිඤ්ඤාප්පත්තං පඤ්චමජ්ඣානං ඡළාරම්මණං හොති”ති වුවිචති, එවං අරූපතො රූපස්ස

විසයවසෙන විසෙසං දස්සෙතුං “උප්ප ...පෙ.... විඤ්ඤෙය්‍ය”න්ති වුත්තන්ති. ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යාභාවො රූපෙ නියමෙතඛිබ්බො, න පන රූපං තස්මිං නියමෙතඛිබ්බං, අනියතදෙසො ච එව-සද්දොති අට්ඨකථායං (ධ. ස. අට්ට. 594) “පච්චුප්පන්තරූපමෙව චක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීහි ඡහි වෙදිතඛිබ්බ”න්ති වුත්තං. “පච්චුප්පන්තරූපමෙවා”ති ආදිනා තත්ථ දොසමාහ. තස්මාති යස්මා පාළියං විඤ්ඤෙය්‍යමෙවාති එව-සද්දො වුත්තො, න ච තස්ස අට්ඨානායොජනෙන කාචි ඉට්ඨසිද්ධි, අථ බො අනිට්ඨසිද්ධියෙව සඛ්බරූපස්ස එකන්තලක්ඛණනියමාදස්සනතො, තස්මා. යථාරුතවසෙනෙව නියමෙ ගස්භමානෙ උප්ප...පෙ.... පත්ති නත්ථි, තතො ච සොතපතිතතායපි පයොජනං නත්ථිති. වුත්තනයෙනාති “අරූපතො විධුර”න්ති ආදිනා වුත්තනයෙන.

ඤාණස්ස වා උත්තරස්ස පුරිමඤාණං චත්ථකාරණන්ති ඤාණචත්ථු. “සජාති”ති එත්ථ ස-කාරො සමානසද්දන්ථොති දස්සෙතුං “සමානජාතිකාන”න්ති වුත්තං. සමානජාතිතා ච සම්මාචාචාදිනං සීලනත්ථො එව. එතෙන සමානසභාවතා සජාතිසඬගහොති වෙදිතඛිබ්බො. ආරම්මණෙ වෙනසො අවික්ඛෙපජ්ජවත්තියා උපට්ඨානුස්සාහනාති විය තෙසං අවික්ඛෙපොපි අතිසයෙන උපකාරකොති “අඤ්ඤමඤ්ඤොපකාරවසෙනා”ති වුත්තං. තෙනෙව විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු සහජාතධම්මෙසු එතෙසංයෙව සමාධික්ඛන්ධසඬගහො දස්සිතො. යං පන සච්චවිභඬගවණ්ණනායං (විහ. අට්ඨ. 189) විසුද්ධිමග්ගාදීසු (විසුද්ධි. 2.568) ච “වායාමසතියො කිරියතො සඬගහිතා”ති වුත්තං, තං අසමාධිසභාවතං තෙසං සමාධිස්ස උපකාරකත්තඤ්ච සන්ධාය වුත්තං. තෙනෙව ච තත්ථ “සමාධියෙවෙන්ථ සජාතිතො සමාධික්ඛන්ධෙන සඬගහිතො”ති (විසුද්ධි. 2.568; විහ. අට්ඨ. 189) වුත්තං. ඉධ පන සජාතිසඬගහොති සමාධිතදුපකාරකධම්මානං උප්පත්තිදෙසවසෙන සඬගහො වුත්තොති. අවිරාධෙන්වා විසයසභාවාවග්ගහණං පටිච්චෙධො, අප්පනා ච ආරම්මණෙ දළ්භනිපාතො තදවගාහොයෙවාති “පටිච්චෙධසදිසං කිච්ච”න්ති වුත්තං. අථ වා ආරම්මණපටිච්චෙධස්ස තදාහනනපරියාහනනමනුගුණතාය සමානන්ති පඤ්ඤාවිතක්කානං කිච්චසරික්ඛතා වුත්තා.

එකකනිද්දෙසවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකනිද්දෙසො

උපාදාභාජනීයවණ්ණනා

596. සමන්තතො සඛ්බසො දස්සනට්ඨෙන චක්ඛු සමන්තචක්ඛුති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං “සඛ්බසඬඛතාසඬඛතදස්සන”න්ති වුත්තං. එවමාදිනාති එත්ථ ආදි-සද්දො “දුක්ඛං පරිඤ්ඤෙය්‍යං පරිඤ්ඤාන”න්ති තිසුපි පදෙසු පච්චෙකං යොජෙතඛිබ්බො. “ඉදං දුක්ඛන්ති මෙ, භික්ඛවෙ, පුඛබ්බෙ අනනුස්සුතෙසු ධම්මෙසු චක්ඛුං උදපාදි, ඤාණං උදපාදි”ති ආදිනා (මහාව. 15; පටි. ම. 2.30) හි පාළි පවත්තාති. ආකාරෙනාති ද්වාදසවිධෙන ආකාරෙන. තම්පි කාමාවචරං

විපස්සනාපච්චෙක්ඛණඤාණභාවතො. “ඤාණවක්ඛු සහඅරියමග්ගං විපස්සනාඤාණන්ති ප්‍රජ්ජති” ති වදන්ති. අග්ගමග්ගෙන පන සහ විපස්සනා පච්චෙක්ඛණඤාණන්ති යුක්තං විය දිස්සති.

යථාචුත්තෙ මංසපිණ්ඩෙ සසම්භාරෙ වක්ඛුචොභාරො සන්තානවසෙන පවත්තමානෙ චතුසමුට්ඨානිකරූපධම්මෙ උපාදාය පවත්තොති “චතු...පෙ.... සම්භාරා” ති චුත්තං. සණ්ඨානන්ති වණ්ණායතනමෙවාති තෙන තෙන ආකාරෙන සන්තිවිට්ඨෙසු මහාභූතෙසු තංතංසණ්ඨානවසෙන වණ්ණායතනස්ස විඤ්ඤායමානත්තා චුත්තං, න වණ්ණායතනස්සෙව සණ්ඨානපඤ්ඤත්තියා උපාදානත්තා. තථා හි අත්ඨකාරෙ චුසිත්වාපි සණ්ඨානං විඤ්ඤායතීති. තථා ච වක්ඛති “දිසාදිති චුසිත්වාපි සක්කා ජානිතු” ත්ති, (ධ. ස. අට්ට. 616) “දිසාදිසන්තිවෙසං භූතසමුදායං නිස්සායා” ති (ධ. ස. මූලට්. 616) ව. තෙසං සම්භවසණ්ඨානානං ආපොධාතුවණ්ණායතනෙන හි අනත්ථන්තරභාවෙපි තෙහි විසුං වචනං තථාභූතානං සම්භවභූතානං සණ්ඨානභූතානඤ්ච. එතෙන ආපොධාතුවණ්ණායතනානං වසෙන වත්තමානඅවත්ථාවිසෙසො සම්භවො සණ්ඨානඤ්චාති අයමත්ථො දස්සිතො හොති. තත්ථ සම්භවො චතුසමුට්ඨානිකො සොළසවස්සකාලෙ උජ්ජජ්ජති. තස්ස රාගවසෙන යානා වචනං හොතීති වදන්ති. අතථාභූතානං තතො අඤ්ඤථාභූතානං. යථාචුත්තෙ සම්භාරවත්ථුසඬ්ඛාතෙ. විජ්ජමානත්තාති හියොයාචුත්තිවසෙන චුත්තං. තථා හි ඛිණ්ණසවානං බ්‍රහ්මානඤ්ච සම්භවො නත්ථීති. ආපොධාතුවිසෙසත්තා සම්භවො ආපොධාතුවසම්බන්ධි ආපොධාතුවන්තිස්සයනිස්සිතොපි හොතීති තස්ස චතුර්ධාතුවන්තිස්සිතාය අවිරොධො චුත්තො.

උතුචිත්තභාරෙහි උපත්ථම්භියමානන්ති එත්ථ “කලාපන්තරගතා උතුආභාරා අධිජ්ජෙතා” ති වදන්ති. අනෙකකලාපගතභාවං වක්ඛුස්ස දස්සෙති යතො උපද්ද්වතපට්ඨෙ නිරාකරණෙපි වක්ඛු විජ්ජතීති. පටිසට්ඨනං විසයාහිමුඛභාවො නිසංසපච්චයත්තා. නිසංසො නිස්සයභාවාපත්ති. යතො වක්ඛාදිතිස්සිතා සඤ්ඤා “පටිසසඤ්ඤා” ති චුච්චති.

අනෙකත්තාති ඉදං අවචනස්ස කාරණං, න හෙතුකිරියාය විඤ්ඤායමානභාවස්ස. සො පන අපෙක්ඛාසිද්ධිතො එව වෙදිතඬ්ඛො. හෙතුකිරියාපෙක්ඛා හි එලකිරියාති. වක්ඛුං සඬ්ගණ්හතීති වක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස නිස්සයභාවානුපගමනෙපි තංසභාවානතිවත්තනතො තස්සා සමඤ්ඤාය තත්ථ නිරුජ්ජභාවං දස්සෙති. දස්සනපරිණායකට්ඨො වක්ඛුස්ස ඉන්ද්‍රියවෙයොයෙවාති “යථා හි ඉස්සරො” තිආදිනා ඉස්සරොපමා චුත්තා. වක්ඛුවිඤ්ඤාණං දස්සනකිව්වෙ පරිණායන්තං වක්ඛු තංසභජාතෙ වක්ඛුසම්ඵස්සාදයොපි තත්ථ පරිණායතීති චුච්චතීති “තෙ ධම්මෙ...පෙ.... පරිණායතී” ති චුත්තං, න පන වක්ඛුසම්ඵස්සාදිනං දස්සනකිව්වත්තා. අථ වා වක්ඛුසම්ඵස්සාදිනං ඉන්ද්‍රියපච්චයභාවෙන උපකාරකං වක්ඛුවිඤ්ඤාණං දස්සනකිව්වෙ පරිණායන්තං වක්ඛු තත්ථ වක්ඛුසම්ඵස්සාදයොපි තදනුවත්තකෙ පරිණායතීති අත්ථායං පරියායොති දස්සෙන්නො ආහ “තෙ

ධම්මො...පෙ.... ණායති”ති. අනෙකත්ථත්තා ධාතුනං වක්ඛන්ති ඉමස්ස
 “පරිණායති පකාසෙති”ති ව අත්ථා වුත්තා. සණ්ඨානම්පි රූපායතනමෙවාති
 “සමච්ඡමානි රූපානි වක්ඛන්ති වක්ඛු”ති වුත්තං. තංද්වාරිකානං එස්සාදීනං
 උපනිස්සයපච්චයභාවො එව වළඤ්ජනක්ථො.

599. තංද්වාරිකා...පෙ.... උප්පත්ති වුත්තාති වක්ඛුවිඤ්ඤාණෙ උප්පන්නෙ
 සම්පට්ච්ඡනාදීනි බලවාරම්මණෙ ජවනං එකත්තෙන උප්පජ්ජන්ති කත්වා වුත්තං.
 තථා වෙව හි අත්තරා වක්ඛුවිඤ්ඤාණෙ වා සම්පට්ච්ඡනෙ වා සන්තීරණෙ වා යත්වා
 නිවත්තිස්සන්ති නෙතං යානං විජ්ජන්ති නිවිජ්ජනං. තෙන පච්චයෙනාති තංපකාරෙන
 පච්චයෙන. තංසදිසානන්ති ගරුං කත්වා අස්සාදනාදිප්පවත්තිවිසෙසරහිතතාය
 දස්සනසදිසානං මනොධාතුසන්තීරණවොට්ඨබ්බනානං. පඤ්චද්වාරිකජවනානං
 අස්සාදනාදිතො අඤ්ඤථා ගරුං කත්වා පවත්ති නත්ථි රූපධම්මච්ඡයත්තාති
 “අස්සාදනාහිනන්දනභූතානි”ති එත්තකමෙව වුත්තං.
 මනොද්වාරිකජවනපිට්ඨිවට්ඨකානම්පි හි පඤ්චද්වාරිකජවනානං
 අස්සාදනාහිනන්දනභාවෙන රූපං ගරුං කත්වා පවත්ති නත්ථි න සක්කා
 වත්තුන්ති. රූපං ආරම්මණාධිපති අකුසලස්සෙව භොති. තථා හි පට්ඨානෙ
 “අබ්බාකතො ධම්මො අකුසලස්ස ධම්මස්ස අධිපතිපච්චයෙන පච්චයො.
 ආරම්මණාධිපති වක්ඛුං ගරුං කත්වා අස්සාදෙති අහිනන්දති”තිආදීනා (පට්ඨා.
 1.1.416) රූපධම්මොපි ආරම්මණාධිපති විහත්තො. “අබ්බාකතො ධම්මො
 අබ්බාකතස්ස ධම්මස්ස අබ්බාකතො ධම්මො කුසලස්සා”ති එත්ථ පන
 ඵලනිබ්බානානෙව ආරම්මණාධිපතිභාවෙන විහත්තානිති. ගණනාය ව
 “ආරම්මණආරම්මණාධිපතිඋපනිස්සයපුරෙජාතඅත්ථිඅවිගතන්ති එක”න්ති (පට්ඨා.
 1.1.445) වුත්තං. යදි කුසලස්සපි සියා, ද්වෙති වත්තබ්බං සියාති. තානිති
 යථාවුත්තජවනානි පටිනිද්දිට්ඨානි. තංසම්පයුත්තානි වාති ජවනසම්පයුත්තානි.
 අඤ්ඤාති වක්ඛුසම්චස්සාදීනි. යදි රූපස්ස ආරම්මණපච්චයභාවමත්තං අධිප්පෙනං,
 “තං රූපාරම්මණෙති එතෙනෙව සිජ්ඤෙය්සා”ති එත්තකමෙව වදෙය්ස. යස්මා පන
 රූපං තංද්වාරිකජවනානං පච්චයවිසෙසොපි භොති, තස්මා තස්ස විසෙසස්ස
 දීපනත්ථං “ආරබ්භා”ති වචනං වුත්තං සියාති ආහ “ආරම්මණපච්චයතො
 අඤ්ඤපච්චයභාවස්සපි දීපක”න්ති.

600. සොතවිඤ්ඤාණප්පවත්තියං සවනකිරියාවොභාරොති සොතස්ස
 සවනකිරියාය කත්තුභාවො සොතවිඤ්ඤාණස්ස පච්චයභාවෙනාති වුත්තං
 “සොතවිඤ්ඤාණස්ස නිස්සයභාවෙන සුඤ්ඤාති”ති. ජීවිතනිමිත්තමාහාරරසො
 ජීවිතං, තස්මිං නින්තතාය තං අවිභායතිති ජීවිතාති එවං සිද්ධෙන ජීවිතා-සද්දෙන
 පකාසියමානා රසාවිභායනසම්බාතා සායනකිරියා ලබ්භන්ති කත්වා වුත්තං
 “ජීවිතසද්දෙන විඤ්ඤායමානා කිරියාසායන”න්ති. තථා ව වක්ඛති
 “ජීවිතමවිභායතිති ජීවිතා”ති (විභ. අට්ඨ. 154). ආයොති උප්පත්තිදෙසො.
 පසාදකායස්ස කායිකානං දුක්ඛසුඛානං නිස්සයභාවතො ඉතරෙසං
 උපනිස්සයභාවතො “දුක්ඛදුක්ඛවිපරිණාමදුක්ඛානං ආයො”ති වුත්තං. බ්‍යාපිතායාති
 බ්‍යාපිභාවෙ, බ්‍යාපිභාවෙන වා. කායප්පසාදභාවොති කායප්පසාදසම්බාවො.

අනුවිද්ධත්තාති අනුයුත්තභාවතො, සංසට්ඨභාවතොති අත්ථො. තස්මාති යස්මා යාවතා ඉමස්මිං කායෙ උපාදින්නකපවත්තං නාම අත්ථී, සබ්බත්ථ කායායතනං කප්පාසපටලෙ ස්තෙනො වියාති චුත්තං, තස්මා. පණ්ඩරසභාවා පසාදා ආපාඨගතං විසයං විඤ්ඤාණුප්පත්තිහෙතුභාවෙන පකාසෙන්තා විය හොන්තීති තෙසං විසයාවභාසනකිච්චතා චුත්තා. සමානනිස්සයානන්ති එකනිස්සයානං. අවිනිබ්භුත්තෙසු හි රූපරසාදීසු යංනිස්සයං රූපං, තංනිස්සයො ඵල රසාදීති. අඤ්ඤමඤ්ඤසභාවානුපගමෙනාති ලක්ඛණසඬකරාභාවමාහ.

යස්මා පච්චයන්තරසහිතොයෙව චක්ඛුස්පසාදො රූපාහිභනනවසෙන පවත්තති, න පච්චයන්තරරහිතො, තස්මා රූපාහිසාතො හොතු වා මා වා හොතු, ඵලංසභාවො සො රූපධම්මොති දස්සෙතුං “රූපාහිසාතාරහො”ති චුත්තං යථා “විපාකාරභසභාවා කුසලාකුසලා”ති. විසයවිසයීනං අඤ්ඤමඤ්ඤං අහිමුඛභාවො අහිසාතො වියාති අහිසාතො, සො රූපෙ චක්ඛුස්ස, චක්ඛුමහි වා රූපස්ස හොතීති චුත්තං “රූපෙ, රූපස්ස වා අහිසාතො”ති. තෙනෙවාහ “යමහි චක්ඛුමහි අනිදස්සනමහි සප්පටිසමහි රූපං සනිදස්සනං සප්පටිසං පටිහඤ්ඤි වා”ති (ධ. ස. 597), “චක්ඛු අනිදස්සනං සප්පටිසං රූපමහි සනිදස්සනමහි සප්පටිසමහි පටිහඤ්ඤි වා”ති (ධ. ස. 598) ව ආදි. එත්ථ ව තංතංභවපත්ථනාවසෙන චක්ඛාදීසු අවිගතරාගස්ස අත්තභාවනිප්ථාදකසාධාරණකම්මවසෙන පුරිමං චක්ඛුලක්ඛණං චුත්තං, සුදුරසුඛමාදිහෙදස්සපි රූපස්ස ගහණසමත්ථමෙව චක්ඛු හොතුති ඵලං නිබ්බත්තිතආවෙණිකකම්මවසෙන දුතියං. එස නයො සෙසෙසුපි. අථ වා සතිපි පඤ්චන්තං පසාදභාවසාමඤ්ඤෙ සවිසයාවභාසනසඬකතස්ස පසාදඛ්‍යාපාරස්ස දස්සනවසෙන පුරිමං චුත්තං, පසාදකාරණස්ස සතිපි කම්මභාවසාමඤ්ඤෙ අත්තනො කාරණහෙදෙන හෙදදස්සනවසෙන දුතියං.

කාමතණ්හාති කාමභවෙ තණ්හා. තථා රූපතණ්හා දට්ඨබ්බා. තස්ස තස්ස භවස්ස මූලකාරණභූතා තණ්හා තස්මිං තස්මිං භවෙ උප්පජ්ජනාරභායතනවිසයාපි නාම හොතීති කාමතණ්හාදීනං දට්ඨකාමතාදිවොහාරාරභතා චුත්තා. දට්ඨකාමතාති හි දට්ඨමිච්ඡා රූපතණ්හාති අත්ථො. තථා සෙසාසුපිති. එත්ථ ව දට්ඨකාමතාදීනං තංතංඅත්තභාවනිබ්බත්තකම්මායුහනක්ඛණතො සති පුරිමනිබ්බත්තියං චත්තබ්බං නත්ථී. අසතිපි තස්ස මග්ගෙන අසමුග්ගාතිතභාවෙනෙව කාරණන්ති දට්ඨබ්බං. යතො මග්ගෙන අසමුච්ඡින්නං කාරණලාභෙ සති උප්පජ්ජිත්වා අත්තනො ඵලස්ස කාරණභාවුපගමනතො විජ්ජමානමෙවාති උප්පන්නඅත්ථිතාපරියායෙහි චුච්චති “අරියං අට්ඨඬ්ඨිකං මග්ගං භාවෙන්තො අරියං අට්ඨඬ්ඨිකං මග්ගං බහුලිකරොන්තො උප්පන්නුප්පන්නෙ පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ අත්තරායෙව අත්තරධාපෙති” (සං. නි. 5.157), “සන්නං වා අජ්ඣත්තං කාමච්ඡන්දං අත්ථී මෙ අජ්ඣත්තං කාමච්ඡන්දොති පජානාති”ති (දී. නි. 2.382; ම. නි. 1.115) ව ඵලමාදීසු.

එත්ථාහ – චක්ඛාදීනං ඉන්ද්‍රියානං කිං එකකම්මුනා උප්පත්ති, උදාහු නානාකම්මුනාති? උභයථාපිති පොරාණා. තත්ථ නානාකම්මුනා තාව උප්පත්තියං චක්ඛාදීනං විසෙසෙ චත්තබ්බං නත්ථී කාරණස්ස හින්තත්තා. එකකම්මුනා පන

උප්පත්තියං තෙසං කථං විසෙසොති? කාරණස්ස භින්නත්තායෙව.
 තංතංභවපත්ථනාභූතා හි තණ්හා තංතංභවපරියාපන්නායතනාහිලාසනාය සයං
 විචිත්තරූපා උපනිස්සයභාවෙන තංතංභවනිබ්බත්තකකම්මස්ස විචිත්තභෙදනං
 විදහති. යතො තදාහිතවිසෙසං තං තථාරූපසමත්ථතායොගෙන අනෙකරූපාපන්නං
 විය අනෙකං විසිට්ඨසභාවං එලං නිබ්බත්තෙති. තථා ච වක්ඛති “කම්මමෙව තෙසං
 විසෙසකාරණ”න්ති. න චෙත්ථ සමත්ථතාභාවතො අඤ්ඤං වෙදිතබ්බං
 කාරණවිසෙසෙනාහිතවිසෙසස්ස විසිට්ඨඵලනිප්ථාදනායොග්‍යතාභාවතො. තථා හි
 සති එකස්සපි කම්මස්ස අනෙකින්ද්‍රියභෙතූතාවිසෙසයොගං එකමිපි කම්මන්තිආදිනා
 යුත්තිතො ආගමතොපි පරතො සයමෙව වක්ඛති. තථා ච එකස්සෙව කුසලචිත්තස්ස
 සොළසාදිවිපාකචිත්තනිබ්බත්තිභෙතූභාවො වූවිති. ලොකෙපි එකස්සෙව
 සාලිඛිජස්ස පරිපුණ්ණාපරිපුණ්ණතණ්ඩුලඵලනිබ්බත්තිභෙතූතා දිස්සති. කිං චා
 එතාය යුත්තිචිත්තාය, න චිත්තිතබ්බමෙවෙනං. යතො කම්මවිපාකො වක්ඛාදිති
 කම්මවිපාකො ච සබ්බාකාරතො බුද්ධානංයෙව කම්මවිපාකඤ්ඤාණඵලයුත්තානං
 විසයො, න අඤ්ඤෙසං අතක්කාවචරතාය. තෙනෙව ච භගවතා “කම්මවිපාකො
 අචිත්තෙයොන න චිත්තෙතබ්බො, යො චිත්තෙයා උම්මාදස්ස විසාතස්ස භාගී
 අස්සා”ති (අ. නි. 4.77) ආදීනවං දස්සෙත්වා පටික්ඛිත්තං. ආවිඤ්ඡනං පුග්ගලස්ස
 විඤ්ඤාණස්ස චා තංනින්නභාවප්පත්තියා භෙතූභාවො.

සබ්බෙසන්ති පදස්ස පකරණතො පාරිසෙසතො චා ලබ්භමානං අත්ථවිසෙසං
 අජානන්තො යථාරූතවසෙනෙව අත්ථං ගභෙත්වා “කො එත්ථ විසෙසො”තිආදිනා
 වොදෙති. ඉතරො තෙජාදීනං පච්චෙකං අධිකභාවෙ විය ද්වින්නං තිණ්ණං චා
 අධිකභාවෙපි යථාචුත්තාධිකභාවෙනෙව එකකාදිවසෙන ලබ්භමානාය ඔමත්තතායපි
 කායප්පසාදො න භොතීති විඤ්ඤායමානත්තා පකරණතො පාරිසෙසතො චා
 චතුන්නමිපි භූතානං සමභාවෙන කායො භොතීති අයමත්ථො සිද්ධොති සබ්බ-
 සද්දො ඉධ සමභාවදීපකොති දස්සෙතුං “ඉදං පනා”තිආදිමාහ. ඉමමත්ථං දීපෙතීති
 ච යථාචුත්තෙන ඤායෙන “සබ්බෙස”න්ති වචනතො අයමත්ථො ලබ්භති, න තස්ස
 වාචකත්තාති දස්සෙති. තෙනෙවාහ “අනුවත්ත...පෙ.... වසෙන චුත්තත්තා”ති.
 එකදෙසාධිකභාවනිවාරණෙනෙව හි එකදෙසොමත්තතානිවාරණමිපි විඤ්ඤායතීති.
 එකදෙසො අවයවො. චතුර්ධාතූසමුදායනිස්සයස්ස හි පසාදස්ස තදෙකධාතූඅධිකතා
 අවයවාධිකතා භොතීති.

“පුරිමා චෙත්ථ ද්වෙපි වාදිනො නිකායන්තරියා”ති වදන්ති.
 ආලොකාදිසහකාරීකාරණසහිතානංයෙව වක්ඛාදීනං රූපාදිඅවභාසනසමත්ථතා
 විවරස්ස ච සොතවිඤ්ඤාණුපනිස්සයභාවො ගුණොති තෙසං ලද්ධීති අධිප්පායෙන
 “තංතංභූතගුණෙහි”තිආදි චුත්තං. තෙජාදීනං විය විවරස්ස භූතභාවාභාවතො
 “යථායොග”න්ති චුත්තං. අථ චා රූපාදයො විය විවරමිපි භූතගුණොති පරාධිප්පායං
 දස්සෙන්නො “තංතංභූතගුණෙහි”ති ආහ. තෙජස්ස පන ආලොකරූපෙන,
 ආකාසසඬ්ඛාතස්ස විවරස්ස සද්දෙන, වායුස්ස ගන්ධෙන, උදකස්ස රසෙන, පථවියා
 ථොට්ඨබ්බෙනාති ඉමමත්ථං සන්ධාය “යථායොගං තංතංභූතගුණෙහි”ති චුත්තං
 සියා. රූපාදිගුණෙහි රූපාදිවිසයෙ වක්ඛවිඤ්ඤාණාදිකෙ නිප්ථාදෙනබ්බෙති

අත්ලො. උපකර්තබ්බතොති සහකාරිකාරණභූතෙහි යථාචුත්තභූතගුණෙහි
 චක්ඛාදීනං සක්ච්චකරණෙ උපකර්තබ්බතො. සභාවෙන සුයාමානස්සාති කෙනචි
 අනුච්චාරියමානස්සෙව ලබ්භමානත්තා චුත්තං. සට්ඨං පන චිනා වායුසද්දොපි
 නත්ථිති. අථ වා වායුමිහි සද්දො සභාවෙන සුයාතීති ආපෙ රසො මධුරොති ච තස්ස
 ලද්ධියෙවාති දට්ඨබ්බං. දුතියවාදිස්සපි නිග්ගහො හොති තස්සපි තෙජාදිගුණා
 රූපාදයොති එවංලද්ධිකත්තා.

රූපාදිවිසෙසගුණෙහිති රූපාදිවිසෙසගුණයුත්තෙහි. තෙජ...පෙ.... වායුහීති
 සභාකාසෙහි තෙජාදිපරමාණුහි. කප්පාසතො විසදිසායාති කප්පාසපථවිනො
 විසෙසයුත්තාය තතො අධිකසාමත්ථියයුත්තායාති අධිප්පායො. තස්සායෙවාති
 කප්පාසපථවියායෙව. යස්මා සා විජ්ජමානානිපි අවිසෙසභූතාති අත්ථිති ගහෙතුං
 අසක්කුණෙයාහාවෙන අභිභවිත්වා ඨිතා, තස්මා තස්සායෙව ගන්ධො අධිකතරො
 භවෙය්‍යාති අත්ලො. අයඤ්ච සබ්බො උත්තරො “තස්ස තස්ස භූතස්ස
 අධිකතායා”තිආදිනා අට්ඨකථායං (ධ. ස. අට්ඨ. 600) චුත්තත්තා තථාගතානං වාදං
 සම්පට්ඨිත්වා වදන්තස්ස කණාදස්ස වසෙන චුත්තො. “අත්තනො පන මතෙන
 කණාදකපිලාදයො කෙවලං පථවාදිද්‍රව්‍යමෙවාතිආදි ලද්ධි. කණාදසාසනාය
 අධිමුත්තානං සාසනෙ අනවගාල්භානං කෙසඤ්චි අයං වාදො”ති ච වදන්ති.
 එතස්සුභයස්සාති ආසවගන්ධතො කප්පාසගන්ධො අධිකො සීතූදකචණ්ණතො
 උණ්හොදකචණ්ණො ච අධිකොති එතස්ස උභයස්ස. තෙජාදිඅධිකෙසු ච සම්භාරෙසු
 රූපාදීනං විසෙසස්ස අදස්සනතො න රූපාදයො තෙජාදීනං විසෙසගුණොති
 සිද්ධන්ති ආහ “තදහා...පෙ.... ත්තිතා”ති. තෙන න රූපං තෙජස්ස විසෙසගුණො
 එකන්තතො තෙජාදිකෙ සම්භාරෙ විසෙසෙන අදස්සනතො, යො යස්ස
 විසෙසගුණො, න සො තදධිකෙ සම්භාරෙ එකන්තතො විසෙසෙන දිස්සති යථා
 පථවිඅධිකෙ සම්භාරෙ ආපොධාතුති දස්සෙති. එවං සෙසෙසුපි යථායොගං
 යොජෙතබ්බං. කො පන වාදො නානාකලාපෙති සභාවතො නානත්තාභාවෙපි
 මූලකාරණනානත්තවසෙන අත්ථි කොචි විසෙසො අසඬ්ඝාතෙති දස්සෙති, යතො
 පරමරණාදිකිරියාසමත්ථතා නෙසං කෙසඤ්චියෙව දිස්සති.

එකමිපිති පි-සද්දෙන අනෙකස්මිං චත්තබ්බමෙව නත්ථිති දස්සෙති.
 පඤ්චායතනිකත්තභාවෙ පත්ථනා යා දට්ඨුකාමතාදිභාවෙන චුත්තා, තාය
 නිජ්ජන්තං. එතෙන කාරණවිසෙසෙන ඵලවිසෙසමාහ. න හීතිආදිනා
 චුත්තමෙවත්ථං සමත්ථයති. තන්ති කම්මං. විසෙසෙනාති අත්තනො කාරණෙන
 ආභිතාතිසයෙන. තෙනෙව සොතස්ස න හොති පච්චයො, තතො අඤ්ඤෙනෙව පන
 හොතීති අධිප්පායො. තෙන අනෙකසභාවෙන කාරණෙන ආභිතවිසෙසං එකමිපි
 කම්මං අනෙකසභාවං ඵලං නිජ්ජාදෙතුං සමත්ථං හොතීති දස්සෙති. ඉදානි කම්මස්ස
 චුත්තජ්ජකාරවිසෙසාභාවෙ දොසමාහ “ඉන්ද්‍රියන්තරාභාවජ්ජත්තිතො”ති.
 තස්සත්ලො – කාරණවිසෙසාභාවෙ ඵලවිසෙසස්ස අසම්භවතො යං විසෙසයුත්තං
 කම්මං චක්ඛුස්ස කාරණං, තස්ස තතො අඤ්ඤවිසෙසාභාවෙ
 තදඤ්ඤන්ද්‍රියුප්පාදකතාපි න සියාති සොතින්ද්‍රියාදීනං තතො අනුජ්ජත්ති එව සියා.

එවමිතරත්ථාපි. විසෙසොති චෙත්ථ කම්මස්ස තංතංඉන්ද්‍රියුප්පාදනසමත්ථතා අධිප්පෙතා, සා ච පුබ්බෙ දස්සිතසභාවොච.

අනෙකාහි මහග්ගතචෙතනාහි එකාය චා පරිත්තචෙතනාසහිතාය පටිසන්ධික්ඛණේ කටත්තාරුපානං නිබ්බත්තීති න සක්කා විඤ්ඤාතුන්ති “සබ්බෙසං...පෙ.... විඤ්ඤායතී”ති වුත්තං. ඉදානි තමෙව අසක්කුණෙය්‍යතං විත්ථාරතො දස්සෙතුං “නානාවෙතනායා”තිආදි වුත්තං. තස්සායං සඬ්ඛෙපත්ථො – “පටිසං...පෙ.... පච්චයො”ති එත්ථ යදි නානාකම්මවසෙන ඉන්ද්‍රියානං උප්පත්ති අධිප්පෙතා, එවං සති මහග්ගතකම්මෙන ච කාමාවචරකම්මෙන ච තංතංපටිසන්ධික්ඛණේ කටත්තාරුපං උප්පන්නං සියා, න චෙතං යුත්තං “මහග්ගතචෙතනා කම්මපච්චයො”ති (පටිඨා. 2.12.78) වුත්තත්තා. නාපි තංතංභවනියතරුපින්ද්රියෙහි විකලින්ද්‍රියතා ගතිසම්පත්තියා ඔපපාතිකයොනියං පටිසන්ධික්ඛණේ යුත්තා. අප් මහග්ගතාහි එව නානාවෙතනාහි නිබ්බත්තං, න චෙකා පටිසන්ධි අනෙකකම්මනිබ්බත්තා හොති. නිවර්තකද්වේශතං සාකෙතපඤ්ඤානාති. එවං එකෙන මහග්ගතකම්මුතා චක්ඛුන්ද්‍රියසොතින්ද්‍රියභද්‍යවත්ථුතං උප්පත්තිඤ්ඤාපකෙන ඉමිනා වචනෙන පරිත්තකම්මුතාපි එකෙන යථාරභං අනෙකෙසං ඉන්ද්‍රියානං උප්පත්ති සිද්ධාචාති වුත්තං “සිද්ධමෙකෙන කම්මෙන අනෙකින්ද්‍රියුප්පත්ති හොති”ති.

සම්පත්තොයෙව නාම සම්පත්තිකිච්චකරණතොති ඉමමත්ථං දස්සෙතුං “පටි...පෙ.... නකතො”ති වුත්තං. අතිසුබ්බමභාවතො මංසචක්ඛුඅගොචරෙන රුපායතනෙන සමන්තාගතසඬ්ඝාතවුත්තිතාය ච “චායු වියා”ති වුත්තං. විත්තසමුට්ඨානං සද්දායතනං සොතවිඤ්ඤාණස්ස කදාවිපි ආරම්මණපච්චයො න සියා ධාතුපරම්පරාය සට්ඨන්තස්ස උතුසමුට්ඨානත්තා. තෙනාහ “න හි...පෙ.... පජ්ජති”ති. පට්ඨානෙ (පටිඨා. 1.1.2) ච “සද්දායතනං සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති අවිසෙසෙන වුත්තං.

නනු විරෙන සුය්‍යන්තීති දුරෙ යිතානං ලහුකං සචනං නත්ථි, තෙසම්පි චා ලහුකං සචනෙන දුරාසන්නභාවානං විසෙසො න සියාති අධිප්පායො. න, දු...පෙ.... තොති න දුරෙ යිතෙහි රජකාදිසද්දා විරෙන සොතවිඤ්ඤාණෙන සුය්‍යන්ති, සචෙ සචනුපචාරෙ සො සද්දො දුරෙ ආසන්නෙ ච යිතානං යථාභූතෙ ආපාඨගතෙ සද්දෙ මනොවිඤ්ඤාණසඬ්ඛාතතො ගහණවිසෙසතො විරෙන සුතො සීසං සුතොති අභිමානොති අත්ථො. එතමෙවත්ථං විත්ථාරතො දස්සෙත්තො “යථා හී”තිආදිමාහ. නිවර්තයං...පෙ.... අභිමානො හොති, සොතවිඤ්ඤාණප්පචත්ති පන උභයත්ථාපි සමානා, යස්මා සො පන සද්දො...පෙ.... ආගච්ජතීති. යදි ධාතුපරම්පරාය සද්දො නප්පචත්ති, කථං පටිසොසාදිතං උප්පත්තිති ආහ “දුරෙ...පෙ.... පච්චයො හොති”ති. උප්පත්තිවසෙන ආගතාතීති එතෙන රුපධම්මාපි යත්ථ උප්පජ්ජන්ති, තත්ථෙව භිජ්ජන්ති, න දෙසන්නරං සඬ්කමන්තීති දස්සෙති. සට්ඨන්තසභාවානෙචාති තෙසං භූතානං සද්දසමුප්පත්තිහෙතුභාවමාහ. සොතපදෙසස්සාති සොතදෙසස්ස, සොතදෙසෙ යිතස්සාති අත්ථො.

වක්බුමතො පුග්ගලස්ස අප්ඤ්ඤාසංවරාදිනං විත්තං විත්තං රුපායනතො යෙහුයොන සත්තානං වක්බුද්ධාරිකප්පනස්ස අනුකම්පනාවසෙන පවත්තිං සන්ධාය චුත්තං. කණ්ණකුපච්ඡිද්දෙයෙව පවත්තනතොති එතෙන අධිට්ඨානතො ඛේද්ධා ඉන්ද්‍රියං පවත්තිති වාදං පටිසෙධෙති. අධිට්ඨානදෙසෙ එව හි ඉන්ද්‍රියං වත්තති තත්ථ කිච්චාදිප්පයොගදස්සනතො. සතිපි පනස්ස ඛේද්ධා චුත්තියං න විසයග්ගහණෙ සමත්ථතා, අඤ්ඤාදා අධිට්ඨානපිදහනෙපි විසයග්ගහණං හවෙය්‍යාති. ආරම්මණග්ගහණහෙතුතො වාති කණ්ණකුපච්ඡිද්දෙයෙව යත්වා ආරම්මණකරණස්ස විඤ්ඤාණස්ස වා හෙතුභාවතො.

තබ්බොහාරෙතාති ගන්ධගන්ධග්ගහණස්ස සහවරිතාය ගන්ධොපි තථා චුත්තොති අධිප්පායො. ගන්ධො පච්චයොති ගන්ධො සහකාරිපච්චයොති අත්ථො. බෙළාදිකො පච්චයොති යොජෙතබ්බං. තථා පථවීති සහකාරිපච්චයන්තරභූතා අප්ඤ්ඤාත්තිකබාහිරා පථවී ආරම්මණග්ගහණෙ පච්චයොති අත්ථො. ආධාරභූතාති තෙජොවායොධාතුනං ආධාරභූතා. නිස්සයභූතානන්ති නිස්සයමහාභූතානං. ආපොතෙජොවායොධාතුනං. සබ්බදාති උප්පිළනකාලෙ ව අනුප්පිළනකාලෙ ව. තත්ථාති චතුරාසිතිපහෙදෙ උපරිමකායසම්බාතෙ රූපසමූහෙ. විනිබ්බුජ්ජිතුං අසක්කුණෙය්‍යානන්ති ඉදං වක්බුද්ධසකං ඉදං කායද්ධසකං ඉදං භාවද්ධසකන්ති එවං කලාපතොපි විනිබ්බුජ්ජිතුං අසක්කුණෙය්‍යානං.

616. දීඝාදීනං චුසිත්වා ජාතිතබ්බතොති ඉදං දීඝාදීනං න
කායවිඤ්ඤාණගොචරත්තා චුත්තං, දීඝාදිවොහාරරූපාදීනං පන ඵොට්ඨබ්බං චුසිත්වා කායවිඤ්ඤාණවිජීයා පරතො පවත්තෙන මනොවිඤ්ඤාණෙනපි ජාතිතබ්බත්තා චුත්තං. දීඝාදිසන්තිවෙසන්ති දීඝාදිසන්තිවෙසවත්තං. එකස්මිං ඉතරස්ස අභාවාති ඡායාතපානං ආලොකන්ධකාරානඤ්ච අසහට්ඨායිතං ආහ. කථං පන ආලොකො අන්ධකාරං විධමති? “ආලොකප්පවත්තිසමානකාලං අන්ධකාරසභාවෙන පවත්තමානං වණ්ණායතනං හිජ්ජති. අන්ධකාරස්ස නිස්සයො හුත්වා පවත්තමානාති භූතාති කමෙන තථාරූපස්ස වණ්ණායතනස්ස නිස්සයභාවං ගච්ඡන්ති” ති කෙවි. සහ අන්ධකාරෙන තන්තිස්සයභූතානං නිරොධසමනන්තරං තංසන්තතියං තාදිසෙ පච්චයසන්තිපාතෙ ආලොකනිස්සයභූතානං උප්පත්තිති වෙදිතබ්බං. න හි නිස්සයමහාභූතෙහි විනා ආලොකප්පවත්ති අත්ථි, නාපි අන්ධකාරසම්බාතං වණ්ණායතනමෙව නිරුජ්ඣති තංනිස්සයෙහි පසුප්පමානකථකකලාපභූතොපාදාරූපානං සහෙව නිරුජ්ඣනතො. පදීපසිබ්බාමණිරංසියො විය පථවීපාකාරරුක්ඛාදීනි මුඤ්චිත්වාපි අන්ධකාරො පවත්තතිති වදන්ති. මන්දං පන පාකාරාදිආධාරරහිතං න සුට්ඨු පඤ්ඤායති, බහලං ආධාරං නිස්සාය පවත්තතිති යුත්තන්ති ව වදන්ති.

620. “අමනුස්සසද්දො”ති එත්ථ අ-කාරො න මනුස්සතාමත්තනිවත්තිඅත්ථො
සදිසභාවදීපනතාය අනධිප්පෙතත්තා, මනුස්සතො පන අනඤ්ඤානිවත්තිඅත්ථොති දස්සෙතුං. “අමනුස්ස...පෙ.... ට්ඨාදයොපි”ති ආහ. තථා කිත්තෙතබ්බොති “වංසථාලනසද්දො”තිආදිනා වත්ථුවසෙන කිත්තෙතබ්බො.

632. කම්මවිත්තාදිනාති ආදි-සද්දෙන උතුආභාරෙ සඬගණ්හාති.

තංතදාකාරානීති ඉත්ථිලිඬගාදිආකාරානි. ඉත්ථිත්ථියං පටිච්ච සමුට්ඨහන්තිති අඤ්ඤමඤ්ඤපච්චයානිපි ඉත්ථිලිඬගාදිනි යෙභුයොන ඉත්ථිත්ථියසහිතෙ එව සන්තානෙ සබ්භාවා ඉතරත්ථ ව අභාවා ඉත්ථියහෙතුකානි වුත්තානි. අඤ්ඤථානි ඉත්ථිලිඬගාදිආකාරනො අඤ්ඤථා, ඉත්ථිත්ථියාභාවෙ වා. ඉත්ථිග්ගහණස්ස වානි ඉත්ථිති විත්තස්පවත්තියා. තෙසං රූපානන්ති ඉත්ථිලිඬගාදිආකාරරූපානං. යදි ඉත්ථිත්ථියං ඉත්ථිලිඬගාදිආකාරරූපානං සහකාරිකාරණං, අථ කස්මා තස්ස ඉත්ථියාදිපච්චයභාවො තෙසං න වුත්තොති? නෙව තං සහකාරිකාරණං, අථ ඛො තෙසං තබ්භාවභාවිතාමත්තෙන තං කාරණන්ති වුවිච්ඡිති දස්සෙතුං ආහ “යස්මා පනා”තිආදි.

633. ලිඬගං පරිවත්තමානං පුරිමලිඬගාධාරජාතිඅනුරූපමෙව හුත්වා

පරිවත්තතීති කත්වා වුත්තං “පටිසන්ධියං විය පවත්තෙපි”ති. යස්ස...පෙ.... නොති ආදිවචනකොති ආදි-සද්දෙන “යස්ස වා පන පුරිසිත්ථියං උප්පජ්ජති, තස්ස ඉත්ථිත්ථියං උප්පජ්ජතීති නො”ති (යම. 3.ඉත්ථියයමක.188) සඬගණ්හාති.

635. ද්වාරභාවෙන කුච්ඡිතානං ආසවධම්මානං පවත්තිට්ඨානතාය

පසාදවිසෙසෙ විය විඤ්ඤත්තිවිසෙසෙපි කායවොභාරස්පවත්ති දට්ඨබ්බා. විත්ථම්මහසභාවතාය වායොධාතුයා ථම්මහනං “වායොධාතුකිච්ච”න්ති වුත්තං. කිච්චමපි හි ධම්මානං සභාවොයෙවාති. පට්ඨිධාතුයා ආකාරො වථිවිඤ්ඤත්තිති වත්තුං වට්ටතීති යොජනා.

636. චිතක්ක...පෙ.... ගහිතාති යථාධිජ්ජෙනත්ථාහිබ්බාඤ්ජිකාය වාචාය

සමුට්ඨාපනාධිජ්ජායස්පවත්තිං සන්ධාය වුත්තං. තදා හි සා තෙහි පරිග්ගහිතා නාම භොතීති. එකස්සපි අක්ඛරස්ස අනෙකෙහි ජවනෙහි නිබ්බත්තෙතබ්බත්තා තථා නිබ්බත්තියමානතාය අසමත්ථසභාවත්තා න විඤ්ඤාතවිසෙසා න හින්තා එවානි ආහ “සව...පෙ.... හින්තා”ති. අබ්බොකිණ්ණෙති අන්තරන්තරා උප්පජ්ජමානෙහි අසංසට්ඨෙ. “පච්ඡිමවිත්ත”න්ති අවිසෙසෙන වුතිචිත්තං වුත්තන්ති අධිජ්ජායෙන “අඤ්ඤසම්පි වුතිචිත්තං...පෙ.... ඤායතී”ති වුත්තං.

අථ වා “යෙ ව රූපාවචරං අරූපාවචරං උප්පජ්ජත්වා පරිනිබ්බායිස්සන්ති, තෙසං චවත්තානං තෙසං වච්ඡිඬබ්බාරො නිරුජ්ඣස්සති, නො ව තෙසං කායසඬබ්බාරො නිරුජ්ඣස්සති”ති (යම. 2.සඬබ්බාරයමක.88) රූපාරූපහවුප්පජ්ජනකානං කාමාවචරවුතිචිත්තස්සපි කායසඬබ්බාරාසමුට්ඨාපනවචනෙන ඛිණ්ණසවෙහි අඤ්ඤසම්පි...පෙ.... ඤායතී”ති වුත්තං. යස්මා ව –

“යස්ස කායසඬබ්බාරො නිරුජ්ඣති, තස්ස වච්ඡිඬබ්බාරො නිරුජ්ඣස්සතිති ආමන්තා”ති (යම. 2.සඬබ්බාරයමක.108),

“යස්ස කායසඬ්ඛාරො නිරුජ්ඣති, තස්ස චිත්තසඬ්ඛාරො නිරුජ්ඣස්සති ආමන්තා”ති (යම. 2.සඬ්ඛාරයමක.108) ව,

“පච්ඡිමචිත්තස්ස භට්ඨගක්ඛණෙ තෙසං කායසඬ්ඛාරො ච න නිරුජ්ඣති චිත්තසඬ්ඛාරො ච න නිරුජ්ඣස්සති”ති (යම. 2.සඬ්ඛාරයමක.113) –

ආදිවචනතො ව පච්ඡිමචිත්තස්ස පුරතො සොළසමෙන චිත්තෙන තතො ඔරිමෙන වා සද්ධිං අස්සාසපස්සාසා න උප්පජ්ජන්ති සිද්ධං. යදි උප්පජ්ජෙය්‍යං, “පච්ඡිමචිත්තස්ස භට්ඨගක්ඛණෙ තෙසං කායසඬ්ඛාරො න නිරුජ්ඣති”ති න වදෙය්‍ය, චුත්තඤ්චෙනං, තස්මා භෙට්ඨිමකොටියා චුතිතො පුරිමෙන සත්තරසමෙන උප්පන්නා අස්සාසපස්සාසා චුතියා භෙට්ඨා දුතියෙන චිත්තෙන සද්ධිං නිරුජ්ඣන්ති. තෙන “යස්ස චිත්තස්ස අනන්තරා කාමාවචරානං පච්ඡිමචිත්තං උප්පජ්ජස්සති”ති චුතිචිත්තස්සානන්තරපච්චයභූතස්සපි චිත්තස්ස කායසඬ්ඛාරාසමුට්ඨාපනතා චුත්තා.

අථ වා යස්ස චිත්තස්සාති යෙන චිත්තෙන සබ්බපච්ඡිමො කායසඬ්ඛාරො උප්පජ්ජති. තං චිත්තං චුත්තන්ති ගහෙතබ්බං, න පච්ඡිමචිත්තස්ස අනන්තරපච්චයභූතං. අනන්තරාති හි කායසඬ්ඛාරුප්පාදනං අන්තරං විනා, යතො පච්ඡා කායසඬ්ඛාරුප්පාදනෙන අනන්තරිතං හුත්වා පච්ඡිමචිත්තං උප්පජ්ජස්සති අත්ථො. කස්මා? “ඉතරෙසං වච්ඡඬ්ඛාරො ච නිරුජ්ඣස්සති කායසඬ්ඛාරො ච නිරුජ්ඣස්සති”ති (යම. 2.සඬ්ඛාරයමක.88) චුත්තන්තා. අඤ්ඤාපච්ඡිමචිත්තතො පුරිමතතියචිත්තසමඬ්භිතං කායසඬ්ඛාරො උප්පජ්ජන්ති ආපජ්ජන්ති. එවං සබ්බෙසම්පි චුතිචිත්තස්ස රූපජනකතාභාවෙ ආගමං දස්සෙත්වා ඉදානි යුත්තිං දස්සෙතුං “න හි”තිආදිමාහ. තත්ථ ගබ්භගමනාදීති ආදි-සද්දෙන උදකතිමුග්ගඅසඤ්ඤිභූතකාලකතවතුත්ථජ්ඣානසමාපන්නරූපාරූපභවසමඬ්භිති රොධසමාපන්නභාවෙ සඬ්භණ්හාති.

637. අනෙකෙසං කලාපානං එකතො හුත්වා එකසන්තිණ්ඩභාවෙන පචත්තනතො කලාපන්තරභූතානං කලාපන්තරභූතෙහි සම්ඵුට්ඨභාවො චුත්තො. යතො තෙසං දුච්ඤ්ඤෙය්‍යානාන්තරං, න පන අවිනිබ්භුත්තභාවතො. තංතංභූතචිත්තතාති තෙසං තෙසං භූතානං විහත්තභාවො කලාපන්තරභූතෙහි විහත්තසභාවතා අසංකිණ්ණතාති අත්ථො. යස්මා පන යථාචුත්තා චිත්තතා රූපානං ඔසානං හොති, තස්මා “රූපපරියන්තො”ති චුත්තං. අථ වා තංතංභූතසුඤ්ඤතා. යෙසඤ්ඤි පරිච්ඡෙදො ආකාසො, තෙසං පරියන්තතාය තෙහි සුඤ්ඤභාවොති ලක්ඛිතබ්බො. තතොයෙව ව සො භූතන්තරෙහි විය තෙහි අසම්ඵුට්ඨොති වුවවතිති. අඤ්ඤාපාති පරිච්ඡන්දිතබ්බෙහි අසම්ඵුට්ඨභාවාභාවෙ.

638. තංතංචිකාරාධිකරූපෙහිති එත්ථ කථං වම්මසුචණ්ණසු මුදුනාකම්මඤ්ඤතා ලබ්භන්ති, නනු ලහුතාදිචිකාරා එකන්තතො ඉන්ද්‍රියබද්ධරූපෙ එව පචත්තනතො අනින්ද්‍රියබද්ධෙ න ලබ්භන්තිති? සච්චමෙතං, ඉධ පන තංසදිසෙසු තබ්බොභාරවසෙන චුත්තං. තථා හි තුලපිචුආදිසු ගරුභාවාදිහෙතුනං භූතානං.

අධිකභාවාභාවතො ලුහුආදිවොභාවො. නිද්දිසිතබ්බධම්මනිස්සයරූපෙ එව වා සන්ධාය “තංතංචිකාරාධිකරූපෙනි”ති වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. සබ්බෙ සබ්බෙසං පච්චයා ලුහුතාදීනං අඤ්ඤාමඤ්ඤාච්ඡහනතොති අධිප්පායො.

641. ආවයසද්දෙනෙවාති නිද්දෙසෙ වුත්තආවයසද්දෙනෙව. යො ආයතනානං ආදිවයත්තා ආවයො පුනඡ්පුනං නිබ්බත්තමානානං, සොව රූපස්ස උපරිවයත්තා උපවයොති අධිප්පෙනං අත්ථං පාළියං යොජෙත්වා දස්සෙතුං “පාළියං පනා”තිආදි වුත්තං. උප-සද්දො පයමත්ථො “දානං, හික්ඛවෙ, පණ්ඩිතපඤ්ඤත්ත”න්තිආදිසු (අ. නි. 3.45) විය. උපරිඅත්ථොව “සම්මට්ඨෙ උපසිත්තෙ ව, තෙ නිසිදිංසු මණ්ඩපෙ”තිආදිසු විය. අඤ්ඤාතාති උප-සද්දස්ස උපරිඅත්ථස්සෙව ගහණෙ.

643. එලවිපච්චනපකතියාති එලවිපච්චනසභාවෙන. එලමෙව වා පකතීති ආයුසංභාතාදිනා එලසභාවෙන ජරානිද්දෙසොති අත්ථො. තථා හි “එලූපවාරෙන වුත්තා”ති වුත්තං. සුපරිණතරූපපරිපාකකාලෙ හානිදසකාදිසු.

645. කත්තබ්බසභාවතොති මූලඵලාදීනං ඉධාධිප්පෙතආභාරවත්ථුනං මූලෙන අසනාදිකත්තබ්බසභාවතො. විසභුතෙ සඬ්ඝාතෙ ඔජා මන්දා හොතීති සවිසත්තාභාවතො සුබ්බමතා වුත්තා. අභිගමඬ්ඝානුසාරිනො රසස්ස සාරොති රසහරණිධමනිජාලානුසාරෙන සරීරාවයවෙ අනුප්පට්ඨස්ස ආභාරරසස්ස අබ්භත්තරාභාරපච්චයො ස්තෙනො, යො ලොකෙ රසධාතුති වුච්චති.

උපාදාභාජනීයකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නොඋපාදාභාජනීයකථාවණ්ණනා

646. “එකං මහාභුතං පටිච්ච තයො මහාභුතා තයො මහාභුතෙ පටිච්ච එකං මහාභුත”න්තිආදිවචනතො (පට්ඨා. 1.1.53) එකං මහාභුතං අවසෙසමහාභුතෙ නිස්සයති, තෙහි උපාදාරූපෙන ව නිස්සියතීති ආහ “නිස්සයති ව නිස්සියති වා”ති.

647. මහාභුතානං අඤ්ඤාමඤ්ඤාච්ඡහනතො එකස්මිම්පි කලාපෙ අනෙකං ථොට්ඨබ්බං අත්ථිති ථොට්ඨබ්බසභාවෙසුයෙව අනෙකෙසුපි ආරම්මණෙසු ආපාඨගතෙසු ආහොගාදිවසෙන එකංයෙව විඤ්ඤාණුප්පත්තිහෙතු හොතීති අයං විචාරො දස්සිතො. ඉතරෙසුපි පන යථායොගං දස්සෙතබ්බො. තත්ථ රසාරම්මණං තාව ඉන්ද්‍රියනිස්සයං අල්ලිසිත්වා විඤ්ඤාණුප්පත්තිහෙතුභාවතො සතිපි අනෙකෙසං රසානං ආපාඨගමනෙ එකස්මිං බණෙ එකප්පකාරංයෙව යථාවුත්තනයෙන ජීවිභාවිඤ්ඤාණුප්පත්තිහෙතු හොති, තථා ගන්ධාරම්මණං. රූපසද්දාරම්මණාති පන ඉන්ද්‍රියනිස්සයං අසම්පත්ථාව විඤ්ඤාණුප්පත්තිහෙතුභාවතො යොග්‍යදෙසෙ අවට්ඨිතාති යත්තකාති සහකාරීපච්චයන්තරගතං උපකාරං ලහන්ති, තත්තකාති එකස්මිං බණෙ එකජ්ඣං ආරම්මණං න හොන්තීති න වත්තබ්බාති. තථා හි සද්දො නිග්ගොසාදිකො අනෙකකලාපගතො තථා වණ්ණොපි සිව්කුබ්බහනනියාමෙන එකජ්ඣං ආරම්මණං හොතීති. එත්ථාපි ව ආභුජිතවසෙන

ආරම්භකාධිමත්තතාවයෙන් අනෙකකලාපසන්නිපාතෙපි කත්ථවි විඤ්ඤාණුප්පත්ති හොතියෙව. පසාදාධිමත්තතා පිත්තාදිවිබන්ධාභාවෙන පසාදස්ස තික්ඛතා. කථං පන විත්තස්සාති විත්තසාමඤ්ඤතො එකත්තනයවසෙන පුච්ඡති.

651. තාදිසායාති යා පවුරජනස්ස අත්ථිතිපි න ගහිතා. සන්ති සමානා. එවන්ති යථාසසම්භාරුදකං සසම්භාරපථවියා ආබන්ධකං, එවං පරමත්ථුදකං පරමත්ථපථවියාති දස්සෙති. තදනුරූපපච්චයෙහීති අත්තනො ආබන්ධනානුගුණෙහි ආබන්ධියමානෙහි සන්ධාරණාදිකිච්චෙහි පුරිමෙහි ව පථවීආදිහි. අචුඡිත්වා පතිට්ඨා හොති, අචුඡිත්වා ආබන්ධතීති ඉමිනා චුඡිතබ්බපුසනකභාවො ආපොධාතුයං නත්ථිති ථොට්ඨබ්බවසෙන උභයධම්මතං ආහ. අඤ්ඤමඤ්ඤං නිස්සයනා අඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයනා. අථ වා අඤ්ඤමඤ්ඤතා ව නිස්සයනා ව අඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයනා. යදි ථොට්ඨබ්බාථොට්ඨබ්බධාතුනං ථොට්ඨබ්බභාවෙන විනා අඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයනා, පථවීආදිනං කක්ඛලාදිසභාවො එව ථොට්ඨබ්බභාවොති තබ්බිරහෙන කථං තෙසං ආපොධාතුයා නිස්සයාදිභාවොති ආහ “අවිනිබ්භොගචුත්තිසු”තිආදි. අඤ්ඤමඤ්ඤපච්චයභූතෙසුති එතෙන උපාදාරූපං නිවත්තෙති. අථ වා පුබ්බෙ අට්ඨකථාධිප්පායෙ යත්වා ථොට්ඨබ්බාථොට්ඨබ්බධාතුනං විසිට්ඨං අඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයනං වත්වා ඉදානි අත්තනො අධිප්පායෙ යත්වා අවිසෙසෙන තං දස්සෙන්නො ආහ “අවිනිබ්භොගචුත්තිසු”තිආදි. තංයෙව අවිසිට්ඨං අඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයනං දළ්භං කත්වා දස්සෙන්නො “නාපි සහජාතෙසු”තිආදිමාහ. තත්ථ අචුඡනං තාව එකකලාපගතත්තා න විචාරෙතබ්බං, චුසනං පන කථන්ති? එකකලාපගතත්තා එව. විසුං සිද්ධානංයෙව හි විසයමභාභූතානං කායජපසාදනිස්සයභූතෙසු චුසනං දිස්සති.

කුසායතීති පරිපච්චති. න උණ්භා හුත්වාති එතස්ස උණ්භසභාවා හුත්වාති අයමත්ථොති කත්වා “තෙජොසභාවතංයෙව පටික්ඛිපති”ති චුත්තං. උණ්භපටිපක්ඛත්තා සිතස්ස උණ්භතාය පටික්ඛෙපෙ සිතතාසඬකා සියාති ආහ “න සිතත්තං අනුජානාති”ති. තෙජොසභාගතංයෙව වා සිතතායපි දස්සෙතුං “න සිතත්තං අනුජානාති”ති චුත්තං. තෙනෙවාහ “තෙජො එව හි සිත”න්ති. මන්දෙ හි උණ්භභාවෙ සිතබුද්ධිති තෙජො එව හි සිතං. කථං පනෙතං විඤ්ඤායතීති? සිතබුද්ධියා අවචන්ථිතභාවතො පාරාපාරං විය. තථා හි ආතපෙ යත්වා ඡායං පටිට්ඨානං සිතබුද්ධි හොති, තත්ථෙව පථවිගබ්භතො නිග්ගතානං උණ්භබුද්ධිති. යදි තෙජොයෙව සිතං, උණ්භභාවෙන සද්ධිං සිතභාවොපි එකස්මිං කලාපෙ උපලබ්භෙය්‍යාති ආහ “සිතුණ්භානඤ්චා”තිආදි. උණ්භසිතකලාපෙසු සිතුණ්භානං අප්පචත්ති. ද්විත්තං...පෙ.... යුජ්ජති, න ආපොධාතුචායොධාතුනං සිතභාවෙති අධිප්පායො. ආපොධාතුයා හි වායොධාතුයා සිතභාවෙ උණ්භභාවෙන සද්ධිං එකස්මිං කලාපෙ සිතභාවො ලබ්භෙය්‍ය, න පන ලබ්භති. න චෙත්ථ ආපොධාතුඅධිකෙ වායොධාතුඅධිකෙ වා කලාපෙ සිතභාවොති සක්කා විඤ්ඤාතුං තාදිසෙපි කත්ථවි කලාපෙ අලබ්භමානත්තා සිතභාවස්සාති. බරතාදිසභාවාධිකස්ස භූතසඬසාතස්ස දවතාදිසභාවාධිකතාපත්ති භාවඤ්ඤථත්තං. තං පන යථා හොති, තං දස්සෙතුං “පච්ච...පෙ.... ජ්ජත්ති”ති ආහ.

652. එකන්තනවිත්තසමුට්ඨානාදීනි ආදි-සද්දෙන

එකන්තඅනුපාදිත්තපාදානියාදිං සඨගණ්භාති. පුරිමානමිපීති “යං වා පනඤ්ඤමිපී”ති එතස්මා වචනතො පුරිමානං අනුපාදිත්තානං සද්දායතනකායවිඤ්ඤත්තිආදීනං නවිත්තසමුට්ඨානානඤ්ච වක්ඛායතනසොකායතනාදීනං. නකම්මස්සකතත්තාභාවාදිකන්ති නකම්මස්සකතත්තාභාවං නවිත්තසමුට්ඨානභාවන්ති එවමාදිකං. එකන්තකම්මජාදීසුති ආදි-සද්දෙන එකන්තාවිත්තජං ගය්හති. තා ජරතාඅනිච්චතා. අනෙකන්තෙසු න ගහිතාති එකන්තතො අකම්මජෙසු සද්දායතනාදීසු අවිත්තජෙසු ව වක්ඛායතනාදීසු ගහෙත්වා චතුසමුට්ඨානිකත්තා අනෙකන්තෙසු රූපායතනාදීසු න ගහිතාති අත්ථො.

666. අනිජ්ඵන්තත්තාති අඤ්ඤං අනපෙක්ඛිත්වා සභාවතො අසිද්ධත්තං. තස්සාති විඤ්ඤත්තිද්වයස්ස.

නොඋපාදාභාජනීයකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුක්ඛනිද්දෙසවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චතුක්ඛනිද්දෙසවණ්ණනා

966. “සබ්බං රූපං මනසා විඤ්ඤාත”න්ති වචනතො යදි විඤ්ඤාතතො අඤ්ඤං දිට්ඨාදි න භොතිති “කතමං තං රූපං දිට්ඨ”න්තිආදිනා පුච්ඡා න කතා, එවං සන්තෙ චතුක්ඛභාවො කථන්ති අනුයොගං මනසි කත්වා ආහ “දස්සනාදිග්ගහණවිසෙසතො”ති. දස්සනං සවනං මිනිත්වා ජානනං විජානනඤ්චාති එතස්මා දස්සනාදිග්ගහණවිසෙසතො. එතෙන ගාහකහෙදෙන ගහෙතබ්බහෙදොති දස්සෙති. ඉදානි සමුඛෙනපි ගහෙතබ්බහෙදො ලබ්භතීති දස්සෙතුං “දිට්ඨා...පෙ.... භාවතො”ති වුත්තං.

පඤ්චකනිද්දෙසවණ්ණනා

969. තදිදං නයකරණං ඡබ්බිධාදීසු තීසු සඨගහෙසු යොජිතං.

පකිණ්ණකකථාවණ්ණනා

975. එකන්තතො නිවරණත්තා මිද්ධස්ස “නත්ථි නිවරණා”ති වචනෙන ගහණන්ති දස්සෙතුං “මිද්ධස්සපි නිවරණස්සා”ති වුත්තං. න ව රූපං පභාතබ්බං නිජ්ජරියායප්පභානස්ස ඉධ අධිජ්ජෙනත්තා. එත්ථ කෙචි “නාමකායරූපකායගෙලඤ්ඤසභාවතො දුට්ඨං මිද්ධං. තත්ථ පුරිමං ‘නිවරණා’ති වචනෙන වුත්තං, ඉතරං රූපසභාව”න්ති වදන්ති. තත්ථ යං තං අරූපතො අඤ්ඤං මිද්ධං පරිකප්පිතං, තමිපි නිවරණං මිද්ධසභාවතො ඉතරං මිද්ධං වියාති පරිකප්පිතමිද්ධස්සපි න සක්කා නිවරණභාවං නිවත්තෙතුන්ති තෙසං වචනස්ස

නීවරණප්‍රභවතාවතෙත විරොධං දස්සෙත්තො “න ව රූපකාය”න්තිආදිමාහ. අථ
වා බ්‍රිහස්පතානං සොප්පනසභාවතො සොප්පස්ස ව මිද්ධහෙතුකත්තා අත්ථි
මිද්ධරූපන්ති වාදං සන්ධාය උත්තරමාහ “න ව රූපකායගෙලඤ්ඤ”න්තිආදිනා.
තත්ථ මිද්ධමෙව සොප්පහෙතුති නායං අවධාරණා ඉච්ඡිතා, සොප්පහෙතු එව
මිද්ධන්ති පන ඉච්ඡිතාති මිද්ධතො අඤ්ඤාපි සොප්පහෙතු අත්ථි, කො පන සො?
රූපකායගෙලඤ්ඤං. න ව රූප...පෙ.... වචනතොති යොජනා දට්ඨබ්බා.

වච්ඡොසාදීති ආදි-සද්දෙන හුංකාරාදිසද්දො සඬග්ගති. අඬගුලිචොටාදිසද්දො
උතුසමුට්ඨානොයෙව, චිත්තපච්චයො පන හොති. රූපභාවමත්තානීති
ජරාමරණසභාවානං රූපානං තංගම්මත්තානී, තතො එව න
ජාතිආදිගම්මවත්තානීති ආහ “න සයං සභාවවත්තානී”ති. යථා ජරා අනිච්චතා ව
රූපභාවමත්තං, එවං ජාතිපිති ජාතියා රූපභාවමත්තතාය උපසංහරණත්ථො තථා-
සද්දො.

තෙසං රූපගම්මානං. සඬබ්බාදි-සද්දො විය අභිනිබ්බත්තිත-සද්දොපි
වත්තමානකාලිකොපි හොතීති “අභිනිබ්බත්තියමානගම්මත්තං”න්ති චුත්තං.
එවමපිති යදිපි ජීරණභිජ්ජනභාවා ජීරණාදිසභාවානං ගම්මානං.
ජනකපච්චයකිච්චානුභාවක්ඛණෙ අභාවතො තප්පච්චයභාවවොහාරං.
අභිනිබ්බත්තිවොහාරඤ්ච න ලහන්ති, එවමපි තෙසං උපාදින්නතා වත්තබ්බාති
සම්බන්ධො. “ජරාමරණං පටිච්චසමුප්පන්න”න්ති වචනතො තස්ස පරියායනං
විවරති “තෙසං උප්පාදෙ සති”තිආදිනා.

යදි එවන්ති යදි නිස්සයපටිබ්බද්ධචුත්තිකා ජාතිආදයො, එවං සති. “මහාභූතානං
උපාදායරූප”න්ති වචනතො භූතනිස්සිතෙසු කෙවලො උපාදායවොහාරොති
උපාදායෙ නිස්සිතාපි අපරෙන උපාදාය-සද්දෙන විසෙසෙත්වා වත්තබ්බාති
අධිජ්ජායෙන “උපාදායුපාදායභාවො ආපජ්ජති”ති ආහ. කාරණකාරණෙපි කාරණෙ
විය වොහාරො හොති “වොරෙහි ගාමො දඬුසො”ති යථාති දස්සෙත්තො
“භූත...පෙ.... ත්තනතො”ති ආහ. ඉදානි පරම්පරා විනා නිජ්ජපරියායතො
උප්පාදාදීනං භූතපටිබ්බද්ධභාවං සහ නිදස්සනෙන දස්සෙතුං “අපි වා”තිආදිමවොච.
විකාරපටිච්ඡෙදාපි උපාදායරූපවිකාරාදිභාවෙ භූතපටිබ්බද්ධභාවාචිතිවත්තිතො
එකස්මිං කලාපෙ එකෙකාව විකාරාදයොති ජීවිතින්ද්‍රියං විය කලාපානුපාලකං
කලාපවිකාරාදිභාවතො ව “උපාදායරූපානි”ඉච්චෙව චුච්චන්තීති ආහ “එවං
විකා...පෙ.... යොජෙතබ්බානී”ති.

අසඬබ්බභාවනිවාරණත්ථං පරිනිජ්ජන්නතා චුත්තාති ඉදං
අපරිනිජ්ජන්නසභාවවතො අනුපලබ්භමානතාය සසවිසාණං විය කෙනචි න
සඬබ්බන්ති අසඬබ්බතං නාම සියාති ඉමිස්සා ආසඬකාය නිවත්තනවසෙන චුත්තං. අථ
වා රූපවිකාරාදිභාවතො රූපභාවො විය රූපෙ සති සන්ති, අසති න සන්තීති සිද්ධාය
පටිච්චසමුප්පන්නතාය සාධිතා පරිනිජ්ජන්නතා තෙසං සඬබ්බභාවං සාධෙත්ති

අසඬුකතාවං නිවාරණත්ථං ඡායතීති වුත්තං “අසඬුකතාවනිවාරණත්ථං පරිනිප්පන්නතා වුත්තා”ති.

පකිණ්ණකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

3. නික්ඛෙපකණ්ඩං

තිකනික්ඛෙපකථාවණ්ණනා

985. යථාවුත්තඵස්සපඤ්චමකාදිරාසිකිච්චරහිතත්තා කෙවි ධම්මෙ විසුං
යපෙත්වා සොවචස්සතාදිඅවුත්තවිසෙසසඬගණ්හනත්ථඤ්ච,
වෙනෙයාඡ්ඤාසයවසෙන වා ඡන්දාදයො “යෙවාපනා”ති වුත්තාති යෙවාපනකානං
පදුද්ධාරොන නිද්දෙසානරහතාය කාරණං වුත්තන්ති හදයවත්ථුස්ස තථා
නිද්දෙසානරහතාය කාරණං වදන්තො “සුබ්බමුපා...පෙ.... හිතස්සා”ති ආහ.
සුබ්බමහාවෙපි ඉන්ද්‍රියාදිසභාවානි උපාදායරූපානි ආධිපච්චාදිවසෙන පාකටානි
හොන්ති, න අතංසභාවං සුබ්බමුපාදායරූපන්ති හදයවත්ථුස්ස පදුද්ධාරොන
කුසලත්තිකපදභාජනෙ නිද්දෙසානරහතා වුත්තා. සුබ්බමහාවතොයෙව හි තං
මහාපකරණෙපි “යං රූපං නිස්සාය මනොධාතු ව මනොවිඤ්ඤාණධාතු ව
වත්තන්ති”ති (පටියා. 1.1.8) නිස්සිතධම්මමුඛෙන දස්සිතන්ති.
වෙනෙයාඡ්ඤාසයවසෙන වා හදයවත්ථු පදුද්ධාරොන න දස්සිතන්ති දට්ඨබ්බං.
යෙන පන අධිප්පායෙන රූපකණ්ඩෙ හදයවත්ථු දුට්ඨෙත රූපසඬගහාදීසු න වුත්තං,
සො රූපකණ්ඩවණ්ණනාය විභාවිතො ඵවාති. නික්ඛිපිත්වාති පදස්ස පක්ඛිපිත්වාති
අත්ථොති අධිප්පායෙන “චිත්ථාරදෙසනං අන්තොගධං කත්වා”ති වුත්තං.
මූලාදිවසෙන හි දෙසිතා කුසලාදිධම්මා තංතංචිත්තුප්පාදාදිවසෙනපි දෙසිතා ඵව නාම
හොන්ති තංසභාවානතිවත්තනතොති.

මූලවසෙනාති සුප්පතිට්ඨිතභාවසාධනවසෙන. ඵතානි හෙතුපදාදීනි හිතොති
ඵලං ඵතස්මා පවත්තතිති හෙතු, පටිච්ච ඵතස්මා ඵතීති පච්චයො, ජනෙතීති ජනකො,
නිබ්බත්තෙතීති නිබ්බත්තකොති සෙසානං වචනත්ථො. “මූලට්ඨස්ස...පෙ....
වුත්ත”න්ති කස්මා වුත්තං, නනු “පිළනට්ඨො”තිආදීසු විය මූලභාවො මූලට්ඨො,
තීණි කුසලමූලානීති අයඤ්ච මූලතො නික්ඛෙපොති? න, මූලස්ස අත්ථො මූලට්ඨො,
සො ඵව මූලට්ඨොති සුප්පතිට්ඨිතභාවසාධනට්ඨොන මූලසභාවානං
අලොභාදිධම්මානං කුසලධම්මෙසු කිච්චවිසෙසස්ස අධිප්පෙතත්තා. තෙනෙවාහ
“අත්ථොති ධම්මකිච්ච”න්ති. අථ වා අත්ථවසෙනාති “තීණි කුසලමූලානී”ති
වුත්තානං තෙසං මූලානං සභාවසඬගතඅත්ථවසෙන, න ගාථාය වුත්තඅත්ථවසෙන.
යස්මා පන සො මූලට්ඨොයෙව ව හොති, තස්මා වුත්තං “අලොභාදීන”න්තිආදි.
අලොභාදයො විය වෙදනාක්ඛන්ධාදයොපි අධිකතත්තා තං-සද්දෙන
පටිනිද්දිසිතබ්බාති වුත්තං “තෙ කුසලමූලා තංසම්පයුත්තා”ති. තෙහි අලොභාදීහීති

එත්ථ ආදි-සද්දෙන වා වෙදනාක්ඛන්ධාදයොපි සඬගහිතාති දස්සෙතුං “තෙ කුසලමූලා තංසම්පයුත්තා”ති වුත්තං.

“කතමෙ ධම්මා කුසලා”ති පුච්ඡිත්වා එස්සාදිහෙදතො චත්තාරො ඛන්ධෙ දස්සෙත්වා “ඉමෙ ධම්මා කුසලා”ති (ධ. ස. 1) වුත්තතා ඛන්ධා ච කුසලන්ති වුත්තං “ඛන්ධෙහි සභාවතො කුසලෙ පරියාදියති”ති. වෙදනාක්ඛන්ධො වාති කුසලං...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො වාති. අඤ්ඤස්ස අත්තනො ඵලස්ස. මූලෙහි කුසලානං අනවජ්ජතාය හෙතුං දස්සෙතීති ඉදං න මූලානං කුසලස්ස අනවජ්ජභාවසාධකත්තා වුත්තං, අථ ඛො තස්ස අනවජ්ජතාය සුජ්ජතිට්ඨිතභාවසාධකත්තා. යදි හි මූලෙහි කතො කුසලානං අනවජ්ජභාවො භවෙය්‍ය, තංසමුට්ඨානරූපස්සපි සො භවෙය්‍ය, මූලානං වා තෙසං පච්චයභාවො න සියා, හොති ච සො. වුත්තඤ්ඤෙන “හෙතු හෙතු...පෙ.... පච්චයො”ති (පට්ඨා. 1.1.1.). කිඤ්ච හියොයා කුසලානං විය අකුසලාඛ්‍යාකතානම්පි තඬ්භාවො මූලපට්ඨෙද්ධො භවෙය්‍ය, තථා සති අහෙතුකානං අකුසලාඛ්‍යාකතානං තඬ්භාවො න සියා, තස්මා කුසලාදීනං යොනිසොමනසිකාරාදිපට්ඨෙද්ධො කුසලාදිභාවො, න මූලපට්ඨෙද්ධො, මූලානි පන කුසලාදීනං සුජ්ජතිට්ඨිතභාවසාධනාතීති වෙදිතඬ්ඛං. සහෙතුකා හි ධම්මා විරුල්භමූලා විය පාදපා සුජ්ජතිට්ඨිතා ථීරා හොන්ති, න තථා අහෙතුකාති. තංසම්පයොගකතං අනවජ්ජසභාවන්ති ඉදම්පි න අනවජ්ජසභාවස්ස තංසම්පයොගෙන නිජ්ඣාදිතත්තා වුත්තං, අනවජ්ජසභාවං පන විසෙසෙත්වා දස්සෙතුං වුත්තං. අලොභාදිසම්පයොගතො හි කුසලාදීනං ඛන්ධානං අනවජ්ජභාවො සුජ්ජතිට්ඨිතො ජායති, න අහෙතුකාඛ්‍යාකතානං විය න සුජ්ජතිට්ඨිතොති. යදි එවං න තෙසං ඛන්ධානං කුසලාදිභාවො දස්සිතො සියා? න, අධිකාරතො කුසලභාවස්ස විඤ්ඤායමානත්තා. කම්ම-සද්දො විය විපාකධම්මතාවාපිතො න මූලක්ඛන්ධසද්දො, සො ච ඉධ අවිසෙසතො වුත්තොති ආහ “කම්මෙහි සුඛවිපාකතං දස්සෙති”ති. ආදිකල්‍යාණතං කුසලානං දස්සෙතීති යොජනා. අනවජ්ජහෙතුසභාවසුඛවිපාකභාවනිදානාදිසම්පත්තියො දට්ඨඬ්ඛා, යොනිසොමනසිකාරඅවජ්ජපටිපක්ඛනාඉට්ඨවිපාකතාවසෙනපි නිදානාදිසම්පත්තියො යොජෙතඬ්ඛා. යොනිසොමනසිකාරතො හි කුසලා අලොභාදිමූලකා, අලොභාදිසම්පයොගතො ච ලොභාදිපටිපක්ඛසුඛවිපාකාව ජාතාති.

986. “කස්මා වුත්ත”න්ති අනුයුඤ්ජිත්වා වොදකො “නනු”තිආදිනා අත්තනො අධිජ්ජායං විවරති. ඉතරො යථාවුත්තමොහස්ස ඉධ සම්පයුත්ත-සද්දෙන අවුච්චමානතං “සච්චමෙත”න්ති සම්පට්ච්ඡිත්වා “තෙනා”තිආදිනා පරිහාරමාහ. තස්සත්ථො – “තංසම්පයුත්තා”තිපදෙන කිඤ්චාපි යථාවුත්තමොහො පධානභාවෙන න ගහිතො, නානන්තරියකතාය පන ගුණභාවෙන ගහිතොති. අඤ්ඤත්ථ අභාවාති යථාවුත්තසම්පයුත්තතො අඤ්ඤත්ථ අභාවා. න හි විචිකිච්ඡුද්ධවිචසහගතො මොහො විචිකිච්ඡුද්ධවිචාදිධම්මෙහි විනා හොතීති.

987. උප්පාදාදිසඬ්ඛනලක්ඛණවිනිවත්තනත්ථං “අනිච්චදුක්ඛඅනත්තතා”ති
 වුත්තං. උප්පාදාදයො පන තදවත්ථධම්මවිකාරභාවතො තංතංධම්මග්ගහණෙන
 ගහිතායෙව. තථා හි වුත්තං “ජරාමරණං ද්වීභි ඛන්ධෙහි සඬ්ගහිත”න්ති (ධාතු. 71),
 “රූපස්ස උපවයො”ති ව ආදි. කෙසකුම්භාදි සබ්බං නාමං නාමපඤ්ඤත්ති,
 රූපවෙදනාදිඋපාදානා බ්‍රහ්මවිහාරාදිගොචරා උපාදාපඤ්ඤත්ති සත්තපඤ්ඤත්ති,
 තංතංභූතනිමිත්තං භාවනාවිසෙසඤ්ච උපාදාය ගහෙනබ්බො ක්කානගොචරවිසෙසො
 කසිණපඤ්ඤත්ති. පරමත්ථෙ අමුඤ්චිත්වා වොහරියමානාති ඉමිනා
 විහාරමඤ්චාදිපඤ්ඤත්තිනං සත්තපඤ්ඤත්තිසදිසනං දස්සෙති, යතො තා
 සත්තපඤ්ඤත්තිග්ගහණෙන ගස්හන්ති. හුත්වා
 අභාවපටිපිළනඅවසවත්තනාකාරභාවතො සඬ්ඛනධම්මානං ආකාරභාවතො
 සඬ්ඛනධම්මානං ආකාරවිසෙසභූතාති ලක්ඛණාති විඤ්ඤත්තිආදයො විය
 වත්තබ්බාති සිද්ධං, තාති පන නිස්සයානපෙක්ඛං න ලබ්හන්තීති
 පඤ්ඤත්තිසභාවානෙව තප්පාපඤ්ඤත්තිභාවතොති න වුත්තාති, සත්තසටාදිතො
 විසෙසදස්සනත්ථං පන අට්ඨකථායං විසුං වුත්තාතීති. න හි කො...පෙ.... වත්තුං
 යුත්තං කුසලත්තිකස්ස නිප්පදෙසත්තා.

988. භවති එත්ථාති භූමි, නිස්සයපච්චයභාවතො සුඛස්ස භූමි සුඛභූමි.
 සුඛවෙදනාසහිතං චිත්තං. තස්ස භූමිහෙදෙන නිද්ධාරණත්ථං තංනිස්සයභූතා
 සම්පයුත්තධම්මා “කාමාවචරෙ”ති වුත්තා. තස්ස වා එකදෙසභූතස්ස
 සමුදායභාවතො ආධාරණභාවෙන අපෙක්ඛිත්වා තංසමානභූමි “කාමාවචරෙ”ති
 වුත්තා. තත්ථ “සුඛභූමියං කාමාවචරෙ”ති ද්වෙපි භූමිමච්චනාති
 භින්නාධිකරණභාවෙන අට්ඨකථායං වුත්තාතීති උභයෙසම්පි
 සමානාධිකරණභාවෙන අත්ථයොගං දස්සෙතුං “සුඛභූමිති කාමාවචරාදයොපි
 යුජ්ජන්ති”ති වුත්තං. යථෙව හි චිත්තං, එවං සබ්බෙපි පරිත්තසුඛෙන සම්පයුත්තා
 ධම්මා තස්ස නිස්සයභාවතො භූමි කාමාවචරාති. අට්ඨකථායම්පි වා අයමත්ථො
 වුත්තොයෙවාති දට්ඨබ්බං. “චිත්ත”න්ති හි චිත්තුප්පාදොපි වුවචති. තෙන වුත්තං
 “චිත්තං උප්පන්නන්ති එත්ථ චිත්තමෙව අග්ගහෙත්වා
 පරොපණ්ණාසකුසලධම්මෙහි සද්ධිංයෙව චිත්තං ගහිත”න්ති. එවඤ්ච කත්ථාති
 සුඛභූමියන්ති චිත්තුප්පාදස්ස විඤ්ඤායමානත්තා. විභාගදස්සනං විසෙසදස්සනං.
 භාසිතබ්බං භාසිතං, තදෙව අත්ථොති භාසිතත්ථො. අභිධෙයාත්ථො.
 තදත්ථවිඤ්ඤාපනෙනාති තිකදුකානං කුච්ඡිකානං සලනාදිඅත්ථදීපකෙන.

994. කො පන වාදො ඛන්ධාරම්මණස්සාති පුබ්බාපරභාවෙන වත්තමානෙ
 අරහතො ඛන්ධෙ එකත්තනයවසෙන සන්තානතො “අම්භාකං
 මාතුලත්ථෙරො”තිආදිනා ආලම්බිත්වා පවත්තමානං උපාදානං තස්ස
 උපාදානක්ඛන්ධෙයෙව ගණ්හාති. සතිපි තංසන්තතිපරියාපන්නෙ
 ලොකුත්තරක්ඛන්ධෙ තත්ථ පවත්තිතුං අසමත්ථභාවතො කා පන කථා ඛන්ධෙ
 ආරබ්භ පවත්තමානෙ. එතෙන නත්ථි මග්ගො විසුද්ධියා, නත්ථි නිබ්බානන්ති
 එවමාදිවසෙන පවත්තා මිච්ඡාදිට්ඨිආදයො න මග්ගාදිවිසයා
 තංතංපඤ්ඤත්තිවිසයාති දීපිතං හොති.

998. එවං සං...පෙ.... ලෙසිකාති අනුපාදානියෙහි අසංකිලෙසිකානං
හෙදාභාවමාහ.

1006. අවිජ්ජමානො ච සො නිව්වාදිවිපරියාසාකාරො වාති අවි...පෙ....
සාකාරොති පදවිෂේදො. දිට්ඨියා නිව්වාදිඅවිජ්ජමානාකාරෙන ගග්ගමානත්තෙපි න
තදාකාරො විය පරමත්ථතො අවිජ්ජමානො, අථ ඛො විජ්ජමානො කායො
සක්කායොති අවිජ්ජමානනිව්වාදිවිපරියාසාකාරතො විසෙසනන්ති ලොකුත්තරා න
ඉදං විසෙසනං අරහන්ති “සන්තො විජ්ජමානො කායො සක්කායො”ති. වත්ථු
අවිසෙසිතං හොතීති ඉදං “සති කායෙ”ති එත්ථ කාය-සද්දො සමුහත්ථතාය
අනාමසිතවිසෙසං ඛන්ධපඤ්චකං වදන්ති අධිප්පායෙන වුත්තං. පසාදකායො විය
කුච්ඡිතානං රාගාදීනං උප්පත්තිට්ඨානතාය කායොති වුව්වන්ති එවං පන අත්ථෙ සති
දිට්ඨියා වත්ථු විසෙසිතමෙව හොතීති ලොකුත්තරාපි අපනීතා. න හි ලොකුත්තරා
ඛන්ධා උප්පත්තිට්ඨානතාය “කායො”ති වුව්වන්ති. සුද්ධියා අහෙතුභූතෙනාති
ගොසිලාදිනා, ලොකියසිලෙන වා ලොකුත්තරසිලස්ස අපදට්ඨානෙන.
“අවිතික්කමනීයතාසතතංවරිතබ්බතාහි වා සීලං, තපොවරණභාවෙන
සමාදින්නතාය වතං. අත්තතො ගවාදිභාවාධිට්ඨානං සීලං, ගච්ඡන්තොයෙව
හක්ඛනාදිගවාදිකිරියාකරණං වතං. අකත්තබ්බාහිමතතො නිවත්තනං වා සීලං,
තංසමාදානවතො වෙසභොජනකිව්වචරණාදිවිසෙසපටිපත්ති වත”න්ති ව
සීලබ්බතානං විසෙසං වදන්ති.

1007. ඉමස්සුප්පාදා ඉදං උප්පජ්ජතිති උප්පාදොති න ජනනමත්තං අධිප්පෙනං,
අථ ඛො අනිරොධොපිති “අවිසාතං ජනසද්දො වදන්ති”ති ආහ. තත්ථායං ජන-සද්දෙ
නායො, ජනිතාති ජනා, අවිහතාති අත්ථො. පුට්ඨ ජනා එතෙසන්ති පුට්ඨජ්ජනාති
පුට්ඨසත්ථුමානිතො සත්තා. අභිසංඛරණාදිඅත්ථො වා ජන-සද්දො අනෙකත්ථත්තා
ධාතුනං. ඛන්ධායතනාදීනං සවනාධිනත්තා පඤ්ඤාවක්ඛුපටිලාභස්ස තෙසං
සවනාභාවදීපකං “අස්සුතවා”ති ඉදං පදං අන්ධතං වදන්ති.

කතං ජානන්තිති අත්තනා පරෙහි ච කතං කුසලාකුසලං තෙහි නිජ්ඣාදිතං
සුඛදුක්ඛං යාථාවතො ජානන්ති. පරෙසං අත්තනා, අත්තතො ච පරෙහි කතං
උපකාරං යථාවුත්තාකාරෙන පාකටං කරොන්ති. ඛ්‍යාධිආදීහි දුක්ඛිතස්ස
උපට්ඨානාදිකාතබ්බං, සංසාරදුක්ඛදුක්ඛිතස්සෙව වා යථාවුත්තාකාරෙන කාතබ්බං
කරොන්ති. අරියකරධම්මා අරියසම්මානීති පුරිමසම්මාදිවිසෙසෙන වුත්තං
“විපස්සියමානා අනිව්වාදයො”ති. පරිඤ්ඤාදිවිසෙසෙන වා පස්සියමානාති අත්ථෙ
සති අනිව්වාදයොති ආදි-සද්දෙන නිව්වම්පි නිබ්බානං ගහිතන්ති චතුසම්මාදිවිසෙසෙනපි
යොජෙතබ්බං, අනිව්වත්තාදයො වා “අනිව්වාදයො”ති වුත්තාති දට්ඨබ්බං.

අවසෙසකිලෙසා කිලෙසසොතං. ඤාණන්ති යාථාවතො ජානනං.
යථාභූතාවබොධෙන හි තස්ස තාති අනුප්පත්තිධම්මතං ආපාදිතතාය සත්තානෙ
අප්පවෙසාරහාති “සංවුත්තාති පිහිතාති”ති ව වුව්වන්ති. තථාති සබ්බසංඛාරානං
විජ්ජකාරස්ස බමනාකාරෙන. අවිපරිතධම්මා එතාය නිජ්ඣායං බමන්තිති පඤ්ඤා

බන්ධිති. අද්වයස්සෙව තිතික්ඛාභාවතො තථාපචත්තා බන්ධාති අදොසප්පධානා බන්ධා චුත්තාති “අදොසො එව වා”ති තතියො විකප්පො චුත්තො. සතිපට්ඨකඛත්තා අභිජ්ඣාදොමනස්සානං “මුට්ඨස්සච්ච”න්ති චුත්තා. අක්ඛන්ති දොසො. සස්සතාදිඅන්තවිනිමුත්තා ධම්මට්ඨිතිති සස්සතුච්ඡෙදාදිගාභො තප්පට්ලොමභාවො චුත්තො. දිට්ඨධම්මතිබ්බානවාදො නිබ්බානෙ පට්ලොමභාවො. චරිමානුලොමඤ්ඤාණවජ්ඣානණ්ණාදිකො කිලෙසොති චුත්තො, පටිපදාඤ්ඤාණදස්සනඤ්ඤාණදස්සනානි විය ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං කිලෙසානං අප්පචත්තිකරණභාවෙන චත්තති, කිලෙසවිසයාතිලඬ්ඝනභාවෙන පන පචත්තතිති කත්වා චුත්තං “සඬ්ඛාර...පෙ.... පහාන”න්ති.

දිට්ඨියාදීනං සමුදයසභාගතා කම්මස්ස විකුප්පාදනෙ සහකාරීකාරණභාවො, දස්සනාදිබ්‍යාපාරං වා අත්තානඤ්ච දස්සනාදිකිච්චං චක්ඛාදීනන්ති එවඤ්ඤි යථාතක්කිතං අත්තානං රූපන්ති ගණ්හාති. යථාදිට්ඨන්ති තක්කදස්සනෙන යථොපලද්ධන්ති අධිප්පායො. න හි දිට්ඨිගතිකො රූපායතනමෙව අත්තාති ගණ්හාතිති. ඉමිස්සාපචත්තියාති සාමඤ්ඤෙන රූපං අත්තාති සබ්බසංඛාතකභූතාය පචත්තියා. රූපෙ...පෙ.... මානන්ති චක්ඛාදීසු තංසභාවො අත්තාති පචත්තමානං අත්තග්ගහණං. අනඤ්ඤත්තාදිග්ගහණන්ති අනඤ්ඤත්තං අත්තතියඅත්තතිස්සිතඅත්තාධාරතාගහණං. චණ්ණාදීනන්ති චණ්ණරුක්ඛපුප්ඵමණීනං. නනු ච රුක්ඛපුප්ඵමණියො පරමත්ථතො න විජ්ජන්ති? සච්චං න විජ්ජන්ති, තදුපාදානං පන විජ්ජන්ති තං සමුදිතාදිප්පකාරං ඉධ රුක්ඛාදිපරියායෙන චුත්තන්ති රුක්ඛාදිනිදස්සනෙපි න දොසො ඡායාරුක්ඛාදීනං විය රූපස්ස අත්තතො ච සංසාම්භවාදිමත්තස්ස අධිප්පෙනත්තා.

1008. ඡාතිආදිසභාවන්ති ඡාතිභවාදීනං නිබ්බන්තිතිබ්බන්තනාදිසභාවං, උප්පාදනසමත්ථතා පච්චයභාවො.

1009. සාමඤ්ඤෙන “තදෙකට්ඨා කිලෙසා”ති (ධ. ස. 1010), පරතො “අවසෙසො ලොභො”තිආදිච්චනතො (ධ. ස. 1011) පාරිසෙසතො සාමත්ථියතො වා ලබ්භමානතාය සතිපි ආගතත්තෙ සරූපෙන පහෙදෙන වා දිට්ඨිආදයො විය අනාගතත්තා ලොභාදයො “අනාගතා”ති චුත්තාති ආහ “ඉධ ...පෙ.... ස්සෙතු”න්ති. අත්ථතො විඤ්ඤායති ලොභාදිහි සහජාතා හුත්වා දිට්ඨියා එව පාළියං චුත්තකිලෙසභාවතො. ඉතිපි අත්ථො යුජ්ජති සංයොජනකිලෙසානම්පි පටිතිද්දෙසාරහත්තා සම්පයුත්තසමුට්ඨානභාවතො ව. සංයොජනරහිතෙහිති සංයොජනභාවරහිතෙහි ථිනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි, ථිනඅහිරිකානොත්තප්පෙහි වා.

1013. එකදෙ...පෙ.... වදති අවයවෙනපි සමුදායො චුච්චතීති. හෙතු එතෙසං අත්ථිති වා හෙතුකා. අනියතොති න අවධාරිතො. පුරිමපදාවධාරණවසෙන ගහෙනබ්බන්ථත්තා විවරණීයත්ථවා. අත්ථතො නික්ඛිපිතුන්ති “තයො කුසලහෙතු අලොභො අදොසො අමොභො”තිආදීසු (ධ. ස. 1060) විය පුරිමනයෙන

දස්සිතධම්මෙයෙව හෙතුපහාතබ්බහෙතුකහෙදතො අත්ථදස්සනවසෙන
නිද්දිසිතුන්ති අත්ථො.

1029. අභිඤ්ඤායුත්තවජ්ජානං මහග්ගතානං පරිත්තාරම්මණත්තාභාවා
“මහග්ගතා වා ඉද්ධිවිධාදයො”ති වුත්තං. අතීතංසඤ්ඤාණස්ස කාමාවචරත්තා
“වෙනො...පෙ.... ඤාණසම්පයුත්තා”ති ආහ.

1035. අනන්තරෙ නියුත්තානීති වුත්තනන්තරං ඵලං අනන්තරං, තස්මිං
නියුත්තානි තං ඵකන්තෙන නිජ්ඣාදනතො අනතික්කමනකානීති අත්ථො.
වුත්තජ්ජකාරස්ස අනන්තරස්ස කරුණං අනන්තරං, තං සීලානීති යොජෙනබ්බං.
අනෙකෙසු ආනන්තරියෙසු කතෙසු කිඤ්චාපි බලවතොයෙව පටිසන්ධිදානං, න
ඉතරෙසං, අත්තනා පන කාතබ්බකිච්චස්ස තෙනෙව කතත්තා තස්ස විපාකස්ස
උපත්ථම්භනවසෙන පවත්තනතො න ඉතරානි තෙන නිවාරිතඵලානි නාම භොන්ති,
කො පන වාදො පටිපක්ඛෙසු කුසලෙසුති වුත්තං “පටිපක්ඛෙන
අනිවාරණීයඵලත්තා”ති. “අනෙකස්මිම්භි...පෙ.... නත්ථි”ති කස්මා වුත්තං, නනු
අනෙකෙසු ආනන්තරියෙසු කතෙසු බලවංයෙව පටිසන්ධිදායකත්ති තෙන ඉතරෙසං
විපාකො පටිබාහිතො භොතීති ආහ “න ව තෙස”න්තිආදි. තඤ්ච තෙසං
අඤ්ඤමඤ්ඤං අප්පට්ඨාහකත්තං මාතිකාවණ්ණනායං විත්ථාරෙන විවාරිතමෙව.

අත්ථතො ආපන්නං අග්ගහෙත්වා යථාරුතවසෙනෙව පාළියා අත්ථං ගහෙත්වා
තෙසං වාදානං තප්පරභාවෙන පවත්තිං සන්ධාය අහෙතුකවාදාදීනං විසෙසං
දස්සෙතුං “පුරිමවාදො”තිආදි වුත්තං. අනියානිකනියානිකහෙදං පන
සම්භාරකම්මං බන්ධමොක්ඛහෙතුති බන්ධමොක්ඛහෙතුං පටිසෙධෙන්තොපි කම්මං
පටිසෙධෙති. සුමඬ්ගලවිලාසිනියං පන විපාකස්ස කම්මකිලෙසසමාධිපඤ්ඤානං
හෙතුභාවතො විපාකොපි බන්ධමොක්ඛහෙතුති “නත්ථි හෙතුති වදන්තො උභයං
පටිබාහති”ති (දී. නි. අට්ඨ. 1.170-172) වුත්තං. තත්ථ කම්මං පටිසෙධෙන්තෙනපි
විපාකො පටිසෙධිතො භොති, විපාකං පටිසෙධෙන්තෙනපි කම්මන්ති තයොපි ඵතෙ
වාදා අත්ථතො උභයපටිසෙධකානි වෙදිතබ්බා. නියතමිච්ඡාදිට්ඨිත්ති
අහෙතුකවාදාදිපටිසංයුත්තෙ අසද්ධම්මෙ උග්ගහපරිපුච්ඡාවිනිච්ඡයපසුතස්ස “නත්ථි
හෙතු”තිආදිනා රහො නිසිදිත්වා වින්තෙන්තස්ස තස්මිං ආරම්මණෙ මිච්ඡාසති
සන්තිට්ඨති, විත්තං ඵකග්ගං භොති, ජවනානි ජවන්ති. පයමජ්චනෙ සතෙකිච්ඡො
භොති, තථා දුතියාදීසු. සත්තමෙ අතෙකිච්ඡභාවං පත්තො නාම භොති. යා ඵවං
පවත්තා දිට්ඨි, තං සන්ධාය වුත්තං “නියතමිච්ඡාදිට්ඨි”න්ති. තතො පුරිමභාවා
අනියතා.

1039. සහජාත අඤ්ඤමඤ්ඤ නිස්සය අත්ථි අවිගතාදිවිසිට්ඨභාවෙපි
මග්ගපච්චයස්ස සම්පයොගවිසිට්ඨතාදිපනෙනෙව සහජාතාදිවිසිට්ඨතාපි
විඤ්ඤායතීති පාළියං “සම්පයුත්තො”ති වුත්තන්ති “සම්පයොගවිසිට්ඨොනා”ති
වුත්තං. මග්ග...පෙ.... දස්සෙතුං, න පන මග්ගඬ්ගානං අඤ්ඤමඤ්ඤං
මග්ගපච්චයභාවාභාවතොති අධිජ්ජායො. ඵවං සතීති යදි මග්ගඬ්ගානං

මග්ගපච්චයලාභිතාය පකාසනො පයමනායො, එවං සන්තෙ. මග්ගච්චගානිපි
 වෙදනාදායො විය මග්ගහෙතුකභාවෙන චත්තබ්බත්තා අමග්ගසභාවානං
 අලොභාදීනං තදඤ්ඤසං තදුභයසභාවානං ධම්මානං පච්චයභාවදීපනෙ තතියනායෙ
 විය න යපෙතබ්බානීති ආහ “යපෙත්වාති න චත්තබ්බං සියා”ති. පුබ්බෙති
 පුරිමනායෙ.

දුතියනායෙපිති පි-සද්දෙන පයමනායං සම්පිණ්ඩෙති. තෙන සම්මාදිට්ඨියා
 පුරිමස්මිං නයද්වයෙ යපිතත්තා තස්ස සහෙතුකභාවදස්සනො තතියනායො
 ආරද්ධොති දස්සෙති. තතියනායෙ සම්මාදිට්ඨියා සහෙතුකභාවදස්සනං අනිච්ඡන්තො
 වොදකො “කථං දස්සිතො”ති වොදෙත්වා “නනු”තිආදිනා අත්තනො අධිජ්ජායං
 විවරති. ඉතරො “යථා භී”තිආදිනා දස්සනෙන පභාතබ්බහෙතුභාවෙන චුත්තානම්පි
 ලොභාදීනං අඤ්ඤමඤ්ඤං සහජෙකට්ඨසම්පයුත්තසඬ්ඛාරක්ඛන්ධපරියාපන්නතො
 දස්සනෙන පභාතබ්බහෙතුකසඬ්ඛගො විය මග්ගහෙතුභාවෙන චුත්තායපි
 සම්මාදිට්ඨියා මග්ගහෙතුකභාවොපි යුජ්ජති
 මග්ගහෙතුසම්පයුත්තසඬ්ඛාරක්ඛන්ධපරියාපන්නභාවතොති දස්සෙති.

තතො අඤ්ඤස්සෙවාති තතො සම්මාදිට්ඨිසඬ්ඛාතහෙතුතො අඤ්ඤස්ස
 අලොභාදොසස්සෙව. අඤ්ඤනාති “මග්ගො හෙතු”ති ඉතො අඤ්ඤෙන.
 අලොභාදොසානංයෙව අධිජ්ජෙතත්තා තෙසංයෙව ආවේණිකෙන මග්ගහෙතුති
 ඉමිනා පරියායෙන. සාධාරණෙන පරියායෙනාති තිණ්ණම්පි හෙතුනං අධිජ්ජෙතත්තා
 මග්ගාමග්ගසභාවානං සාධාරණෙන මග්ගහෙතුමග්ගහෙතුති ඉමිනා පරියායෙන.
 තෙසන්ති හෙතුනං. අඤ්ඤසන්ති හෙතුසම්පයුත්තානං. අත්ථවිසෙසවසෙනාති
 “මග්ගහෙතුකා”ති පාළියා අත්ථවිසෙසවසෙන. අමොහෙන
 අලොභාදොසාමොහෙහි ව සෙසධම්මානං සහෙතුකභාවදස්සනවසෙන පචත්තා
 දුතියතතියනායා “සරුපතො හෙතුහෙතුමත්තදස්සන”න්ති චුත්තා.
 තථාඅදස්සනතොති සරුපෙන අදස්සනතො. අත්ථෙත...පෙ.... ගමනතොති
 “මග්ගච්චගානි යපෙත්වා තංසම්පයුත්තො”ති (ධ. ස. 1039) වචනතො
 මග්ගසභාවානං ධම්මානං මග්ගපච්චයනාසඬ්ඛාතො සම්පයුත්තානං හෙතුභාවො
 සරුපතො දස්සිතො. මග්ගහෙතුභුතාය පන සම්මාදිට්ඨියා සම්පයුත්තානං
 හෙතුහෙතුභාවො අත්ථතො ඤාපිතො හොතීති අත්ථො.

1040. අසභාවධම්මො ගරුකාතබ්බො න හොතීති “සභාවධම්මො”ති චුත්තං.
 තෙනෙව පට්ඨානවණ්ණනායං (පට්ඨා. අට්ඨ. 1.3) “ආරම්මණාධිපති ජාතිහෙදතො
 කුසලාකුසලවිපාකකිරියරුපනිබ්බානවසෙන ඡබ්බිධො”ති වක්ඛති. මග්ගාදීනි
 යපෙත්වාති මග්ගාදීනි පභාය. අඤ්ඤසන්ති මග්ගාදිතො අඤ්ඤසං. අධි...පෙ....
 වස්සාති ආරම්මණාධිපතිපච්චයභාවස්ස. පඤ්ඤත්තරත්තා කුසලානං
 ලොකුත්තරකථාය ව පඤ්ඤාධුරත්තා වීමංසාධිපතිස්ස සෙසාධිපතීනං පධානතා
 වෙදිතබ්බා.

1041. පදෙසසත්තවිසයත්තා පඨමවිකප්පස්ස සකලසත්තවසෙන දස්සෙතුං
 “කප්පසහස්සාතික්කමෙපි වා”තිආදි වුත්තං. ලද්ධොකාසං යං භවිස්සතීති
 ලද්ධොකාසං යං කම්මං පාපුණිස්සති. කප්පසහස්සාතික්කමෙ අවස්සං
 උප්පජ්ජනවිපාකත්තා තදපි...පෙ.... වුවිච්ඡිති. අලද්ධත්තලාභතාය
 උප්පාදාදික්ඛණං අප්පත්තස්ස විපාකස්ස අනුප්පන්නභාවො නත්ථිභාවො
 පාකටභාවාභාවතොති වුත්තං “නත්ථි නාම න භොතීති අනුප්පන්නො නාම න
 භොතී”ති. තත්ථාති අරූපහවඬගෙ.

අවිපක්කවිපාකං කම්මං සහකාරිකාරණසමවායාලාභෙන අකතොකාසං
 විපාකාහිමුඛභාවාභාවතො විපක්කවිපාකකම්මසරික්ඛකන්ති වුත්තං
 “අලද්ධො...පෙ.... දෙය්‍යා”ති. කිච්චනිජ්ඣත්තියා අසති උප්පන්නම්පි කම්මං
 අනුප්පන්නසමානන්ති “ඔකාසො න භවෙය්‍යා”ති ඵතස්ස සමත්ථතා න සියාති
 අත්ථමාහ. තෙන අපවයගාමිකම්මකිච්චස්ස ඔකාසාභාවො දස්සිතො. පුබ්බෙ
 නිරත්ථකත්තා උප්පත්තියා ඔකාසො න භවෙය්‍යාති පයොජනාභාවතො
 කම්මුප්පත්තියා ඔකාසාභාවො වුත්තො. “විපාකතො අඤ්ඤස්ස පවත්තිඔකාසො න
 භවෙය්‍යා”ති ඉමිනා අසම්භවතොති අයමෙතෙසං විසෙසො. ධුවවිපාකස්ස කම්මස්ස
 විපාකෙන නිදස්සනමත්තභූතෙනාති අධිජ්ජායො. අරියමග්ගආනන්තරියකම්මානං
 විය මහග්ගතකම්මානං නියතසභාවතාභාවා අට්ඨසමාපත්තීනං
 “බලවච්චරහෙ”තිආදිනා සවිසෙසනධුවවිපාකතා වුත්තා. ඵත්ථ ව “පඤ්ච
 ආනන්තරියකම්මානී”ති නිදස්සනමත්තං දට්ඨබ්බං නියතමිච්ඡාදිට්ඨියාපි
 ධුවවිපාකත්තා. යස්ස කම්මස්ස කතත්තා යො විපාකො නියොගතො උප්පජ්ජිස්සති,
 සො තස්ස අනාගතකාලෙපි උප්පාදිවොහාරං ලභති. සො ච උප්පාදිවොහාරො
 ආයුහිතකම්මවසෙන වුවිච්චානො භාවිනා ආයුහිතභාවෙන මග්ගො අනුප්පන්නොති
 ඵත්ථ වුත්තොති දස්සෙතුං “යං ආයුහිතං භවිස්සතී”තිආදි වුත්තං.

1050. උපාදානෙහි ආදින්නාති සම්බන්ධො. අඤ්ඤෙති උපාදානාරම්මණෙහි
 අඤ්ඤෙ අනුපාදානියාති අත්ථො. ආදිකෙන ගහණෙනාති “අභං ඵලං
 සච්ඡාකාසි”න්ති ඵචං පච්චවෙක්ඛණඤාණසඬ්ඛාතෙන ගහණෙන. ඉදානි
 උපෙතත්ථදීපකස්ස උප-සද්දස්ස වසෙන උපාදින්න-සද්දස්ස අත්ථං වත්තුං
 “උපාදින්නසද්දෙන වා”තිආදි වුත්තං. තත්ථ නිබ්බානස්ස අනජ්ඣත්තභාවතො
 “අමග්ගඵලධම්මායෙව වුත්තා”ති ආහ. ඉතරෙහීති අජ්ඣත්තපදාදිහි.

තිකතික්ඛෙපකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකතික්ඛෙපකථාවණ්ණනා

1062. මෙත්තාය අයනං උපගමනං මෙත්තායනං, තඤ්ච අත්තනො සන්තානො
 මෙත්තාය ලාභො උප්පාදනං සත්තානං අනුපගමො අත්ථතො මජ්ජනමෙවාති
 “මෙත්තා, මෙදන”න්ති වත්වා “සිනෙහන”න්ති ආහ.

1065. තස්මිං තස්මිං විසයෙ චිත්තං සංරක්ඛ්‍යතීති චිත්තස්ස සංරක්ඛ්‍යතං.
 තණ්හාවිවර්තාදීති ආදි-සද්දෙන එසනාදයො සඬගහිතා. තණ්හාය විප්පලතා
 විසයවසෙන පවත්තිවසෙන වා වෙදිතබ්බා. අනිච්චාදිසභාවස්ස රූපාදිකස්ස
 නිච්චාදිතො ගහණං අභිනිවෙසො විසෙසනො තණ්හාවසෙන හොති තණ්හාරහිතාය
 දිට්ඨියා අභාවාති උපචාරවසෙන නිමිත්තස්ස කත්තුභාවමාහ “නිච්චාදිතො
 ගණ්හන්ති විසංවාදිකා හොති”ති. පාකටෙන සද්දෙන ලබ්හමානත්තා
 යථාරුතවිඤ්ඤායමානත්තා ව විසත්තිකාසද්දස්ස විසතසභාවො “පධානො
 අත්ථො”ති වුත්තො. “අත්තලික්ඛවරො පාසො, ය්වායං වරති මානසො. තෙන තං
 බාධයිස්සාමි”ති ආදිවසෙන (සං. නි. 1.151; මහාව. 33) මාරෙන ගහිතතාය.

1066. අනත්ථවරණාදිඅනභිසන්ධානකතාය අට්ඨානභූතෙසු ව
 වස්සවාතාදිසඬබාරෙසු උප්පන්නකොපො විය සත්තෙසු අත්ථාවරණාදිනා
 ආරොපනාධිප්පායෙසුයෙව තදජ්ඣාරොපනවසෙන පවත්තො යදිපි
 අනායතනුප්පත්තියා අට්ඨානාඝාතොයෙව හොති, සත්තවිසයත්තා පන සති
 චිත්තස්ස එකත්තඛ්‍යාපත්තියං කම්මපට්ඨෙදො හොතියෙවාති සක්කා විඤ්ඤාතුං,
 අට්ඨානුප්පත්තියං පනස්ස න සියා කම්මපට්ඨෙදොති ආහ “සත්තෙසු උප්පන්නො
 අට්ඨානකොපො කරොති”ති. පටිඝාදිපදානං
 සට්ඨානාපුරිමයාමවිකාරුප්පත්තිසමඤ්ඤාදීසුපි දස්සනතො “පටිච්චරොධාදිපදානි
 තෙසං විසෙසනත්ථානී”ති වුත්තං.

1091. ද්වෙ ධම්මා තයො ධම්මාති සද්දන්තරසන්තිධානෙන පරිච්ඡෙදවතො
 බහුවචනස්ස දස්සනතො “අපරිච්ඡෙදෙන බහුවචනෙනා”ති වුත්තං. උද්දෙසො
 කතොති ඉති-සද්දො හෙතුඅත්ථො. තෙන බහුවචනෙන උද්දෙසකරණං
 බහුවචනෙන පුච්ඡාය කාරණන්ති දීපෙති. උද්දෙසානුචිධායිනී හි පුච්ඡාති. තථා හි
 සඬබාපරිච්ඡින්නෙ උද්දෙසෙ “කතමෙ වා තයො”ති සඬබාපරිච්ඡින්නාව පුච්ඡා
 කරියතීති. උද්දෙසෙන ධම්මානං අත්ථිතාමත්තවචනිච්ඡායං
 සභාවභූමිකාරණඵලාදිපරිච්ඡෙදො විය සඬබාපරිච්ඡෙදොපි න කාතබ්බොති
 අධිප්පායෙන “අනිද්ධාරිතපරිච්ඡෙදෙ”ති ආදි වුත්තං. “අපච්චයා ධම්මා”ති පදතො
 පන හෙට්ඨා අනෙකහෙදහින්තා ධම්මා අපරිච්ඡෙදෙන බහුවචනෙනෙව උද්දිට්ඨා,
 උද්ධඤ්ච තථා උද්දිසියන්තිති තං සොතපතිතතාය හෙදාභාවෙපි පරමත්ථතො
 අප්පච්චයධම්මස්ස අසඬබතධම්මස්ස ව
 සොපාදිසෙසනිරූපාදිසෙසරාගක්ඛයාදිඅසඬබතාදිවචනවචනීයභාවෙන
 උපවර්තහෙදෙගහිතෙ පදද්වයෙන අත්ථි කාවි හෙදමත්තාති අපරිච්ඡෙදෙන
 බහුවචනෙන උද්දෙසො කතොති යුත්තං සියා. උද්දෙසානුසාරීනි පුච්ඡානිගමනානීති
 තානිපි තථා පවත්තාති. නිද්දෙසො පන
 යථාධිප්පෙතසභාවාදිපරිච්ඡෙදවිභාවනවසෙනෙව කාතබ්බොති අසඬබතා ධාතු
 ඉච්චෙව කතො පරමත්ථතො හෙදාභාවදිපනත්ථන්ති දට්ඨබ්බං.
 කට්ඨකාමතාවසෙන පුච්ඡන්තො යස්ස කට්ඨි, තෙන කාතබ්බපුච්ඡාය කරණතො
 තග්ගතං අජානනං සංසයං වා අනුචිධායයෙව පුච්ඡති “සභාව...පෙ....

අජානන්තස්ස වසෙන පුච්ඡා කරියති”ති වුත්තං. නිද්දෙසතො පුබ්බෙතිආදිනා අට්ඨකථායං වුත්තං පුච්ඡානුසන්ධිංයෙව විභාවෙති.

1101. භින්දිත්වාති විහජිත්වා. රූපාව...පෙ.... විඤ්ඤෙය්‍යාති

කාමාවචරකුසලමහාකිරියවිඤ්ඤාණෙන මහග්ගතධම්මානං සම්මසනවසෙන යථායොගං මහග්ගතප්පමාණධම්මානං පච්චවෙක්ඛණාදිවසෙන රූපරාගාරූපරාගසම්පයුත්තෙන අකුසලමනෝවිඤ්ඤාණෙන මහග්ගතධම්මානං අභිනිවෙසනඅස්සාදනවසෙන තංතංපඤ්ඤත්තියඤ්ඤ වතංවොහාරවසෙන පවත්තෙන ආවජ්ජනෙන ච යථාචුත්තවිඤ්ඤාණානං පුරෙවාරිකෙන කාමාවචරධම්මා න විඤ්ඤෙය්‍යා. ඉතරොනාති පරිත්තාරම්මණෙන. කාමාවචරානමෙව ආරම්මණානන්ති නිද්ධාරණෙ සාම්ච්චනං. රූපාරම්මණාදිහි විඤ්ඤාණෙහි තත්ථ රූපාරම්මණෙන විඤ්ඤාණෙනපි සද්දාදීනං අවිඤ්ඤෙය්‍යානා රූපස්ස ච විඤ්ඤෙය්‍යානා. එවං සෙසෙසුපි යොජනා දට්ඨබ්බා. චක්ඛුද්වාරිකෙන සද්දාදීනං අවිඤ්ඤෙය්‍යානා රූපස්ස විඤ්ඤෙය්‍යානාතිආදිනා ද්වාරභෙදවසෙන යොජෙතබ්බං. ඉතරන්ති ඉට්ඨමජ්ඣක්තං අනිට්ඨමනිට්ඨමජ්ඣක්තඤ්ඤව. රූපාවචරාදයො කාමාවචරවිපාකාදීහිති රූපාවචරාරූපාවචරලොකුත්තරපඤ්ඤත්තියො කාමාවචරවිපාකෙහි ලොකුත්තරා කාමාවචරතො ඤාණවිජ්ජයුත්තකුසලකිරියෙහි අකුසලෙහි ච අවිඤ්ඤෙය්‍යාති යොජෙතබ්බං. නිබ්බානස්ස අවිජානනසභාවො එව අත්තසම්භවො.

1102. රූපාරූපාවචරකම්මුපපත්තිහවෙ දිට්ඨිරහිතො ලොහො භවාසවොති

යථාචුත්තවිසයො දිට්ඨිසහිතො සබ්බකාමාවචරධම්මවිසයො ච ලොහො කාමාසවො භවිතුං යුත්තොති වුත්තං “භවාසවං...පෙ.... සියා”ති. කාමාසවභවාසවච්ඡිත්තස්ස හි ලොහස්ස අභාවං සයමෙව චක්ඛති. පාළියන්ති අට්ඨකථාකණ්ඩපාළියං. තත්ථ යථා “කාමාසවො අට්ඨසු ලොහසහගතචිත්තුප්පාදෙසු උප්පජ්ජති”ති වුත්තං, එවං “භවාසවො අට්ඨසු ලොහසහගතචිත්තුප්පාදෙසු උප්පජ්ජති”ති අවත්වා “චතුසුදිට්ඨිගතවිජ්ජයුත්තලොහසහගතචිත්තුප්පාදෙසු උප්පජ්ජති”ති (ධ. ස. 1465) වුත්තත්තා “භවාසවො...පෙ.... යුත්තෙසු එව උප්පජ්ජති”ති පාළියං වුත්තොති සාවධාරණං වුත්තං. තථා ච චක්ඛති “භවාසවො චතුසු දිට්ඨිගතවිජ්ජයුත්තෙසු අවිජ්ජාසවෙන සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති”ති (ධ. ස. අට්ඨ. 1473). සොපි රාගොති සස්සතදිට්ඨිසහගතො රාගො. කාමභවපත්ථනා විය කාමාසවොති යුත්තං චත්තුං. සස්සතදිට්ඨිසහගතරාගකාමභවපත්ථනානම්පි හි භවාසවොති චත්තබ්බපරියායො අත්ථිති “සස්සතදිට්ඨිසහගතො රාගො භවරාගවසෙන පත්ථනා භවාසවො නාමා”ති වුත්තං, න තෙසං ඉධ අධිප්පෙතභවාසවභාවදස්සනත්ථන්ති අට්ඨකථායං අධිප්පායො දට්ඨබ්බො. තථා හි “රූපාරූපසඬ්ඛාතෙ කම්මතො ච උපපත්තිතො ච දුට්ඨෙපි හවෙ ආසවො භවාසවො”ති වුත්තන්ති. තත්ථ කාමභවපත්ථනාය තාව කාමාසවභාවො හොතු, රූපාරූපභවෙසු සස්සතාහිනිවෙසසහගතරාගස්ස කථන්ති? සොපි යථාචුත්තවිසයෙ කාමනවසෙන පවත්තිතො කාමාසවොයෙව නාම. සබ්බෙපි හි තෙභූමකා ධම්මා කමනීයට්ඨෙන

කාමානි. න වෙන්ට අනිට්ඨස්පසඬගො දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තලොහස්ස භවාසවභාවෙන විසුං උද්ධටත්තා. අවස්සඤ්චෙනමෙවං විඤ්ඤාතඛිඛං, ඉතරථා රුපාරුපභවෙසු උච්ඡේදදිට්ඨිසහගතස්සපි ලොහස්ස භවාසවභාවො ආපජ්ජෙය්‍යාති. කාමාසවාදයො එව දිට්ඨධම්මකසම්පරාධිකාසවභාවෙන ද්විධා වුත්තා.

1103. ඉධ පාළියාපි භවාසවච්ඡිත්තලොහස්ස කාමාසවභාවො න න සක්කා යොජෙතුන්ති දස්සෙතුං “කාමාසවනිද්දෙසෙ වා”තිආදි වුත්තං. “ධම්මච්ඡන්දො සද්ධා”ති කෙවි.

1105. උපාදානක්ඛන්ධෙස්වෙව පවත්තති තඛ්ඛිනිවුත්තස්ස ධම්මස්ස ජීවග්ගහණවිසයස්ස පරමත්ථතො අභාවා. රුපෙ...පෙ.... විඤ්ඤාණෙ වා පන න පතිට්ඨාති රුපාදීනං අවිපරිතසභාවමත්තෙ අට්ඨත්වා සයං සමාරොපිතස්ස තෙසු පරිකප්පනාමත්තසිද්ධස්ස කස්සපි ආකාරස්ස අභිනිවෙසනතො. තෙනෙවාහ “තතො අඤ්ඤං කත්වා”ති. තතො උපාදානක්ඛන්ධතො. වෙදනාදයොපි හි කෙවි දිට්ඨිගතිකා අනිච්චාති පස්සන්තීති. තතොති වා සරීරසඬ්ඛාතරුපක්ඛන්ධතො. “අඤ්ඤං ජීවං අඤ්ඤං සරීරං”න්ති හි වුත්තං. හොතීති භවති සස්සතං අත්තාති අත්ථො. අඤ්ඤන්ති බ්‍රහ්මඉස්සරාදිතො අඤ්ඤං.

අරුපභවො විය රුපරාගප්පභානෙන රුපභවො කාමරාගප්පභානෙන පත්තඛිඛො. රුපිබ්‍රහ්මානඤ්ච පඤ්චකාමගුණිකො රාගො පභීයති, න විමානාදිසු රාගොති සො අකාමරාගොති කත්වා කාමාසවො න හොතීති අට්ඨකථායං පටික්ඛිත්තං. ටිකාකාරෙහි පන කාමාසවභවාසවච්ඡිත්තලොහාභාවදස්සනෙන රුපිබ්‍රහ්මානං විමානාදිරාගස්සපි කාමච්ඡන්දාදිභාවතො දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තරුපාරුපභවරාගච්ඡිත්තො සඛිඛො ලොහො කාමාසවොති දස්සිතො. තත්ථ යුත්තං විචාරෙත්වා ගහෙනඛිඛං. සියා ආසවසම්පයුත්තො කාමරාගෙන භවරාගෙන වා සහුප්පත්තියං, සියා ආසවවිජ්ජයුත්තො තදඤ්ඤරාගෙන සහුප්පත්තියං, “චතුසු දිට්ඨිගතා”තිආදිපාළියා අභාවදස්සනෙන කාමාසවභවාසවච්ඡිත්තලොහාභාවං දස්සෙත්වා “කාමාසවො”තිආදිපාළිදස්සනෙන දිට්ඨිරාගස්ස කාමාසවභාවං සාධෙති. පභාතඛිඛදස්සනත්ථන්ති පභාතඛිඛතාදස්සනත්ථං. පභානෙති පභානනිමිත්තං.

1121. ජාතියාති ඛත්තියසභවාදිජාතියම්පත්තියා. ගොත්තෙනාති ගොතමගොත්තාදිඋක්කට්ඨගොත්තෙන. කොලපුත්තියෙනාති මහාකුලභාවෙන. වණ්ණපොක්ඛරතායාති වණ්ණසම්පන්නසරීරතාය. “පොක්ඛර”න්ති හි සරීරං වුව්චතීති. මානං ජජ්ජෙතීති මානං පවත්තෙති කරොති. පවත්තො මානො පවත්තමානො. පුග්ගලච්ඡෙසන්ති සෙය්‍යස්ස සෙය්‍යොතිආදිහෙදං පුග්ගලච්ඡෙසං. සෙය්‍යං හින්දිත්වා පවත්තමානො සෙය්‍යමානො. තිණ්ණන්ති සෙය්‍යස්ස සෙය්‍යාදීනං තිණ්ණං “සෙය්‍යාහමස්මි”තිආදිනා අඤ්ඤං පුග්ගලං අනිස්සාය වුත්තානං. සෙය්‍යාදිවසෙන අත්තතො මනනං පග්ගහො මානො, තස්ස කරණං සෙය්‍යාහමස්මිතිආදිපවත්තියෙවාති වුත්තං “සෙය්‍යොති ආදිකිච්චකරණ”න්ති.

1140. සබ්බොපි ලොහො අභිජ්ඣාසභාවොති අභිජ්ඣා ආසවද්වයසභාවා,
කාමරාගො කාමාසවසභාවො ඵවාති ආසවද්වයඵකාසවසභාවො
අභිජ්ඣාකාමරාගානං විසෙසො චුත්තො. න අභිජ්ඣා ව ධම්මා යපෙත්වා දිට්ඨිං
අවිජ්ජඤ්ච නොආසවසභාවා. අභිජ්ඣා ව ආසවද්වයසභාවා ඵව, න අභිජ්ඣාසභාවො
ව ලොහො නත්ථිති අධිජ්ජායෙන “නොආසවලොහස්ස සබ්බාවො
විවාරෙතබ්බො”ති ආහ. ගණනාය හෙතුයා සත්තාති චුත්තන්ති පඤ්ඤාචාරපායං
සන්ධාය චුත්තං. තත්ථ හි “ආසවො ධම්මො ආසවස්ස ධම්මස්ස හෙතුපච්චයෙන
පච්චයො. ආසවො ධම්මො නොආසවස්ස ධම්මස්ස. ආසවො ධම්මො ආසවස්ස ව
නොආසවස්ස ව. නොආසවො ධම්මො නොආසවස්ස. නොආසවො ධම්මො
ආසවස්ස. නොආසවො ධම්මො ආසවස්ස ව නොආසවස්ස ව. ආසවො ව
නොආසවො ව ධම්මා නොආසවස්ස හෙතුපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 3.3.16)
ඉමෙසං වාරානං වසෙන “ගණනාය සත්තා”ති චුත්තං. තත්ථ යදි
නොආසවසභාවොපි ලොහො සියා, දිට්ඨිසම්පයුත්තචිත්තස්ස වසෙන “ආසවො ව
නොආසවො ව ධම්මා මොහයථාචුත්තලොහා ආසවස්ස ධම්මස්ස දිට්ඨියා
හෙතුපච්චයෙන පච්චයො”ති සත්තමො, පාළියං ආගතං සත්තමං අට්ඨමං කත්වා
“ආසවො ව නොආසවො ව ධම්මා ආසවස්ස ව නොආසවස්ස ව ධම්මස්ස
හෙතුපච්චයෙන පච්චයො”ති නවමො පඤ්ඤො චුච්චෙයා, න පන චුත්තොති. ඵවං
දිට්ඨිසම්පයුත්තලොහස්ස නොආසවසභාවාහාවං දස්සෙත්වා ඉතරස්සපි තං දස්සෙතුං
“දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තෙ වා”තිආදි චුත්තං.

1162. යථාරූපෙ රූපජ්ජබන්ධෙ චත්තමානෙ පුග්ගලො ගච්ජති තිට්ඨති
නිසිද්ධති චුච්චති, තථා විසදරූපස්ස උජ්ජාදකං චිත්තං ඉරියාපච්ඡපත්ථම්හකං. තං පන
කුසලතො කිරියතො ව පඤ්චමජ්ඣානචිත්තං අභිඤ්ඤාප්පත්තං අප්පත්තඤ්ච
හින්දිත්වා සත්තපඤ්ඤාස ජවනාති වොට්ඨබ්බනඤ්චාති අට්ඨපඤ්ඤාසවිධං.
සහජාතධම්මානං අකම්මඤ්ඤභාවකරත්තා ථිනමිද්ධසහගතචිත්තං විසදාති රූපාති
න සමුට්ඨපෙති න උපත්ථම්හෙති වාති චුත්තං “ඉරියාපථං සන්ධාරෙතුං
අසක්කොත්ත”න්ති.

1163. විපක්ඛෙපි භාවතො අනෙකන්තිකත්තා රූපත්තාසාධකත්තං.
ගරුභාවජ්ජත්ති ලහුතාවිරහො දට්ඨබ්බො. සතිපි අඤ්ඤෙසම්පි අකුසලාදීනං
ලහුතාවිරහෙ ථිනමිද්ධානං ඵකන්තතො ලහුතාපටිපක්ඛත්තා කාරණානුරූපත්තා ව
ඵලස්ස “ථිනමිද්ධසමුට්ඨිතරූපෙහි”ති චුත්තං. න ජාගර...පෙ.... සත්තතින්ති
ඵතෙන නාමකායෙ සුපනස්ස අසිද්ධතං දස්සෙති. මිද්ධස්ස ඵලත්තාති ඵත්ථ
මිද්ධංයෙව නිද්දාකාරණන්ති නායං නියමො ඉච්ඡිතො, නිද්දාකාරණමෙව පන
මිද්ධන්ති නියමො ඉච්ඡිතොති දට්ඨබ්බො. තථා හි ඛිණ්ණසථානං නිද්දාය මිද්ධතො
අඤ්ඤං කාරණං කරජකායස්ස දුබ්බලහාවො අට්ඨකථායං දස්සිතොති.

ජාදනං, අවත්ථරණං වා ඔනාහො, සො රූපස්සෙව සභාවොති පරස්ස ආසඬ්ඤා
මනසි කත්වා ආහ “තෙන සහ චුත්තා ඔනාහපරියොනාහා වා”ති.
අසඬ්ඤාවවසෙන විසදා පවත්ති විජ්ජාරිකභාවො. ආවරණභාවො වියාති ඵතෙන

ආවරණසභාවත්තෙපි මිද්ධස්ස තබ්බිධුරො අනඤ්ඤසාධාරණත්තා
 ඔනහනාදිභාවොති දස්සෙති. සාමඤ්ඤඤ්ඤි පඤ්චන්තමිපි කාමච්ඡන්දාදීනං
 ආවරණසභාවොති ආවරණභාවසදිසස්ස ඔනහනාදිභාවස්ස නාමකායෙ
 ලබ්භමානස්ස ගතිතතාති එත්ථාධිප්පායො.

පානන්ති අනුයොගොති ච තංකිරියාසාධිකා චෙතනා අධිප්පෙතාති සුරාපානස්ස
 සුරා...පෙ.... යොගස්ස ච අකුසලභාවෙන උපක්කිලෙසදුබ්බලීකරණභාවො
 යුත්තොති වුත්තො. “සුරාමෙරයස්ස අප්ඤ්ඤාහරණං පානං පමාදට්ඨානානුයොගො
 වා”ති පරස්ස අධිප්පායො. නීවරණං හුත්වා වාතිආදිනා ඉදං දස්සෙති
 “නීවරණසභාවානං නීවරණසම්පයුත්තභාවදස්සනපරාය වොදනාය නීවරණන්ති
 කත්ථවි අදිට්ඨපයොගස්ස අසම්පයුත්තස්ස රූපස්ස යථාලාභතො ගහණං
 ඤායොයෙව න හොති, සිද්ධනීවරණභාවසම්පයුත්තසභාවානංයෙව පන ගහණන්ති
 තංසභාවා අරූපධම්මායෙව දස්සිතා, න රූපන්ති ථීනං විය මිද්ධමිපි අරූපමෙවති
 විඤ්ඤායති”ති. යන්ති යෙන චචනෙන. අසම්භවචචනතොති
 අසම්භවචචනභාවතො.

තෙනාති තෙන රූපාරම්මණස්ස ඡන්දරාගස්ස පභානචචනෙන. රූපප්පභානතො
 අඤ්ඤොති කත්වා රූපෙ ඡන්දරාගප්පභානං “අඤ්ඤො කාරො”ති වුත්තං. යං
 අට්ඨකථායං “අඤ්ඤො”ති වුත්තං. ඉදන්තිආදිනා “තං පජ්ඣං”ති පාළියා න
 නිප්පරියායප්පභානං අධිප්පෙතන්ති දස්සෙති. අරූපස්සෙව යුජ්ජති සුදුද්දසං
 දුරඬිගමාදිප්පවත්තකං චිත්තං තංසම්පයුත්තො අරූපධම්මොයෙව විබන්ධිතුං
 සමත්ථොති දස්සෙති. චෙතසො පරිසුට්ඨානන්ති කුසලචිත්තස්ස ගහණං. නීවරණාති
 හි උප්පජ්ජමානාති උප්පජ්ජිතුං අප්පදානෙන කුසලවාරං ගණ්හන්තිති වුච්චන්ති.
 ගහණඤ්ඤෙත්ථ පරිසුට්ඨානං “වොරා මග්ගෙ පරිසුට්ඨිංසු”තිආදිසු විය.

1176. උද්ධච්චං කුක්කුච්චඤ්ඤං සහ වුත්තන්ති උද්දෙසපුච්ඡානිගමනෙ සන්ධාය
 වුත්තං. යං පන අට්ඨකථායං උද්ධච්චස්ස කුක්කුච්චෙන විනාභාවකාරණං වත්වා
 “හින්දිත්වා වුත්ත”න්ති වුත්තං, තං “නීවරණා චෙව නීවරණසම්පයුත්තා වා”ති
 පදස්ස නිද්දෙසෙ උද්ධච්චකුක්කුච්චානං විසුං නිද්දිට්ඨතං සන්ධාය වුත්තං.
 කාමච්ඡන්දස්ස උක්කට්ඨනීවරණතා ඔරම්භාගියභාවො. සො හි
 රූපරාගාරූපරාගප්පකාරකාමච්ඡන්දං උපාදාය තතො තිබ්බකිච්චතාය
 “උක්කට්ඨනීවරණ”න්ති වුච්චති. කාමච්ඡන්දනීවරණන්ත්ථෙව ලොභො වුත්තො,
 න හින්දිත්වා. කාමච්ඡන්දනීවරණස්ස ච අනවසෙසතො අනාගාමිමග්ගෙන පභානෙ
 වුච්චමානෙ චතුත්ථමග්ගවජ්ඤො ලොභො අනීවරණසභාවො ආපජ්ජතිති ආහ
 “යදි...පෙ.... සියා”ති. නොනීවරණො රූපරාගාරූපරාගප්පකාරො ලොභධම්මො
 නීවරණස්ස අවිජ්ජාදිකස්ස. ආදි-සද්දෙන “නොනීවරණො ධම්මො නීවරණස්ස ච
 නොනීවරණස්ස ච ධම්මස්ස. නීවරණො ච නොනීවරණො ච ධම්මා නීවරණස්ස
 ධම්මස්ස. නීවරණො ච නොනීවරණො ච ධම්මා නොනීවරණස්ස ධම්මස්ස.
 නීවරණො ච නොනීවරණො ච ධම්මා නීවරණස්ස ච නොනීවරණස්ස ච ධම්මස්ස
 හෙතුපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 3.8.25) ඉමෙ පඤ්ඤෙහ සඬිගණ්හාති.

වත්තාරිති වුත්තං නිවරණපදමුලකානං තිණ්ණං නොනිවරණමුලකස්ස එකස්ස වසෙන. නිවරණනොනිවරණතදුභයමුලකානං පන තිණ්ණං තිණ්ණං වසෙන නවාති වුත්තං. තස්මාති යථාදස්සිත්තයාය පාළියා අභාවා නොනිවරණලොභාභාවා.

1219. තෙනෙවාති පුරිමදිට්ඨිආකාරෙනෙව උප්පජ්ජමානෙන. දිට්ඨිගතිකෙහි වුවිවමානානං “නිව්චං සුභ” ත්ති එවමාදිවචනානං, දිට්ඨිරහිතෙහි වුවිවමානානං ගගනකුසුමාදිලොකවොහාරවචනානඤ්ච වත්ථුනි වාචාවත්ථුමත්තානීති ආභ “වාචා...පෙ.... වා”ති.

1221. චිත්තෙන පරලොකෙ ධීතොති යස්මිං ලොකෙ නිබ්බත්තිවසෙන සයං ධීතො, තතො අඤ්ඤං ලොකං පරලොකොති චිත්තෙන ගහෙත්වා ධීතො.

1236. න හි පුරිමෙහිතිආදිනා පයමමග්ගාදිහි සමුග්ගාටිතඅපායගමනීයභාවාදිකා එව රාගාදයො දුග්ගයමග්ගාදිහි පහියන්තීති දස්සෙති.

1287. උපට්ඨිතෙපි දුග්ගතිනිමිත්තාදිකෙ න තථා තිබ්බො ලොභො උප්පජ්ජති, යථා සුගතිනිමිත්තාදිකෙති ආභ “බලවනිකත්තිවිරහෙනා”ති.

1301. එකස්මිං චිත්තූප්පාදෙ උප්පන්නානං විය එකස්මිං සන්නානෙ උප්පන්නානම්පි සහපවත්තිපරියායො අත්ථිති පහානෙකට්ඨෙන රාගරණෙන විචිකිච්ඡුද්ධවිචසහගතමොහස්ස සරණතා වුත්තා. උද්ධවිච්චිකිච්ඡාහි යො මොහො සහජාතො භවෙ, සොපි රාගෙන සරණො පහානෙකට්ඨභාවතොති. ලොභදොසමොහතදෙකට්ඨකිලෙසතංසම්පයුත්තක්ඛන්ධතංසමුට්ඨානකම්මහෙද තො සබ්බස්සපි අකුසලස්ස සඬිගහණවසෙන පවත්තො සරණපදනිද්දෙසො අරණවිහඬිගසුත්තෙනපි අඤ්ඤදත්ථු සංසන්දතීති දස්සෙතුං “අරණවිහඬිගසුත්තෙ”තිආදිමාභ. යං පන අට්ඨකථායං සම්පයොගජ්ජහානෙකට්ඨභාවදීපනෙන රාගාදීනං සබ්බෙසං වා අකුසලධම්මානං සරණභාවදස්සනං, තං පාළියා යථාදස්සිත්තධම්මානං අඤ්ඤමඤ්ඤසරණභාවදස්සනපරං, තදඤ්ඤධම්මානං සරණභාවපටිසෙධනපරන්ති අරණවිහඬිගසුත්තවිරොධොති දට්ඨබ්බං. සුත්තන්තදෙසනාය වා පරියායකථාභාවතො නිජ්ජපරියායතො සරණභාවො විය අරණභාවොපි අකුසලධම්මානංයෙවාති තථාපවත්තාය අට්ඨකථාය න කොචි සුත්තවිරොධොති දට්ඨබ්බං.

සුත්තන්තිකදුකතික්ඛෙපකථාවණ්ණනා

1313. අභං-සද්දෙන හෙතුභූතෙන යො අත්ථොති එත්ථ අභං-සද්දො අත්ථොති අධිජ්ජෙතො. අත්ථාවබ්බොධනත්ථො හි සද්දජ්ජයොගො. අත්ථපරාධිතො කෙවලො අත්ථපදත්ථකො, සො පදත්ථවිපරියෙසකාරිනා පන ඉති-සද්දෙන පරතො පයුත්තෙන සද්දපදත්ථකො ජායති යථා ගාවිති අයමාහාති ගො-සද්දං ආහාති විඤ්ඤායති. තෙන විඤ්ඤත්තිවිකාරසහිතො සද්දො පඤ්ඤත්තීති දස්සෙති. තථා හි

“බුද්ධස්ස භගවතො වොහාරො ලොකියසොතෙ පටිභඤ්ඤති” තිආදිනා (කථා. 347) පඤ්ඤත්තියා වචනභාවං සාධයති. අඤ්ඤාත්තිආදිනා පඤ්ඤත්තියා අසද්දසභාවත්තෙ දොසමාහ. අධිවචනාදිනා සියා, තථා ව අධිවචනාදිනං අධිවචනපථාදිනො විසෙසො න සියාති දුකොයෙව න සම්භවෙය්‍යාති අධිප්පායො. අට්ඨකථායං පන සකසන්තතිපරියාපන්තෙ රූපාදයො ධම්මෙ සමුහතො සන්තානතො ව එකත්තවසෙන ගහෙන්වා අහන්ති වොහරියමානා උපාදාපඤ්ඤත්ති සඬබ්‍යාසති වොහරියති සඬබ්‍යාසති අධිප්පෙනා. තථා සෙසෙසු යථාසම්භවං දට්ඨබ්බං. තෙනෙවාහ “දත්තොති එත්තාවතා සත්තපඤ්ඤත්තිං දස්සෙන්වා අඤ්ඤම්පි උපාදාපඤ්ඤත්තිං දස්සතු” තිආදි. පදත්ථස්සාති අහං-සද්දාදිපදාහිධෙය්‍යස්ස, පරමත්ථස්ස වා. අධිවචනං සද්දොති අධිප්පායෙන “වදන්තොනා” තිආදි වුත්තං. සො හි අත්තනා ඤාපෙනබ්බමත්ථං සයං ඤාතො එව ඤාපෙතිති අග්ගහිතසම්බන්ධස්ස න සද්දො අත්ථප්පකාසනසමත්ථොති වුත්තං. “පුබ්බෙ ගහිතසඤ්ඤොනා” ති. විසෙසෙන ඤායතිති සමඤ්ඤාති සං-සද්දස්ස විසෙසත්ථතං ආහ.

කරියතිති ඉදං ඉමස්සත්ථස්ස අධිවචනන්ති එවං නික්ඛිපියති. නාමභූතං වචනමෙව තං තං අත්ථං නිද්ධාරෙත්වා සහෙතුකං කත්වා වදති බ්‍යඤ්ජයති වාති ආහ “නාමම්චිචෙව වුත්තං හොති” ති. තෙනෙවාහ “න හි පථවී” තිආදි. පථවීසඬබ්‍යාසන්ති පථවී-සද්දාහිධෙය්‍යං.

ආවරියාති අට්ඨකථාය සංවණ්ණනකා ආවරියා, න අට්ඨකථාවරියාති අධිප්පායෙන වදති. මාතිකායන්ති මාතිකාවණ්ණනායං. තෙනාති මාතිකාවණ්ණනාවචනෙන. ඉමිස්සා පාළියා අට්ඨකථාය ව අත්ථදස්සනස්ස එතස්ස යථාවුත්තස්ස ආවරියවාදස්ස විරොධො සියා, තමෙව විරොධං “න හී” තිආදිනා විවරති. තත්ථ අධිවචනපථාදිභාවෙන වුත්තානං ධම්මානං පකාසකස්ස සභාවස්ස විඤ්ඤත්තිවිකාරසහිතසද්දස්සෙව වචනමත්තං අධිකාරං කත්වා පවත්තිආදි යුජ්ජති, න අසභාවස්සාති අධිප්පායෙන “උප්පාදවයකිච්චරහිතස්සා” තිආදි වුත්තං. තත්ථ අනිද්ධාරිතසභාවස්සාති පරමත්ථතො අනුපලද්ධසභාවස්ස.

දුට්ඨාති පඤ්ඤාපනපඤ්ඤාපිතබ්බහෙදතො දුට්ඨා. යථාවුත්තප්පකාරාති උප්පාදවයකිච්චරහිතාතිආදිප්පකාරා. අට්ඨකථායං පුග්ගලපඤ්ඤත්තිවණ්ණනායං. නනු ව තත්ථ උපනිධාපඤ්ඤත්තිආදයො අපරාපි පඤ්ඤත්තියො වුත්තා, අථ කස්මා “ඡ පඤ්ඤත්තියොව වුත්තා” ති වුත්තං? සච්චං වුත්තා, තා පන විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිආදීසු ඡසු එව අන්තොගධාති “අට්ඨකථායං විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිආදයො ඡ පඤ්ඤත්තියොව වුත්තා” ති වුත්තං.

තත්ථ රූපාදි විය අවිජ්ජමානත්තා පඤ්ඤාපිතබ්බත්තා ව අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති, අවිජ්ජමානස්ස ව සත්තරථාදිඅත්ථස්ස පඤ්ඤාපනතො අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිති එවං අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිවචනෙන යථාවුත්තා දුට්ඨාපි පඤ්ඤත්ති සඬගහිතාති ආහ “අවිජ්ජමාන...පෙ.... වුත්තා” ති. ඉතරෙහිති විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිආදීහි අවසෙසෙහි පඤ්චහි, රූපවෙදනාදිනං සත්තරථාදිනඤ්ච අත්ථානං පකාරෙහි

ඤාපනතො තංතංවාචකො සද්දොයෙව විසයහෙදතො
 විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිආදිහෙදා පඤ්ඤත්ති සඬබ්බාදිහි දසහි පදෙහි චුත්තාති අයං
 පුරිමො අත්ථො, සො ච යථාරුතවසෙනෙව පාළියා විඤ්ඤායමානත්තා
 “පාළිඅනුගතො උජුකො”ති ච චුත්තො. යදි වාතිආදිසු සත්තාදිකා
 යථාචුත්තජ්ජකාරා උපාදාපඤ්ඤත්ති යදි අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති, සා අත්ථීති න
 චත්තබ්බො. අවිජ්ජමානා ච සා පඤ්ඤාපිතබ්බතො පඤ්ඤත්ති වාති තෙසං
 ආචරියානං උද්ධිති අධිජ්ජායො. ඉදානි තස්සා උද්ධියා වසෙන පඤ්ඤත්තිපථාති
 චුත්තධම්මානම්පි විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවාපත්තිවොදනෙන තත්ථ දොසං දස්සෙති
 “යථා වා”තිආදිනා. තතොති යස්මා අවිජ්ජමානත්තා පඤ්ඤාපිතබ්බත්තා ච
 සත්තරථාදීනං අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවො විය විජ්ජමානත්තා පඤ්ඤාපිතබ්බත්තා
 ච සබ්බෙසං සභාවධම්මානං විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවො ආපජ්ජති, තස්මාති
 අත්ථො.

“අථා”තිආදිනා පඤ්ඤත්තිපථනිද්දෙසනො විසිටියස්ස
 පඤ්ඤත්තිධම්මනිද්දෙසස්ස සයමෙව කාරණමාසඬකති. “නාපි”තිආදිනා තස්ස
 කාරණස්ස අසිද්ධතං දස්සෙති. “පුරිසොති සඬබ්බා”තිආදිසු සඬබ්බාදයොපි නාමාදිහි
 අත්ථතො අවිසිටියා චුත්තාති ආහ “සඬබ්බාදිසද්දානං සමානත්ථත්තා”ති.
 වචනග්ගහණං වචනුවචාරණං. අඤ්ඤස්සාති නාමපඤ්ඤත්තිං සන්ධායාහ.
 තෙසන්ති සඬකෙතග්ගහණවචනග්ගහණානං. අසමත්ථතා න සම්භවතීති යොජනා.
 තමෙව අසම්භවං “යදි හි”තිආදිනා විවරති. පඤ්ඤත්තියාති නාමපඤ්ඤත්තියා.
 පඤ්ඤත්තිපඤ්ඤාපනෙති යාය නාමපඤ්ඤත්තියා උපාදායපඤ්ඤත්ති රූපාදයො ච
 පඤ්ඤාපියන්ති, යා ච සොතද්වාරවිඤ්ඤාණසන්තානානන්තරමුජ්ජන්තෙන
 ගහිතපුබ්බසඬකෙනෙත මනොද්වාරවිඤ්ඤාණසන්තානෙන ගය්හති, සා අයං
 නාමාති තස්සා පඤ්ඤාපනෙ අසඬකරතො යපනෙ. අථ වා
 සොතද්වාරවිඤ්ඤාණසන්තානානන්තරමුජ්ජන්තෙන
 මනොද්වාරවිඤ්ඤාණසන්තානෙන පඤ්ඤත්තියා ගාභාපනෙ පරිච්ඡින්නදෙන. තස්සා
 අඤ්ඤා පඤ්ඤත්ති චත්තබ්බො සියාති තස්සා නාමපඤ්ඤත්තියා ඤාපනෙ
 සඬකෙතග්ගහණවචනග්ගහණානං සහකාරීකාරණභූතා අඤ්ඤා නාමපඤ්ඤත්ති
 අත්ථීති චත්තබ්බො අනුඤ්ඤාතබ්බො සියා. තතො අත්ථවිජානනාමෙව න සියාති
 කෙවලානි සඬකෙතග්ගහණවචනග්ගහණානි අත්ථපඤ්ඤාපනෙ විය
 පඤ්ඤත්තිඤාපනෙපි අසමත්ථානි, පඤ්ඤත්ති ච ඤාතායෙව තෙසං
 සහකාරීකාරණං තංජානනත්ථං පඤ්ඤත්තිඅනන්තරපරිකප්පනෙ ච
 අනචත්ථානාපත්තීති අත්ථාධිගමස්ස සම්භවො ඵව න භවෙය්‍ය.

සඬකෙතො රූපාදිසු න කිඤ්චි හොති, භූතාදිනිමිත්තං භාවනාවිසෙසඤ්ච
 උපාදාය වොහරියමානා කසිණාදිපඤ්ඤත්ති විය තං තං සඬකෙතිතබ්බං
 සඬකෙතකරණඤ්ච උපාදාය වොහාරමත්තො, තස්ස ච පඤ්ඤාපිකා
 නාමපඤ්ඤත්තීති යථාචුත්තදොසාපත්තිං දස්සෙන්නො “නාපි
 සඬකෙතග්ගහණ”න්ති අවොච. නනු ච අත්ථවිජානනාසම්භවවොදනෙනෙව
 සඬකෙතග්ගහණාහවොපි දස්සිතොති? සච්චමෙතං, සඬකෙතෙ පන ආචරියානං

මනිහෙදො විජ්ජති. තත්ථ එකපක්ඛිකො අයං දොසොති දස්සනත්ථං තස්ස විසුං
 වචනං වුච්චමානා රුපාදයො ධම්මාවචනත්ථා පඤ්ඤාපිතඛිබ්බා ව, තදහිධායකො
 සද්දො පඤ්ඤත්තීති. එත්තාවතා සබ්බවොහාරො සිජ්ඣතිති අධිජ්ජායෙන
 “වචන...පෙ.... ජනං නත්ථී”ති ආහ. පඤ්ඤත්තියා වචනභාවො සිද්ධො
 පටිහනනසොතඛිබ්බතාදීපකත්තා තෙසං පාඨානන්ති අධිජ්ජායො. ආදි-සද්දෙන
 “අත්ථී කෙච්චි බුද්ධස්ස භගවතො වොහාරං සුඤ්ඤති, නිරුත්තිපට්ඨසම්භිදා
 පච්චුජ්ජන්තාරම්මණා”ති එවමාදිං සඬගණ්හාති. තස්මාති යස්මා
 “පඤ්ඤත්තිධම්මා”ති පදස්ස යථාචුත්තපඤ්ඤත්තියො අත්ථොති එතස්මිං පක්ඛෙ
 මාතිකාවණ්ණනාය විරොධො, අට්ඨකථායං අචුත්තතා, ඉමිස්සා පාළියා
 අනනුගමො, සබ්බෙ ධම්මා පඤ්ඤත්තීති නිද්දිසිතඛිබ්බතා, පඤ්ඤත්තිපථපදස්ස
 නවත්තඛිබ්බතා, අනවත්ථානාපත්තිතො අත්ථවිජානනාසම්භවොති අනෙකෙ දොසා,
 විඤ්ඤත්තිවිකාරසහිතස්ස පන සද්දස්ස පඤ්ඤත්තිභාවෙ යථාචුත්තදොසාභාවො
 අනෙකෙසං පාඨජ්ජදෙසානඤ්ච අනුලොමනං, තස්මා. තත්ථ යුත්තං ගහෙතඛිබ්බන්ති
 අධිජ්ජායෙනාහ “පාළි...පෙ.... තඛිබ්බො”ති.

යදි සත්තාතිආදිනා සද්දස්ස පඤ්ඤත්තිභාවෙ අට්ඨකථාය විරොධමාහ. එවං
 පඤ්ඤත්තිභාවෙ යදි සද්දස්ස පඤ්ඤත්තිභාවො, තස්ස පරමත්ථතො විජ්ජමානත්තා
 රුපාදිඅත්ථස්ස ව පඤ්ඤාපනතො විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවො එව සියා, න
 අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවො. න හි තෙ සත්තාදයො පඤ්ඤත්තීති. එවඤ්ච
 අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තියා අභාවො එව සියා. චුත්තා ව අට්ඨකථායං (ප. ප. අට්ඨ. 1
 මාතිකාවණ්ණනා) “අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති”ති. ඉතරො විසයස්ස අවිජ්ජමානත්තා
 තස්ස අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවොති යථාචුත්තවිරොධාභාවං දස්සෙන්නො
 “අවිජ්ජමානාන”න්තිආදිමාහ. ඉදානි සත්තාදිවිසයස්ස කෙනවිපි පරියායෙන
 අත්ථීතාය අභාවදස්සනෙන තඛිබ්බසයාය පඤ්ඤත්තියා
 අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවංයෙව වචත්ථපෙනි “අයඤ්ච වාදො”ති. විජ්ජමානා එව
 සත්තාදයො රුපාදිසභාවාභාවවසෙන “අවිජ්ජමානා”ති වුච්චන්ති, න සබ්බථා
 අභාවතො. තථා හි තථා තථා පඤ්ඤාපියමානභාවෙන විඤ්ඤායන්තිති
 යථාචුත්තරූපො වාදො “රූපං අත්ථීති? හෙවත්ථී හෙව නත්ථීති. සෙවත්ථී සෙව
 නත්ථීති. න හෙවං වත්තඛිබ්බෙ. සෙවත්ථී සෙව නත්ථීති. ආමන්තා. අත්ථට්ඨො
 නත්ථට්ඨො”ති (කථා. 306) එවං පවත්තාය හෙවත්ථීකථාය. තත්ථ හි රුපාදයො
 ධම්මා රුපාදිසභාවෙන අත්ථී, වෙදනාදිසභාවෙන නත්ථී, තස්මා සබ්බමෙවිදං එවං
 අත්ථී එවං නත්ථීති එවංලද්ධිකෙ සන්ධාය “රූපං අත්ථී”ති පුච්ඡා සකවාදිස්ස.
 “හෙවත්ථී හෙව නත්ථී”ති විස්සජ්ජනං පරවාදිස්ස. අථ නං සකවාදී යදි රූපමෙව
 එවං අත්ථී එවං නත්ථීති ලද්ධි, එවං සන්නෙ සො එව අත්ථී සො එව නත්ථී නාමාති
 පුච්ඡන්නො “සෙවත්ථී”ති ආහ. ඉතරො තෙනෙව සභාවෙන අත්ථීතං, තෙනෙව
 නත්ථීතං සන්ධාය පටික්ඛිපති. දුතියං පුට්ඨො සකභාවෙන අත්ථීතං, පරභාවෙන
 නත්ථීතං සන්ධාය පටිජානාති. තතො සකවාදී “අත්ථට්ඨො නත්ථට්ඨො”තිආදිනා
 අත්ථීතා වා නත්ථීතා වා අඤ්ඤාමඤ්ඤවිරුද්ධා එකස්මිං ධම්මෙ විනා කාලහෙදෙන
 අසම්භවත්තාති කිං එකත්තං ආපජ්ජතිති දස්සෙන්නො පරවාදිං නිග්ගණ්හාතිති.
 පටිසිද්ධොති ව “රූපං ‘රූප’න්ති හෙවත්ථී, රූපං ‘වෙදනා’ති හෙව නත්ථී”තිආදිනා

(කථා. 306) වුත්තාය රූපවේදනාසඤ්ඤාසඛිබාරවිඤ්ඤාණානං සකභාවෙන අත්ථිතාය පරභාවෙන නත්ථිතාය ව පටිසෙධනෙන සත්තාදීනම්පි තථාභාවො පටිසෙධිතො හොතීති කත්වා වුත්තං.

රූපාදයො න හොන්තීති රූපාදිසභාවා න හොන්ති. තථා තථාති සමුහසන්තානාදිවසෙන. විචිත්තසඤ්ඤා පරිකප්පවසෙන උප්පජ්ජති. යදි සත්තරථාදිසඤ්ඤාවලම්බිතො වචනත්ථො විජ්ජමානො න හොති, නනු සත්තරථාදිඅභිලාපා අනරියවොහාරා ජායන්තීති ආහ “න ව තෙ අභිලාපා”තිආදි. අත්තනො වසෙන කිඤ්චි අහොන්තං පඤ්ඤාපකස්ස වචනස්සෙව වසෙන පඤ්ඤාපිතබ්බත්තා පඤ්ඤත්තිවොහාරං ලහති. ඉමිනාව අධිප්පායෙනාතිආදි “සයං අවිජ්ජමානො”තිආදිනා වුත්තමෙවත්ථං සන්ධායාහ. තත්ති සත්තාදිග්ගහණං. “බ්‍රහ්මවිහාරවතුක්කං සත්තපඤ්ඤත්තිං ආරබ්හ පවත්තත්තා නවත්තබ්බාරම්මණං නාම හොති”තිආදිනා අට්ඨකථායං (ධ. ස. අට්ඨ. 1421) තත්ථ තත්ථ න වත්තබ්බත්ති වුත්තං. යදි පරිත්තාදිභාවෙන න වත්තබ්බං, කථං අවිජ්ජමානස්ස සත්තාදිකස්ස පච්චයභාවොති ආහ “බන්ධසමුහසන්තාන”න්තිආදි. තත්ති බන්ධසමුහසන්තානං. තදුපාදානභූතන්ති පුග්ගලොති ගහණපඤ්ඤත්තිනං කාරණභූතං. යදි පුග්ගලසඤ්ඤාය සෙවමානස්ස කුසලාදිඋප්පත්ති හොති, කථං පුග්ගලදස්සනං මිච්ඡාදස්සනන්ති පටිසිද්ධන්ති ආහ “යස්මා පනා”තිආදි. පට්ඨිධාතු උපලබ්හතීති පුග්ගලාභාවෙ විපක්ඛවසෙන නිදස්සනමාහ. ඉදඤ්ඤෙත්ථ අනුමානං. න රූපාදයො විචෙචෙත්වා පුග්ගලො උපලබ්හති තෙසං අග්ගහණෙ තථාරූපාය බුද්ධියා අභාවතො සෙවනාදයො වියාති. පුග්ගලො උපලබ්හති සච්ඡිකට්ඨපරමත්ථෙත යො ඡවිඤ්ඤාණවිඤ්ඤෙයොයාති සංසරති මුච්චති වාති එවං දිට්ඨියා පරිකප්පිතපුග්ගලොව පටිසෙධිතො, න වොහාරපුග්ගලොති දස්සෙන්නො “පටිසෙ...පෙ.... දිට්ඨි”ති ආහ.

ගාථාය පඤ්චස්ස බන්ධෙස්ස රූපං වේදනා සඤ්ඤා චෙතනා විඤ්ඤාණන්ති එතෙස්ස කං නාම ධම්මං සත්තොති ජානාසි නු, එතෙස්ස එකම්පි සත්තොති ගණ්හිතුං නාරහතීති දස්සෙති. අථ එතෙහි අඤ්ඤො එකො සත්තො අත්ථිති පච්චෙසි. එවම්පි මාර දිට්ඨිගතං නු තෙ. නු-සද්දො දිට්ඨිගතමෙවෙති අවධාරණත්ථො. කස්මා? යස්මා සුද්ධසඛිබාරපුඤ්ඤායං. තමෙවත්ථං විවරති “නයිධ සත්තුපලබ්හති”ති. යස්මා පච්චක්ඛතො වා අනුමානතො වා අනුපලද්ධිතො නත්ථි එත්ථ කොචි සත්තො නාමාති අධිප්පායො. යදි සත්තො නත්ථි, කථං සත්තො සංසාරමාපාදීතිආදි නීයතීති. කිමෙත්ථ නෙතබ්බං, සත්තොති වොහාරසත්තො අධිප්පෙනො, යස්මා සත්ත-සද්දො වොහාරෙ පවත්තතීති. දුතියගාථාය සම්බන්ධං දස්සෙන්නො “සත්තො පනා”තිආදිමාහ. අභිගසම්භාරාති අභිගසම්භාරතො අක්ඛවක්කර්සාදිඅභිගසම්භාරමුපාදායාති අත්ථො. සත්තොති වොහාරො.

අවිජ්ජමානස්සාති අච්චන්තං අවිජ්ජමානස්ස සසවිසාණාදිකස්ස. යදි අච්චන්තං අවිජ්ජමානං, කථං තං ගය්හතීති ආහ “පරිකප්පිත”න්ති. ලොකසඤ්ඤාතං සටාදි. එත්ථ පන යථා අත්තානං ආරබ්හ උප්පජ්ජමානකධම්මානං තංසන්තතිපතිතානඤ්ච

කිලෙසුපතාපාභාවෙන අස්සත්ථභාවපච්චයතාය උප්පාදාදිරහිතමිපි නිබ්බානං.
 “අස්සාසනකරස”න්ති වුච්චති, එවං අත්තානං ආරබ්භ පවත්තනකධම්මවසෙන
 උප්පාදාදිරහිතාපි පඤ්ඤත්ති පවත්තාති වුත්තා. හෙතුඅත්ථො වා අත්තොනීතොති
 පවත්තිතා වොභාරිතාති අත්ථො දට්ඨබ්බො. තථා නාමපඤ්ඤත්ති
 පඤ්ඤපෙතබ්බමත්ථං ගහිතායෙව පඤ්ඤාපෙති, විඤ්ඤත්ති විය අධිප්පායං
 විඤ්ඤාපෙතීති සා ගහෙතබ්බභාවතො වුච්චමානත්ථද්වාරෙන වුච්චමානාති වුත්තා.
 පඤ්ඤාපිතබ්බපඤ්ඤත්තියා පන වුච්චමානභාවෙ චත්තබ්බමෙව නත්ථි. තථා
 පකාරතො ඤාපනභාවෙන ඤාපෙතබ්බඤාපනන්ති කත්වා ගහෙතබ්බත්තායෙව ච
 තස්සා අනිද්ධාරිතසභාවතා පටික්ඛිත්තා දට්ඨබ්බා. න හි සභාවධම්මානං
 කක්ඛලුච්ඡිසනාදි සරූපතො සද්දෙන චචතියභාවං භජති, අපිච ඛො තෙසං
 කාලදෙසාදිහෙදහින්නානං විනිවත්තඅඤ්ඤජාතියකො සජාතියසාධාරණො
 පුබ්බසඬකෙතානුරූපං අප්ඤ්ඤාපසිද්ධො සාමඤ්ඤාකාරො චචතියො. තත්ථාපි න
 විනා කෙනවි පවත්තිතිමිත්තෙන සද්දො පවත්තිති තස්ස පවත්තිතිමිත්තභූතො
 ලොකසඬකෙතසිද්ධො තංතංචචනත්ථනියතො සාමඤ්ඤාකාරවිසෙසො නාම
 පඤ්ඤත්තිති පුබ්බාවරියා. සො හි තස්මිං තස්මිං අත්ථෙව සද්දං නාමෙති, තස්ස තස්ස
 වා අත්ථස්ස නාමසඤ්ඤං කරොතිති නාමං, පකාරෙහි ඤාපනතො පඤ්ඤත්ති වාති.

කස්ස පන සො ආකාරවිසෙසොති? පඤ්ඤාපෙතබ්බත්ථස්සාති වෙදිතබ්බං.
 අනෙකාකාරා හි අත්ථාති. එවඤ්ච කත්වා තස්සා පඤ්ඤත්තියා
 ගහෙතබ්බතාවචනඤ්ච සමත්ථිතං භවති, අවස්සඤ්ච එතමෙවං සම්පට්ඨිතබ්බං.
 අඤ්ඤථා චචනචචතියහෙදානං සඬකරො සියා, සබ්බොපි අත්ථො සබ්බස්ස
 සද්දස්ස චචතියො, සබ්බො ච සද්දො සබ්බස්ස අත්ථස්ස වාචකොති න චෙත්ථ
 සඬකෙතග්ගහණෙනෙව තෙසං පවත්තාති සක්කා චත්තුං චචත්ථිතෙසු එව තෙසු
 සඬකෙතග්ගහණස්ස පවත්තිතො.

අපරෙ පන “යථා ධුමතො අග්ගිඅනුමානෙ න කෙවලෙන ධුමෙනෙව අග්ගි
 විඤ්ඤායති, ධුමස්ස පන අග්ගිනා අවිනාභාවසඬබාතො සම්බන්ධො
 විඤ්ඤායමානො ධුමෙන අග්ගි විඤ්ඤායති, එවං සද්දෙන අත්ථවිජානනෙ න
 කෙවලෙන සද්දෙන තදත්ථො විඤ්ඤායති. තංතංසද්දස්ස පන තෙන තෙන
 අත්ථෙන අවිනාභාවසඬබාතො සම්බන්ධො විඤ්ඤායමානො තෙන තෙන සද්දෙන
 අත්ථං ඤාපෙතීති වෙදිතබ්බං. අඤ්ඤථා අග්ගහිතසම්බන්ධෙනපි
 සද්දසචනමත්තෙන තදත්ථො විඤ්ඤායෙය්‍යාති. යො යමෙත්ථ යථාචුත්තරූපො
 සම්බන්ධො, සො තස්ස තස්ස අත්ථස්ස සඤ්ඤාපනභාවෙන නාමන්ති පරමත්ථතො
 අභාවා ලොකසඬකෙතවසෙන ලොකසඬකෙතොති වා සිද්ධො ඤාතොති
 ලොකසඬකෙතසිද්ධොති, සද්දෙන පකාසියමානානං අත්ථප්පකාරානං
 අධිගමහෙතුතාය පකාරතො ඤාපනතො පඤ්ඤත්තිති ව වුත්තො”ති වණ්ණයන්ති.

සඬබතාසඬබතවිනිමුත්තස්සපි ඤෙය්‍යාවිසෙසස්ස අභාවෙ සට්ඨසද්දාහිධෙය්‍යා
 විය පටච්චස්සාදිසද්දචචතියොපි න ලබ්භතියෙවාති සබ්බවොභාරලොපො සියා.
 යස්මා ච රූපාරූපධම්මා පබන්ධසඬබාතතංතංවිසෙසාකාරවිසෙනෙව පවත්තන්ති, න

කෙවලා, තස්මා තෙසං තෙ සණ්ඨානසමුහඅවත්ථාවිසෙසාකාරා යදිපි පරමත්ථතො කිඤ්චි න භොන්ති, පරමත්ථතො පන විජ්ජමානානං රූපාදීනං උපාදානානං වසෙන විජ්ජමානභාවං ලභිත්වා තංතංගහණානුරූපං තංතංඅභිලාපාධිකරණං භවති.

උපාදායපඤ්ඤත්ති හි උපාදානතො යථා අඤ්ඤා අනඤ්ඤාති ව න වත්තබ්බා, එවං සබ්බථා අත්ථි නත්ථිති ව න වත්තබ්බා. තයොපි හි එතෙ සන්තායෙවාති එවං තාව මානිකාවණ්ණනාය න කොචි විරොධො. සඬබ්බායති සංකප්පිතීති සඬබ්බාති අයමත්ථො කට්ඨකබ්බභාවෙන වචනත්ථෙයෙව නිරුල්භො, න වචනස්මිත්ති වචනපක්ඛස්ස උජුකතා සම්භවති. වචනපක්ඛොයෙව පාළිඅනුගතො, න පරම්පරාගතො යථාචුත්තො අත්ථොති කුතො පනෙනං ලබ්භා. න හි අතීතො අත්ථො පාළිඅනුගතො, නාපි සබ්බා පාළිනීතත්ථා එවාති යථාචුත්තා දුට්ඨා පඤ්ඤත්තියො අට්ඨකථායං ඡහි පඤ්ඤත්තීහි යථාසම්භවං චුත්තායෙවාති සිද්ධමෙතං අත්ථිති න වත්තබ්බාති.

යදි පරමත්ථතො අත්ථිතාපට්ඨෙයොධො, ඉට්ඨමෙතං. අථ වොභාරතො, සත්තරථසට්ඨාදීහි සත්තරථාදිවචනප්පයොගොයෙව න සම්භවෙය්‍යාති. න හි වචනීයරහිතො වචනප්පයොගො අත්ථිති. පරමත්ථධම්මානං අසභාවධම්මභූතාය පඤ්ඤත්තියා විභාගදස්සනත්ථා අධිවචනාදිදුකත්තයදෙසනාති න පරමත්ථධම්මානං රූපාදීනං පඤ්ඤත්තිභාවාපත්තීති. න ව පඤ්ඤත්තිපථපඤ්ඤත්තිධම්මනිද්දෙසානං අවිසෙසවචනං යුත්තං, සද්දස්සෙව පන පඤ්ඤත්තිභාවෙ සියා කාචි තෙසං විසෙසමත්තා. පඤ්ඤාපිතබ්බස්ස අපරමත්ථසභාවස්සෙව පඤ්ඤත්තිභාවො අධිප්පෙතොති න සබ්බො පඤ්ඤත්තිපථො පඤ්ඤත්තිසද්දෙන චුත්තො, පඤ්ඤත්ති ව පඤ්ඤාපෙනබ්බභාවෙන චුත්තාති පඤ්ඤත්තිපථපදං වත්තබ්බමෙව. එවඤ්චෙනං ඉච්ඡිතබ්බං. ඉතරථා සද්දස්ස ව පඤ්ඤාපිතබ්බතාය පඤ්ඤත්තිපථභාවොති පඤ්ඤත්තිපදං න වත්තබ්බං සියාති ව සක්කා වත්තුං, නික්ඛෙපකණ්ඨෙව විභත්තායෙව පඤ්ඤත්ති ‘පුරිසො මාගණ්ඩියො’ති එත්ථාපි දස්සිතාති න න සක්කා වත්තුං. තථාපි හි යථාචුත්තඋපාදායපඤ්ඤත්තිනාමපඤ්ඤත්තීනං සභාවසම්භවතොති සඬබ්බාදිසද්දානං සමානත්ථතාපි තෙසං මතිමත්තමෙව, විඤ්ඤත්ති විය අධිප්පායං විඤ්ඤාපෙන්තා සයං ඤාතායෙව නාමපඤ්ඤත්ති පඤ්ඤාපෙනබ්බමත්ථං පඤ්ඤාපෙනි ගහිතසරූපතාය පදීපො විය රූපගතවිධංසනෙති න පඤ්ඤත්තිඅන්තරපරිකප්පනෙන පයොජනං අත්ථි පඤ්ඤාපෙනබ්බත්ථපඤ්ඤාපනෙ, නාමපඤ්ඤත්තිපඤ්ඤාපනෙ පන උපාදානහෙදහින්තා උපාදායපඤ්ඤත්ති විය තංතංවචනවචනත්ථහෙදහින්තා නාමපඤ්ඤත්තීති අඤ්ඤා පඤ්ඤත්ති ඉච්ඡිතා එව. න ව අනවත්ථානදොසො තංතංවචනස්ස තදත්ථවිභාවනෙ සහකාරීකාරණභාවෙන පටිනියතසරූපත්තා. එතෙන සඬකෙතග්ගහණාභාවොපි පටිසිද්ධො දට්ඨබ්බො, තථා නාමපඤ්ඤත්තියා පයොජනාභාවො. දස්සිතප්පයොජනා හි සා පුබ්බෙති.

“වොභාරො ලොකියසොතෙ පටිහඤ්ඤති”තිආදීසු සොතබ්බස්ස සද්දස්ස වසෙන තබ්බිසයභූතා වොභාරාදයො පටිහනනසොතබ්බතාපරියායෙන චුත්තාති

දට්ටබ්බා. සද්දොයෙව වා තත්ථ වොභාරාදිසහවාරිතාය තථා චුත්තො. න හි සක්කා සබ්බත්ථ ඵකරසා දෙසනා පවත්තීති වත්තුං. තථා හි කත්ථවි සුඛා දුක්ඛා, සුඛාපි වෙදනා දුක්ඛාති චුච්චන්ති, දුක්ඛා සුඛා, දුක්ඛාපි සුඛාති, එවං යථාචුත්තා දුච්ඛාපි පඤ්ඤත්ති අධිවචනාදිපායස්ස අත්ථභාවෙන අට්ඨකථායං චුත්තායෙවාති. අයං සඬ්ඛතාසඬ්ඛතවිනිමුත්තං ඤෙය්‍යවිසෙසං ඉච්ඡන්තානං වසෙන විනිච්ඡයො.

1316. සතිපි පරෙසං සාමඤ්ඤාදිනාමකාරකානං නාමකරණභාවෙ පරානපෙක්ඛතාය තතො අතිවිය යුත්තො ඉධ නාමකරණසභාවො උක්කංසපරිච්ඡෙදෙන නාමකරණත්ථොති අධිප්පෙතොති දස්සෙතුං. “අඤ්ඤං අනපෙක්ඛිත්වා”තිආදිමාහ. නාමකරණසභාවතා න භොති අසභාවිකතාය කදාවිදෙව පවත්තිතො වාති අධිප්පායො. සභාවසිද්ධත්තාති වෙදනාදීනං වෙදනාදිනාමකරණධම්මතං ආහ. යදි වෙදනාදීනං කෙනවි අකතං සකනාමං ආදායයෙව පවත්තනතො ඔපපාතිකනාමානං නාමකරණට්ඨෙත නාමභාවො, එවං සති පට්ඨිආදීනම්පි නාමභාවො ආපජ්ජති, අඤ්ඤා පට්ඨිආදීනිදස්සනමෙව න සියාති අනුයොගං මනසි කත්වා ආහ “පට්ඨිආදීනිදස්සනෙනා”තිආදි. එකදෙසසාමඤ්ඤෙන හි යථාධිප්පෙනෙත උපමා භොති, න සබ්බසාමඤ්ඤෙනාති. එවම්පි යදි සභාවසිද්ධනාමත්තා වෙදනාදයො නාමං, පට්ඨිආදීනම්පි අතිවත්තනීයො නාමභාවොති ආහ “නිරුළුභත්තා”තිආදි. තෙන යංනිමිත්තං වෙදනාදීසු නාමසද්දප්පවත්ති, සතිපි තදඤ්ඤෙසං තංනිමිත්තයොගෙ ගො-සද්දො විය කුක්කුටාදිසත්තපිණ්ණෙව නිරුළුභතො වෙදනාදීසු නාම-සද්දො පවත්තොති දස්සෙති. තථා හි අනෙකෙසු සුත්තපදෙසෙසු තෙසංයෙව නාමවොභාරො දිස්සති. නාමතානාපත්ති චුත්තා කෙසකුම්භාදිනාමත්තරාපජ්ජනතො. එතමෙවත්ථං නිදස්සනභාවෙන “න හී”තිආදිනා විවරති. යදිපි සමුභාදිසනවිනිබ්භොගාභාවතො වෙදනාදිඅරූපධම්මෙසුපි පිණ්ඩාකාරෙන ගහණං පවත්තති, තං පන යෙභුයොන අත්ථාතිපරිකප්පමුඛෙන එකධම්මවසෙනෙව, න සමුභවසෙනාති චුත්තං “අඤ්ඤෙන...පෙ.... නත්ථී”ති.

පකාසකපකාසිතබ්බභාවො විසයිවිසයභාවො එව. අධිවචනසම්ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො. සො නාමමත්තරෙන ගහෙතුං අසක්කුණෙය්‍යතාය පාකටොති නිදස්සනභාවෙන චුත්තො. “අධිවචනසම්ඵස්සො වියා”ති වචනෙන මනොසම්ඵස්සතප්පකාරානමෙව නාමභාවො සියා, න පටිසසම්ඵස්සතප්පකාරානන්ති ආසඬ්ඛාය නිවත්තනත්ථං “පටිසසම්ඵස්සොපි”තිආදිමාහ. තත්ථ පඤ්චවිඤ්ඤාණසහගතො ඵස්සො පටිසසම්ඵස්සො. පි-සද්දො සම්භාවතො. ඉදං චුත්තං භොති – විසයිවිසයසඬ්ඛපිට්ඨසමුප්පත්තියා අඤ්ඤඵස්සතො ඔළාරිකොපි පටිසසම්ඵස්සො න රූපධම්මා විය විභූතාකාරො, තතො නාමායත්තගහණියභාවො නාමස්සෙවාති. අරූපතාය වාතිආදිනා සාමඤ්ඤතො විසෙසතො ව පටිසසම්ඵස්සස්ස උපචාරවසෙන නාමභාවමාහ. පච්ඡිමපුරිමානන්ති “නාමඤ්ච රූපඤ්චා”ති ඉමං අනුපුබ්බිං සන්ධාය චුත්තං. සතිපි රූපස්සාතිආදිනා නාමවොභාරහෙතුං අනඤ්ඤසාධාරණං නිබ්බානස්ස

අධිපතිපව්වයභාවං එව විභාවෙනි, යතො අරියානං අඤ්ඤවිසයවිනිස්සටං
නින්තපොණපබ්භාරභාවෙන අසඬ්ඛතධාතුයං එව චිත්තං පවත්තතීති.

1318. වට්ටස්මිං ආදිනවපට්ච්ඡාදනතො තදස්සාදනාභිනන්දනතො ච වට්ටස්ස
මූලං පධානකාරණන්ති වට්ටමූලං.

1320. එකෙකස්මිං රූපාදිකෙ යථාභිනිවිට්ඨෙය වත්ථුස්මිං
අභංමානාධාරනිමිත්තතං කුසලාකුසලතබ්බිපාකලොකාධාරතඤ්ච සමාරොපෙත්වා
පවත්තග්ගහණවිසෙසො. යා කාවි දිට්ඨි නිවිසමානා ධම්මසභාවං
අතිච්චපරාමසනාකාරෙතෙව නිවිසතීති වුත්තං “පරාමසන්තීති අත්ථො”ති.

1332. චෙතනාප්පධානො සඬ්ඛාරක්ඛන්ධොති කත්වා “යාය චෙතනායා”තිආදි
වුත්තං.

1333. දුන්නාමං ගාරය්හනාමං. අනුපසඬ්ඛකමන්තස්සාතිආදිනා සෙවනහජනානං
විසෙසමාහ.

1336. ආපත්තිආපත්තිවුට්ඨානපරිච්ඡේදජානනුපායදස්සනං සහ වත්ථුනා සහ
කම්මවාචායාදිවචනන්ති ඉමමත්ථං දස්සෙන්නො “වත්ථුවීතික්කමතො”තිආදිමාහ.
“ආපත්තිකුසලතා ආපත්තිවුට්ඨානකුසලතා”ති (ධ. ස. දුකමාතිකා 119) හි
වුත්තන්ති. කාරණජානනෙන ඵලං සුට්ඨු ඤාතං භොතීති තං දස්සෙතුං “ආපත්තියා
වා”තිආදිමාහ.

1342. තස්සාති මනසිකාරකුසලතාය.

1344. අනුප්පජ්ජමානානෙව අනුප්පජ්ජන්තානෙව.

1348. අකරණෙන අනාදරවසෙනාති අධිප්පායො.

1350. ඵෙග්ගුරුක්ඛස්ස සිග්ගආදිකස්ස.

1352. චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරස්සාති චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරණස්ස.
අසංවුතචක්ඛුන්ද්‍රියස්සෙව හෙතූති චක්ඛුද්වාරිකස්ස අභිජ්ඣාදිඅන්වාස්සවනස්ස
තංද්වාරිකවිඤ්ඤාණස්ස විය චක්ඛුන්ද්‍රියං පධානකාරණං. සති හි අසංවුතත්තෙ
චක්ඛුන්ද්‍රියස්ස තෙ තෙ අන්වාස්සවන්තීති අසංවරියමානචක්ඛුන්ද්‍රියහෙතුකො සො
අසංවරො තථාවුත්තොති අට්ඨකථාය අධිප්පායං දස්සෙති. ඉදානි යථාවුත්තෙ
අධිප්පායෙ යත්වා “යත්වාධිකරණන්ති හී”තිආදිනා පාළියා යොජනං දස්සෙති.
කස්ස වාති පකාරං පුච්ඡති, කථංවිධස්ස කථංසණ්ඨිතස්සාති අත්ථො. න හි සරූපෙ
වුත්තෙ පුත සරූපපුච්ඡාය පයොජනං අත්ථී. අන්වාස්සවන්ති අභිජ්ඣාදයො.
තදුපලක්ඛිතන්ති අන්වාස්සවුපලක්ඛිතං චක්ඛුන්ද්‍රියං අසංවුතන්ති යොජනා.

යථාසම්භවන්ති දුස්සීලාසංවරො මනොද්වාරවසෙන, සෙසාසංවරො ඡද්වාරවසෙන යොජෙතබ්බො. මුට්ඨස්සව්වාදීනං සතිපට්ඨපක්ඛාකුසලධම්මාදිභාවනො සියා පඤ්චද්වාරෙ උප්පත්ති, න ත්වෙව කායිකවාචසිකවීතික්කමභූතස්ස දුස්සීලාස්ස තත්ථ උප්පත්ති පඤ්චද්වාරිකඡවනානං අවිඤ්ඤත්තිජනකත්තාති තමෙව යථාසම්භවං “න හි පඤ්චද්වාරෙ”තිආදිනා විවරති.

යථා කීන්ති යෙන පකාරෙන ඡවනෙ උප්පජ්ජමානො අසංවරො “චක්ඛුන්ද්‍රියෙ අසංවරො”ති වුව්වති, තං නිදස්සනං කීන්ති අත්ථො. තත්ථායං පවත්තික්කමො – පඤ්චද්වාරෙ රූපාදිආරම්මණෙ ආපාඨගතෙ නියමිතාදිවසෙන කුසලාකුසලඡවනෙ උප්පජ්ජිත්වා භවඤ්ඣං ඔතිණ්ණෙ මනොද්වාරිකඡවනං තංයෙවාරම්මණං කත්වා භවඤ්ඣං ඔතරති, පුන තස්මිංයෙව ද්වාරෙ “ඉත්ථිපුරිසො”තිආදිනා වචන්ථපෙත්වා ඡවනං භවඤ්ඣං ඔතරති. පුන වාරෙ පසාදරජ්ජනාදිවසෙන ඡවනං ඡවති. පුන යදි තං ආරම්මණං ආපාඨං ආගච්ඡති, තංසදිසමෙව පඤ්චද්වාරාදීසු ඡවනං තදා උප්පජ්ජමානකං සන්ධාය “ඵවමෙව ඡවනෙ දුස්සීලාදීසු උප්පන්නෙසු තස්මිං අසංවරෙ සති ද්වාරම්පි අගුත්ත”න්තිආදි වුත්තං. අයං පන උක්කට්ඨනයො පරිවිතාරම්මණං සන්ධාය වුත්තො, අපරිවිතෙ අන්තරන්තරා පඤ්චද්වාරෙ උප්පජ්ජිත්වා තදනුරූපං මනොද්වාරෙපි උප්පජ්ජතීති. ද්වාරභවඤ්ඣාදීනං ඡවනෙන සම්බන්ධො එකසන්තතිපරියාපන්නතො දට්ඨබ්බො.

සති ද්වාරභවඤ්ඣාදිකෙති පච්චයභාවෙන පුරිමනිජ්ජන්තං ඡවනකාලෙ අසන්තමපි භවඤ්ඣාදි චක්ඛාදි විය ඵලනිජ්ජන්තියා සන්තඤ්ඤෙව නාමාති වුත්තං. න හි ධර්මානංයෙව සන්තන්ති වුව්වතීති. බාහිරං විය කත්වාති පරමත්ථතො ඡවනස්ස බාහිරභාවෙ ඉතරස්ස ඵ අඛින්නරභාවෙ අසතිපි “පහස්සරම්දං, හික්ඛවෙ, චිත්තං, තඤ්ච ඛො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨ”න්තිආදිවචනතො (අ. නි. 1.49) ආගන්තුකභූතස්ස කදාවි කදාවි උප්පජ්ජමානස්ස ඡවනස්ස බාහිරභාවො තබ්බිධුරසභාවස්ස ඉතරස්ස අඛින්නරභාවො පරියායතො වුත්තොති දස්සෙති. අසංවරහෙතුභාවාපත්තිතොති ද්වාරාදීනං අසංවරහෙතුභාවාපජ්ජනස්ස පාකට්ඨාවං සන්ධායාහ. උප්පන්නෙ හි අසංවරෙ ද්වාරාදීනං තස්ස හෙතුභාවො පඤ්ඤායතීති. ද්වාරභවඤ්ඣාදිමුසනන්ති ද්වාරභවඤ්ඣාදීසු මුසනං. යස්මිඤ්චි ද්වාරෙ අසංවරො උප්පජ්ජති, සො තත්ථ ද්වාරාදීනං සංවරූපනිස්සයභාවං උපච්ඡින්නන්තොයෙව පවත්තතීති. තෙනෙවාහ “කුසලභණ්ඩවිනාසන”න්ති.

ඵත්ථ ඵ “චක්ඛුනා රූපං දිස්වා”තිආදිපාළියං සංවරො, සංවරිතබ්බං, සංවරණුපායො, යතො ඵ සො සංවරො, යත්ථ ඵ සො සංවරොති ඉමං පහෙදං දස්සෙත්වා යොජෙතබ්බො. කථං? “රක්ඛති...පෙ.... සංවරං ආපජ්ජති”ති ඵතෙන සංවරො වුත්තො. සතිං පච්චුට්ඨපෙතීති අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථොති. චක්ඛාදි සංවරිතබ්බං. න නිමිත්තග්ගාහී භොති නානුබ්බාස්සජනග්ගාහීති සංවරණුපායො. “යත්වාධිකරණ”න්තිආදිනා සංවරණාවධි. රූපාදයො සංවරවිසයොති. කිඤ්ච පටිසම්ඛාභාවනාබලසම්භවනභාවෙන දුට්ඨොපි ඉන්ද්‍රියසංවරො? තත්ථ පුරිමෙන

විසයෙසු ආදීනවදස්සනං, ඉතරෙන ආදීනවස්පහනං. තථා පුරිමෙන පරිශුට්ඨානස්පහනං, ඉතරෙන අනුසයස්පහනං. තථා පුරිමො ලොකියමග්ගසඬගහිතො, දුතියො ලොකුත්තරමග්ගසඬගහිතොති අයම්පි විසෙසො වෙදිතබ්බො.

1353. දවත්ථාදිඅභිලාසොති දවො එව අත්ථො පයොජනන්ති දවත්ථො, සො ආදි යෙසං තෙ දවත්ථාදයො. තෙසු, තෙසං වා අභිලාසො, දවො වා අත්ථො එතස්සාති දවත්ථො, තදාදිකො දවත්ථාදි, කො පන සොති ආහ “අභිලාසො”ති. ආහාරපරිභොගෙ අසන්තුස්සනාති ආහාරපරිභොගෙ අතින්ති. බහුනො උළාරස්ස ව පත්ථනාවසෙන පවත්තා හියෙයාකමානා අසන්තුස්සනාති එවමෙත්ථ අත්ථො යුජ්ජති.

1355. මජ්ජිමනිකායෙ පවත්ති මානස්සෙවාති කත්වා “මානොව මානමදො”ති චුත්තං. තථා හි ජාතිමදාදයො “මානො මඤ්ඤනා”තිආදිනා මානභාවෙනෙව විහත්තාති. බුද්ධා නාම කම්මජතෙජො. තං පන අභුත්තෙ භුත්තෙ ව උජ්ජප්පතිති යං තත්ථ ආමාසයසඬබ්බාතස්ස සරිරදෙසස්ස පිළනතො විහිංසාසද්දවචනීයං, තදෙව දස්සෙතබ්බං, ඉතරඤ්ච නිවත්තෙතබ්බන්ති අභුත්තපච්චයා උජ්ජප්පනකත්තෙන බුද්ධා විසෙසිතාති ආහ “බුද්ධා විසෙසන”න්ති. යෙ පන “කම්මජතෙජපච්චයා දුක්ඛා වෙදනා බුද්ධා”ති වදන්ති, තෙසං අභුත්තපච්චයා උජ්ජප්පනකාති විසෙසනමෙව න යුජ්ජති. සතිපි තස්මිං භුත්තත්ථකථනෙ විහිංසුපරතිපුරාණවෙදනාපටිභනනානං විසෙසාභාවො ආපජ්ජතිති පුරිමොයෙවෙත්ථ අත්ථො. එතාසං කො විසෙසොති අභුත්තපච්චයා උජ්ජප්පනකවෙදනා, භුත්තපච්චයා න උජ්ජප්පනකවෙදනාති ද්වෙපි වෙතා වෙදනා යාවතා අනාගතායෙවාති අධිජ්ජායො. සතිපි අනාගතත්තෙ පුරිමා උජ්ජප්පනසදිසී, ඉතරා පන අතංසදිසී අච්චන්තං අනුජ්ජප්පනාවාති අයමෙත්ථ විසෙසො. තෙනෙව “යථාපවත්තා”ති පුරිමායං චුත්තං, ඉතරත්ථ ව “අජ්ජපවත්තා”ති. අථ වා අභුත්තපච්චයා උජ්ජප්පනකවෙදනා පුබ්බෙ කතකම්මස්ස විපාකත්තා පුරාණවෙදනා නාම. අජ්ජපච්චවෙක්ඛණාදිඅයුත්තපරිභොගපච්චයා පච්චවෙක්ඛණාදියුත්තපරිභොගතො ආයතිං න උජ්ජප්පිස්සතිති භුත්තපච්චයා න උජ්ජප්පනකවෙදනා නවවෙදනා නාම. විහිංසානිමිත්තතා විහිංසානිබ්බත්තතා.

යාපෙන්නි එතෙනාති යාපනාති චුත්තස්ස සරිරයාපනකාරණස්ස ජීවිතින්ද්‍රියස්සපියාපනකාරණන්ති ඉමස්ස විසෙසස්සදස්සනත්ථං. “ජීවිතින්ද්‍රියයාපනත්ථායා”ති වත්වා න කෙවලං ජීවිතින්ද්‍රියස්සෙව යාපනකාරණමාහාරො, අථ බො යානාදිපවත්තිආකාරවිසෙසයුත්තස්ස සකලසරිරස්සපි යාපනකාරණන්ති තංදිපනත්ථං යාත්‍රාති වචනන්ති යාපනා මෙ භවිස්සතිති අවිසෙසෙන චුත්තන්ති දස්සෙන්නො “චතුත්තං ඉරියාපථානං අවිච්ඡෙදසඬබ්බාතා යාපනා යාත්‍රා”ති ආහ. අට්ඨානායොජනඅපරිභොගදුජ්ජපරිභොගාදිවසෙන සද්ධාදෙයාස්ස විනාසනං සද්ධාදෙයාවිනිපාතනං. යෙනාති ගණභොජනලක්ඛණජ්ජපත්තස්ස ථූපිකතාදිකස්ස වා පටිග්ගහණෙන. සාවජ්ජං සනින්දං පරිභොගං කරොතිති වා අත්ථො.

ඉරියා...පෙ.... වුත්තන්ති සුඛං පවත්තමානෙන ඉරියාපටෙහි තෙසං
 තථාපවත්තියා කාරණන්ති ගහිතත්තා විදිතත්තා යථාවුත්තභුඤ්ජනපිටනානි
 පුබ්බකාලකිරියාභාවෙන වුව්වමානානි ඉරියාපටකත්තුකානි විය වුත්තානීති අත්ථො.
 යථා හි “පඤ්ඤාය වස්ස දිස්වා ආසවා පරික්ඛිණා භොන්ති”ති (ම. නි. 1.271;
 2.182) දස්සනස්ස ඛයහෙතුතා, “සතං පිචිත්වා බලං භවති, සීහං දිස්වා භයං
 භවති”ති ව පානදස්සනානං බලභයහෙතුතා වුව්වති, එවං භුඤ්ජනපිටනානං
 ඉරියාපටසුඛස්පවත්තිහෙතුභාවො වුත්තොති එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ඨබ්බො.
 සුලභානවජ්ජභාවො විය අප්පභාවොපි පච්චයානං පරමසල්ලෙඛවුත්තීනං
 සුඛවිහාරාය පරියත්තොති විවරසෙනාසනානං අප්පභාවුක්කංසානුජානනවසෙන
 පවත්තාහි අනන්තරගාථාහි ඉධාපි ධම්මසෙනාපනිතා සුඛවිහාරාය පරියත්තො
 අප්පභාවුක්කංසො අනුඤ්ඤාතොති විඤ්ඤායතීති “පුනඨි”තිආදිනා “භුත්වානා”ති
 පාඨං සමත්ථයති.

1368. සතිආදිධම්මානි සතිපඤ්ඤාසමාධිවිරියසම්මාවාචාදිධම්මා, යෙ ඡහි
 දුකෙහි පරිග්ගහිතා.

1373. පටිච්ඡක්ඛිතබ්බෙහි පටිච්චෙධො වුත්තො. විසයෙනපි හි විසයි වුව්වති
 සහවරභාවතො. යථා —

“උප්පාදෙත්වාන සංවෙගං, දුක්ඛෙනස්ස ව හෙතුතා;
 වඨ්ඨසිත්වා සම්මසිත්වා, මුත්තියා මග්ගමබ්බවි”ති

“සච්චපරියොසානෙ”ති ව.

යථා දුක්ඛාදීනං පරිඤ්ඤාදිවසෙන පවත්තමානං පටිච්චෙධඤාණං අසම්මොහතො
 තෙ අවිලොමෙත්වා අවිරොධෙත්වා පවත්තති නාම, එවං තදුපනිස්සයභාවං
 විපස්සනාඤාණමිපි යථාබලං තෙ අවිලොමෙත්වා පවත්තතීති චතුත්තං සච්චානං
 අනුලොමන්ති වුත්තන්ති දුතියො අත්ථවිකප්පො වුත්තො. එත්ථ ව “චතුත්තං
 සච්චාන”න්ති පදං විනා උපවාරෙන වුත්තං, පුරිමස්මි උපවාරෙනාති දට්ඨබ්බං.
 සම්මාදිට්ඨිප්පධානත්තා වා සෙසමග්ගඨිගානං මග්ගසච්චෙකදෙසස්ස පටිච්චෙධස්ස
 අනුලොමං සමුදායානුලොමං වුත්තං, චතුසච්චෙකදෙසස්ස මග්ගස්ස වා.

1380. ඛයසමයෙති ඛයසමුහෙ. “කිලෙසානං ඛයවසෙන
 පවත්තධම්මපුඤ්ජෙ”ති ව වදන්ති.

1381. අපරිබන්ධභාවෙන නිරාසඬිකා, ආරම්මණෙ අභිරතිභාවෙන ව පවත්ති
 අධිමුව්චනට්ඨොති ආහ “අනි...පෙ.... ත්තනට්ඨොනා”ති.

1382. අරියමග්ගස්පවත්තියා උත්තරකාලං පවත්තමානං ඵලඤාණං
 තංතංමග්ගවජ්ඣක්කිලෙසානං ඛයපරියොසානෙ පවත්තත්තා “ඛිණන්තෙ
 ඤාණ”න්ති වුත්තං. යස්මා පන තං මග්ගානන්තරං උප්පජ්ජති, තස්මා මග්ගෙන

යානසො බිණෙසු කිලෙසෙසු තෙසං බිණභාවානන්තරං පවත්තමානං බිණභාවානං පටමකාලෙ පවත්තන්තිපි වුවිච්ඡිති දුතියො විකප්පො වුත්තො.

දුකනික්ඛෙපකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නික්ඛෙපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

4. අට්ඨකථාකණ්ඩං

තිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1384. නයගමනන්ති නියති, නෙති, නියන්ති වා එතෙනාති නයො, ගම්මති එතෙනාති ගමනං, නයොව, නයස්ස වා ගමනං නයගමනං. ගති එව වා ගමනං. පටමෙන ආදි-සද්දෙන අභිධම්මභාජනීයාදිසඬගභාසඬගභාදිඑකකාදිසුද්ධිකසච්ඡි කට්ඨාදිමුලමුලාදිකා පඤ්චපකරණිකා නයගති සඬගය්හති. අනුලොමාදීති පන පච්චනීයඅනුලොමපච්චනීයපච්චනීයානුලොමපකාරා එකමුලාදිප්පකාරා ව. එත්ථ අත්ථෙසු නිච්ඡිතෙසුති එතස්මිං අට්ඨකථාකණ්ඩෙ චිත්තුප්පාදවසෙන භූමන්තරවිසෙසයොගතො සබ්බෙසං මාතිකාපදානං අත්ථෙසු සඬබ්බෙපතො වචන්ථාපිතෙසු.

පඤ්චුද්ධාරන්තිආදිසු “සියා කුසලං ධම්මං පටිච්ච කුසලො ධම්මො උප්පජ්ජෙය්‍ය හෙතුපච්චයා”තිආදිනා (පට්ඨා. 1.1.25) කුසලපදං ආදිං කත්ථා කුසලාකුසලාබ්‍යාකතන්තා තිස්සො කුසලාදිකා, කුසලාබ්‍යාකතඅකුසලාබ්‍යාකතකුසලාකුසලන්තා තිස්සො, කුසලාකුසලාබ්‍යාකතන්තා එකාති කුසලාදිකා සත්ත පුච්ඡා, තථා අකුසලාදිකා, අබ්‍යාකතාදිකා, කුසලාබ්‍යාකතාදිකා, අකුසලාබ්‍යාකතාදිකා, කුසලාකුසලාදිකා, කුසලාකුසලාබ්‍යාකතාදිකාති සත්තන්තං සත්තකානං වසෙන ධම්මානුලොමෙ කුසලන්තිකං නිස්සාය හෙතුපච්චයෙ එකුතපඤ්ඤාස පුච්ඡා, තථා සෙසපච්චයෙසු සෙසතිකෙසු ධම්මපච්චනීයාදිසු ව. තං සන්ධාය “එකුතපඤ්ඤාසාය එකුතපඤ්ඤාසාය”ති වුත්තං. “සියා හෙතුං ධම්මං පටිච්ච හෙතුධම්මො උප්පජ්ජෙය්‍ය හෙතුපච්චයා”තිආදිනා (පට්ඨා. 3.1.1) “හෙතුං පටිච්ච හෙතු, හෙතුං පටිච්ච නහෙතු, හෙතුං පටිච්ච හෙතු ව නහෙතු ව. නහෙතුං පටිච්ච නහෙතු, නහෙතුං පටිච්ච හෙතු, නහෙතුං පටිච්ච හෙතු ව නහෙතු ව. හෙතුඤ්ච නහෙතුඤ්ච පටිච්ච හෙතු, හෙතුඤ්ච නහෙතුඤ්ච පටිච්ච නහෙතු, හෙතුඤ්ච නහෙතුඤ්ච පටිච්ච හෙතු ව නහෙතු වා”ති එකෙකස්මිං දුකෙ හෙතුපච්චයාදිසු එකමෙකස්මිං පච්චයෙ නව නව පුච්ඡා භොන්ති. තා සන්ධාය “නවසු නවසු පඤ්ඤෙසු”ති වුත්තං.

ලබ්භමානස්සාති කුසලන්තිකෙ තාව පටිච්චවාරෙ හෙතුපච්චයෙ “කුසලං ධම්මං පටිච්ච කුසලො ධම්මො උප්පජ්ජති හෙතුපච්චයා, කුසලං එකං ඛන්ධං පටිච්ච තයො ඛන්ධා”තිආදිනා (පට්ඨා. 1.1.53) කුසලෙන කුසලං, කුසලෙන අබ්‍යාකතං,

කුසලෙන කුසලාබ්‍යාකතං, අකුසලෙන අකුසලං, අකුසලෙන අබ්‍යාකතං,
 අකුසලෙන අකුසලාබ්‍යාකතං, අබ්‍යාකතෙන අබ්‍යාකතං, කුසලාබ්‍යාකතෙන
 අබ්‍යාකතං, අකුසලාබ්‍යාකතෙන අබ්‍යාකතන්ති නවන්තං නවන්තං පඤ්භානං
 අත්ථතො සම්භවන්තස්ස පඤ්භස්ස විස්සජ්ජනවසෙන උද්ධරණං, තථා
 සෙසපච්චයවාරත්තිකාදිසු. තෙසුයෙව්‍යාති යථාචුත්තෙසු එව පඤ්භෙසු
 අත්ථසම්භවතො යථාවිහත්තානං පඤ්භවිස්සජ්ජනානං “හෙතුයා නවා” තිආදිනා
 ගණනායපනං. පසට්ඨෙ ධම්මෙති යථා හෙට්ඨා කණ්ඩද්වයෙ “යස්මිං සමයෙ
 කාමාවචරං කුසලං චිත්ත”න්තිආදිනා (ධ. ස. 1) විජ්ජකිණ්ණෙ මුත්තපුජ්ථෙ විය
 එස්සාදයො ධම්මෙ. අවිසිට්ඨනිද්දෙසො සාමඤ්ඤනිද්දෙසො. විඤ්ඤාතධම්මස්ස
 පුග්ගලස්සාති අධිප්පායො.

යදි චිත්තූපදරූපකණ්ඩෙසු චතුර්භූමිචිත්තූපදාදිවසෙන විඤ්ඤාතධම්මස්ස
 අත්ථුද්ධාරදෙසනා ආරද්ධා, එවං සන්තෙ ඉධ කස්මා කුසලත්තිකනිද්දෙසො
 චුත්තොති ආහ “යදිපි කුසලත්තිකචිත්ථාරො” තිආදි. ධම්මවිසෙසනභාවතොති
 “ධම්මා” ති පදස්ස පධානභාවං දස්සෙති. අතො හි තදහිට්ඨෙය්‍යා පුච්ඡිතබ්බා ජාතා.
 විඤ්ඤාතාහීති භූමිනං විසෙසනලක්ඛණයොගමාහ. එත්ථ පධානන්ති කිඤ්චාපි
 උද්දෙසෙ කුසලපදෙන ධම්මා විසෙසිතබ්බා, “චතුසු භූමිසු කුසල”න්ති ඉමස්මිං පන
 නිද්දෙසෙ භූමිහි විසෙසිතබ්බත්තා කුසලපදං පධානන්ති විසෙසනභාවෙන
 වචනිච්ඡාය අභාවතො සතිපි විසෙසිතබ්බධම්මානං කාමාවචරාදිඑස්සාදිහෙදෙ
 තදනපෙක්ඛං අනවජ්ජසුඛවිපාකතාසඬ්ඛාතං අත්තනො කුසලාකාරමෙව ගහෙත්වා
 පවත්තමානත්තා “එකත්තමෙව උපාදාය පවත්තති” ති චුත්තං. සබ්බෙපි හි කුසලා
 ධම්මා අනවජ්ජසුඛවිපාකතාය එකසභාවායෙව්‍යාති.

1385. යථායොගං යොජෙතබ්බන්ති චතුර්භූමිහි ආධාරභූතාහි විසෙසෙත්වා
 සමයඑස්සාදිහෙදං අනාමසිත්වා විපාකභාවෙන එකත්තං තෙත්වා “චතුසු භූමිසු
 විපාකො” ති චුත්තන්ති යොජෙතබ්බං. එස නයො “කිසු භූමිසු
 කිරියාබ්‍යාකත”න්තිආදිසුපි.

උජ්ජජ්ජති එත්ථාති උජ්ජාදො, චෙතසිකා. තෙ හි චිත්තස්ස සබ්බථාපි
 නිස්සයාදිපච්චයභාවතො එත්ථ ව උජ්ජත්තියා ආධාරභාවෙන අපෙක්ඛිතා. යථා ව
 චෙතසිකා චිත්තස්ස, එවං චිත්තමිපි චෙතසිකානං නිස්සයාදිපච්චයභාවතො
 ආධාරභාවෙන චිත්තබ්බතං අරහතීති යථාචුත්තං උජ්ජාදසද්දාහිට්ඨෙය්‍යානං න
 විනිවත්තති. ඉදං චුත්තං හොති – “චිත්තූපදො” ති එත්ථ උජ්ජාදස්ස
 විසෙසනභාවෙන පවත්තමානමිපි චිත්තං අත්තනි යථාචුත්තඋජ්ජාදඅත්ථසම්භවතො
 අපරිච්චත්තවිසෙසිතබ්බභාවමෙව හුත්වා තස්ස විසෙසනභාවං පටිපජ්ජති. යදාහ
 “අවයවෙන සමුදායොපලක්ඛණවසෙන අත්ථො සම්භවති” ති.
 චිත්තසමානගතිකස්ස ඉධ චිත්තග්ගහණෙන ගහෙතබ්බතාය
 “ද්වෙපඤ්චවිඤ්ඤාණානී” ති නිදස්සනෙන වක්ඛමානත්තා “චිත්ත...පෙ....
 ගහණං කත”න්ති චුත්තං. තත්ථ අඤ්ඤස්සාති රූපස්ස.

1420. පඤ්චද්වාරෙ වත්තබ්බමෙව නත්ථි එකන්තපරිත්තාරම්මණත්තා පඤ්චද්වාරිකචිත්තානං. ඉට්ඨානිට්ඨාරම්මණානුභවනන්ති විපාකස්ස පකප්පෙත්වා ආරම්මණග්ගහණාභාවමාහ. තතො කම්මානුරූපං පවත්තමානො විපාකො පරිත්තකම්මවිපාකතාය පරිත්තාරම්මණෙයෙව පවත්තිතුමරහති, න මහග්ගතප්පමාණාරම්මණෙති අධිප්පායො. සමාධිප්පධානස්සපි කස්සචි කම්මස්ස අප්පනාඅප්පත්තස්ස එකන්තෙන සදිසවිපාකතාඅභාවතො “අප්පනාප්පත්තස්සා”ති කම්මං විසෙසිතං. වණ්ණලක්ඛණාදිං අග්ගහෙත්වා ලොකසඤ්ඤානුරොධෙනව ගහිතෙ පථවාදිකෙ පරිකම්මසඤ්ඤාය සමුප්පාදිතත්තා පටිභාගනිමිත්තසඬ්ඛාතං සඤ්ඤාවසං ආරම්මණං අස්සාති සඤ්ඤාවසාරම්මණං. තාදිසෙනෙවාති සමාධිප්පධානතාය අප්පනාප්පත්තිහි විය සඤ්ඤාවසාරම්මණතාය ව නිබ්බිසෙසෙනෙව. සොපීති පි-සද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. තෙනෙනං දස්සෙති “අත්තනො කම්මස්ස සමානභූමිකධම්මාරම්මණතාය විය තස්ස ආරම්මණාරම්මණතායපි විපාකො කම්මානුරූපොයෙව නාම හොතී”ති.

යදි එවං කස්මා මහග්ගතප්පමාණාරම්මණස්ස පරිත්තකම්මස්ස විපාකො තදාරම්මණාරම්මණො න හොතීති? අප්පනාප්පත්තකම්මවිපාකස්ස විය තස්ස කම්මාරම්මණාරම්මණතාය නියමාභාවතො කම්මානුරූපතාය ව අනෙකරූපත්තා. යථා අත්තනො කම්මසදිසස්ස මහග්ගතප්පවනස්ස පරිත්තාරම්මණස්සපි තදාරම්මණං නානුබන්ධකං පරිවයාභාවතො, එවං අත්තනො කම්මස්ස නිමිත්තභූතෙපි තස්ස සහකාරිකාරණාහි අපරියාදිත්තෙ මහග්ගතප්පමාණෙ ආරම්මණෙ පරිවයාභාවතො පරිත්තවිපාකො න පවත්ති, කම්මනිමිත්තාරම්මණො පන ජායමානො පරිත්තෙනෙව තෙන හොතීති ආහ “පටිසන්ධිආදිභූතො”තිආදි. යස්මා පනාතිආදිනා පාළියාව යථාචුත්තමත්ථං නිව්ඡිනොති. නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයො හි එත්ථ අධිප්පෙතො පච්චයපච්චයුප්පත්තානං හින්තාරම්මණතාය චුත්තත්තා. න චාතිආදිනා පරිත්තවිපාකා එව ඉධ පච්චයුප්පත්තභාවෙන චුත්තාති දස්සෙති. ඉධාති ඉමස්මිං අත්ථුද්ධාරකණ්ඩෙ.

සතිවෙසුල්ලප්පත්තානං සතිවිරහිතස්ස කායකම්මස්ස සම්භවං දස්සෙතුං “වාසනාවසෙනා”ති චුත්තං. අවිතරාගානං අපරිත්තෙපි කත්ථවි ආරම්මණෙ සියා වෙතසො උප්පිලාවිතත්තන්ති “කිලෙසවිරහෙ”ති විසෙසෙත්වා චුත්තං. ආදරාකරණවසෙනෙවාති ආදරාකරණමත්තවසෙනෙවාති විසෙසනිවත්තිඅත්ථො එව-සද්දො තමෙව නිවත්තෙතබ්බං විසෙසං දස්සෙති, නාඤ්ඤථා. කොසප්පාදීති ආදි-සද්දෙන දොසාදයො සඬ්ගණ්හාති. ආදරාකරණං නිරුස්සුක්කතා එවාති ආදරං කරොන්තා නිරුස්සුක්කභාවෙනෙව න හොන්ති, න පන ආදරං න කරොන්තියෙවාති දට්ඨබ්බං. එකච්චෙ පන “අකම්මඤ්ඤසරීරතාය අඤ්ඤවිහිතතාය ව බිණාසවානං අසක්කච්චදානාදිපවත්ති න අනාදරවසෙනා”ති වදන්ති.

1421. අතිපගුණානන්ති සුභාවිතානං සුට්ඨුතරං වසිප්පත්තානං. එවං පගුණප්ඤ්ඤානෙසුපි පවත්ති හොති තත්ථ විචාරණුස්සාහස්ස මන්දභාවතොති අධිප්පායො. පුබ්බෙ දස්සිතන්ති “තීණි ලක්ඛණානීති අහන්ති වා”තිආදිනා පුබ්බෙ

දස්සිත. “අවිජ්ජමානො අපරමත්ථභාවතො, විජ්ජමානො ච ලොකසඬකෙතසිද්ධියා සම්මුතිසච්චභාවතො අත්ථො අරියති චිත්තෙන ගම්මති ඤායති” ති ආවරියා වදන්ති. යතො තඬ්ඬිසයා චිත්තුප්පාදා නවත්තඬ්ඬං ආරම්මණං එතෙසන්ති නවත්තඬ්ඬාරම්මණාති අඤ්ඤපදත්ථසමාසවසෙන වුවුවන්ති. අයං පන වාදො හෙවත්ථිකවාදො විය හොතීති තස්ස අව්චන්තං අවිජ්ජමානතං මඤ්ඤන්තො ඉතො ච අඤ්ඤථා අවිජ්ජමානපඤ්ඤන්ති. දස්සෙතුං “සම්මුතිසච්චෙ පනා” ති ආදිමාහ. කථං පන තස්ස අව්චන්තමවිජ්ජමානත්තෙ තඬ්ඬිසයානං ධම්මානං පවත්ති නවත්තඬ්ඬාරම්මණභාවො වාති ආහ “අවිජ්ජමානමපි” ති ආදි. පරිත්තාදි ආරම්මණාති න වත්තඬ්ඬාති වුත්තාති පරිත්තාදියො විය තස්ස විසුං වචන්ථිතභාවං නිසෙධෙති.

වික්ඛිපනං නානාරම්මණෙසු චිත්තස්ස පවත්තනං. අනවට්ඨානං එකස්මිංයෙව පවත්තිතුං අප්පදානං. දුතියාදිග්ගපුරෙචාරිකං එලසමාපත්තිපුරෙචාරිකඤ්ච කාමාවචරඤාණං නිබ්බානාරම්මණතාය ලොකුත්තරචිත්තස්ස ආවජ්ජනට්ඨානියතාය ච පඨමග්ගපුරෙචාරිකඤාණෙන සමානන්ති කත්වා වුත්තං “ගොත්‍රභූවොදානෙ ගොත්‍රභූති ගහෙත්වා” ති.

සඬ්ඬත්ථපාදකන්ති නිජ්ථාදෙනඬ්ඬෙ, පයොජනෙ වා භූමිමං “චෙතසො අවුපසමෙ” ති ආදියු විය. තෙන සඬ්ඬෙසු විපස්සනාදියු නිජ්ථාදෙනඬ්ඬෙසුති අත්ථො. තෙනෙවාහ “සඬ්ඬෙසු” ති ආදි. අතීතංසඤාණස්ස කාමාවචරත්තා ඉද්ධිවිධාදියු තස්ස අග්ගහණං දට්ඨබ්බං. තස්ස පන අතීතසත්තදිවසතො හෙට්ඨා යාව පච්චුප්පන්තපට්ඨසන්ධි, තාව විසයොති වදන්ති. අතීතසත්තදිවසෙසුපි ඛන්ධපට්ඨඤ්ඤානං තස්ස විසයභාවො යුත්තො විය දිස්සති.

පාදකජ්ඣානචිත්තං පරිකම්මෙහි ගහෙත්වාති පාදකජ්ඣානං සමාපජ්ජිත්වා වුට්ඨාය “ඉදං චිත්තං විය අයං කායො සීඝගමනො හොතු” ති පුඬ්ඬභාගපරිකම්මෙහි රූපකායස්ස විය පාදකජ්ඣානචිත්තස්සපි ගහෙතඬ්ඬතං සන්ධාය වුත්තං. ඉදං පන අධිට්ඨානං එවං පවත්තතීති වෙදිතඬ්ඬං. අධිජ්ජෙතට්ඨානපාපුණන්තං ගන්තුකාමතං පුරක්ඛත්වා පාදකජ්ඣානං සමාපජ්ජිත්වා වුට්ඨාය “ඉදං චිත්තං විය අයං කායො සීඝගමනො හොතු” ති කරජකායාරම්මණං පරිකම්මං කත්වා භවඬ්ඬගං ඔතරිත්වා වුට්ඨාය පාදකජ්ඣානං සමාපජ්ජිත්වා පුන භවඬ්ඬගෙ ඔතිණ්ණෙ මනොද්චාරාවජ්ජනං රූපකායං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජති අනුලොමාති ව. තතො අධිට්ඨානචිත්තමපි තමෙචාරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජති. තස්සානුභාවෙන යථාධිජ්ජෙතට්ඨානං ගතොයෙව හොති. එවං අදිස්සමානෙන කායෙන ගච්ඡන්තො පනායං කිං තස්ස අධිට්ඨානචිත්තස්ස උප්පාදක්ඛණෙ ගච්ඡති, උදාහු ධීතික්ඛණෙ භඬ්ඬගක්ඛණෙ වාති? තීසු ඛණෙසු ගච්ඡතීති ඉච්ඡන්ති. චිත්තෙති පාදකජ්ඣානචිත්තෙ. සමොදහතීති චිත්තානුගතිකං චිත්තං විය සීඝගමනං කරොතීති අත්ථො. යථා හි චිත්තං ඉච්ඡිතක්ඛණෙ අතිදුරෙපි විසයං ආරඬ්ඬ පවත්තති, එවං රූපකායස්සපි ලහුපරිවත්තිභාවාපාදනං චිත්තවසෙන කායපරිණාමනං. න චෙත්ථ රූපධම්මානං දන්ධපරිවත්තිභාවතො එකචිත්තක්ඛණෙන දෙසන්තරූප්පත්ති න

යුජ්ජනීති චත්තබ්බා අධිට්ඨානචිත්තෙන රූපකායස්ස ලහුපරිචන්තිභාවස්ස ආපාදිතත්තා. තෙනෙවාහ “චිත්තවසෙන කායං අධිට්ඨහිත්වා සුඛසඤ්ඤඤච ලහුසඤ්ඤඤච ඔක්කමිත්වා අදිස්සමානෙන කායෙන බ්‍රහ්මලොකං ගච්ඡති” ති (විසුද්ධි. 2.397). අචිත්තෙයොයා හි ඉද්ධිමත්තානං ඉද්ධිවිසයොති.

චිත්තසන්තානං රූපකායෙ සමොදහිතන්ති යත්තකෙහි චිත්තෙහි දිස්සමානෙන කායෙන යථාධිප්පෙතට්ඨානප්පත්ති, තත්තකානං චිත්තානං පබ්බතස්ස දන්ධගමනකරණතො ඉමස්ස අධිට්ඨානස්ස කරජකායෙ ආරොපිතං තදනුගුණන්ති අත්ථො. ඉදම්පි අධිට්ඨානපාදකජ්ඣානං සමාපජ්ජිත්වා වුට්ඨාය “අයං කායො විය ඉදං චිත්තං දන්ධගමනං හොතු” ති සමාපජ්ජිත්වා වුට්ඨිතජ්ඣානචිත්තාරම්මණං පරිකම්මං කත්වා හවඬගං ඔතරිත්වා හවඬගතො වුට්ඨාය පාදකජ්ඣානං සමාපජ්ජිත්වා පුන හවඬගෙ ඔතිණ්ණෙ මනොද්වාරාවජ්ජනං පාදකජ්ඣානං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජති අනුලොමානි ව. තතො අධිට්ඨානචිත්තම්පි තමෙවාරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජති. තස්සානුභාවෙන අන්තරා පඤ්චවිඤ්ඤාණාදිසු උප්පන්නෙසුපි අපතන්නො ඉච්ඡිතට්ඨානං ගච්ඡති. එවං ගච්ඡන්නො ව සචෙ ඉච්ඡති, පථවිකසිණවසෙන ආකාසෙ මග්ගං නිම්මිතිත්වා පදසා ගච්ඡති. සචෙ ඉච්ඡති, වායොකසිණවසෙන වායුං අධිට්ඨහිත්වා තුලපිචු විය වායුනා ගච්ඡති. අපිච ගන්තුකාමතාව එත්ථ පමාණං. සති හි ගන්තුකාමතාය එවං කතාධිට්ඨානො අධිට්ඨානවෙගක්ඛිත්තොවෙසො ඉස්සාසපක්ඛිත්තො සරො විය දිස්සමානො ගච්ඡති. තත්ථ ආකාසෙ මග්ගං නිම්මිතිත්වා ගච්ඡන්නො විනාපි අභිඤ්ඤාඤාණෙන පකතිපථවියං විය ගච්ඡති. තෙනෙව “පදසා ගච්ඡති” ති චුත්තං. වායුං අධිට්ඨහිත්වා ගච්ඡන්නො අභිඤ්ඤාඤාණසමුට්ඨිතවායොධාතූපරම්පරාය ගච්ඡති. උභයත්ථාපි අන්තරා වනරාමණියකාදීනි පෙක්ඛමානො ආපාඨගතෙ සද්දෙ ව සුණමානො ගච්ඡති වදන්ති. කෙච් පන “අදිස්සමානෙන කායෙන එකචිත්තක්ඛණෙනෙව ඉච්ඡිතට්ඨානගමනෙ දිස්සමානෙන කායෙන පදසා වායුනා ව ගමනෙ අභිඤ්ඤාචිත්තසමුට්ඨිතකායවිඤ්ඤත්තිවිජ්ජාරෙන ගමන” ති වදන්ති. අපරෙ “අභිඤ්ඤාචිත්තස්ස විඤ්ඤත්තිනිබ්බත්තනකිවචං නත්ථි” ති වදන්ති.

අධිට්ඨානද්වයන්ති චිත්තකායවසෙන කායචිත්තපරිණාමනභූතං රූපකායපාදකජ්ඣානචිත්තාරම්මණං උභයං අධිට්ඨානං. තංසම්පයුත්තායාති යථාචුත්තඅධිට්ඨානද්වයසම්පයුත්තාය. සුඛසඤ්ඤාලහුසඤ්ඤාභාවතොති සුඛසඤ්ඤාලහුසඤ්ඤාසබ්භාවතො, තබ්භාවං ආපජ්ජනතොති අත්ථො. සුඛසඤ්ඤාති වෙන්ථ උපෙක්ඛාසම්පයුත්තා සඤ්ඤා. උපෙක්ඛා හි “සන්තං සුඛ” ති චුත්තා. සායෙව ව සඤ්ඤා නිවරණෙහි චෙව විතක්කාදිහි පච්චනිකෙහි ව විමුත්තත්තා “ලහුසඤ්ඤා” තිපි වෙදිතබ්බා. තාහි සමොක්කන්තාහි රූපකායොපි තුලපිචු විය සල්ලහුකො හොති. සො එවං වාතක්ඛිත්තතුලපිචුනා විය සල්ලහුකෙන එකචිත්තක්ඛණෙන අදිස්සමානෙන ව කායෙන යථාරූපි ගච්ඡති.

“මුත්තො වතම්හි තාය අනත්ථසංභිතාය දුක්කරකාරිකාය, සාධු වතම්හි සම්මාසම්බොධිං සම්බුජ්ඣ”න්ති (සං. නි. 1.137) පවත්තං භගවතො චෙතොපරිචිතක්කමඤ්ඤාය මාරො “අමුත්තභාවමස්ස කරිස්සාමි”ති,

“තපොකම්මා අපක්කම්ම, යං න සුජ්ඣන්ති මාණවා;
අසුද්ධො මඤ්ඤසි සුද්ධො, සුද්ධිමග්ගා අපරද්ධො”ති. (සං. නි. 1.137) –

ආහානි එවමාදිං සන්ධාය “මාරාදීනම්පි භගවතො චිත්තජානනං චුත්ත”න්ති චුත්තං. නිබ්බානපච්චවෙක්ඛණඤ්ච පුබ්බෙතිවාසානුස්සතිඤ්ඤාණෙන නිබ්බානා...පෙ.... ඤාතෙසු පවත්තතිති සම්බන්ධො. නිබ්බානා...පෙ.... ඤාතෙසුති ඉදං අභිඤ්ඤාඤාණස්ස පරතො පවත්තමානං පච්චවෙක්ඛණං අභිඤ්ඤාඤාණස්ස විසයෙ විස අභිඤ්ඤාඤාණවිසයවිසයෙපි කදාචි පවත්තිතුං අරහතීති කත්වා චුත්තං. අප්පමාණාරම්මණතන්ති අප්පමාණබන්ධාරම්මණතන්ති අත්ථො. තස්මාති යස්මා පුබ්බෙතිවාසානුස්සතිඤ්ඤාණස්ස නිබ්බානාරම්මණභාවදීපකො කොචි පායො නත්ථි, තස්මා. පච්චවෙක්ඛණකිච්චෙ චුච්චමානෙති රුළුහිං අග්ගහෙත්වා මග්ගාදීනං අතීතානං පති පති අවෙක්ඛනං අනුස්සරණං පච්චවෙක්ඛණන්ති පුබ්බෙතිවාසානුස්සතිඤ්ඤාණස්ස කිච්චංයෙව පච්චවෙක්ඛණන්ති චුච්චමානෙති අත්ථො. අනුඤ්ඤාතාති දිස්සතීති “මග්ගඵලනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණතො”ති ඉදමෙව සන්ධාය චුත්තං. අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො – පුබ්බෙතිවාසානුස්සතිඤ්ඤාණෙන නිබ්බානාරම්මණෙ බන්ධෙ දිස්වා “ඉමෙ ධම්මා කිං නු බො ආරබ්භ පවත්තා”ති ආවජ්ජෙත්තස්ස පුබ්බෙතිවාසානුස්සතිඤ්ඤාණං නිබ්බානාරම්මණෙ පවත්තතිති. අනාගතංසඤ්ඤාණෙපි එසෙව නයො.

යදි එවං කස්මා පරිත්තත්තිකෙ “අප්පමාණො ධම්මො මහග්ගතස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 2.12.58) එත්ථ “අප්පමාණො බන්ධා චෙතොපරියඤ්ඤාණස්ස පුබ්බෙතිවාසඅනාගතංසඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති අජ්ඣත්තත්තිකෙ ච “බ්බිද්ධාධම්මො බ්බිද්ධාධම්මස්ස, බ්බිද්ධාධම්මො අජ්ඣත්තස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති එතෙසං විහඬිගෙසු “බ්බිද්ධා බන්ධා ඉද්ධිවිධඤ්ඤාණස්ස චෙතොපරියපුබ්බෙතිවාසයථාකම්මුපගඅනාගතංසආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 2.20.29) එත්තකමෙව චුත්තං, න චුත්තං නිබ්බානන්ති. චෙතොපරියඉද්ධිවිධාදිඤ්ඤාණෙහි සහ චුත්තත්තාති චෙ, එවම්පි විසුං විහජ්ජනිබ්බං සියා. න හි විසුං විහජ්ජාරහං සහ විහජ්ජතීති? න, අවචනස්ස අඤ්ඤකාරණත්තා. යාති හි පුපුජ්ජනානං පුබ්බෙතිවාසඅනාගතංසඤ්ඤාණාති, තෙසං අවිසයො එව නිබ්බානං. අරියානං පන මග්ගඵලපච්චවෙක්ඛණෙහි සච්ඡිකතනිබ්බානානං ඉමෙහි ඤාණෙහි පච්චක්ඛකරණෙ පයොජනං නත්ථිති සාධාරණෙන ඉද්ධිවිධඤ්ඤාණාදීනං ගතිත්තා නිබ්බානං න චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. නිබ්බත්තක්ඛන්ධජානනමාහ, න නිබ්බත්තක්ඛන්ධජානනං. යථාකම්මුපගඤ්ඤාණකිච්චඤ්ඤි තන්ති. අත්ථො සම්භවතීති ඉදං අනාගතංසඤ්ඤාණස්සපි අනිබ්බානාරම්මණතං සන්ධාය චුත්තං.

1429. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ යස්මා චිත්තුප්පාදකණ්ඩෙ බොධිතෙසු චිත්තුප්පාදෙසු එකන්තතො මග්ගාරම්මණායෙව කෙචි නත්ථි, මග්ගාරම්මණායෙව පන කදාවි මග්ගාධිපතිනො හොන්ති, තස්මා “කතමෙ ධම්මා මග්ගාරම්මණා”ති එකමෙව පුච්ඡං කත්වා තයොපි කොට්ඨාසා ලබ්භමානවසෙන විහත්තා. ඉමිනා නයෙන පරතොපි එවරුපෙසු යානෙසු අත්ථො වෙදිතබ්බො. “චිත්තුප්පාදා”ති, “මග්ගාරම්මණා”ති ව චුත්තධම්මානංයෙව මග්ගහෙතුකත්තාභාවං සාධෙතුං. “අසභජාතත්තා”ති ඉදං හෙතුවචනන්ති “අසම්පයුත්තත්තාති අත්ථො”ති චුත්තං. තෙනෙවාහ “න හි අරුපධම්මාන”න්තිආදි. “අඤ්ඤධම්මාරම්මණකාලෙ එවා”ති අවධාරණස්ස අග්ගහිතත්තා ගරුං අකත්වා මග්ගාරම්මණකාලෙපි මග්ගාධිපතිභාවෙන න චත්තබ්බාති අයම්පි අත්ථො අට්ඨකථායං පරිග්ගහිතොයෙවාති දට්ඨබ්බං. “ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙ”ති හි චුත්තත්තා ගරුං අකත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙපි අත්ථි එව. තදා ව මග්ගාධිපතිභාවෙන න චත්තබ්බා තෙ ධම්මාති හියොපි සිද්ධොවායමත්ථො.

1434. අතීතාරම්මණාවාති උද්ධටං, “අතීතාරම්මණා”ති පන අට්ඨකථාපාඨො බහුසු පොත්ථකෙසු දිස්සති. තස්මාති යස්මා පටිච්චසමුප්පාදවිභවිගවණ්ණනායං (විහ. අ. 227) “මරණසමයෙ ඤාතකා ‘අයං, තාත, තවත්ථාය බුද්ධපුජා කරියති, චිත්තං පසාදෙහි’ති වත්වා”තිආදිනා පඤ්චද්වාරො රූපාදිආරම්මණුපසංභරණං තත්ථ තදාරම්මණපරියොසානානං චුද්දසන්තං චිත්තානං පචත්තිඤ්ච වත්වා තස්මිංයෙව එකචිත්තක්ඛණට්ඨිතිකෙ ආරම්මණෙ පටිසන්ධිචිත්තං උප්පජ්ජතිති පච්චුප්පන්තාරම්මණභාවං පටිසන්ධියා වක්ඛති, තස්මාති අත්ථො. ද්වෙ භවඩ්ගාති ආවජ්ජනං මරණස්සාසන්නභාවෙන මන්දිභූතවෙගත්තා පඤ්ච ජවනාති ද්වෙ තදාරම්මණාති චුතිචිත්තන්ති එකාදස චිත්තක්ඛණා අතීතාති ආහ “පඤ්චචිත්තක්ඛණාවසිට්ඨායුකෙ”ති. ඉතරත්ථාති අඤ්ඤතදාරම්මණාය චුතියා. ඉදාති තමෙව “ඉතරත්ථා”ති සඬ්ඛෙපතො චුත්තමත්ථං චිත්ථාරතො දස්සෙතුං “යදා හි”තිආදිමාහ. චුතියා තදාරම්මණරහිතත්තා පටිසන්ධියා ව පච්චුප්පන්තාරම්මණත්තා “රූපා...පෙ.... ජ්ජන්තස්සා”ති උදාහටං. ඡ භවඩ්ගාති පච්චුප්පන්තාරම්මණාති හොන්ති, නව චිත්තක්ඛණා අතීතාති සත්තචිත්තක්ඛණාවසිට්ඨායුකෙ ගතිනිමිත්තෙ පටිසන්ධියා පචත්තත්තාති දට්ඨබ්බං.

විජ්ජමානමෙව කායං ආරම්මණං කරොතීති එතෙන සුඛලභ්‍රසඤ්ඤොක්කමනෙන පච්චුප්පන්තස්සෙව භූතූපාදායරූපසඬ්ඝාතස්ස ලභ්‍රපරිවත්තිභාවාපාදනං, න භාවිතොති දස්සෙති.

එත්ථන්තරෙති අපාකට්ඨකාලතො පට්ඨාය යාව පාකට්ඨකාලො, එතස්මිං අන්තරෙ. යස්මා පන කස්සචි කිඤ්චි සීඝං පාකට්ඨං හොති, කස්සචි දන්ධං, තස්මා “එකද්වෙසන්තතිවාරා”ති අතියමෙත්වා චුත්තං. “වචනසිලිට්ඨතාවසෙන චුත්ත”න්ති එකෙ, කෙචි පන “එත්ථන්තරෙ පචත්තා රූපධම්මා අරූපධම්මා ව පච්චුප්පන්තාති ගහිතෙ එකො සන්තතිවාරො හොති, තං පන ද්විධා විභජිත්වා අපාකට්ඨකාලං ආදිං කත්වා යෙභුයොන පාකට්ඨකාලතො ඔරභාවො එකො

කොට්ඨාසයා යෙහුයොන පාකටකාලං ආදිං කත්වා යාව සුපාකටකාලො එකොති එතෙ ද්වෙ සත්තතිවාරා. ඉමිනා නයෙන සෙසසත්තතිවාරහෙදාපි වෙදිතබ්බං. තත්ථ කාලවසෙන සබ්බෙසං සමානභාවං අග්ගහෙත්වා ධම්මානං සදිසප්පවත්තිවසෙන සත්තතිපරිච්ඡෙදො දිපිතබ්බො”ති වදන්ති. කිඤ්චි කිඤ්චි කාලං සදිසං පවත්තමානාපි හි උතුචිත්තාදිසමුට්ඨානා රූපධම්මා සත්තතිවාරාති වුව්චන්ති. යදාහ “අතිපරිත්තා”තිආදිනා, අරූපසත්තතිපි චෙත්ථ යථාචුත්තරූපසත්තතිපරිච්ඡින්නා සඬගහිතායෙවාති දට්ඨබ්බං. පච්චුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු සංභීරතීති තණ්හාදිට්ඨිහි ආකඬ්ඨනීයට්ඨානභාවෙන චුත්තං. “යො වාචුසො, මනො යෙ ව ධම්මා”ති විසයිවිසයභූතා එකභවභූතා ව එකසත්තතිපරියාපන්නා ධම්මා විභාගං අකත්වා ගය්හමානා අද්ධාපච්චුප්පන්නං හොති, සති පන විභාගකරණෙ බණසත්තතිපච්චුප්පන්නතා ලබ්හතීති ආහ “අද්ධාපච්චුප්පන්නං හොත්තං එතං උභයං හොති”ති.

තස්සාති මහාජනස්ස. අතීතාදිවිභාගං අකත්වාති ආවජ්ජනාදීනං සමානාකාරප්පවත්තියා උපායං දස්සෙති. සිද්ධං හොතීති බණපච්චුප්පන්නාරම්මණත්තෙපි පරිකම්මවෙතොපරියඤාණානං අයං පාළි සුට්ඨු නීතා හොතීති අත්ථො. අතීතත්තිකො ව එවං අභින්නො හොතීති එවං බණපච්චුප්පන්නෙයෙව ධම්මෙ ඉධ පච්චුප්පන්නොති ගය්හමානෙ අඤ්ඤපදසඬගහිතස්සෙව අනන්තරපච්චයභාවං පකාසෙන්නො අතීතත්තිකො ව පට්ඨානෙ අහෙදතො සම්මා අත්ථස්ස උද්ධට්ඨතා අවිනාසිතො හොති. අථ වා අතීතත්තිකොති පට්ඨානෙ අතීතත්තිකපාළි, ඉමාය අතීතත්තිකපාළියා යථාචුත්තකාරණතොයෙව අභින්නො අවිසිට්ඨො අඤ්ඤදත්ථු සංසන්දති සමෙතීති අත්ථො.

යථාසම්භවන්ති ආවජ්ජනාය අනාගතාරම්මණතා, ජවනානං පච්චුප්පන්නාතිතාරම්මණතා අනාගතපච්චුප්පන්නාතිතාරම්මණතාති යොජෙතබ්බං. නානාරම්මණතා න සියා අද්ධාවසෙන පච්චුප්පන්නාරම්මණත්තාති අධිප්පායො. අයඤ්ච අත්ථො එකිස්සා ජවනවිටීයා එකස්මිංයෙව චිත්තෙ පවත්තියං ආවජ්ජනාදීනං අනාගතාදිආරම්මණතා සම්භවතීති සම්භවදස්සනවසෙන චුත්තොති යථාධිප්පෙතස්ස අභිඤ්ඤාවිත්තස්ස බණපච්චුප්පන්නෙ පවත්තිං යොජෙත්වා දස්සෙතුං “තෙනා”තිආදිමාහ. තිණිති “අතීතාරම්මණො ධම්මො අතීතාරම්මණස්ස ධම්මස්ස ආසෙවනපච්චයෙන පච්චයො, අනාගතාරම්මණො ධම්මො අනාගතාරම්මණස්ස ධම්මස්ස, පච්චුප්පන්නාරම්මණො ධම්මො පච්චුප්පන්නාරම්මණස්ස ධම්මස්ස ආසෙවනපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 2.19.34) පදන්තරසඬගහිතධම්මානපෙක්ඛා ධම්මා තිණි පඤ්ඤවිස්සප්පනානීති අත්ථො. අනාසෙවනං නත්ථීති ආසෙවනලාභෙ සති යථාධම්මසාසනෙ අවචනස්ස කාරණං නත්ථීති අවචනෙන තත්ථ ඉතරෙසං පඤ්ඤානං පටිසෙධො විඤ්ඤායතීති අධිප්පායො.

එකස්ස වාදස්සාති “ආවජ්ජනජවනානං අනාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණත්තෙපි
 වෙතොපරියඤාණං සිද්ධ”න්ති වාදස්ස. නිස්සයභාවොති අත්ථසම්භවතො
 යථාචුත්තනයස්ස ජොතකභාවො. යන්ති චිත්තං. තස්සාති ආවජ්ජනජවනානං
 ඛණපච්චුප්පන්තනිරුද්ධාරම්මණතාවචනයස්ස. එත්ථ ච කාලවිසෙසං ආමසති,
 අනාගතායෙව ච ආවජ්ජනා පවත්තතීති නයිදං යුජ්ජමානකං. අථ “යං ඉමස්ස චිත්තං
 භවිස්සති, තං ජානාමි”ති ආභොගං කරොති, එවං සති පරිකම්මාභිඤ්ඤාවිත්තානම්පි
 අනාගතාරම්මණත්තමෙවොති සබ්බත්ථ ආවජ්ජනජවනානං
 අනාගතපච්චුප්පන්තාරම්මණතා න සිජ්ඣතිති ආහ “පවත්ති...පෙ....
 චුත්තත්තා”ති. දොසාපත්තියාති දොසාපජ්ජනෙන, දොසාපත්තිතො වා.
 රාසිඵකදෙසාවජ්ජනපටිවෙධෙති යථාරුතවසෙනෙව පුරිමවාදිපක්ඛමාහ,
 සම්පත්තසම්පත්තාවජ්ජනජානෙනෙති අත්තනා නිද්ධාරිතපක්ඛං. පුරිමවාදිනො
 නානුජානෙය්සුන්ති අද්ධාසන්තතිපච්චුප්පන්තපදත්ථතා අභිධම්මමාතිකායං
 ආගතපච්චුප්පන්තපදස්ස නත්ථීති අධිජ්ජායෙ යත්වා නානුජානෙය්සු. එත්ථ ච සතිපි
 සභාවහෙදෙ ආකාරහෙදාභාවතො එකත්තනයවසෙන
 ආවජ්ජනපරිකම්මාභිඤ්ඤාවිත්තානං නානාරම්මණතාදොසො නත්ථීති
 ඛණපච්චුප්පන්තාරම්මණතා වෙතොපරියඤාණස්ස පුරිමවාදිනං
 අධිජ්ජායවිභාවනමුඛෙන දස්සිතා. අට්ඨකථායං පන “සභාවහෙදෙ සති
 නානාරම්මණතාදොසාභාවො නත්ථී එවාති එකස්මිං එව චිත්තෙ
 අද්ධාසන්තතිවසෙන පච්චුප්පන්තාරම්මණතා විභාවිතා”ති ද්විසුපි වාදෙසු යං
 යුත්තං, තං විචාරෙත්වා ගහෙතබ්බං.

තෙනෙවාති යස්මා අතීතත්තිකෙ උප්පන්තත්තිකෙ ච වෙතොපරියඤාණස්ස
 චත්තමානධම්මාරම්මණභාවජොතනො පායො න දිස්සති, තෙනෙව කාරණෙන.
 ද්විසු ඤාණෙසුති පුබ්බෙතිවාසවෙතොපරියඤාණෙසු. කම්මමුඛෙන ගය්හන්තීති
 සතිපි ආරම්මණභාවෙ චත්තාරො ඛන්ධා යථාකම්මුපගඤාණෙන කම්මද්වාරෙන
 කුසලාකුසලා ඉව්චෙව ගය්හන්ති, න පන විභාගසොති දස්සෙති.
 ලොභාදිසම්පයොගවිසෙසෙන දුච්චරිතභාවො, අලොභාදිසම්පයොගවිසෙසෙන ච
 සුචරිතභාවො ලක්ඛීයතීති දුච්චරිතසුචරිතාති විභාවෙන්තං ලොභාදයොපි
 විභාවෙතියෙව නාම හොතීති ආහ “දුච්චරිත...පෙ.... භාවනං හොති”ති.

1435. අසභාවධම්මස්ස “අහ”න්තිආදිපඤ්ඤත්තියා අජ්ඣත්තධම්මුපාදානතාය
 සියා කොචි අජ්ඣත්තපරියායො, න පන සභාවධම්මස්ස අසත්තසන්තානෙව
 තස්සාති චුත්තං “සභාව...පෙ.... අභොන්ත”න්ති. තථා හි “අත්තනො ඛන්ධාදිනි
 පටිවෙක්ඛන්තස්සා”ති එත්ථ “අජ්ඣත්තාරම්මණා”ති පදස්ස
 අත්ථවිචරණවසෙන “අජ්ඣත්තං ගය්හමානං අහන්ති පඤ්ඤත්තිං ආදි-සද්දෙන
 ගණ්හාති”ති වක්ඛති. යදි එවං තස්ස අජ්ඣත්තත්තිකෙපි අජ්ඣත්තභාවො
 චත්තබ්බො සියා? න, බහිද්ධාභාවස්ස විය අජ්ඣත්තභාවස්සපි අජ්ඣත්තත්තිකෙ
 නිජ්ජපරියායවසෙන අධිජ්ජෙතත්තාති. යදාහ “අසභා...පෙ.... න චුත්ත”න්ති.
 ආකිඤ්චඤ්ඤායතනාදිති ආදි-සද්දෙන සාවජ්ජනාති තස්ස

පුරෝචාරික උපවාරවිත්තානි තස්ස ආරම්මණෙන
පවත්තනකපච්චවෙක්ඛණ අස්සාදනාදිවිත්තානි ව සඬගණ්හාති.

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං තං-සද්දෙන ආකඬ්ඪීත්වා වදති, න පන තං සබ්බන්ති
වුත්තං, යඤ්ච තස්ස පුරෝචාරිකන්ති අත්ථො. ලෙසවචනන්ති එකදෙසසාරුප්පෙන
සමානාරම්මණභාවෙන එකදෙසස්සෙව වචනං. ලිස්සති සිලිස්සති එකදෙසෙන
අල්ලියතීති හි ලෙසො. යෙසන්ති කාමාවචරකුසලාකුසලමහාකිරියාවජ්ජනවිත්තානං.
කුසලකිරියාහෙදස්ස රූපාවචරචතුත්ථස්ස ව. එවං උපෙක්ඛාසහගනනිද්දෙසාදීසුති
යෙසං අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තතා වුත්තා, තෙසු එකමෙව
උපෙක්ඛාසහගනනිද්දෙසං වත්වා ඉතරං න වත්තබ්බං සියාති අත්ථො. ආදි-සද්දෙන
හෙතුසම්පයුත්තකාමාවචරාදිනිද්දෙසෙ සඬගණ්හාති. තත්ථාපි හි
පරිත්තසහෙතුකාදිභාවෙන වුත්තෙසු ධම්මෙසු එකමෙව වත්වා ඉතරං න වත්තබ්බං
සියාති. අභාවනානිට්ඨජ්ජවත්තියාති අභාවනානිට්ඨජ්ජවත්තියා අභාවනාකාරස්ස
උක්කංසජ්ජවත්තියාති අත්ථො, අභාවස්ස වා උක්කංසජ්ජවත්තියා. නවත්තබ්බං
ජාතං අජ්ඣත්තාරම්මණාදිභාවෙනාති අධිප්පායො. තානීති ආකිඤ්චඤ්ඤායතනෙන
සමානාරම්මණාති ආවජ්ජනාදීති. යදි එවං “අභාවනාසාමඤ්ඤ” ති කස්මා වුත්තං.
න හි ආකිඤ්චඤ්ඤායතනාරම්මණස්ස පච්චවෙක්ඛණ අස්සාදනාදිවසෙන
පවත්තවිත්තානං අභාවනාකාරෙන පවත්ති අත්ථීති? න, අභාවෙනබ්බතාය
අධිප්පෙතත්තා. න භාවීයතීති හි අභාවනං, න න භාවෙතීති.

ගහණවිසෙසනිම්මිතානීති ආදීසු අයමධිප්පායො – යදිපි
භාවනාඤාණනිම්මිතාකාරමත්තෙසු සභාවතො අවිජ්ජමානෙසු විසයෙසු
යෙහුයොන මහග්ගතා ධම්මා පවත්තන්ති, බහිද්ධාකාරග්ගහණවසෙන පන
කසිණාදීනං බහිද්ධාභාවොති තදාරම්මණධම්මා බහිද්ධාරම්මණාති වුත්තං.
කසිණානඤ්ඤි සන්තානං මුඤ්චිත්වා උපට්ඨානං විසෙසතො වඬ්ඪිතකසිණවසෙන
විඤ්ඤායති, පට්ඨාරුප්පවිඤ්ඤාණාභාවස්ස පන න බහිද්ධාකාරො, නාපි
අජ්ඣත්තාකාරොති උභයාකාරවිධුරෙ තස්මිං අනඤ්ඤසාධාරණෙන
පවත්තියාකාරෙන පවත්තමානං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනමෙව නවත්තබ්බාරම්මණං
වුත්තං, න ඉතරෙ ඉතරාකාරජ්ජවත්තිතොති. කාමාවචරකුසලානන්ති
නිදස්සනමත්තං දට්ඨබ්බං.

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනවිපාකං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස
විපාකාදිකස්සාති අත්ථවසෙන විහත්ති පරිණාමෙතබ්බා. අහිනීභාරාසම්භවතොති
සමාපත්තිවිත්තස්ස අහිනීභරණාසම්භවතො. කුසලමෙව විපාකස්ස ආරම්මණන්ති
කත්වා “විපාකස්සා”ති ආදි වුත්තං.

අසභාවධම්මත්තෙපි බහිද්ධාකාරෙන ගහණීයභාවතො කසිණානං
බහිද්ධාභාවො විය එකන්තතො ඉධ අජ්ඣත්තධම්මපාදානතාය අහන්ති
පඤ්ඤත්තියා සියා අජ්ඣත්තභාවොති වුත්තං. “අජ්ඣත්ත”න්ති ආදි. “බන්ධාදීති
ආදි-සද්දෙන ධාතුආයතනාදි සඬගණ්හතී” ති ව වදන්ති. එස නයොති

“අරුපක්ඛන්ධෙ ඛන්ධාති ගහෙත්වා” තිආදිකං වණ්ණනානීතිං ආහ. පරෙසං ඛන්ධාදිග්ගහණෙනි පරෙසං ඛන්ධාදීති ඉමස්ස පදස්ස කථනෙ උච්චාරණෙ. සබ්බං උපාදාපඤ්ඤත්තිං ආහ ආදිසද්දෙනාති සම්ඛන්ධො.

තිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1473. අඤ්ඤාංති චුත්තජපකාරස්ස දස්සනෙ. චුත්තජපකාරස්ස දස්සනනො එව හි අට්ඨකථායං සසඬ්ඛාරිකානං ටීනමිද්ධවිරහෙ අසඬ්ඛාරිකසදිසි යොජනා න දස්සිතා. භවරාගාදීසුති භවරාගමූලිකාදීසු යොජනාසු.

1511. ද්වෙති උද්ධව්චාවිජ්ජානීවරණානි. තීණිති කාමච්ඡන්දබ්‍යාපාදවිච්චිජාසු එකෙකෙන උද්ධව්චාවිජ්ජානීවරණානි. ද්වෙ වා තීණි වාති පාළියං වා-සද්දස්ස ලුත්තනිද්දිට්ඨතං ආහ. අථ වා නිපාතසද්දසන්තිධානෙපි නාමපදාදිහි එව සමුච්චයාදිඅත්ථො චුච්චති, න නිපාතපදෙහි තෙසං අවාචකත්තාති අන්තරෙනපි නිපාතපදං අයමත්ථො ලබ්භති. තථා වචනිච්ජාය සම්භවො එව හෙත්ථ පමාණන්ති පාළියං “ද්වෙ තීණි”ති චුත්තං. යත්ථ සහුජපත්තීතිආදිනා “ද්වෙ තීණි”ති ලක්ඛණවචනන්ති සබ්බසාධාරණමත්ථමාහ. තථා හි “එවඤ්ච කත්වා කිලෙසගොච්ඡකෙ වා”ති චුත්තං. තස්සායමධිප්පායො – කිලෙසද්වයසහිතස්සෙව චිත්තුජපාදස්ස අභාවෙපි පාළියං ද්විග්ගහණං කතං, කිලෙසානඤ්ච සම්භවත්තානං සබ්බෙසං සරූපෙන ගහණං න කතන්ති ද්වෙ තයොති ලක්ඛණකරණන්ති විඤ්ඤායතීති.

යදි සබ්බාකුසලෙ උප්පජ්ජනකස්සපි උද්ධව්චස්ස එකො එව චිත්තුජපාදො විසයභාවෙන චුච්චති, අවිජ්ජානීවරණස්සපි තථා වත්තබ්බන්ති අධිප්පායෙන “කස්මා චුත්ත”න්තිආදිනා වොදෙති. ඉතරො උද්ධව්චනීවරණස්සෙව තථා වත්තබ්බතං අවිජ්ජානීවරණස්ස තථා වත්තබ්බතාභාවඤ්ච දස්සෙතුං “සුත්තන්තෙ”තිආදිමාහ. තත්ථ සුත්තන්තෙ චුත්තෙසු පඤ්චසු නීවරණෙසුති උද්ධව්චසහගතෙ උද්ධව්චස්ස අවිජ්ජානීවරණෙන නීවරණසහිතතං ආසඬ්ඛිත්වා චුත්තං. නනු ච සුත්තන්තෙපි “අවිජ්ජානීවරණානං සත්තාන”න්තිආදීසු (සං. නි. 2.124) අවිජ්ජා “නීවරණ”න්ති චුත්තාති? සච්චමෙතං, ඤානඬ්ඛානං පටිපක්ඛ්‍යාවෙන පන සුත්තන්තෙ බහුලං කාමච්ඡන්දාදයො පඤ්චෙව නීවරණානි චුත්තානීති යෙභුයාචුත්තිවසෙන එතං චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.

කෙච් පන “යථා නික්ඛෙපකණ්ඩෙ කුසලපටිපක්ඛ්‍යානාති දුබ්බලානිපි නීවරණානි පට්ඨානෙ විය දස්සිතාති. තථා හි පට්ඨානෙ (පට්ඨා. 3.8.1) ‘නීවරණං ධම්මං පටිච්ච නීවරණො ධම්මො උප්පජ්ජති න පුරෙජාතපච්චයා. අරූපෙ කාමච්ඡන්දනීවරණං පටිච්ච ටීනමිද්ධනීවරණං උද්ධව්චනීවරණ’න්තිආදි චුත්තං, න එවං අට්ඨකථාකණ්ඩෙ. අට්ඨකථාකණ්ඩෙ පන ඤානපටිපක්ඛ්‍යානාතියෙව නීවරණානි නිද්දිට්ඨානීති ‘උද්ධව්චනීවරණං උද්ධව්චසහගතෙ චිත්තුජපාදෙ

උප්පජ්ජති' ති වුත්තං. අට්ඨකථායං පන උද්ධව්වනීවරණස්ස කාමච්ඡන්දාදීහි එකතො උප්පත්තිදස්සනං නික්ඛෙපකණ්ඩානුසාරෙන කතං එකතො උප්පත්තියා පහෙදදස්සනත්ථං. තත්ථ හි පාළියංයෙව තානි විත්ථාරතො වුත්තානී' ති වදන්ති. අයඤ්ච වාදො “උද්ධව්වනීවරණං උද්ධව්වසහගතෙ විත්තුප්පාදෙ උප්පජ්ජති' ති ඉදමෙව වචනං ඤාපකන්ති කත්වා වුත්තො. අඤ්ඤථා අවිජ්ජානීවරණං විය වත්තබ්බං සියා. න ති ඉතො අඤ්ඤං පරිසූට්ඨානපට්ඨායිනියෙව නීවරණානි අත්ථුද්ධාරකණ්ඩෙ අධිප්පෙනානීති ඉමස්ස අත්ථස්ස සාධකං වචනං අත්ථී, ඉදං වචනං ද්වේතීණිවචනස්ස සාමඤ්ඤෙන සබ්බනීවරණසංගහකත්තා යථාවුත්තවචනස්ස විසයවිසෙසප්පකාසනසංඛ්ඛාතෙන පයොජනන්තරෙන වුත්තභාවස්ස දස්සිතත්තා ව ඤාපකං න භවතීති දිස්සති, තස්මා විචාරෙත්වා ගහෙනබ්බං.

අග්ගහෙත්වාති යථාරුතවසෙනෙව අත්ථං අග්ගහෙත්වා යථා නික්ඛෙපකණ්ඩපට්ඨානාදීහි න ඉමිස්සා පාළියා විරොධො හොති, එවං අධිප්පායො ගවෙසිතබ්බොති යථාවුත්තමෙවත්ථං නිගමෙති.

1577. තෙසන්ති ලොභාදිතො අඤ්ඤෙසං. දස්සිතාති කථං දස්සිතා? මානො තාව ලොභමොහඋද්ධව්වඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහථීනඋද්ධව්වඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, තථා දිට්ඨි, විචිකිච්ඡා මොහඋද්ධව්වඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ථීනං ලොභමොහදිට්ඨිඋද්ධව්වඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහමානඋද්ධව්වඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහඋද්ධව්වඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, දොසමොහඋද්ධව්වඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, උද්ධව්වං ලොභමොහදිට්ඨිඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහදිට්ඨිථීනඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහමානඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහමානථීනඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහථීනඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, දොසමොහඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, දොසමොහථීනඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, මොහවිචිකිච්ඡාඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, මොහඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි එකතො උප්පජ්ජති.

යථා ව උද්ධව්වං, එවං අහිරිකානොත්තජ්ජානි ව යොජෙත්වා වෙදිතබ්බානි. කථං? අහිරිකං ලොභමොහදිට්ඨිඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහදිට්ඨිථීනඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහමානඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහමානථීනඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහථීනඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි, ලොභමොහඅහිරිකානොත්තජ්ජෙහි, දොසමොහඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි, දොසමොහථීනඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි,

මොහවිච්ඡිකිච්ඡාඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි, මොහඋද්ධව්වානොත්තජ්ජෙහි ච එකතො
උජ්ජජ්ජති. අනොත්තජ්ජං ලොහමොහදිට්ඨිඋද්ධව්වාහිරිකෙහි,
ලොහමොහදිට්ඨිථිනඋද්ධව්වාහිරිකෙහි, ලොහමොහමානඋද්ධව්වාහිරිකෙහි,
ලොහමොහමානථිනඋද්ධව්වාහිරිකෙහි, ලොහමොහථිනඋද්ධව්වාහිරිකෙහි,
ලොහමොහඋද්ධව්වාහිරිකෙහි, දොසමොහඋද්ධව්වාහිරිකෙහි,
දොසමොහථිනඋද්ධව්වාහිරිකෙහි, මොහවිච්ඡිකිච්ඡාඋද්ධව්වාහිරිකෙහි,
මොහඋද්ධව්වාහිරිකෙහි ච එකතො උජ්ජජ්ජතිති එවමෙත්ථ මානාදීනම්පි එකතො
උජ්ජජතිති වෙදිතඛ්ඛා. සෙසං උත්තානත්ථමෙව.

අට්ඨකථාකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ඉති ධම්මසංගීතො-අනුට්ඨාස උපදවණ්ණනා

ධම්මසංගීතො-අනුට්ඨාස සමත්තා.